De correspondentie van Desiderius Erasmus. Deel 14. Brieven 1926-2081

Desiderius Erasmus

Vertaald door: J.C. Bedaux en Robin Buning

bron
Desiderius Erasmus, *De correspondentie van Desiderius Erasmus. Deel 14. Brieven 1926-2081* (vert. Jan Bedaux en Robin Buning). Ad. Donker, Rotterdam 2016

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/eras001corr15_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

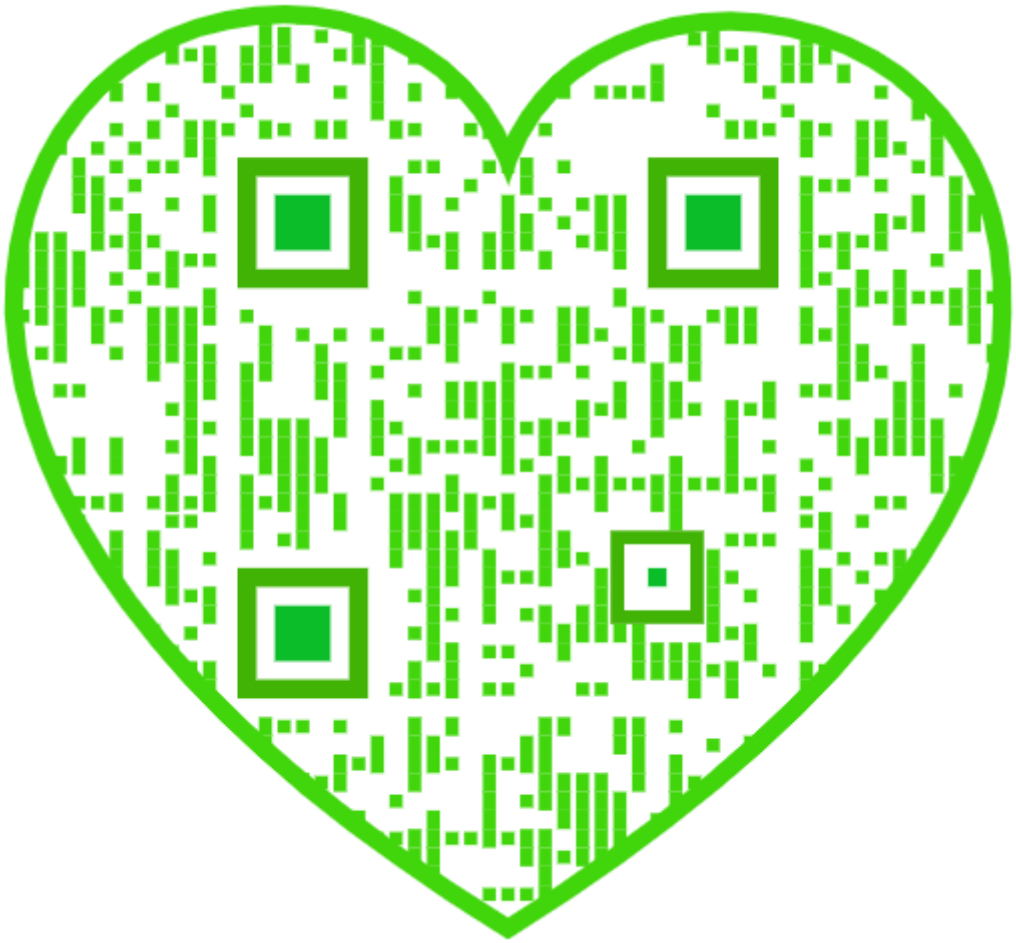

Inleiding

Erasmus van januari tot december 1528

Dit deel bevat de overgeleverde correspondentie van Erasmus in het jaar 1528. Van de 158 brieven zijn er 104 geschreven door Erasmus en zijn er 53 aan hem gericht. Brief 1936 is een brief van Heinrich Eppendorf aan Ulrich Zwingli en is opgenomen vanwege zijn relevantie voor het conflict met Eppendorf waar Erasmus in 1523 in verstrikt was geraakt. Brief 1988 is een brieffragment uit een pamflet van Johannes Cochlaeus. Hoewel het geen concrete aanwijzingen bevat dat het met Erasmus in verband staat, wordt het wel aan hem toegeschreven vanwege de voor Erasmus kenmerkende gedetailleerde roddels waarmee de brief verslag doet van de gebeurtenissen in Bern en het feit dat Erasmus in Bazel in de positie was om hiervan op de hoogte te zijn. Brief 2022 is een voorwoord aan de lezer uit de nieuwe editie van de *Adagia.*

1528 was een vruchtbaar jaar voor Erasmus, waarin hij onder meer de *Ciceronianus, sive De optimo genere dicendi* (De ciceroniaan ofwel Over de beste literaire stijl) publiceerde en eindelijk zijn tiendelige Augustinus-editie voltooide, maar waarin hij ook van zijn werk werd afgehouden door de voortdurende aanvallen vanuit de theologische faculteit van Parijs, terwijl ook de pogingen van de Spaanse monnikenordes om hem voor ketterij veroordeeld te krijgen hem bleven bezighouden. Daarbij kwamen nog de uitbarsting van zijn conflict met Heinrich Eppendorf en de woede van Guillaume Budé, die aanstoot had genomen aan de *Ciceronianus.* Ten slotte moest Erasmus in april het overlijden betreuren van Albrecht Dürer, die twee bekende portretten van Erasmus gemaakt heeft (zie brief 1985), en in juni dat van zijn patroon Ferry de Carondelet, aan wie Erasmus nog maar twee dagen daarvoor een editie van de werken van Faustus van Riez had opgedragen (brief 2002).

De correspondentie laat ons de vorderingen van Erasmus' werkzaamheden volgen. Naast de al eerder genoemde *Ciceronianus* verschenen dat jaar de *De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione* (De juiste uitspraak van de Latijnse en Griekse taal), de *Apologia adversus monachos quosdam Hispanos* (Apologie tegen enkele Spaanse monniken), een herdruk van zijn Seneca-editie,

een commentaar op psalm 85, een vermeerderde editie van de *Adagia* en de *Selectae epistolae.* Daarnaast werkte Erasmus aan andere publicaties, waarvan met name het werk aan zijn Augustinus-editie hem zwaar viel - in brief 2070 verzucht hij dat Augustinus hem bijna om het leven brengt. Toch voltooide hij het in augustus, waarop het in de zomer van 1529 verscheen bij Hieronymus Froben, die de drukkerij van zijn in 1527 overleden vader voortzette. Bovenop al dit werk schreef Erasmus soms wel veertig brieven per dag (zie brief 1992).

In februari, juist in de tijd dat Erasmus druk bezig was met de laatste correcties aan de *Ciceronianus* en de *De recta pronuntiatione* om deze op tijd af te hebben voor de lenteboekenbeurs in Frankfurt, kwam Eppendorf naar Bazel om genoegdoening te eisen, omdat Erasmus zich bij Eppendorfs patroon Georg, hertog van Saksen, had beklaagd over diens intriges tegen Erasmus. Om het niet op een rechtszaak aan te laten komen gingen beide partijen akkoord met arbitrage door hun gemeenschappelijke vrienden Beatus Rhenanus en Bonifacius Amerbach. In de uiteindelijke overeenkomst werd bepaald dat Erasmus een brief aan Georg zou schrijven om Eppendorf weer bij de hertog in de gunst te krijgen (brief 1940), een boek aan hem zou opdragen en twintig florijnen zou betalen ter ondersteuning van de armen. In ruil daarvoor zou Eppendorf een boek dat hij tegen Erasmus had geschreven niet publiceren. (Zie voor de clausules van de overeenkomst de brieven 1934 en 1937.) Omdat Eppendorf echter nieuwe eisen stelde en opschepte over zijn overwinning, ging Erasmus niet in op Eppendorfs herhaalde eis met betrekking tot het beloofde boek (het voorwoord, brief 1941, was al klaar maar nog niet aan een specifiek boek verbonden). In zijn brieven lucht Erasmus zijn hart over de affaire en geeft hij zijn versie van de gebeurtenissen. Het conflict zou zich voortslepen tot het in 1531 door nieuwe arbitrage voorgoed werd beslecht.

Erasmus had scherpe kritiek op de kerk van zijn tijd, waarin uiterlijke ceremonies en bijgelovige heiligenverering belangrijker waren geworden dan oprechte vroomheid. In het bijzonder de monnikenordes moesten het ontgelden. Een uitgebreide samenvatting van deze kritiek vinden we in brief 2037 aan de bisschop van Lincoln John Longland. Aan de andere kant was Erasmus fel gekant tegen de dwaalleren van Luther en andere evangelische reformatoren, die de eenheid van de kerk bedreigden en gewelddadige opstanden hadden veroorzaakt. Uit Erasmus' brieven komt een diep verlangen naar christelijke eendracht en vrede naar voren. In Italië woedde namelijk ook nog een oorlog tussen Karel V en een alliantie van de paus, Venetië, Milaan, Florence en Frankrijk, waarbij in mei 1527 de paus was verslagen en Rome was geplunderd. In 1526 was er bovendien een strijd om het koning-

schap van Hongarije uitgebroken tussen Ferdinand van Oostenrijk en de woiwode van Transsylvanië Johan Zápolyai, die werd gesteund door de Turken. In de 'tragedie' van oorlog, pest en lutheranisme die Europa teisterde zag Erasmus een vermaning van God aan de mensen om hun leven te beteren, en in het bijzonder aan vorsten en bisschoppen om zich op het gemeenschappelijk belang van de christenheid te richten.

Het evangelische gevaar kwam voor Erasmus heel dichtbij. Nadat Bern in januari 1528 was overgegaan tot de zwingliaanse reformatie, was Erasmus bang dat de volgelingen van Zwingli ook in Bazel aan de macht zouden komen. Daarom had hij plannen om nog voor de winter van 1528/1529 uit Bazel te vertrekken. In zijn correspondentie bespreekt Erasmus de vele uitnodigingen die hij had ontvangen om zich in het buitenland te vestigen. Karel V nodigde hem uit naar Spanje te komen, Ferdinand van Oostenrijk naar Wenen, Margareta van Oostenrijk naar Brabant, Sigismund I naar Polen, Frans I naar Frankrijk, en Hendrik VIII en William Warham, de aartsbisschop van Canterbury, naar Engeland. Erasmus lijkt de Engelse optie serieus te hebben overwogen, maar uiteindelijk bedankte hij. De redenen die hij gaf waren zijn hoge leeftijd, zijn zwakke gezondheid en het gevaar van de reis, maar hij wist ook niet goed waar hij heen moest gaan. In oktober vond hij het in Bazel eigenlijk niet veilig meer, maar pas nadat het in februari 1529 tot een beeldenstorm was gekomen, verliet Erasmus de stad en vestigde zich in Freiburg im Bresgau.

Toch was Erasmus tegen de wrede vervolging van lutheranen. In brieven aan onder anderen Ferdinand van Oostenrijk (zie brief 1983) en Georg van Saksen (brief 1983) dringt hij aan op gematigdheid, niet uit mededogen voor de goddeloosheid van ketters maar uit christelijke naastenliefde en eerbied voor het menselijk bestaan. Door zijn gematigdheid bevond Erasmus zich tussen twee vuren: Luther en zijn volgelingen vonden dat Erasmus zich niet duidelijk genoeg uitsprak, terwijl hij op zijn behoudende katholieke critici de indruk maakte niet antiluthers genoeg te zijn. Alberto Pio, een van zijn Italiaanse critici, en de anonieme auteur van het pamflet *Racha*, dat Erasmus ten onrechte toeschreef aan Girolamo Aleandro, stelden Erasmus zelfs verantwoordelijk voor de reformatie in Duitsland. Door deze aanvallen zag Erasmus zich genoodzaakt een brief te schrijven aan paus Clemens VII (brief 1987), waarin hij zegt dat de tegenstellingen tussen hem en Luther toch zouden moeten blijken uit de publicaties waarin ze elkaar bestrijden.

Erasmus was bang dat het lutherse geweld gevolgd zou worden door een monastieke tirannie. Een van de voorbeelden die Erasmus in brief 2037 noemt is de veroordeling van een Fransman die slechts gezegd had dat het geld voor de bouw van een nieuw klooster beter aan armen, weduwen en wezen gege-

ven kon worden. Zelf was hij door de Spaanse monnikenordes aangeklaagd wegens ketterij. De conferentie van theologen in Valladolid in de zomer van 1527, waar de aanklachten werden besproken en die onder leiding stond van de erasmiaan Alonso Manrique de Lara, eindigde evenwel onbeslist. Daarop publiceerde Erasmus in maart 1528 zijn *Apologia adversus monachos quosdam Hispanos*, die hij opdroeg aan Manrique (zie de brieven 1879 (deel 13) en 1967).

Ook de aanvallen vanuit de theologische faculteit van Parijs onder leiding van Noël Béda, die Erasmus in brief 1969 als tegenstander gelijkstelt aan wel drieduizend monniken, bleven doorgaan. Erasmus' brieven aan de theologische faculteit, Frans I en het Parlement van Parijs om Béda het zwijgen op te leggen, hadden echter geen effect. Ook schreef Erasmus aan Nicolas Le Clerc, lid van een speciale onderzoekscommissie naar ketterij, om zich te verweren tegen diens beschuldigingen (brief 2043).

Tegenover zijn correspondenten weerlegt Erasmus de kritiek op zijn werken, die allemaal neer zou komen op roddels en verdachtmakingen. Zijn tegenstanders daagt hij uit met iets concreets te komen wat niet in overeenstemming zou zijn met de katholieke leer. Met veel humor legt Erasmus uit dat zijn tegenstanders het Latijn vaak onvoldoende beheersen of simpelweg te dom zijn om zijn theologische werken te kunnen begrijpen, of zelfs al met een oordeel klaar staan voordat ze het gelezen hebben. Naar aanleiding van de kritiek door twee bisschoppen op de verbeteringen in zijn Hieronymus-editie, die luidde dat Hieronymus' stijl hem blijkbaar niet aanstond, merkt Erasmus in brief 2045 sarcastisch op dat hij niet gelooft ‘dat die lieden zich aan enig tekstbederf bij Hieronymus hadden gestoord, omdat ze niets van hem hadden gelezen’. In deze lange brief aan Maarten Lips somt Erasmus zijn critici op, evenwel zonder namen te noemen.

Alsof Erasmus nog niet genoeg kritiek vanuit Parijs te verduren had, kwam daar in augustus 1528 nog een conflict met Guillaume Budé bij. In maart was Erasmus' *Ciceronianus* verschenen, waarin hij humanisten belachelijk maakt die geen ander Latijn wilden gebruiken dan dat van Cicero. Hierop kwam niet alleen, zoals Erasmus wel verwacht had, een reactie vanuit Italië, waar het ciceronianisme ontstaan was, maar ook Budé voelde zich beledigd. In het boek plaatst het karakter Nosoponus, dat de ciceronianen verbeeldt, de Parijse drukker Josse Bade namelijk boven de grote Franse humanist Budé in de ciceroniaanse rangorde. Erasmus bedoelde dit als een verhuld compliment omdat Budé hetzelfde over het ciceronianisme dacht als Erasmus, maar het werd uitgelegd alsof Erasmus zei dat Budé geprobeerd had zoals Cicero te schrijven maar daar minder goed in geslaagd was dan Bade. Erasmus werd vervolgens aangevallen door Budé's vrienden omdat hij jaloers zou

zijn op Budé's reputatie. In reactie hierop publiceerde Erasmus in de *Selectae epistolae* van september een brief van Germain de Brie over de kwestie (brief 2021) samen met zijn antwoord (brief 2046) waarin hij bewees dat hij niet jaloers was. Hij schreef ook een brief aan Budé zelf (brief 2047) en schrapte de bewuste passage uit de tweede druk, maar tussen Budé en hem kwam het nooit meer goed.

Een andere slepende kwestie is de verduistering in 1527 van een deel van de negentig nobels jaargeld die Erasmus van de aartsbisschop van Canterbury Warham ontving. Dit bedrag was slechts gedeeltelijk bij Erasmus aangekomen, nadat het eerst door de handen was gegaan van de Londense bierbrouwer Pieter Weldanck, de bisschop van Londen Cuthbert Tunstall, enkele verder niet geïdentificeerde Italianen en Pieter Gillis. In zijn correspondentie met Warham en Erasmus Schets, die in 1525 de zorg voor Erasmus' financiën in Engeland en de Nederlanden van Gillis had overgenomen, probeert Erasmus de kwestie op te helderen. Uit de reconstructie bleek dat iemand in Canterbury of Londen of een van de Italianen een deel van het bedrag bij het wisselen in Vlaamse ponden verduisterd moest hebben.

Voor de vertaling van de brieven is de Latijnse tekst uit deel VII van P.S. Allens *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami* gebruikt. Daar zijn brief 1994a uit deel VIII en na herdatering brief 1997a, die als brief 1280 in deel V is opgenomen, aan toegevoegd. Voor het notenapparaat is dankbaar gebruik gemaakt van de noten in deel 14 van de *Correspondence of Erasmus*, de Engelse vertaling die wordt uitgegeven door de University of Toronto Press.

De vertalers danken Verena Demoed voor haar nuttige suggesties en Tineke ter Meer en Istvàn Bejczy voor het kritisch doornemen van de tekst en de noten.

Jan Bedaux en Robin Buning

1926 *Aan Hermann von Neuenahr*
Bazel, 3 januari 1528

Gegroet. Zo vreselijk bang als ik was dat Spanje je zou verzwelgen, zo ontzettend blij ben ik dat je bij ons terug bent, niet alleen heelhuids, maar zelfs in blakende gezondheid. Dat is althans wat ik hoor, hoewel wat er vlak bij Calais gebeurd is, vooropgesteld dat het gebeurd is, bijzonder ergerlijk is.[1.]

Ik neem aan dat jouw boekje,[2.] dat ik zorgvuldig gelezen heb, samen met mijn brief[3.] bij jou is aangekomen. Want je was weliswaar al op weg, maar jouw bediende zei dat hij je achterna zou komen. Ik twijfel niet of je hebt in Spanje bericht gekregen over de tragedie van de pseudomonniken.[4.] Ik hoor graag alles wat je daarover weet. Door middel van deze bode zul je namelijk zonder gevaar kunnen schrijven. Want ik heb hem speciaal eropuit gestuurd om naar Antwerpen te gaan en hier weer terug te komen.

Laat het geen onheilspellend voorteken zijn, maar wat zich hier begint af te spelen[5.] doet vrezen voor een of andere storm. Ik zie ook niet waar ik naartoe zou kunnen. De koning en de aartsbisschop[6.] nodigen me in uiterst vriendelijke brieven uit naar Engeland te komen. Maar ik zie daar geen geschikte woonplaats voor mij. Misschien kan ik je dit voorjaar bezoeken.

Als je toevallig niet in Keulen bent, zorg er dan voor dat deze bode daar een brief van jou aantreft, want hij zal niet lang in Brabant blijven. Koning Ferdinand heeft, naar verluidt, een edict uitgevaardigd;[7.] ik zal niet zeggen dat het onrechtvaardig is, maar het is zeker streng. Ze vermoeden dat Fabri de auteur ervan is. Ik hoop in ieder geval dat het goed uitpakt voor de edele

1. Het is niet bekend om welk incident dit gaat.
2. Waarschijnlijk diens editie van Faustus van Riez. Zie brief 2002.
3. Niet overgeleverd.
4. Een verwijzing naar de conferentie van 27 juni tot 13 augustus 1527 die Spaanse theologen hadden belegd om de aanklachten van ketterij te bespreken die de vier religieuze ordes in Spanje tegen Erasmus hadden ingediend. De conferentie eindigde zonder dat er een besluit was genomen.
5. De naderende zwingliaanse reformatie in Bazel.
6. Hendrik VIII (brief 1878) en William Warham (brief 1965).
7. Mogelijk betreffende de vervolging van de wederdopers.

vorst. Maar ik hoop het meer dan ik het verwacht. Het ga je goed, geachte heer. Ik betreur het zeer dat Sobius niet meer kan zien.

3 januari. Bazel, 1528

Jouw zeer toegewijde dienaar Erasmus, in mijn eigen hand

Aan de zeer vermaarde heer Hermann, graaf van Neuenahr, proost van Keulen

Te Keulen

1927 *Aan Maximiliaan II van Bourgondië*
Bazel, 4 januari 1528

Erasmus van Rotterdam groet Maximiliaan van Bourgondië

Jouw vader, de zeer vermaarde heer van Veere,[1] liefste Maximiliaan, leerde ik voor het eerst kennen en liefhebben in de tijd dat hij nog tussen de rokken van zijn voedsters kroop. Want toen al straalde er in hem een edelmoedige aanleg en een vreedzaam en allerminst onstuimig karakter. En hij gaf mij op zijn beurt een duidelijk blijk van zijn welwillendheid tegenover mij. Deze wederzijdse genegenheid is met de tijd steeds gegroeid. Dat het geen onzin is wat ik vertel zal, denk ik, voldoende blijken uit een brief die ik hem heb geschreven toen hij nog een jongen was, en die al zoveel jaren lang in de handen van de mensen is;[2] en ik twijfel er niet aan dat jij hem aandachtig hebt gelezen, en niet alleen dat je hem hebt gelezen, maar ook dat je enkele kiemen van literatuur en godsvrucht eruit in je hebt opgenomen. Des te aangenamer was het voor mij uit een brief van de voortreffelijke heer Jan van Borssele,[3] jouw leraar in jouw kinderjaren, op te maken dat jij zowel de letterenstudies als mij en mijn werk zo welgezind bent, dat je klaar lijkt te staan om evenzeer de gevoelens van jouw vader voor mij als zijn heerschappij te erven. Zeker om deze reden feliciteer ik de voortreffelijke vorst, feliciteer ik jou, feliciteer ik de humaniora, omdat ze inmiddels de belangstelling van roemrijke personen hebben. Ze zullen afwisselend jouw voorvaderen glans verlenen en zelf glansrijker worden door de eer die zij verschaffen. Want nu zullen we mogen hopen op de gelukzaligheid die Plato altijd wenste,[4] nu de zonen van heersers eerder in filosofie worden onderwe-

1. Adolf van Bourgondië.
2. Brief 93.
3. Jan Becker van Borssele. Brief 1898.
4. Plato, *De Staat* 6, 502C-D.

zen dan in macht. Ik bid dat de grote en almachtige Christus dat buitengewone talent van jou ongeschonden behoudt en telkens succesvoller maakt.

Ik heb je een paar maanden geleden geschreven;[5.] die brief is ongelukkigerwijze door de onbetrouwbaarheid van ik weet niet wie verloren gegaan. Ik hoor dat je dit verlies heel erg vindt.[6.] Daar kwam nog de ongelukkige omstandigheid bij dat de kladversie verloren is.[7.] Dit alles heb ik temidden van grote drukte en daarom met moeite voor de vuist weg geschreven, waarbij ik de inhoud van de eerdere brief uit mijn hoofd reconstrueerde; binnenkort zal ik een uitgebreidere brief sturen, als je deze maar als een onderpand wilt aanvaarden. Zorg ervoor dat de genoegens van het hof jou niet van de liefde voor studie en rechtschapenheid beroven.

Het ga je goed. Bazel, 4 januari 1528

1928 *Van Johannes Cochlaeus*
Aschaffenburg, 8 januari 1528

Uit Aschaffenburg, 8 januari 1528

Gegroet. Er zijn nauwelijks twee dagen verstreken, eerbiedwaardige Erasmus, sinds ik mijn eigen koerier vanuit Mainz naar jou gestuurd heb met een brief van de zeer illustere Georg, hertog van Saksen.[1.] Ik heb er geen van mezelf bijgevoegd, omdat ik bang was dat jij misschien niet zou antwoorden op mijn eerdere brief, zodra jij had begrepen dat ik niet thuis was. Ik heb namelijk een andere brief[2.] aan jou verzonden door middel van een andere koerier, die ik naar Bern heb gestuurd. Nu ben ik mijn reis begonnen op weg naar de zeer illustere Georg, hertog van Saksen, die mij wil hebben in de plaats van onze vriend Emser, die op 8 november overleed, en mij de prebende zal schenken die hij eerder aan Emser had geschonken. Ik zou weliswaar, beste Erasmus, liever thuis bij mijn hoogbejaarde moeder blijven, toch durf ik me niet te verzetten tegen het voornemen en de uitnodiging van die vorst, die in mijn ogen heilig zijn. Ik ga dus, begeleid door een enkele ruiter, die hij naar mij toe heeft gestuurd.

Ik krijg evenwel met moeite toestemming om hier te vertrekken, want

5. Brief 1859.
6. Zie brief 1898.
7. De kladversie werd op tijd teruggevonden om opgenomen te worden in de *Opus epistolarum* (1529).
1. In antwoord op brief 1869. Georgs brief is niet overgeleverd.
2. Niet overgeleverd.

mijn vorst, de zeer eerbiedwaardige en zeer illustere heer van Mainz,[3] laat me niet graag gaan. Verder zei hij gisteren zuchtend tegen mij dat ons zeer zeker een opstand van de wederdopers boven het hoofd hangt; hij verbaasde zich erover dat geen van ons tegen hen schreef. Ik antwoordde hem dat die sekte tot nu toe zo dwaas had geleken dat ik meende dat het niet nodig was iets tegen ze te schrijven. 'Maar we zien ze krachtiger worden en groeien,' zei hij en hij vertelde dat iemand hem geschreven had dat er nu meer dan achttienduizend wederdopers in Duitsland zijn. Ik vraag je dus, beste Erasmus, en ik smeek je uit naam van God en de heilige kerk, een of ander klein pamflet te schrijven tegen deze verschrikkelijke sekte; ik zal het direct na mijn terugkeer vanuit het Latijn in het Duits vertalen.[4] Ik zal het ook aan de zeer eerwaarde heer van Rochester[5] vragen. Weiger ons deze dienst nu ons land in zo'n grote crisis verkeert en het zielenheil gevaar loopt, alsjeblieft niet; je zult niet alleen God maar ook de meeste vorsten een zeer groot plezier doen. Ik althans meen dat dit werk, dat jij, naar mijn verwachting, in drie dagen af kunt hebben, belangrijker is dan al het andere.

Ik ben niet enthousiast over de sluwheid van de juristen die de zeer illustere hertog en keurvorst van de Rijnpalts[6] om advies heeft gevraagd over de veroordeling van achttien wederdopers, die hij al lange tijd in de gevangenis van Alzey vasthield. Deze zijn enige malen voorgeleid om ter dood veroordeeld te worden, maar de onbeschaamde sluwheid van de juristen zorgde telkens voor uitstel, nu eens wegens de rechtsgang, dan weer wegens de competentie van de rechter, zoals ze zeggen. En ondertussen wordt het volk onrustig, omdat ze niet rechtmatig gedood zouden kunnen worden, en breidt de sekte zich uit. Help ons, smeek ik je, en moge het je voorspoedig gaan, buitengewoon sieraad van onze tijd.

Van harte de jouwe, Johannes Cochlaeus

Ik hoor dat er voornamelijk vijf punten zijn die de wederdopers zweren:

1. Dat ze nooit een ommuurd godshuis binnengaan.
2. Dat ze nooit luisteren naar de mis zoals deze tot nu toe gevierd is.
3. Dat alles gemeenschappelijk is: getrouwde vrouwen, ongetrouwde vrouwen, wereldse goederen etc.
4. Dat ze aan geen enkele wereldlijke autoriteit gehoorzamen, maar alleen aan God.
5. Dat ze wie ook maar dwingen tot hun sekte toe te treden of doden wanneer ze weigeren.

3. Albrecht van Brandenburg.
4. Erasmus is niet op dit verzoek ingegaan.
5. John Fisher.
6. Lodewijk V.

Aan de zeer vermaarde heer Erasmus van Rotterdam, zeer welbespraakt theoloog, te Bazel

1929 *Aan Georg, hertog van Saksen*
Bazel, 16 januari 1528

Erasmus van Rotterdam groet Georg, hertog van Saksen

Doorluchtige vorst, ik ben verheugd dat het tweede deel van de *Hyperaspistes* samen met mijn brief[1] bezorgd is, maar ik verheug me er nog meer over dat het uwe zeer illustere hoogheid niet mishaagd heeft. Ik zou vrede hebben met al het werk en de negatieve reacties, als ik zou zien dat het bijzondere vruchten oplevert. Voor mij is Christus voldoende compensatie voor alles wat zich in dit leven kan voordoen. Ik heb Luthers brief aan uwe zeer illustere hoogheid en een Latijnse vertaling van uw brief aan hem ontvangen.[2] En ook een vertaling van Emsers antwoord aan Luther.[3] Ik heb geen enkele brief ontvangen die ik niet beantwoord heb. Maar niet alles wat aan een koerier wordt toevertrouwd, wordt afgeleverd; dit is wat ik maar al te vaak ervaar, niet zonder groot ongemak voor mij.

Degene die deze brief bezorgd heeft, had een brief van uwe hoogheid aan Eppendorf, waarvan de adressering Bazel luidde, hoewel hij al enige jaren in Straatsburg woont en in die tijd nooit Bazel bezocht; dat dit u ontgaan is verwondert me zeer.

Dat Emser ons ontvallen is betreur ik; blij ben ik dat hij nu een gelukzaliger leven heeft. Ik had u een paar dagen terug geschreven, hoewel het maar kort was,[4] omdat ik onder andere overladen ben door het werk aan de heilige Augustinus, die nu in zijn geheel schitterend wordt uitgegeven. Dagelijks ontstaan nieuwe tragedies, hoe de afloop zal zijn weet ik niet. We kunnen bidden om het beste, ik zie niet wat er anders voor ons overblijft, nu er alom verwarring heerst. Mijn allerbeste wensen gaan uit naar uwe zeer illus-

1. Brief 1869.
2. Misschien brieven van Luther en Georg van Saksen uit 1525, die Erasmus in 1526 in een Latijnse vertaling had ontvangen.
3. *Emszers bekentnis, das er den titel auff Luters Sendbrieff an den König zu Engelland gemacht, und das yhm Luter, den verkert, und zu mild gedewt hat* (1527), een antwoord op Luthers *Auff des konigs zu Engelland lesterschrifft titel, Mart. Luthers Antwort* uit datzelfde jaar.
4. Brief 1924.

tere hoogheid, aan wie ik mij geheel overgeef en toewijd. Bazel, 16 januari, 1528

1930 *Van Willibald Pirckheimer*
[Neurenberg, 19 januari 1528]

Dit is een onafgemaakte kladversie van een brief die Erasmus wel in zijn geheel heeft ontvangen en waarop hij reageert in brief 1977.

Gegroet. Dat ik je vrij zelden schrijf,[1] voortreffelijke Erasmus, is geen luiheid van mij. Je weet toch hoe weinig mensen in deze tijden te vertrouwen zijn, aangezien brieven niet verzegeld of achtergehouden worden, of zelfs geopend worden om de geheimen van mensen te onthullen. Daarom moet niet alleen ik maar ieder weldenkend mens uitermate zorgvuldig overwegen wat hij schrijft of aan wie hij zijn brieven toevertrouwt: zo vol is alles van listen en lagen en oneerlijke mensen.

Het doet mij overigens een groot plezier dat jij enigszins genoegen nam met mijn verontschuldigingen voor het noemen van jouw naam in de kwestie rond Oecolampadius,[2] hoewel ik, mijn beste Erasmus, nooit jouw naam vermeld heb met de bedoeling om jou in welk opzicht dan ook te beledigen. Jij verdient immers op geen enkele manier iets slechts van mijn kant, en ik heb jou van alle stervelingen wel het meest lief, niet alleen, zoals ik jou ook eerder schreef, wegens jouw uitzonderlijke kennis, maar ook omdat ik gemerkt heb dat jouw geschriften altijd gekruid zijn met de grootste wijsheid, die toch bij weinig mensen in deze tijd te bespeuren is, hoewel zeer velen ernaar snakken. Want wie twijfelt eraan dat niet alleen die opstanden en bloedbaden waren gestopt, maar alles ook voorspoediger was verlopen als men de evangelische zaak smaak had gegeven met het zout van de wijsheid en niet met die van de dwaasheid. Maar zo heeft God het gewild, die heeft toegestaan dat onder voorwendsel van zijn evangelie oude dwalingen zich zelfs openlijk manifesteerden, opdat daardoor nieuwe, die nog dagelijks opkomen, uiteindelijk terecht werden verworpen. En wat zou ons meer toekomen dan goddelijke straf, aangezien wij allen weten wat rechtvaardig is, maar zeer weinigen praktiseren wat wij anderen leren? Daarom, beste Erasmus, heb ik jouw naam niet willen besmeuren met enige schande, maar omdat het

1. Zie brief 1893.
2. In brief 1880. Erasmus reageert hierop in brief 1893.

zo'n goede gelegenheid was, heb ik die juist genoemd om je te eren. Maar als ik had voorzien dat je zelfs dit vervelend zou vinden, had ik er geheel van afgezien; hoewel ik meen dat ik jou geen enkele smaad heb aangedaan.

Wat mij evenwel heeft bewogen naar de pen te grijpen, zul je in de loop der tijd misschien vollediger begrijpen, omdat het nu niet veilig is veel over deze zaak te schrijven. Maar, zoals je eerder van mij begrepen hebt,[3.] ik stond zo onder druk, dat ik, als ik niet had geschreven, en niet zo had geschreven dat ik niet met Oecolampadius onder één hoedje leek te spelen, niet meer in leven zou zijn of me in elk geval groot onheil op de hals zou hebben gehaald. Ik was dus gedwongen de waarheid een handje te helpen zoveel ik kon en intussen toch mezelf te blijven; hoewel ik heel goed weet dat ik, een mens die uitgeput is door wetten en wereldse bezigheden, niet opgewassen ben tegen zo'n belangrijk onderwerp. Daarom, als ik de kans had gehad te zwijgen, had ik dat liever gewild dan zo mijn onvermogen om te spreken te tonen. Maar zo heeft God het gewild en heeft de noodzaak me gedwongen.

Maar het is in orde, mijn beste Erasmus, nu ik merk dat jij bedaard bent. En ik neem het je niet kwalijk dat jij zo weinig mensen vertrouwt, omdat deze tijd zoveel mensen laat zien zoals ze zijn...

1931 *Van Erasmus Schets*
Antwerpen, 24 januari 1528

Hartelijk gegroet. Alles wat ik uit vriendschap en genegenheid over jou had willen horen, geleerdste van allen en dierbaarste vriend, heb ik al gehoord van deze koerier, die mij op de hoogte heeft gebracht en jouw brief aan mij,[1.] samen met een paar andere die naar Engeland moeten worden gestuurd,[2.] in goede orde heeft afgeleverd. Maar om op die van jou te antwoorden: ik zal er om te beginnen voor zorgen dat jouw andere brieven snel en met niet minder zekerheid dan wanneer ze persoonlijk worden overhandigd, bezorgd worden bij de mensen die de adressering aangeeft.

Ik was blij te horen dat jij wist wat er is gebeurd met die vijftig kronen. Ik heb, alweer bijna een jaar geleden, namens jou opdracht gegeven die aan Froben te overhandigen tijdens de jaarmarkt in Frankfurt, aangezien Luis de Castro die in Engeland van de bisschop van Londen heeft gekregen en ze

3. Uit brief 1880.
1. Niet overgeleverd.
2. Een van deze brieven is Erasmus' brief aan William Warham van 4 januari 1528. Zie brief 1965.

daar voor mij gewisseld heeft.[3.] Hetzelfde geldt voor de dubieuze kwestie van de bekers,[4.] die, zoals jij schrijft, eerder door het lot of het toeval in het College De Lelie heeft plaatsgevonden dan door iemands listige opzet om minder uit te geven of meer te ontvangen.

Over jouw som van negentig nobel, die de bierbrouwer Pieter Weldanck lang geleden van de aartsbisschop van Canterbury ontvangen heeft,[5.] heb ik enige dagen geleden aan Luis de Castro in Engeland geschreven dat hij ervoor moet zorgen dat hij de man persoonlijk te pakken krijgt en te weten komt hoe het er met het geld voorstaat. Hij heeft laten weten dat hij het ontvangen heeft en dat hij geregeld heeft dat het via zijn vrienden aan jou betaald wordt. Luis, die in goed vertrouwen hiermee de zaak afsloot, heeft geen verdere navraag gedaan en ook niet teruggeschreven: en zo worden mannen die zelf zeer integer zijn gewoonlijk door hun eigen vertrouwen bedrogen. Ik heb natuurlijk opnieuw geschreven en op een ernstiger toon dan daarvoor. Maar wat dan? Het zal erop uitdraaien dat jij schrijft. En wat voor sluwe streken van Birckmann zullen er bij deze zaak boven water komen?[6.] Want ik heb begrepen dat deze Pieter[7.] welhaast Birckmanns andere helft in Engeland is, en het zou me niet verbazen dat deze Pieter het in vriendschappelijk vertrouwen aan hem heeft overgelaten ervoor te zorgen dat dit geld aan jou gegeven wordt, maar dat Birckmann het vertrouwen geschonden heeft en de zaak tot nu heimelijk verborgen heeft gehouden. Zoals het er nu voorstaat zal ik Luis schrijven dat hij deze informatie, die gezien deze situatie denk ik helpt om de waarheid boven tafel te krijgen, zorgvuldig inwint en mij zo snel mogelijk op de hoogte stelt.

Ik zal dezelfde Luis bovendien inlichten over de negentig angelots die tegen de volgende Maria-Lichtmis[8.] betaald moeten worden. Ik geloof dat jij aan deze Engelse patroons van jou[9.] hebt geschreven jouw jaargelden daar uit mijn naam aan dezelfde Luis te overhandigen ten bate van jou. Als ze het zo zouden doen, zou al die verwarring er niet zijn.

3. Luis de Castro was zijn broer Alvaro opgevolgd als Schets' agent in Londen voor het verzamelen en afdragen van Erasmus' Engelse inkomsten. De bisschop van Londen is Cuthbert Tunstall.
4. Door Erasmus achtergelaten in het College van de Lelie in Leuven; zie brief 1355.
5. Zie brief 1866.
6. Franz Birckmann had een rol in de afdracht van Erasmus' jaargeld vanuit Engeland.
7. Weldanck.
8. 2 februari.
9. William Warham, William Mountjoy en John Longland.

Je wilt dat ik het geld dat voor jou is bewaar totdat je me hebt geschreven. Dat is goed, ik zal alles doen wat je me hebt opgedragen. Je weet niet hoe blij je me maakte met elk beetje hoop dat je gaf op jouw terugkeer bij ons. Wat een heerlijke dag zal dat voor al jouw vrienden zijn!

Bij ons is er niets nieuws wat het waard is over te schrijven. Deze slechte tijden zijn nog niet ten einde en ze dreigen slechter te worden. De keizer wil dat de bepalingen van het verdrag van Madrid, dat met de Franse koning in de gevangenis gesloten is, nageleefd worden. De Franse koning, die zijn belofte breekt zonder zich te bekommeren om zijn gegijzelde kinderen, weigert, en ondertussen lacht Mars ten koste van het gewone christelijke volk.[10.] Aan beide kanten bereidt men zich voor op oorlog. Er is in deze tijd geen plaats voor vrede of medelijden: moge God, de vredestichter, zich verwaardigen dit in zijn medelijden te keren, en jou, dierbaarste vriend, een gelukkig leven te geven.

Het beste vanuit Antwerpen, 24 januari 1528

Van harte de jouwe, Erasmus Schets

Aan de zeer geleerde heer en de beste interpretator van de Heilige Schrift Erasmus van Rotterdam. Te Bazel

1932 *Van Jan van der Cruyce*
College De Lelie, Leuven, 28 januari [1528]

Jan van der Cruyce uit Bergen op Zoom groet Erasmus van Rotterdam, vader van alle geleerdheid

Dat ik nog niet heb geantwoord op die allervriendelijkste brief van jou,[1.] vader der letteren, die ik weet niet hoe lang geleden, in ieder geval in Engeland aan mij is bezorgd, kwam waarachtig doordat er, zolang ik nog in Engeland verbleef, geen geschikte gelegenheid was om een bode te benaderen aan wie ik mijn zaken had kunnen toevertrouwen. Je weet immers hoe vaak de muzen van Mountjoy op het platteland verblijven. Ik geloof niet dat ik in die ononderbroken periode van vijf jaar dat ik in Engeland was ooit verder van Londen ben geweest dan een paar maal honderd mijl, een paar maal zestig, nooit dich-

10. Frans I was tijdens de slag van Pavia in 1525 gevangengenomen en naar Madrid gebracht. Bij de Vrede van Madrid in 1526 was hij vrijgelaten met achterlating van twee van zijn zoons als gijzelaars. In Frankrijk teruggekeerd verklaarde hij de Vrede van Madrid nietig en sloot hij zich aan bij de Liga van Cognac tegen Karel V.
1. Niet overgeleverd.

terbij dan Bedwell,[2] waar zich ook nog steeds geschriften van jou bevinden, zeer geleerde Erasmus, die nooit zullen vergaan. Hieraan heb ik grotendeels te danken dat mijn goede gezondheid het hooguit één of twee daagjes heeft laten afweten en dat ik geen hinder heb ondervonden van zo lange eenzaamheid. Als ik dat zou onkennen, zou ik niet ten onrechte - ik zou de schande in zijn geheel in één woord samen kunnen vatten - als ondankbaar gelden. Nu is Bedwell - als ik een beroep mag doen op jouw kennis - echter niet zo dicht bij Londen dat degene die door de opvoeding van jonge kinderen aan huis gekluisterd is, naar eigen keuze, zo vaak als zijn hart hem ingeeft, op en neer naar Londen kan gaan.

Eenmaal ben ik door een gelukkig toeval jouw vriend Lieven tegen het lijf gelopen,[3] maar zo onverwacht dat er geen gelegenheid of tijd genoeg was om iets te schrijven wat het lezen waard leek te zijn te midden van die talloze en belangrijke bezigheden die de wankelende christenheid jou toen oplegde. Ik heb de man op het hart gedrukt mijn verwijtbare stilzwijgen, als je van oordeel bent dat het dat is, bij jou te verontschuldigen en te rechtvaardigen. Als hij gedaan heeft wat hij beloofd heeft te doen, hoop ik dat jij, voortreffelijke man, meer open zult staan voor deze late groet van jouw vriend Van Cruyce, die evenwel niet eerder of op een geschikter moment mogelijk was. Want jij weet zelf heel goed dat het meestal niet echt veilig is in Engeland over Engelse aangelegenheden te schrijven, laat staan dat het altijd nut heeft. En hoewel wat hier gebeurt niet verborgen kan blijven, omdat er zo velen zijn die Erasmus graag met nieuws ter wille zijn, was ik niettemin van mening dat ik, aangezien ik deel ben van het schouwspel waarvan de opvoering zojuist begonnen is, niet behoor te zwijgen over de rol die ik zelf speel. Iemand zou zich er op het eerste gezicht over verwonderen dat ik die op mij genomen heb, maar je zult begrijpen dat ik haar veeleer tegen mijn zin opgelegd gekregen heb dan vrijwillig aanvaard, zodra je hoort met welke tussenstappen ik ertoe gekomen ben.

En om het verhaal bij het begin te beginnen: ik begon wat genoeg te krijgen van mijn positie in Engeland, die meer uiterlijke schijn was dan brood op de plank bracht. Het was immers duidelijk dat mijn fortuintje, dat direct een of andere godheid nodig had, hier te langzaam zou groeien, waardoor inderdaad werkelijkheid is geworden wat jij al voorspelde dat bij mijn vertrek zou gebeuren. Want Mountjoy, die jij aan jouw vriend Bombace afschildert als iemand die rijker van geest is dan van vermogen, is de mening toegedaan dat hij, of hem nou een dienaar die deugt of een onbekwame en luie dienaar ten deel is

2. Een heerlijkheid van Mountjoys schoonvader, ongeveer dertig kilometer ten noorden van Londen.
3. Lieven Algoet.

gevallen, die aan niemand anders mag aanbevelen of opdringen; dat hij namelijk evenzeer als een vorst een geschikte dienaar nodig heeft; aan de andere kant dat het de integriteit van een Mountjoy allerminst past een ander te beladen met een nutteloze last die hij zelf afwijst. Ook al zijn er velen die deze opvatting van de man van eer niet kunnen waarderen, ikzelf vind dat die past bij iemand met verstand; ik had niettemin graag gewild dat het samenging met een vrijgevigheid die zijn vrienden kon toerusten tegen de afgunst van het lot, die Mountjoy van ons kan wegnemen, aangezien hij sterfelijk is en, wat aristocraten gemeen hebben, blootgesteld aan verschillende en ook plotselinge gebeurtenissen. Want wat mij betreft, ik zou liever aan Mountjoy dan aan Alexander[4.] toebehoren, als er een of ander toverstokje zou bestaan waardoor het in dit leven mogelijk zou zijn voortdurend in dienst van Mountjoy te blijven, ook wanneer hij aanligt bij de maaltijd van de goden. En dit zou niet moeilijk zijn voor de man, als hij gebruik zou willen maken van het gezag dat hij heeft: de reden waarom hij het niet doet, is denk ik iets filosofisch, meer uit de school van Diogenes dan uit die van Aristippus.[5.] Ik heb hem er echter herhaaldelijk op gewezen dat er tegenwoordig meer mensen als Aristippus dan als Diogenes zijn, en ik heb op zeer erasmiaanse wijze gezegd, dat een verstandig mens niet strijdt tegen zijn tijd. Maar mijn woorden waren gericht aan dovemansoren,[6.] dit was in elk geval minder vervelend, omdat het ook velen overkomen was van wie de aansporing zwaarder had moeten wegen.

Toch waren het niet voornamelijk die onwankelbare opvattingen van Mountjoy die mij ertoe bewogen Engeland te verlaten, maar een bepaalde rook die zich toen ontwikkelde. De vrees bestond dat, als hij was overgegaan in vuur, alles wat ik vergaard had, deels in Engeland, wat weinig was, deels in mijn eigen land, wat blijvender en heel wat substantiëler was, geheel in vlammen zou opgaan. Schepen werden tegengehouden, er werden enkele onheilspellende geruchten over een scheiding tussen Jupiter en Juno verspreid,[7.] het was te zien dat de adel nogal somber was, er was een onophoudelijke geruchtenstroom over oorlog:[8.] hopelijk blijven het slechts geruchten!

4. Waarschijnlijk Alexander de Grote.
5. Diogenes van Sinope was onverschillig voor materiële bezittingen, terwijl Aristippus van Cyrene zich overgaf aan een wereldse en luxueuze levensstijl.
6. *Adagia* 387.
7. De echtscheiding tussen koning Hendrik VIII van Engeland en Catharina van Aragon.
8. Engeland dreigde, aan de zijde van de Liga van Cognac (die bestond uit de paus, Venetië, Milaan, Florence en Frankrijk), in een oorlog met Karel V betrokken te raken.

Te midden van deze stormen was er één heilig anker[9.] waarop ik kon hopen, Mountjoy zelf, die beloofde net zo voor mij en mijn bezittingen te zorgen als voor die van hem. Maar de herinnering aan de oorlog met Frankrijk, die verplichtingen voor de grote man met zich meebracht, heeft ervoor gezorgd dat ik ervan overtuigd ben dat ik van die kant (wanneer een andere opstand hem wegrukt en de vorst hem meevoert) weinig bescherming hoef te verwachten, als, wat God verhoede, de Engelse oorlogsmachine tegen ons in gereedheid wordt gebracht.

Terwijl ik zo tussen hoop en angst zweefde, schreef De Corte, die sinds 1 november jongstleden de leiding over het College De Lelie heeft, waarbij hij zonder collega bestuurt en beheert, mij precies op het goede moment een brief. Hij nodigt mij uit, zoals gewoonlijk uiterst vriendelijk, om samen met hem in zo niet weelderige, dan in ieder geval aangename omstandigheden te leven. Nadat ik dus de miletische[10.] maaltijden van Mountjoy, die, naar ik vreesde, gevaar zouden lopen, had vergeleken met de spartaanse maaltijden van De Corte, die de wisselvalligheid van het lot vreemd zijn, eiste ik ontslag van Mountjoy, zowel om mijn studie, die ik vijf jaar onderbroken had, weer op te pakken als om te zorgen voor een veilige plaats voor zowel mijn leven als mijn bezittingen. Uiteindelijk kreeg ik dit met moeite door veel smeekbeden voor elkaar, op voorwaarde dat ik, wanneer ik dat ook maar wil, bij Mountjoy weer mijn volledige portie zal aantreffen, en dat ik naar Engeland terugkeer, tenminste als mij daar iets gunstigers wordt aangeboden. Daarna ging ik vliegensvlug naar Leuven, waar ik nu drie maanden ben en met De Corte beslist een prettig leven leid.

Hoe nauwgezet hij altijd de letterenstudies heeft beoefend, de Griekse evenzeer als de Latijnse, is jou, mijn beste Erasmus, niet ontgaan, noch zal de wereld langer onwetend zijn. Want de *Sacerdos christianus*, die hij nu schrijft, zal een ruimschoots betrouwbare getuige zijn dat, naar mijn oordeel althans, de man niet minder sterk is in elegantie van stijl dan in religieuze kennis, en buitengewoon in elk van beide.[11.] Ook is hij op dit ogenblik een nieuwe pleitbezorger van het Grieks geworden, waarvan ik hoop dat het succes zal hebben. Hij heeft namelijk het initiatief genomen om zijn studenten in zijn pedagogie Grieks te onderwijzen. Als nu ook de andere regenten van de overige pedagogieën het navolgen zoveel als ze kunnen, wie ziet dan niet dat er een deur opengezet wordt waardoor Aristoteles binnenkort in het Grieks zijn intrede op de scholen doet?

9. *Adagia* 24. Met het 'heilig anker' werd het plechtanker bedoeld, dat als noodanker dienstdeed.
10. De Milesiërs stonden bekend om hun luxe en overdaad; zie *Adagia* 308.
11. Er zijn geen gepubliceerde werken van De Corte bekend.

Toch is hij niet zonder overleg van de gebruikelijke gang van zaken afgeweken; dit wordt door meerdere mensen ondersteund en aangemoedigd. Een meerderheid van personen met een gezaghebbend oordeel heeft ingezien dat het gedaan is met de filosofie, tenzij zij zich meer door het echte leven aan de studenten aanbeveelt dan door ik weet niet welke hersenschimmen. Zo kwam het dat ze geleidelijk die ruzie uitlokkende spitsvondigheden hebben opgegeven, waarvoor nu, bij De Lelie tenminste, Rudolf Agricola en auteurs van een vergelijkbare zuiverheid in de plaats zijn gekomen, evenwel met behoud van de onaantastbare positie van Aristoteles. En om ervoor te zorgen dat de jeugd in de filosofie volhardt, is door dezelfde rechters bepaald dat daar ook de Griekse taal bijkomt, die buiten de pedagogieën kosteloos wordt onderwezen en door velen vanuit de privéschooltjes wordt meegebracht, om te dienen als zoetigheid die de bitterheid van de filosofie wegneemt.

De Corte werd geregeld door velen aangevallen met dergelijke argumenten, omdat hij de leiding heeft over een college dat in het bijzonder beroemd is onder de andere colleges vanwege de letterenstudies. Bij mijn terugkomst zette hij zijn gewetensstrijd geheel aan mij uiteen. Die kwam hieruit voort dat hij hen die hem aanmoedigden tevreden wilde stellen, maar dat de nieuwigheid van de zaak het hem niet toestond, die vermoedelijk zo niet openlijke dan toch verborgen haat tot gevolg zou hebben. Niettemin wilde hij liever toegeven aan de onvermijdelijkheid der dingen dan tot zijn nadeel vrienden die zorg dragen voor het algemeen welzijn, van zich vervreemden. Daarom heeft hij mij dringend verzocht op grond van het recht van de vriendschap, die al sinds lang zeer hecht was tussen ons, om, zoveel als ik kon, een vriend die onder druk was gezet bij te staan, De Lelie ter wille te zijn, de jeugd te ondersteunen, te helpen bij de algemene pedagogische taak die naar de mening van velen in gevaar was, en zijn beschermers te gehoorzamen die instonden voor al wat deze onderneming naar men zegt aan vermetelheid in zich heeft.

Ik heb me er echter enige tijd tegen verzet, deels omdat de onderneming een tweede Hercules vereiste, deels omdat ik bang was voor wat de mensen ervan vinden, die, zoals de manier van doen nu is, luid schreeuwen alsof dergelijk onderwijs een stap dichter bij het lutheranisme of een nog gevaarlijkere dwaalleer is, waar ik van gruw. Natuurlijk, om alles samen te vatten, dreef De Corte uiteindelijk zijn wil door, of liever de prominenten van de universiteit die zijn zaak met zulke sterke argumenten bepleitten. Ik heb erin toegestemd dat onder mijn leiding - mogen de goden het zegenen - Grieks wordt onderwezen, en dit heeft afgelopen 1 januari een aanvang genomen. En het plan is eerst de grammatica snel door te nemen, maar daarna

aan de hand daarvan de structuur van elke tekst uit te pluizen en te bestuderen, met dezelfde zorgvuldigheid en precisie waarmee ze dat bij het Latijn gewoon zijn te doen. Aan deze oefening is het tweede uur van de middag toegewezen, waarop De Neve altijd Cicero uitlegde. Ik zal mij in elk geval naar vermogen en met volharding inspannen om deze functie te vervullen als ik tegenover anderen zou kunnen aantonen dat jij instemt met mijn inspanningen. Ik zal er vol ijver voor oppassen dat ik geen mensen provoceer, als de onderneming, wat verdiend zou zijn, een goed onthaal krijgt.

Je hebt nu een haastig geïmproviseerd verslag, mijn beste Erasmus, van wat jouw vriend Van der Cruyce, daartoe gebracht door de smeekbeden van zijn vrienden, in Leuven heeft veranderd. Ik zal dan pas begrijpen dat je het eens bent met mijn vrijwillige gehoorzaamheid, als je mij van nu af aan rekent onder degenen aan wie je niet weigert iets toe te vertrouwen.

Iedereen verlangt enorm naar jouw Augustinus-editie.[12.] Ik smeek je dat je na korte tijd, mijn beste Erasmus, de *Concionandi ratio*[13.] erop laat volgen, als je veel landarbeiders voor deze evangelische oogst wenst. Want voor zeer velen is het zo belangrijk een evangelisch predikant naar het voorschrift van Erasmus te zijn, dat ze liever willen zwijgen dan niet in overeenstemming daarmee te spreken. Al een aantal jaren geleden is hiertoe een belofte gedaan en die zeer eloquente *Lingua* heeft de hoop hierop weer vernieuwd.[14]

Uit Engeland wordt niets gemeld wat de pen waard is. Ik twijfel er niet aan dat de controverse tussen Rochester en Pace over de vertaling van de Septuagint, in een vlijmscherp geschrift bovendien, dat toch gedrukt is,[15] voor jou oud is, hoewel het heel onlangs in augustus is gebeurd, toen ik nog bijna huiselijke omgang met Pace had, in het klooster van Syon,[16.] waar hij wegens zijn ziekte heen was gegaan.

De Corte, jou en jouw werk als geen ander toegedaan, die zichzelf en alles wat hij heeft aan jou ter beschikking stelt, als hij daar Erasmus ergens een plezier mee kan doen, heeft me opgedragen er uit zijn naam een groet bij te

12. De tiendelige editie van Augustinus verscheen in 1529 bij Froben in Bazel.
13. Dit werk over de theorie van het preken, aangekondigd in 1523, verscheen pas in 1535 onder de titel *Ecclesiastes sive de ratione concionandi.*
14 Zie brief 1593.
15 In zijn *Praefatio in Ecclesiasten recognitum ad Hebraicam veritatem* van 1527 betoogt Richard Pace dat de septuagintversie van het Oude Testament een puur menselijk product is dat zonder goddelijke inspiratie tot stand is gekomen. John Fisher schreef hierop een repliek, die in een manuscriptversie is overgeleverd.
16. Het birgittinessenklooster Syon in Islesworth.

schrijven. Hij heeft daarbij het dringende verzoek dat jij zijn Lelie, dat jou al een goede reputatie heeft bezorgd, dezelfde genegenheid schenkt als jij gewoonlijk schenkt aan wat jou geheel en al toegewijd is.

Neem mij, bij de muzen, zeer hoffelijke Erasmus, mijn langdradige en onbehoorlijk praatzieke brief niet kwalijk, die voortkomt uit verlangen jou te groeten, een verlangen dat soms niet weet te zwijgen en daardoor een nogal slechte spreker is. Onthoud dat er in Leuven nog steeds een zekere Van der Cruyce is die wat hij ook heeft ten dienste van Erasmus stelt. Moge de grote en almachtige Christus, die beloofde dat hij zijn volgelingen bij zou staan tot het einde der tijden,[17.] jou voor de heilige inspanningen waarmee jij onophoudelijk de bruid van Christus, de kerk, siert, lang ongedeerd behouden.

Leuven, vanuit De Lelie, 28 januari

Aan de vader van alle geleerdheid, de heer Erasmus van Rotterdam. Te Bazel

1933 *Aan Bonifacius Amerbach*
[Bazel, ca. 1 februari 1528]

Hartelijk gegroet. Ridder Eppendorf is hier,[1.] die de meest vreselijke dingen van plan lijkt te zijn en met een rechtszaak dreigt. Het leek Rhenanus verstandig dat wij morgen naar het huis van Baer komen voor een gesprek, waarbij we zullen proberen of de kwestie onderling met woorden afgehandeld kan worden zonder een vertoning.[2.] Ik zou willen dat jij aanwezig bent, als het je gelegen komt. Ik heb namelijk noch de ervaring noch de tijd om te procederen. Het ga je goed. Slaap er een nachtje over.

Aan de zeer geleerde doctor in de beide rechten Bonifacius Amerbach

17. Matteüs 28:20.
1. Heinrich Eppendorf beweerde valselijk dat hij van adellijke afkomst was, wat Erasmus aanvankelijk geloofde. Hier wordt de term ‘ridder’ ironisch gebruikt.
2. Het gesprek vond uiteindelijk in het huis van Erasmus plaats.

1934 *Aan Johann von Botzheim*
Bazel, 1 februari 1528

Erasmus groet zijn vriend Botzheim

Hoe graag zou ik willen dat je nu hier was om jouw vriend Erasmus, die aan iets nieuws begint, te verdedigen. Tot nu toe heb ik een gladiatorenbestaan geleid al vechtend met mensen als Béda en Cousturier. Nu ga ik - mijn hemel - procederen en loop ik over van Hercules naar Mercurius.[1] Heinrich Eppendorf kwam hierheen, die van een Thraso een Phormio geworden was, of, zoals ik beter kan zeggen, een combinatie van beiden.[2] Hij was nog maar net in de stad of iedereen wist dat hij mij voor het gerecht wilde dagen. Hij is Beatus[3] tegen het lijf gelopen en heeft tegenover hem zijn gal gespuwd dat mijn brief ervoor gezorgd heeft dat hertog Georg, die hem eerst zeer vriendelijk bejegende, nu furieus is, en dat hij een zeer groot vermogen is kwijtgeraakt van ten minste drieduizend florijnen: hij zinspeelde denk ik op een huwelijk. Aangezien Beatus iemand is die te goed is om te kunnen geloven dat er onder de mensen dergelijke monsters zijn, die bovendien vredelievend is en ons beiden mag, raadde hij hem aan dat hij het eerst met mij zou bespreken en dat hij daarna een oordeel zou vellen. Zo doen machthebbers dat altijd. Eppendorf wees een gesprek niet geheel af, maar weigerde naar mijn huis te komen, hoewel ik zo verzwakt was dat ik vijf hele maanden geen voet buiten de deur had gezet. Ondertussen schreeuwde hij met veel misbaar op het marktplein, in de herberg, op straat, in het openbaar en privé hoe schandelijk hij door Erasmus was behandeld.

Dit was tegen de avond. De volgende dag ging hij, naar ik heb gehoord, naar de burgemeester, tegenover wie hij liet weten dat hij mij gerechtelijk wilde aanklagen. Hij kreeg als antwoord dat het stadsbestuur het nu zeer druk had; hij moest het enkele dagen uitstellen. De volgende dag meteen na de lunch kwam hij voor het gesprek, hij had een ongelooflijk boos gezicht opgezet. Je had kunnen zeggen dat hij Mezentius uit een tragedie was. Hij las mij een brief voor die was geschreven aan de hertog van Saksen, Georg, in een - voor mij althans - onbekende hand met de hele geschiedenis hoe hij zich in Freiburg, vervolgens in Bazel en ten slotte in Straatsburg gedragen had. Er stond evenwel bijna niets in dan die dingen waarover hij zelfs bijna

1. Terwijl Hercules bekend stond om zijn moed in de strijd, stond Mercurius bekend om zijn sluwheid, welbespraaktheid en overredingskracht.
2. Eppendorf had in het conflict tussen Erasmus en Ulrich von Hutten dat in 1523 ontstond, de kant van Hutten gekozen. Erasmus raakte ervan overtuigd dat Eppendorf de breuk tussen hem en Hutten had bewerkstelligd en zag diens hand ook in een aantal aanvallen vanuit Straatsburg.
   Erasmus deed zijn beklag bij onder anderen Eppendorfs patroon Georg van Saksen (brief 1448). Eppendorf schreef Erasmus driemaal een protestbrief en trok daarna naar Bazel om genoegdoening te eisen.
3. Beatus Rhenanus.

pleegt op te scheppen. Ik zou willen dat je hier was geweest en de geforceerde gelaatsuitdrukking gezien had van die jou niet onbekende toneelspeler, toen hij zonder masker zijn toneelstukje opvoerde. Ik verbaas me erover dat hij zelf zijn lachen heeft kunnen inhouden: ik kon het in elk geval niet, hoewel ik ziek was en de situatie weerzinwekkend was. Toen hij met betrekking tot afzonderlijke punten in de brief uitriep dat het een schandelijke misdaad was de reputatie van een onschuldige en oprechte man zo te beschadigen, heb ik geantwoord dat ik die brief niet herkende en dat het niet aan mij was iets te verdedigen of te bestrijden waarvan ik niet wist of ik het geschreven had; maar dat als hij de brief die de hertog aan hem geschreven had zou tonen, daaruit zou blijken dat ik dergelijke dingen niet geschreven heb. Simon Pistoris, de kanselier van de hertog, had mij namelijk een samenvatting van de inhoud gestuurd.[4.] Nu ik ontkend heb de brief te hebben geschreven, wat blijft er over dan aan te tonen dat hij van mij is of er het zwijgen toe te doen? Desalniettemin ging hij door met voorlezen. Toen hij mij ten slotte plechtig verzekerde dat hij mijn handtekening droeg met het zegel van Terminus,[5.] beval ik hem deze te tonen. Ik wist namelijk dat hij dit niet kon. En hij heeft hem ook later nooit getoond, hoewel deze man van de waarheid zo vaak plechtig had verzekerd dat hij hem had. Ik heb wel terloops op enkele punten geantwoord, alsof ze betrekking hadden op een ander.

Beatus onderbrak de woordenwisseling en spoorde ons aan de klachten achterwege te laten en te onderhandelen over het herstellen van de eendracht. Hiertoe verklaarde ik bereid te zijn. Ondertussen morde Eppendorf evenwel dat zijn voorheen ongeschonden reputatie door mijn brief besmeurd was geraakt. Ik heb tegengeworpen dat zijn aanval op mij ernstiger was, omdat hij in de drie brieven die hij gestuurd had zich extreem vijandig had uitgelaten, met zulke angstaanjagende dreigementen dat ze bij een oude, ziekelijke en bange man een plotselinge dood kunnen veroorzaken, waarvan wij weten dat het verscheidene mensen is overkomen. En ik verdenk hem er werkelijk van dergelijke dingen te hebben geschreven om mij geld af te persen of mij te doden. In een daarvan had hij, een volkomen onschuldig mens, mij een schurk van de bovenste plank genoemd. Hierop antwoordde hij dat hij deze dingen niet met overtuiging had gedaan. ‘Denk je,’ zei hij, ‘dat ik het anders zo lang had uitgesteld?’ Is dit geen mooie verdediging? Met dit excuus kan elke dief zich verdedigen: ik heb iets weggenomen, maar niet met overtuiging. Vervolgens bracht hij naar voren dat hem eerst schade was berokkend. Ik antwoordde dat ik het eerst van allen schade had ondervonden, omdat hij Hutten tegen mij had opgestookt, en het pamflet had uitgegeven,[6.] en hier-

4. Niet overgeleverd; brief 1943 is Erasmus' antwoord erop.
5. Zie brief 2018.
6. *Cum Erasmo Roterodamo, presbytero, theologo, Expostulatio* (1523).

mee niet tevreden gebruikte hij de woede van een zekere Otto tegen mij.[7.] Toen hij ontkende, wat ik wist dat hij zou doen, gaf ik toe dat die dingen niet zo gemakkelijk konden worden bewezen, maar dat ze uit zoveel aanwijzingen afgeleid waren dat ik ze bijna als feiten beschouwde. Ik heb Heresbach als getuige aangehaald, ik heb Karl Harst als getuige aangehaald dat het pamflet van Hutten[8.] met hem als corrector was uitgegeven; evenzo dat hij, toen het pamflet van Otto werd uitgegeven,[9.] voortdurend in het pand van de drukker Schott aanwezig was geweest.

Het ergst van alles vond hij dat hij in de brief de ‘verdediger’ van die zeer verderfelijke kerk was genoemd.[10.] Ik antwoordde dat hij met deze eretitel geprezen werd in de boeken die door Otto en Lonicerus waren uitgegeven. Otto heeft namelijk enkele pagina's met losprijzingen op hem gevuld; Lonicerus noemt hem herhaaldelijk in kapitalen ‘de leider van Duitsland’. Toen ontkende hij met grote schaamteloosheid te weten dat hij in de boeken van Otto genoemd was. Met betrekking tot Lonicerus bedreigde hij mij, alsof ik dit verzon. Want deze man van de waarheid meent dat een leugen een misdaad is die de doodstraf verdient. Ik zei dat het boek in Straatsburg was gedrukt en overal te koop was, als hij mijn eerlijkheid betwijfelde. Otto voegde zelfs aan zijn pamflet toe dat hij dit alles buiten medeweten van Eppendorf deed.[11.] Wat is dommer dan deze misleiding? Dit is ongetwijfeld verraad, geen beschuldiging. Maar koningen hebben aan het eerste het beste voorwendsel genoeg.

Hij verweet mij de brief die Hummelberg hierheen stuurde, die, naar men vermoedde, door Melanchthon geschreven was.[12.] Ik had hem naar Hedio gestuurd,[13.] die ik toen met heel mijn hart vertrouwde. Hij heeft hem, naar het schijnt, gedeeld met Capito en Capito weer met Eppendorf. In plaats van Thraso had ik H.E. geschreven. Hij interpreteerde deze letters zo, alsof het iemand anders was wiens naam en achternaam met dezelfde letters begon-

7. Otto Brunfels.
8. Zie noot 6.
9. *Pro Ulricho Hutteno vita defuncto, ad Erasmi Roterodami Spongiam responsio*; zie brief 1405.
10. In de brief die Erasmus ontkende te hebben geschreven.
11. Zie brief 1406.
12. Een brief van Melanchthon aan Hummelberg uit 1523/1524, waarin Melanchthon zegt zich erover te verbazen dat Eppendorf zich nog niet verhangen heeft, omdat hij nog nooit iemand heeft ontmoet die zo zelfingenomen, waardeloos en dwaas is.
13. Zie brief 1477b.

nen, zei dat hij Melanchthon over deze zaak had geschreven en dat die in een schriftelijk antwoord had verzekerd dat het waar was. Hierop kon ik niet anders dan lachen, in de wetenschap dat het anders zat. Want ik kan zelf een brief in het handschrift van Philipp tonen waarin hij verzekert dat hij Eppendorf nooit geschreven heeft, en evenmin ooit een brief van hem ontvangen heeft.[14.] Hij voegde eraan toe dat hij een eigenhandig geschreven brief van Willibald[15.] had, waarin hij werd aangespoord zijn pen tegen Erasmus op te pakken en zijn reputatie te verdedigen. Deze charlatan zorgde met zijn gezicht en stem voor een geweldig theatraal effect, inclusief tandengeknars. Ik antwoordde dat Willibald in zijn laatste brief in zijn eigen handschrift aan mij te kennen had gegeven dat hij Eppendorf had geschreven om een einde te maken aan zijn waanzin,[16.] en dat ik de brief bij de hand had, als hij hem wilde zien.

Hij verweet mij dat er in de brief aan de hertog stond dat hij zich als edelman had voorgedaan. Hierop vroeg hij mij als getuige of hij zich ooit als een edelman had voorgedaan, hoewel hij zelf eerder tegenover mij had gepocht op zijn adellijke afkomst. Ik viel stil, mij afvragend waarom hij dit zei. Hij herhaalde dezelfde woorden. Ik antwoordde met een kreet, niet met een woord, alsof het me niets kon schelen. Toen zei hij met zijn gezicht wonderbaarlijk in de plooi: ‘Mijn vorst heeft er misschien zelfs moeite mee dat ik mijn adellijke afkomst verborgen houd.’ Bovendien had hij in zijn laatste brief, waarin hij mij voor de derde keer de oorlog verklaarde,[17.] eigenhandig geschreven: ‘Heinrich von Eppendorf, ridder’. Zijn wapenschild hangt aan de gevel van herbergen, met een helm met vizier, een zwaard snijdt het schild door het midden. En hij vernoemt zich niet op de gewone manier naar zijn geboorteplaats, zoals ‘de Romein’ wanneer iemand uit Rome komt, maar hij voegt er een voorzetsel aan toe, alsof hij de heer van deze plaats is. Want in de oudheid duidden ze met deze manier van uitdrukken een of ander ambt en functie aan, zoals degene die keizerlijk kamerheer is, *a cubiculo Caesaris* wordt genoemd. Zo werd een bisschop gezegd ‘van Hippo Regius’ te zijn, wanneer hij in deze stad zijn zetel had. Op dezelfde manier worden aristocraten nu naar een plaats genoemd, niet omdat ze daar geboren zijn, maar omdat ze daar heer van zijn. Onze vriend Heinrich is natuurlijk op deze manier ‘von Eppendorf’, misschien vanwege de kroeg die door zijn voorouders werd uitgebaat.[18.]

14. Vgl. brief 1991.
15. Willibald Pirckheimer.
16. Misschien in het ontbrekende deel van brief 1930.
17. Zie noot 2 hierboven.
18. Vgl. *Adagia* 844.

Hoe vaak vulde hij zes jaar lang echter mijn oren met het noemen van het voorvaderlijke kasteel! Hij vertelde altijd een langdradig verhaal over een zekere monnik, een zeer ervaren boogschutter, die zijn vader op zijn kasteel gastvrijheid verleende. Toen hij zei dat hij zich er niet om bekommerde hoe de vorst over hem dacht en ik hem vroeg: 'Waar ben je dan bang voor?', antwoordde hij bovendien met een verbazingwekkend serieus gezicht dat hij vreesde dat deze het voorvaderlijke kasteel in beslag zou nemen. En ik twijfel er niet aan dat hij tegenover jou vergelijkbare dingen heeft geventileerd, want ik weet dat hij dat tegenover anderen meerdere malen heeft gedaan. Toen de bisschop van Konstanz aan Beatus vroeg of Eppendorf soms van adel was, en deze een onduidelijk antwoord had gegeven, hield Eppendorf zich stil en presteerde het aan het hoofd van de tafel plaats te nemen.[19.] Hij volgde ons op deze reis op een allerbelabberdst paard. Maar hij zei dat hij in Rheinfelden van edelen een paard te leen zou krijgen. Maar er is niets van terechtgekomen: de edelen waren er natuurlijk niet. Hetzelfde spelletje speelde hij in Schaffhausen en ook in Konstanz: zoals, overeenkomstig het spreekwoord, de dief de dief herkent, de wolf de wolf,[20.] zo kent de edelman de edelman. Maar door een ongelukkig toeval waren degenen die hij zocht, nergens te bekennen. Hij was verontwaardigd dat ik hem in de *Spongia* de Achates van Hutten heb genoemd,[21.] maar hij was niet verontwaardigd dat ik in hetzelfde werk van hem een edelman had gemaakt - want ik verkeerde toen in de veronderstelling dat hij dat was in plaats van een gewone burger. Waarom erkende hij wat hij niet was? Daarbij heeft hij dienaars, onder wie twee Duitsers, die hem altijd met 'Junker' aanspreken. Wat zal ik er verder over zeggen? Hij lijkt op allerlei manieren alleen dit ene te willen bereiken, dat hij voor adel wordt aangezien. Hij wist heel goed dat ik dat wist, en toch schaamde hij zich niet voor dit gesprek. Hij voegde eraan toe dat hij zoveel waarde aan zijn familie hechtte, van wat voor allooi zij ook is, dat het voor geen enkele vorst zonder straf zou aflopen, als deze een smet op zijn naam zou werpen.

Je zou nog harder om deze grootspraak lachen als je had gelezen wat Egranus over zijn familie heeft verteld,[22.] wat Emser heeft geschreven,[23.] en wat nu ook het volk weet. Na een aantal van dergelijke klachten kwam zijn

19. Dit zal in september 1522 geweest zijn, toen Eppendorf Erasmus vergezelde tijdens een bezoek aan Konstanz. De hiergenoemde bisschop was Hugo von Hohenlandenberg.
20. *Adagia* 1263.
21. LB X, 1636C. Achates was de trouwe metgezel van Aeneas.
22. Het is niet bekend wat Egranus gezegd heeft.
23. In brief 1551.

redevoering weer terug op de vijandige houding van de hertog en de aanval op zijn eerbiedwaardige naam. Hij tilde zo zwaar aan het verlies hiervan dat hij zei dat hij zelfs de keizer iets dergelijks niet zou vergeven en liever zijn leven zou verliezen dan dat hij schade aan zijn goede reputatie zou dulden. Ik antwoordde dat hij mij, toen ik nog in het huis van de Froben woonde,[24.] zelf had verteld dat de hertog hem slecht gezind was. Toen ik naar de reden vroeg, antwoordde hij: 'Hij zou willen dat ik een eenvoudige leraar was.' Hij zei: 'Dat kan ik niet.' Ik vroeg hem waarom hij bang was voor de hertog, als hij niets van hem verlangde. 'Ik vrees,' zei hij, 'voor het voorvaderlijke kasteel, dat hij het in beslag neemt, en voor mijn broers.' Hij ontkende dit feit niet, maar hij zei dat de hertog later met hem verzoend was en men naar een manier zocht om hem op zeer gunstige voorwaarden naar zijn vaderland terug te halen. 'Als de hertog,' zei ik, 'boos was dat jij niet aan zijn verwachtingen beantwoordde, hoe kan het dan dat hij later, toen jij soms meer uit de band sprong dan daarvoor, met je was verzoend? In die tijd was het niet nodig dat Erasmus de vorst tegen jou ophitste, omdat je Hieronymus Emser als doodsvijand in de buurt van de hertog had.' Maar bij de naam Emser begon hij te briesen, alsof hij de man ter plekke zou verscheuren. Hij had, geloof ik, gehoord dat hij dood was, dus hij kon zonder gevaar tekeergaan. Zijn vrienden die aanwezig waren onderbraken daarentegen de niet te stuiten stroom van verwijten en spoorden hem aan mij te vergeven en de vriendschap te herstellen. Dit wees hij niet volledig af, maar alleen op bepaalde voorwaarden. Ze vroegen hem die voor te leggen. Dit toonbeeld van ernst antwoordde dat hij op dat moment te zeer aangegrepen was, maar dat hij ons de volgende dag[25.] via Beatus op de hoogte zou stellen van de voorwaarden. De volgende dag werden de door hem eigenhandig geschreven bepalingen gebracht, waarvan ik jou een kopie stuur. Ik stuurde een zelfgeschreven antwoord, waarvan ik jou eveneens een kopie stuur. Er werd aan arbitrage gedacht. We bereikten overeenstemming over de twee beste mannen van deze stad, die hem even vriendelijk gezind waren als mij, Beatus Rhenanus en Bonifacius Amerbach, hoogleraar in het Romeins recht.

Dit was de hele geschiedenis tot nu toe; ik weet niet wat er zal volgen. Ik zou willen dat je hier was, zodat het mogelijk zou zijn van jouw inzichten als rechtsgeleerde gebruik te maken! Ik denk erover na of het beter zou zijn om van de kant van die werkloze nietsnut die geboren is voor deze dingen, rust te kopen door de voorwaarden te accepteren, of om mijn recht te gaan halen. Ik voelde wel wat voor het laatste. Ik kende immers de gebakken lucht van deze zeer onbetrouwbare Thraso, en ik wist dat hij meer treurde om zijn

24. Erasmus had in 1521-1522 tien maanden bij Froben in huis gewoond.
25. 1 februari.

portemonnee dan om zijn reputatie, dat wil zeggen dat het meer een zaak van goed eten dan van een goede naam was, hoe hij ook het gezicht van een satraap opzette en hoogdravende woorden spuide. Hij had dit beloofd in zijn vorige cryptische brief, waarmee hij mij de oorlog verklaarde. ‘De tragedie van Hutten,’ zei hij, ‘zal voor jou in reprise gaan.’ Dit heeft hij tegen zijn gewoonte in niet gelogen. Het is precies dezelfde tragedie. Je weet zelf dat de buit toen met ongelooflijk grote onzin en vuile trucs behaald is, nadat Hutten, die zijn toevlucht nam tot het heilig anker,[26.] van een rover een intrigant was geworden. Maar moet je nu zien hoe goed hij zijn roofzucht verbergt! Dan zul je de aanstichter van beide drama's leren kennen. Hij doet alsof zijn reputatie geschaad is - wat natuurlijk een onschatbaar verlies is, vooral voor zo'n man, die hiervoor nooit een fatsoenlijke reputatie heeft gehad, omdat er niets liederlijkers dan zijn leven is, en dit was zo openbaar dat hij er nog over opschepte ook. Vervolgens vraagt hij om de opdracht van een boek aan zijn roemvolle naam. Daarna een brief aan de hertog, alsof de hertog het karakter van deze nietsnut niet kent, zo is hij door hem bedrogen. Ten slotte draagt deze vrome man zorg voor de armen die in Freiburg leven, waar hij een zo onberispelijk leven leidde dat hij daar nooit is teruggekeerd, en ook voor die in Bazel, waar hij veel bekender is dan hij denkt. Om hen te helpen eiste deze zachtmoedige man driehonderd florijnen.[27.] Hij wil niet degene zijn die dit geld verdeelt om te voorkomen dat als gevolg hiervan enige verdenking en smet zijn ongeschonden reputatie besmeurt. Aangezien er in Straatsburg een zeer grote massa armen is die hij kent en die hij liefheeft, van wie Heinrich Eppendorf volgens mij de voornaamste is, eist hij verder tweehonderd dukaten om mee te nemen en naar eigen goeddunken te verdelen. Maar deze man, die allerminst kieskeurig is, legt hij niet uit welke dukaten hij verlangt: di camera's, largo's, gouden, zilveren of Hongaarse. Misschien zal hij in plaats van dukaten kronen accepteren, mits ze het juiste gewicht hebben. Het getuigde van listigheid de hoofdzaak van de hele onderneming op de laatste plaats te zetten, en hij verhulde een zeer schandelijke daad met het loffelijke etiket van liefdadigheid. Want wie weet niet dat hij altijd aandacht heeft gehad voor de armen?

Nadat ik ontkend had dat ik de brief die hij toonde geschreven had, omdat ik zeker wist dat hij niet kon bewijzen dat hij van mij was - en ik meen dat ik het niet zo had opgeschreven - wat zou hij hebben gedaan als ik hem voor de rechtbank had gedaagd? En dat hij inderdaad niet door mij geschre-

26. *Adagia* 24.
27. In de bijlage bij deze brief met de voorwaarden waaronder Eppendorf de verzoening aanvaardde, gaat het over honderd dukaten voor Freiburg en Bazel elk.

ven was, bleek duidelijk uit de brief van de hertog aan hem, die hij onder geen voorwaarde wilde tonen, wat hij zonder enige twijfel had gedaan als hij in zijn voordeel zou hebben gewerkt. En als hij het zou hebben bewezen, had ik een gruwelijkere tegenbeschuldiging klaar na de gruwelijkste oorlogsverklaring op papier die in zijn vermogen lag. Ik zou hebben gezegd dat het een vorm van moord is een ziekelijke oude man die van nature angstig is en daarnaast nog gebroken en uitgeput door inspanningen, zoveel schrik aan te jagen, vooral omdat ik de heldhaftigheid van de hertog en de sterkte van zijn leger goed ken. Van een niet gering aantal mensen horen we namelijk dat ze op deze manier door een plotselinge dood zijn getroffen. Want wat maakt het uit of je iemand doodt door het zwaard of door angst? En dus is het waarschijnlijk dat hij deze zo gruwelijke brief heeft geschreven met de bedoeling dat ik zou sterven of - wat hij volgens mij in overeenstemming met zijn zachtmoedigheid liever wilde - dat ik door geld te sturen zijn edelmoedige hart gunstig zou stemmen. Ik kon brieven van vele mannen van bewezen betrouwbaarheid tonen waarin hij in zijn eigen kleuren wordt afgeschilderd.

Maar dit plan[28.] beviel in de eerste plaats Beatus niet, en ook Bonifacius en Baer niet, die het advies gaven op wat voor voorwaarden dan ook vrede te sluiten met deze praatzieke, huichelachtige en nutteloze verkwister, die, ook al bereikte hij niets anders, in elk geval deze streek zou overladen met verhalen en geruchten dat Erasmus was aangeklaagd bij het Bazelse stadsbestuur. Verder zeiden ze dat er een flink aantal mensen is dat mij niet mag wegens mijn oorlog met de lutheranen, en dat de tijden nu zo zijn dat de eerste de beste boef iemand ongestraft kan beledigen, waarvoor zelfs bij de Duitsers een verbazingwekkende speelruimte is, en dat er jongemannen zullen zijn die even verkwistend zijn en hem bij deze onderneming helpen.

Niet alleen zag ik de waarheid van dit alles en van nog meer soortgelijks in, maar vooral had het argument van mijn rust effect. Ik droeg de last van vijf drukpersen, soms zeven, op mijn schouders. Ik was druk bezig met mijn nieuwe boekjes *De pronuntiatione* en de *Ciceronianus*, waarin onbeduidende stof wordt behandeld, wat het des te moeilijker maakt. En vooral in deze tijd, vlak voor de jaarmarkt,[29.] zijn de drukkerijen een heksenketel. En hij kon niet op een voor hem gunstiger, voor mij ongunstiger ogenblik komen. Want de twee boekjes *De pronuntiatione* en de *Ciceronianus* lagen al op de drukpers, weliswaar met een mager onderwerp, zoals ik heb gezegd, maar hierdoor wel moeilijker. Wat zal ik er verder over zeggen? Ik was niet opgewassen tegen een rechtszaak, zelfs wanneer er helemaal geen enkele onrust

28. Voor een rechtszaak.
29. De lenteboekenbeurs in Frankfurt.

bij was gekomen. Vervolgens dacht ik aan de tragedies die door de monniken in Spanje werden opgevoerd[30.] en door de theologen in Parijs.[31.] Hoewel de Spaanse tragedie gelukkig is afgelopen, hoop ik dat de Parijse nog gelukkiger zal verlopen. Vervolgens had ik medelijden met zijn vrienden wie de opschepper veel last bezorgde. Ze moesten heen en weer naar de keizer rennen, ze moesten een advocaat en een patroon regelen, ze moesten op zoek naar medestanders. Tel hierbij op de innerlijke weerzin van iemand die dergelijke onzin bovenmatig verafschuwt. Als ik al tijd had gehad, als ik had willen procederen, had het grootste deel van mijn zaak op verdenkingen berust, waarvan er zo veel waren dat ik zeker van mijn zaak was, maar die op zich zo klein waren dat ze de aandacht van een rechter niet hadden kunnen trekken. Dat hij Hutten aanzette om zijn pen tegen mij op te nemen, ontkent hij stellig; het is zelfs zo dat hij opschept dat hij de man uit alle macht ervan heeft willen weerhouden mij te kwetsen. Maar toen we in Konstanz waren, in de tijd waarin hij een buitengewone eerbied voor mij voorwendde, flapte hij er tegenover mijn gastheer[32.] enkele dingen uit waaruit bleek dat hij mij niet erg vriendelijk gezind was. Hetzelfde deed hij hier in Bazel, toen hij mij dagelijks bezocht om zoete broodjes te bakken. Ik heb dat geklets toen niet zozeer genegeerd als wel geminacht.

Toen Hutten hierheen was gekomen, heb ik via Heinrich Eppendorf een onderhoud geweigerd, tenzij er iets belangrijks was. Eppendorf had mij herhaaldelijk gezegd dat hij te goeder trouw had overgebracht wat hem opgedragen was, dat Hutten genoegen nam met mijn verontschuldiging. Van Heresbach en uit een brief van Hutten begreep ik dat het anders zat.[33.] Toen Hutten nog altijd hier was en onder zijn vrienden morde, waarbij hij verschrikkelijke dreigementen tegen mij uitte, deed Eppendorf, die dit allemaal achterhield, het voorkomen alsof hij vrede met mij wilde sluiten. Al wat ik me tijdens een gesprek had laten ontvallen, briefde hij hem in een verdraaide vorm over. Zoals bijvoorbeeld het volgende. Op mijn vraag waarom Hutten een fel pamflet tegen de paltsgraaf had geschreven,[34.] dat hij zelfs zou hebben uitgegeven als hij een drukker had kunnen vinden die zo gek

30. Zie de brieven 1791-1877.
31. Zie de brieven 1721-1723.
32. Botzheim, aan wie Erasmus en Eppendorf in september 1523 een bezoek brachten; zie brief 1437.
33. Geen van Huttens brieven aan Erasmus uit de jaren van hun conflict in 1522-1523 zijn overgeleverd. Van Erasmus' brieven aan Hutten is alleen brief 1356 overgeleverd. In de volgende drie alinea's zijn sporen van deze brieven terug te vinden.
34. Zie brief 1341a, p. 277. Dit pamflet is nooit verschenen.

was, zei hij: ‘Omdat hij de doodstraf voltrok aan een zeer trouwe en volmaakt onschuldige dienaar[35.] van hem die in het rechtsgebied van die vorst drie abten had aangevallen en beroofd, waarbij hij betrapt was. Maar,’ zei hij toen, ‘hij deed dit in opdracht van zijn heer.’ Hierop zei ik lachend: ‘Zou dat excuus dan mijn dienaren vrijspreken, als ze, op heterdaad betrapt bij een diefstal, zouden zeggen dat alles wat ze deden in mijn opdracht was?’ Hij glimlachte toen weliswaar alleen maar bij die woorden, maar hij bracht het zo over aan Hutten, dat die luid brieste dat ik die ridderlijke misdaad had gelijkgesteld aan een ordinaire diefstal. Ik heb daarna nog meer in die trant vernomen en het zou nog veel meer zijn geweest, als het niet zo was dat niemand minder geïnteresseerd is en onverschilliger is voor dergelijke zaken dan ik.

Ten slotte maakte Hutten zich hier uit angst uit de voeten.[36.] Eppendorf, die immers geregeld naar hem terugging, zei hij bij hem het ene, bij mij het andere. Daar had ik vaak een vermoeden van, dat later werd bevestigd. Ik had toevallig zonder medeweten van Eppendorf via iemand anders aan Hutten geschreven toen hij zich in Mulhouse bevond. Hij antwoordde met de volgende woorden: ‘Waar haal je nu dit vervelende verhaal vandaan over kachels, die bij mij nooit ter sprake zijn gekomen. Ook al zou je dit aan Eppendorf hebben gezegd, hij zou een antwoord klaar hebben gehad, namelijk dat het de moeite niet waard is het tegen mij te zeggen omdat ik met andere vrienden vaak, soms twee of drie uur lang, op het marktplein word opgehouden, dat is hoezeer ik niet van de kachel weg kan zijn.’ Aldus Hutten. Heinrich Eppendorf had daarentegen tegen mij gezegd dat Hutten wegens zijn ziekte niet van de kachel weg kon zijn. Herhaaldelijk had hij mij geantwoord dat deze er geen probleem van maakte dat ik hem geen onderhoud toestond. Maar later vernam ik van Heresbach en anderen dat de situatie heel anders was geweest. Op weer een andere brief van mij antwoordde Hutten het volgende: ‘Wat jij aanhoudelijk beweert, ontkent Eppendorf krachtig.’ Dus toen Eppendorf mij zoals gewoonlijk kwam bezoeken alsof hij een vriend was, vroeg ik: ‘Heb ik jou soms niet opgedragen die boodschap aan Hutten over te brengen?’ Hij beaamde dit. ‘Zei jij dan niet dat hij zo heeft geantwoord?’ Hij beaamde dit. Daarop haalde ik de brief tevoorschijn, zei dat hij hem moest lezen, wat hij vervolgens deed. Ook vertelde hij soms dat hij heel andere dingen had gezegd. De man wist zich geen raad, toch schaamde hij zich niet. Ik lachte. Hij deed het voorkomen alsof hij had aangeraden het pamflet dat Hutten had geschreven,[37.] achter te houden,

35. Hutten bedoelt zichzelf.
36. Naar Mulhouse.
37. De *Expostulatio.*

maar ik twijfel er niet aan dat het op diens aansporing geschreven was. Hij overdreef de zaak tegenover mijn vrienden om ervoor te zorgen dat ze zo'n grote ramp met geld afkochten. Hijzelf verkondigde openlijk dat hij er uit eigen middelen vijftig florijnen voor overhad om te voorkomen dat een dergelijk boek verscheen; natuurlijk om de vrijgevigheid van mijn vrienden te stimuleren. Froben, hevig geschrokken, wilde er vijftig betalen. Ik vermoedde dit al voordat Froben het toegaf. Eppendorf vertelde mij dat er iemand in Bazel was die vijftig florijnen wilde betalen om te voorkomen dat het boek het licht zou zien, benieuwd wat ik zou willen betalen. Ik antwoordde niets behalve dat ik tot dan toe niet had geweten dat ik dergelijke vrienden in Bazel had. Na Froben gehoord te hebben dachten ze natuurlijk dat dat geld al zeker was. Toen de dienaar van Hutten hiervandaan vertrok, zei hij waar Beatus bij stond, alsof hij bezorgd was om mij: 'Ik zou willen,' zei hij 'dat dit boek niet verschijnt! Ik zou uit eigen zak, uit eigen zak zeg ik, vijftig florijnen ervoor overhebben,' hoewel Hutten en Eppendorf samen op dat moment amper de helft hadden.

Kort daarna kwam Johann von Botzheim, van wie Eppendorf wist dat die mij zeer toegewijd was, geschrokken door dit kwaadaardige gerucht, uit Konstanz hierheen gesneld. Ik wist meteen dat dit zijn doel was, zodra het mogelijk was onder vier ogen met hem te spreken, want Eppendorf, die deze voorstelling had geënsceneerd, was altijd in de buurt in de rol van spion. Ik vroeg hem of hij soms om deze reden was gekomen. Dat beaamde hij. 'Was er geen sprake van geld?' vroeg ik. Hij gaf toe dat daar wel sprake van was geweest. 'Hoeveel vragen ze?' vroeg ik. 'Een bescheiden som van zeventig florijnen.' Toen ik Eppendorf in een persoonlijk gesprek vertelde hoe Hutten geërgerd een brief van de abt Volz had weggegooid, waarin hij een gouden kroon had aangetroffen, antwoordde hij dat de gift niet waardig voor Hutten was geweest. 'En als hij vijftig florijnen had gestuurd?' vroeg ik. Hier stemde hij mee in. Door dergelijke listige streken herinnerde hij mij aan mijn plicht.

Om mij ten slotte nog banger te maken, toonde hij het manuscript,[38.] dat hij naar eigen zeggen niet had geopend alvorens het te geven. Ik beval hem het voor te lezen. Hij las het begin voor. Ik lachte en zei dat daar niets schokkends aan was, hoewel ik wist dat hij iets anders verwachtte. Hij wilde immers dat ik het zeer schokkend zou vinden. Toen zei hij: 'Maar verderop staan andere dingen.' En kort daarvoor had hij gezegd dat hij het boek niet had ingezien! Leugenaars zijn zo zelden consequent. Ze waren met elkaar een vriendschap tot de dood aangegaan, en elk van beiden zat diep in de schulden en had geen sou. Hutten werd daarbij overstelpt met aanklachten,

38. Van de *Expostulatio.*

Eppendorf werd achtervolgd door vele verdenkingen. Zulke vrienden kregen een dergelijke zaak in handen. Ik had mijn vrienden gewaarschuwd geen cent te geven ter wille van mij. Het boek was namelijk al door vele handen gegaan, en na het betalen van het geld hadden ze de mogelijkheid om ons belachelijk te maken. Vandaar hun ontstemming over mij, omdat hun de buit ontglipt was. Zoveel vermoedens zijn er geweest, er waren er nog veel meer dan ik kan vertellen. Ik noem niet de lasterlijke uitspraken die hij er altijd bij anderen uitflapt. Voor iemand die nu Huttens brieven aan mij, die hij via Eppendorf stuurde, zou lezen, zouden ze niets dan hebzucht ademen.

Toen Eppendorf ten slotte merkte dat hij meer en meer onder verdenking kwam te staan - want velen roken al bedrog - snelde hij naar Hutten in Zürich en nam hij een brief mee terug die zeer zorgvuldig aantoonde dat het pamflet nooit zou zijn verschenen, als hij had geluisterd naar de adviezen van Eppendorf. En hij dacht dat ik zo'n onnozele hals ben dat ik deze sluwe streken niet zou bespeuren. Wat was zo'n zorgvuldige verontschuldiging anders dan een aanklacht? Hij ging weg naar Straatsburg, en tevoren had hij mij verzekerd dat hij van adel was. En er werd niet eerder met het drukken van het boek van Hutten begonnen dan dat hij daarheen verhuisd was, en degenen die daarvandaan hierheen kwamen, beweerden dat het boek met hem als corrector was gedrukt. Toen hij zag dat onmiddellijk daarna mijn *Spongia* uitkwam,[39.] en dat hij met dit net niets had binnengehaald, instrueerde hij heimelijk Otto,[40.] en om te voorkomen dat enige verdenking op hem zou vallen, zorgde hij ervoor dat deze zou schrijven dat het boek buiten medeweten van Eppendorf was uitgegeven.[41.] Hij zorgde ervoor dat hij bij jullie bekend kwam te staan als ridder, waarvoor hij ook misbruik maakte van het talent van Lonicerus, die later spijt had van wat hij had gedaan. Deze voorzorgsmaatregel nam hij, omdat in Duitsland aan ridders alles is toegestaan, en ze zelfs door velen worden gevreesd, zozeer dat geldschieters menen dat ze zeer hardvochtig worden behandeld, als hun niet een grotere som geld wordt gevraagd, dat wil zeggen als ze niet van meer worden beroofd onder het voorwendsel van een lening.

Bovendien heb ik brieven van veel mensen die hem in zijn eigen kleuren beschrijven, maar die ik ter wille van zijn eer zelfs aan mijn beste vrienden nooit heb laten zien. Petrus Mosellanus wijst mij terecht omdat ik in de *Spongia* een edelman van hem maak, hoewel het vaststaat dat hij dat niet is.[42.] Emser schreef dat zijn oom of zijn vader een kroegbaas was in het dorp waar

39. In september 1523.
40. Otto Brunfels.
41. Zie brief 1406.
42. Zie brief 1437.

hij zijn naam aan ontleend heeft, dat zijn moeder geen erg goede reputatie had gehad, dat zijn zussen van hetzelfde laken een pak waren, en dat hijzelf door de hertog zeer gehaat werd. Bovendien zeggen veel mensen dat zijn zus het liefje is van een zekere kardinaal. Ze zeggen ook dat hij een amoureuze relatie heeft met de gastvrouw van de herberg waar hij verblijft en dat een deel van zijn kosten hieruit voortkomt. Want er zijn ook mensen die hem ervan verdenken dat hij zijn handen gebruikt als hij tegen iets aanloopt dat niet bewaakt is. Of dit allemaal waar of onwaar is, is voor mij van geen belang. Ik verwonder me zeer, en met mij vele anderen, dat hij al bijna acht jaar een leven van nietsdoen leidt, en nooit zijn vaderland en de hertog die zich verdienstelijk tegenover hem had gemaakt, heeft bezocht, hoewel de reis niet heel lang is. Hij verweet dit mij omdat hij door mijn brief gevaar liep dat de hertog zijn hoofd zou afhakken als hij terugkeerde in zijn vaderland. De hertog moet deze haat om andere redenen koesteren, omdat zelfs in die brieven die hij aan mij voorlas, niets stond dat de doodstraf verdiende. Hij denkt zeer slecht over de vorst, als hij, zo'n trouwhartig en onschuldig mens, van zijn kant zo'n groot gevaar ducht. Hij was verontwaardigd dat ik hem van lutheranisme betichtte, hoewel hij zich ook nu openlijk uitgeeft voor een voorvechter van Hutten, die de voornaamste verdediger van de lutherse kerk is; evenmin ontkende hij het toen Hutten nog leefde, wanneer hij ons pocherig in details vertelde welke gevaren hij trotseerde toen hij hem op zijn vlucht nu hierheen, dan daarheen had begeleid. Ik voor mijn part heb nooit geloofd dat hij serieus over het evangelische geloof heeft nagedacht: hij streeft iets anders na. Hij is beledigd door de beschuldiging van leugenachtigheid, hoewel hij zoveel duidelijke leugens in één gesprek vertelde en zich er niet voor schaamde deze te herhalen tegenover hen in wier aanwezigheid hij tegen mij het tegenovergestelde had gezegd. Zo weinig schaamte heeft hij.

Ik heb een brief in zijn eigen handschrift aan Otto,[43] ridder van de hertog van Saksen, waarin hij pocht dat hij, Eppendorf, de schulden van Hutten betaalt, en dat hij ter wille van hem gevaar heeft gelopen in de gevangenis gegooid te worden. Dat de som namelijk de honderdvijftig florijnen overschreed - alsof hij ooit een cent voor Hutten had betaald of had toegezegd te zullen betalen! Degene die een schuld die hij zelf gemaakt heeft niet kan betalen, zal zeker een schuld betalen die door een ander is aangegaan! In dezelfde brief schreef hij dat al zijn inspanningen, al zijn streven er steeds op gericht waren, dat hij vorst en vaderland niet alleen tot nut maar ook tot eer kon zijn. Wat is schaamtelozer dan dit gezwets? En hij geneert zich niet vergelijkbare dingen aan de zeer verstandige vorst te schrijven. Deze Otto moet

43. Otto von Pack.

een zeer eerbiedwaardig man zijn, aan wie hij in dezelfde brief zijn leven en zijn reputatie toevertrouwt.

Het is tamelijk slim dat hij altijd de meest rechtschapen mannen van deze stad bij dit schouwspel betrok: Beatus, Bonifacius en Ludwig Baer, die - dat weet hij - meer waarde hechten aan mijn reputatie dan ik. Zij zijn echter zo rechtschapen dat ze er niet van overtuigd kunnen worden dat er mensen bestaan die zo doortrapt zijn. Het heeft even geduurd voordat ik me ervan bewust was, hoewel ik vroeger met zulke bedriegers te kampen heb gehad, met wie ik van jongs af aan onenigheid had met alle ellende van dien. Voordat ik wist wat liegen of bedriegen was, verafschuwde ik door een of ander verborgen instinct dit verderfelijk slag mensen, en zij waren op hun beurt mijn grootste vijanden. Want ik heb hem geen enkele reden gegeven om mij minder goed gezind te zijn. Ik was een onvermoeibare raadgever voor hem. Ik heb hem vroeger in Leuven dikwijls bij de hertog en mensen van aanzien aanbevolen. Eenmaal ontving hij na een aanbeveling van mij vijftig florijnen; dit schreef Petrus Mosellanus. Hij wist in de kring van huisvrienden door te dringen en bijna dagelijks converseerde hij twee uur na de lunch met mij, waarvoor hij vrij nam van het kaartspel en het dobbelspel. Hij bracht wie hij ook maar wilde mee naar mij, onder anderen iemand met leren kleding. Hij had mij wijsgemaakt dat het iemand van adel was, hoewel weldra bleek dat hij de kok was van een aristocraat van het platteland, en kort daarna ontvluchtte hij de herberg, na enkele paarden te hebben gestolen.[44.] Zo'n gesprekspartner bracht hij naar mij toe, hoewel hij geen Latijn kende. Maar de man werd gedreven door armoede, niet door haat. Tel daar zijn onbetrouwbaarheid en een domheid die gelijk is aan zijn doortraptheid bij op.

Ik zal je een voorbeeld geven. Hij had mij lang geleden gevraagd om hem bij de hertog aan te bevelen. Ik had op een blaadje papier een omgekeerde lofprijzing van hem geschreven: dat hij een buitengewoon ingetogen jongeman was, nooit dronk, niets van doen had met het kaartspel en het dobbelspel, niets met hoeren, nooit op het marktplein of in de herberg werd gezien, maar in de kerk aan het bidden of in de bibliotheek aan het studeren was; dat er maar één ding te vrezen was met betrekking tot hem, dat hij door overmatige studie te weinig aan zijn gezondheid dacht. Ik stuurde voor de grap een dienaar naar hem met het blaadje om te zien of deze aanbeveling hem beviel in de veronderstelling dat hij zou lachen om de ironie; hij stemde er serieus mee in, met uitzondering van één passage, over het gevaar voor zijn gezondheid. Vel op grond hiervan een oordeel over het verstand van de man.

44. Dit is mogelijk een verwijzing naar de ‘man uit Hannover’ uit brief 1371.

Luister naar iets anders dat even absurd is. In dat opschepperige gesprek, toen hij uit zijn brief voorlas dat hij overladen was met schulden bij veel mensen, zei hij terwijl hij mij aankeek: ‘Jij denkt zeker dat het eerloos is om schulden te hebben? Dan zijn juist de grootste koningen en vorsten eerloos.’ Wat zou een Thraso opschepperiger kunnen zeggen? Mij best, Eppendorf heeft iets gemeenschappelijk met keizers en koningen. Ik geloof dat het zelfs nog gaat gebeuren dat hij, naar het voorbeeld van koningen, de mensen op wie hij boos wordt de oorlog verklaart, hun bezittingen confisqueert en hen in ballingschap drijft. En hij was buitengewoon tevreden met zichzelf door deze uitspraak, zo vaak neemt hij hem ook ten overstaan van anderen in de mond. Maar laat hij aan fatsoenlijke personen vragen of het eervol is voor een jongeman zonder of met een gering vermogen, die niet van adel is, zoveel geld achteloos te verkwisten, en zich ondertussen niets aan te trekken van wat de mensen zeggen die zich verwonderd afvragen uit welke bron zo'n grote hoeveelheid geld voor vermaak komt, en ondertussen degenen bij wie hij schulden heeft niet terug te betalen. Als iemand nu een opsomming van dit alles zou geven, wat zal hij aan goeds over hem kunnen voorspellen? Geen schaamte, een leugenachtige tong, de verleiding van het nietsdoen, onmatigheid in luxe en lust, een onverschillige houding tegenover de stilzwijgende oordelen van fatsoenlijke mannen en het commentaar van het volk, vertrouwelijke omgang met het allergrootste gespuis, een verblijf van zoveel jaren buiten zijn vaderland, uitermate lichtzinnig gedrag, een hooghartigheid die verder gaat dan dikdoenerij, verdachte dienaren die op en neer rennen, zoveel verkwisting, hoewel niet duidelijk is waarvan hij dit allemaal betaalt - wie zou hierdoor niet verdacht zijn in een stad waar goede zeden heersen? Maar hij kiest steden waar alles mag. Om deze reden bevalt Bazel hem, maar meer nog Straatsburg. Laat hij op die manier leven in Neurenberg of daar waar hij vandaan komt, en hij zal horen wat hij niet wil horen. Er zijn andere soortgelijke argumenten, maar welke rechters hebben zo veel tijd dat ze hier geduldig naar kunnen luisteren? En ik denk niet dat hij ooit de gang naar de rechter zal maken, maar ondertussen zal hij toespraken houden op het marktplein, in de herberg, zoals hij nu doet, want hij is overal aanwezig en hij schaamt zich nergens voor.

Ik zou je meer dingen geschreven hebben, maar deze koerier hier was niet betrouwbaar genoeg. Hij was uit Bourgondië gekomen; hij kwam op mij over als een Hollandse zwerver. Toch beweert hij dat hij van plan is jouw kant op te gaan. Ik heb hem geld toevertrouwd en deze brief; als hij overhandigd is, zorg er dan voor dat je je zo snel mogelijk hierheen haast. Ik ben namelijk bang dat het gezag van de bemiddelaars niet groot genoeg zal zijn: evengoed zal ik gevaar lopen.

Bazel, de dag voor Maria-Lichtmis, 1528

De voorwaarden waaronder ik de verzoening aanvaard

Hij heeft mij niet alleen zwartgemaakt bij de vorst, die het recht van leven en dood over mij lijkt te hebben, maar ook bij meerdere particuliere personen. Door hem staat mijn reputatie op het spel, die hij moet repareren. Dit zal met een of twee brieven amper lukken, maar er zal een opdracht in een boek nodig zijn,[45.] waarin hij de kwestie op een manier die past bij zijn wijsheid zo terugbrengt dat alleen zijn smaad overblijft en er bij de lezer geen enkele boosaardige verdenking tegen mij overblijft. Verder ben ik niet bijzonder gebrand op dergelijke opdrachten. Laat hem aan de vorst schrijven, of naar het hof, waar ik weet dat zijn brief rondgegaan is, en zorgen dat men weer dezelfde verwachtingen van mij heeft als vroeger,[46.] maar pas nadat de brief eerst door mij gelezen is, om te voorkomen dat ik door zijn verbloemde en dubbelzinnige woorden meer de grond in word geboord dan gerehabiliteerd.

Maar omdat hij aldus geprobeerd heeft mij, een onschuldige, kapot te maken, en het verhaal over mij heeft bedacht dat ik gedwongen was Freiburg te verlaten omdat ik oproer had gesticht, hoewel de stad weet dat het anders zit en alle burgers kunnen getuigen van het rechtschapen leven dat ik daar geleid heb, moet hij voor mijn geschonden onschuld honderd dukaten aan de armen in dezelfde stad doneren. Hetzelfde moet hij doen in deze beroemde stad, maar tweehonderd aan de Straatsburgers, die ik zelf zal brengen en naar mijn goeddunken onder de behoeftigen zal verdelen. Dit alles als vergelding voor de aanval op mijn oprechtheid en onschuld.

De schade aan mijn geschonden reputatie, hoewel die groter is dan kan worden getaxeerd, vergeef ik niettemin graag, wegens oude verdiensten tegenover mij[47.] en daarnaast uit vroomheid, als hij het bovenstaande toezegt. Maar als Erasmus dat afwijst, laat hij dan weten dat ik liever mijn leven dan mijn reputatie riskeer.

Het antwoord van Erasmus van Rotterdam

De brief die hij voorlas herken ik niet. Ik geloof niet dat ik dergelijke dingen geschreven heb, en ik kan ook geen kopie tussen mijn papieren terugvinden. En de brief van de hertog,[48.] als hij die zou tonen, zal bewijzen dat ik derge-

45. Zie brief 1941.
46. Vgl. brief 1992.
47. Ongetwijfeld een verwijzing naar de steun die hij in 1522 van Erasmus kreeg in de vorm van een aanbeveling aan hertog Georg; zie brief 1437.
48. Zie brief 1929.

lijke dingen niet heb geschreven. Ik heb er bij de hertog slechts op aangedrongen ervoor te zorgen dat hij zijn ledig leven weer inruilt voor een eervolle betrekking, of in ieder geval dat hij mij met rust laat. Wat betreft de opdracht van het boek,[49.] als ik zal hebben gemerkt dat hij mij vriendelijker gezind is geworden, zal ik het niet weigeren en uit naam van de vriendschap zelfs verder gaan.

Hoe boos de vorst op hem is weet ik niet, evenmin is mij bekend welke redenen hij voor zijn boosheid heeft. Eppendorf had een doodsvijand in de buurt van de vorst, Emser. Als de vorst als gevolg van mijn klacht hem minder goed gezind is, zal ik niet weigeren dit door een beleefde brief van mij te verzachten,[50.] voor zover het geoorloofd is iets met zulke grote vorsten te bespreken.

Voor de aalmoezen zal ik zelf zorg dragen wanneer God het mij zal ingeven. Het gaat mij niet aan wat voor leven hij hier of in Freiburg heeft geleid. Hoe vromer hij geleefd heeft, des te blijer ik ben. Over de goudstukken waarvan hij eist dat ze aan hemzelf worden gegeven is het beter te zwijgen om te voorkomen dat het erop lijkt dat hij mij om deze reden een proces heeft aangedaan. Laat hij vriendelijk doen en ophouden de mensen tegen mij op te hitsen, dan zal ik niet toestaan dat ik in wellevendheid overtroffen word. Ik kan hem van meer nut zijn met vriendendiensten dan als ik hem tweehonderd goudstukken geef.

1935 *Van Johann Hornburg*
Boeda, 2 februari 1528

Gegroet. U zult me van grote onbeleefdheid of nalatigheid kunnen beschuldigen, omdat het, als ik me niet vergis, een jaar geleden is, dat ik u, toen mijn zeer eerwaarde heer van Trente u schreef,[1.] mijn onbeholpen onzin heb gestuurd,[2.] waarop u mij zo vriendelijk hebt geantwoord. Ik heb echter al die tijd niets van me laten horen en u, een man zonder gelijke, de grootste die er in vele eeuwen is geweest, niet teruggeschreven, zoals ik had moeten doen. U zult zich daarom misschien afvragen waarom Hornburg nu weer aan u denkt. Daarom hierbij mijn verschillende wederwaardigheden, zeer achtbare Erasmus.

49. Zie brief 1941.
50. Brief 1940.
1. Niet overgeleverd. De bisschop is Bernhard von Cles.
2. Brief 1779.

Op het moment dat uw brief aan mij, samen met een andere aan mijn zeer eerwaarde heer, was aangekomen,[3] was ik vertrokken naar mijn vaderland, Oost-Francië, waar ik bijna vier maanden heb doorgebracht. Vervolgens kon ik, nadat ik heel veel later bij terugkomst in Trente uw brief had ontvangen, nu eens wegens de lange afstand tussen de plaatsen, dan weer wegens een tekort aan koeriers, niet antwoorden. Toen mijn zeer eerwaarde heer was teruggegaan naar zijne koninklijke majesteit in Hongarije,[4] vormden ten slotte de chaos van de oorlog en de zeer zware last van mijn bezigheden geen geringe hindernis hoewel ik u graag wilde schrijven. Toch zou ik het niet hebben nagelaten om aan mijn vriend Erasmus, die ontzagwekkende godheid, te schrijven, als ik een bode had gehad; aangezien ik altijd een toegewijde bewonderaar van u en uw werk ben geweest, wilde ik immers niet uit uw herinnering verdwijnen. Tot nu toe was ik altijd blij in een tijd te leven waarin u als de grote leider der letteren echte geleerdheid verspreidde. Nu maakt het mij intens verdrietig te zien dat u, die zich niet alleen tegenover ons Duitsland, maar ook tegenover de hele wereld verdienstelijk heeft gemaakt in de letteren, zo veel stank voor dank krijgt. Juist degenen die door u begunstigd zijn, bezorgen u, een veteraan, last, zodat u zich nergens anders aan kunt wijden dan aan hun ruzies en afgunst, en wij, die tot dusverre, zolang uw studie door rust omgeven was, de overvloedige vruchten van uw arbeid hebben geplukt, een groot verlies lijden.

Maar dat brengt deze zeer verdorven tijd met zich mee; is er namelijk enige vorm van rampspoed die hij niet met zich meebrengt? Kijk naar alle klassen van mensen en u zult niets dan een algeheel verval aantreffen dat alleen maar erger wordt. Het schadelijkst van alles is evenwel de verdeeldheid in de kerk. Er zijn zonder enige twijfel velen die er uit bezieling naar streven het christelijke geloof te planten. Maar altijd strooit Satan zijn zaad over hun inspanningen, zodat ze het geloof niet zozeer lijken te planten als wel te verdelgen. We hebben dit enkele jaren terug zien gebeuren bij vele dwaalleren, waarbij degenen die het aanvankelijk grondig eens waren, het nu volkomen met elkaar oneens zijn. En toch werd tevoren van al deze mensen gezegd dat ze goddelijk geïnspireerd waren, en daar waren niet alleen zijzelf maar daar was ook de massa van overtuigd; zelfs wie ook maar tegenwoordig een leer verkondigt, wil dat die wordt ontvangen alsof ze goddelijk geïnspireerd is. Maar wie moeten we geloven als ze het onderling steeds maar oneens zijn? Ze verkondigen weliswaar dat het woord van God op zichzelf duidelijk genoeg is, dat menselijke commentaren niet nodig zijn. Maar zelf doen ze nu hun best onenigheid te beslechten met nieuwe commenta-

3. Geen van beide brieven is overgeleverd.
4. Ferdinand I.

ren, en laten ze ons ongelukkigen, terwijl we Charybdis ontwijken, op Scylla stuiten.[5.] En ik hoop dat ze het licht nu voor ons niet meer verduisteren dan het vroeger verduisterd was! Laat niemand verwachten dat wij in zo'n verwarde situatie een goed leven kunnen leiden. Ja, aldus in spanning afwachtend, uitkijkend naar het einde van deze onenigheid, zouden we allemaal, verdeeld als we zijn, kunnen dwalen. Laat God hen vergeven die er belang bij hebben aan dit kwaad tegemoet te komen. U hebt dit allemaal voorzien; ik herinner me namelijk dat ik vele jaren geleden in uw geschriften heb gelezen dat u vreesde dat dit vuur zich zo wijd zou verspreiden, dat het niet zonder een wereldwijde ramp uitgedoofd zou kunnen worden. Hadden onze vorsten deze nuttige adviezen die u herhaaldelijk in deze kwestie hebt voorgelegd, maar opgevolgd! Inderdaad, zoals de ervaring tot nu toe heeft geleerd, zou veel ellende niet zijn voorgevallen. Maar misschien heeft God besloten in één keer alles om te keren en opnieuw te beginnen. Daarom is het noodzakelijk dat wij, terwijl wij zo onze ondergang tegemoet gaan, hem om medelijden smeken. U, mijn beste Erasmus, moet troost vinden in uw ouderdom; neem afstand van de ijdelheden van mensen en wees ervan verzekerd dat als de wereld u vervolgt, uw glorie bij God in de hemel groot zal zijn.[6.] Ik ga vertrouwelijker met u om dan gepast is, maar u mag het wijten aan het zelfvertrouwen dat ik op basis van uw brief aan mij tegenover u heb gekregen.

Over de dingen die hier gebeuren zou ik uitgebreid aan u schrijven, als ik niet bang was dat ik u ermee verveel. Onze zeer doorluchtige koning Ferdinand is nog altijd bezig zijn vijand te verslaan, die nog altijd enkele schuilplaatsen op de grens van Hongarije bezet.[7.] Ik leid al te zeer een hofleven, met andere woorden, een ellendig leven: Hongarije heeft veel voortreffelijke mannen verslonden. Het gaat goed met mijn zeer eerwaarde heer, hij schept buitengewoon veel genoegen in uw werken. Wat hij aan tijd overhoudt, besteedt hij aan het lezen ervan. Hij gaat nu gebukt onder een enorme werklast. Want zijne koninklijke majesteit heeft hem de last van de grootkanselarij opgelegd. Caspar Ursinus Velius is koninklijk geschiedschrijver. De Turken dreigen aankomende lente de oorlog tegen dit koninkrijk te hervatten, die veel wreder zal zijn dan de vorige was. Moge God het afwenden. Keizer Karel treft grootschalige voorbereidingen voor de oorlog tegen Italië, om te heroveren wat door de Fransen en Venetianen aan het hertogdom Milaan ontnomen was. De paus heeft met de keizer een overeenkomst gesloten,

5. *Adagia* 404.
6. Vgl. Matteüs 5:11-12.
7. Ferdinand I was met de woiwode van Transsylvanië Johan Zápolyai in een machtsstrijd verwikkeld om het koningschap van Hongarije.

maar er wordt zeer getwijfeld aan zijn betrouwbaarheid.[8.] Alles is vol van Mars, die de wereld met vernietiging dreigt. Terwijl u theologen over het geloof discussieert, zijn wij ongelukkigen hiermee bezig. Zo valt het kleinste deel van ons leven toe aan de glorie van God: moge hij medelijden met ons hebben, anders zal het niet lang meer duren voor hij zijn verschrikkelijke woede over ons uitstort. Als ik voor u van enig nut kan zijn aan het hof hier, verzoek ik u mij een bevel te geven, want ik verlang er met heel mijn hart naar mijn dienstvaardigheid te tonen. Het ga u goed. Boeda, 2 februari 1528.

Altijd tot uw dienst bereid,

Johann Hornburg, secretaris van de zeer eerwaarde bisschop van Trente

Aan de zeer vermaarde en zeer geleerde heer Erasmus van Rotterdam, hooggeachte leraar. Te Bazel

1936 *Van Heinrich Eppendorf aan Ulrich Zwingli*
Bazel, 3 februari 1528

Deze brief is geschreven op de dag voor de arbitrage in het geschil tussen Erasmus en Eppendorf (zie brief 1937).

Gegroet. Ik had me voorgenomen naar Bern te komen om te horen hoe de broeders de Schrift aan het vergelijken waren,[1.] maar doordat er enkele zaken tussenkwamen, ben ik na het feest, zoals ze zeggen,[2.] in Bazel aanbeland, waar ik bij anderen moest informeren naar wat ik verwachtte met eigen oren te horen. En toch twijfel ik er niet aan dat Christus door zijn werk aanwezig is geweest, hoe luid degenen die de antichrist verdedigen ook protesteerden.

Ik ben nu hier om die grote Erasmus ertoe te dwingen zijn beweringen te herroepen. Want hij heeft door leugen op leugen over mij te stapelen heimelijk en zonder dat ik het wist mij zo zwartgemaakt bij mijn vorst Georg van Saksen, dat niet alleen mijn reputatie, maar ook al mijn bezit en mijn leven op het spel staan. Ik hoop dat ik het zo zal afhandelen dat de oude man spijt heeft van zijn kwaadaardigheid. Als je een van de werken van Hutten hebt,

8. Paus Clemens VII was al dikwijls van zijde gewisseld in de strijd tussen Habsburg en Frankrijk om Italië.
1. Zie brief 1988, noot 1.
2. *Adagia* 852.

kun je die dan alsjeblieft naar mij sturen of het in ieder geval laten weten, en wel binnen vier dagen, want ik zal hier niet langer werkloos toezien en ervoor zorgen dat de overledene de eer toekomt die hij verdient. In de tussentijd het beste vanuit Bazel, 3 februari 1628.

Heinrich Eppendorf

Aan de voortreffelijke heer Ulrich Zwingli uit Zürich, zijn dierbare vriend, etc.

1937 *Van Beatus Rhenanus en Bonifacius Amerbach*
Bazel, 3 februari 1528

Deze brief is van de arbiters in het geschil tussen Erasmus en Heinrich Eppendorf (zie brief 1934).

Aangezien jullie met beider instemming ons het recht hebben verleend het geschil tussen jullie op vriendschappelijke wijze te beslechten, hebben wij besloten dat de heer Erasmus om moeilijkheden te vermijden en de christelijke eendracht te bevorderen de twee bepalingen uitvoert zoals hij schriftelijk heeft toegezegd. In plaats van de derde bepaling zal hij in dezelfde geest niet weigeren ongeveer twintig florijnen ter ondersteuning van de armen te geven, die naar ons inzicht moeten worden verdeeld. En wij zijn van mening dat dit uitgevoerd moet worden zonder eerverlies voor een van beiden, op zo'n manier dat jullie, na wederzijdse beëindiging van de beledigingen, klachten en verdenkingen, opnieuw kunnen wedijveren in welwillendheid waarbij het verleden wordt vergeten, alsof er niets gezegd of gebeurd is.

De heer Heinrich Eppendorf zal achterhouden wat hij eventueel heeft geschreven, en wij laten elk van beiden er vrij in of ze onderling genoegen willen nemen met een of ander blijk van hun welwillendheid of liever met wederzijdse goede wil.

Opgesteld te Bazel, de dag na Maria-Lichtmis, 1528

B. Rhenanus en B. Amerbach

1938 *Aan Georg van Oostenrijk*
Bazel, [ca. 3 februari 1528]

Erasmus van Rotterdam groet Georg, bisschop van Brixen

Aan de even geleerde als vriendelijke brief van Hieronymus Viromandus, zeer illustere vorst Georg, heb ik een buitengewoon en bijzonder genoegen beleefd.[1] Ten eerste omdat ik begreep dat aan u met uw voortreffelijke talent, geboren voor belangrijke zaken, niet zozeer door de gunst van keizer Karel en koning Ferdinand als wel door hun oordeelsvermogen, een ambtsgebied gegeven is waarin u de uitzonderlijke gaven van uw aanleg en karakter kunt etaleren, laten werken en verder ontwikkelen. Het ambt, zoals het Griekse spreekwoord zegt, toont immers de man,[2] zoals in een oorlog de moed van een goede bevelhebber duidelijk wordt en in een storm de ervaring van een kapitein. Desondanks twijfel ik er geenszins aan dat die zo voortreffelijke, zo rechtschapen, zo vrome geest is voorbestemd tot belangrijkere taken, en wel door een besluit van God, die de menselijke aangelegenheden bestuurt met zijn eeuwige plan. Maar hij wilde dat dit de leerschool van uw talent was, en, zogezegd, het ambt van aedilis, dat wil zeggen de eerste stap in de ambtelijke waardigheid. Ik hoop dat u, nadat u daarin een buitengewone blijk van uw bekwaamheid hebt gegeven, weldra tot het ambt van pretor, vandaar tot het ambt van consul, verheven wordt, dat wil zeggen tot de allerhoogste ambtelijke waardigheid, niet alleen op grond van het oordeel van koningen, maar met eensluidende bijval van alle mensen.[3]

Ondertussen zou ik graag, zeer doorluchtige bisschop, niet alleen uwe hoogheid feliciteren, maar veel meer nog het koninklijk gezag zelf, omdat het in zulke zware stormen en deze zo stormachtige tijd in het algemeen een uitstekende stuurman heeft gekregen, die niet alleen door zijn autoriteit, maar ook door zijn bekwaamheid, wijsheid en inzicht in staat is de chaotische onrust van deze tijden tot bedaren te brengen. Verder ben ik ook persoonlijk verheugd: ik ben u dankbaar dat u zo vriendelijk oordeelt over mijn geschriften voor wat ze waard zijn, zo oprecht voor mij kiest, mij zo openlijk verdedigt tegen mijn kleingeestige criticasters wier brutaliteit in deze tijden verbazingwekkend is, en mij ten slotte zo hoogacht dat u mij ook aanbiedt in uw bezittingen te delen, als ik naar uw ambtsgebied zou willen verhuizen. Hierbij erken ik volledig en prijs ik hogelijk de bewonderenswaardige goedheid en zeer welwillende sympathie van uw vader, keizer Maximiliaan, voor de vereerders van de vroomheid en de liefhebbers van de letterenstudies, waartoe u mij in uw vriendelijkheid toe lijkt te rekenen. Buiten lof

1. Zie brief 1939.
2. *Adagia* 976.
3. Een verwijzing naar de ambtelijke loopbaan die Romeinse politici doorgaans doorliepen.

voor mijn onverzettelijke wil en ijverige pogingen, als ik enige lof verdien, erken ik geen andere verdienste.

Maar zoals ik soms met mezelf tevreden ben en meen gelukkig te zijn, omdat ik in zeer vriendelijke en tegelijk zeer eervolle brieven van zoveel vorsten, koningen, bisschoppen zo vaak uitgenodigd word om niet te versmaden omstandigheden te aanvaarden, zo beklaag ik aan de andere kant soms mijn lot dat, zeg maar, lijkt op het leed dat Tantalus volgens de leerzame verhalen van de dichters in de onderwereld heeft doorstaan.[4.] Zij vertellen immers dat, terwijl hij door honger en dorst gekweld werd, van onderaf drinkbaar water zijn lip raakte, van bovenaf vruchten zich tot aan zijn mond uitstrekten, maar niettemin zo dat het hem in zijn ongelukkige verlangen niet gegeven was van het eten of de drank te profiteren. De reden is niet zozeer mijn leeftijd, hoewel ook die zelf een last begint te worden, als wel mijn gezondheid die brozer is dan glas. Omdat ik mij matig, is deze evenwel tot nu toe opgewassen tegen de grote inspanningen van mijn studies, die een krachtige jongeman nauwelijks in staat is te doorstaan. Afgezien daarvan schrok ik er niet voor terug uit deze stad te verhuizen. Ik heb weliswaar vele jaren haar gastvrijheid genoten, die helemaal niet onaangenaam was, maar ik zou wensen dat er minder mensen waren die voor de nieuwe opvattingen zijn gezwicht.

Daarom weiger ik niet geheel en al wat u in uw goedheid aanbiedt. Ik zal onderzoeken wat de situatie zelf adviseert. Want niet elk klimaat en niet elke wijn of dieet is geschikt voor dit broze lichaam. Anders zou ik verlangen wat er nog rest aan leven door te brengen bij een zo vriendelijke vorst, zelfs op eigen kosten; en dat met des te meer plezier, omdat ik hoor dat Bernhard, bisschop van Trente,[5.] niet ver daarvandaan woont, wiens buitengewone toewijding aan mij ik al meer dan eens heb ervaren. Ondertussen zijn uw gevoelens mij niet minder aangenaam, zeer illustere vorst, dan als ik gebruik had gemaakt van alles wat u in uw goedheid aanbiedt, aangezien ik uw welwillende gezindheid geniet. Ik bid God de almachtige dat hij wil dat het kerkelijke ambt dat u onder goede voortekenen aanvaard hebt, blijvend gunstig en gelukkig is. Bazel

4. *Adagia* 1514.
5. Berhard von Cles.

1939 *Aan Hieronymus Viromandus*
Bazel, 3 februari 1528

Erasmus van Rotterdam groet Hieronymus Viromandus

Uw brief,[1.] zeer dierbare Viromandus, deed mij zeer veel plezier, omdat er niets in stond dat niet blij en feestelijk was. Alleen al om de reden dat u zich een leerling van Jérôme de Busleyden noemt nam u zich meteen voor mij in. Verder bevielen mij de elegantie, de helderheid en de verfijndheid van de brief als zodanig buitengewoon, maar veel meer nog de gevoelens van vriendschap waar hij, zo merkte ik, vol van was. Maar verreweg het aangenaamst was dat ik hieruit opmaak dat een zeer illustere jongeman, in wie de sympathie en vrijgevigheid van keizer Maximiliaan tegenover de wetenschap enigszins voortleven, is benoemd in het bisdom Brixen, in het bijzonder omdat zijn gevoelens voor mij zijn zoals u beweert. Was er hier in de buurt maar ergens zo'n patroon! Want ik denk er al lange tijd over hier weg te gaan, hoewel mijn gezondheid mij niet alleen adviseert, maar zelfs bijna dwingt te blijven. Tot nu toe stonden beide partijen hier in de stad zeer welwillend tegenover mij; nu merk ik dat ik in een kwade reuk sta bij enkele burgers die heel ver gaan in hun streven naar vernieuwing. Maar ten eerste schrikt de lengte van de reis me af, daarna de hoogte van de Alpen, waarvan ik verder niet weet wat voor wijnen er groeien. Want die zure wijnen vallen heel slecht bij mij vanwege mijn niersteen; ik drink Bourgondische, en wel de lichtrode. Ik heb uw hoogwaardige bisschop geschreven, maar tamelijk laat.[2.] Er zijn namelijk zo veel werkzaamheden, zo veel tragedies tussengekomen dat ik zelf er bijna aan onderdoor was gegaan. Ik wens u het allerbeste.

Bazel, de dag na Maria-Lichtmis, 1528

1940 *Aan Georg, hertog van Saksen*
Bazel, [4 februari] 1528

Dit is de brief die Erasmus aan hertog Georg moest schrijven als deel van de overeenkomst met Heinrich Eppendorf (zie brief 1934).

Gegroet, zeer doorluchtige vorst. Ik weet niet wat uwe hoogheid aan Heinrich Eppendorf heeft geschreven;[1.] dat u hebt geschreven maak ik evenwel op uit een brief van Simon Pistoris.[2.] Maar een paar dagen nadat hij uw brief

1. Niet overgeleverd.
2. Brief 1938.
1. Zie brief 1929.
2. Niet overgeleverd.

had ontvangen kwam hij naar Bazel,[3] hevig geagiteerd en onder het dreigement van rechtszaken, na vertoning van een brief waarvan hij vermoedde dat hij door mij aan uwe illustere hoogheid geschreven was. Hierin werd hij ervan beschuldigd dat hij in Freiburg gedwongen was weg te gaan naar Bazel, deels wegens het veroorzaken van onlusten daar, deels wegens de schulden die hij had vergaard. Toen hij hier dezelfde roem vergaard had, zou hij hiervandaan naar Straatsburg zijn verhuisd en zich daar als een leider en voorvechter van de goddeloze lutherse zaak gedragen hebben.

Ik herkende deze brief die in een onbekende hand geschreven was op geen enkele manier, ik vind hem niet terug tussen mijn papieren en ik geloof niet dat hij van mij afkomstig is. Of uwe zeer doorluchtige hoogheid boos is op Heinrich Eppendorf is mij althans onbekend, en als u hem iets kwalijk neemt zijn de redenen waarom u dit doet mij niet helder. Ik zou zeker hebben gehoopt dat hij door zijn verdienste in de hoogste achting bij u stond. Ik weet dat ik aan uwe hoogheid geschreven heb met het verzoek de jongeman, die begiftigd is met buitengewone talenten, van nietsdoen en luxe weg te roepen naar een of andere betrekking.[4] Dergelijke dingen heb ik tijdens de vorige jaarmarkt aan Hieronymus Emser geschreven,[5] toen Heinrich Eppendorf mij al voor de derde keer per brief met vijandelijkheden dreigde,[6] en ik voegde er aan toe dat ik geenszins verlangde dat uwe illustere hoogheid hem in enig opzicht kwaad berokkende, maar dat u zich zowel bekommerde om zijn belangen als ervoor zorgde dat hij mij en mijn studies met rust liet. Ik heb echter zowel aan uwe illustere hoogheid als aan functionarissen aan uw hof, met name Emser en Pistoris, talrijke brieven gestuurd, maar ik kan me niet goed alle dingen herinneren die ik geschreven heb.

Maar als u zich van hem afgekeerd hebt door mijn geschriften of mijn klachten, zou ik wensen dat u uw oude sympathie en welwillendheid tegenover de begunstigde van uw goedheid weer opneemt, vooral omdat wij, nadat de beledigingen en verdenkingen tussen ons van beide kanten opgehouden zijn, zoals het christenen betaamt, onze oude vriendschap hebben hernieuwd, waarna we opnieuw de wedijver om welwillendheid zullen aangaan. Hier is door gemeenschappelijke vrienden voor gezorgd, zeer geleerde en voortreffelijke mannen. Zij waren van mening dat dit in het belang van beiden zou

3. Omstreeks 30 januari 1528.
4. Omstreeks april 1524. Veel van Erasmus' brieven over dit onderwerp waren onderschept en zeer vertraagd; zie brief 1448.
5. In september 1527, op hetzelfde moment als brief 1869. Deze brief is niet overgeleverd.
6. Deze brief is niet overgeleverd, maar zie brief 1934. Sporen van de eerste twee brieven zijn terug te vinden in de brieven 1377 en 1449.

zijn, vooral in dat van mij, aangezien ik, vermoeid door zowel ouderdom als een slechte gezondheid als onmetelijke wetenschappelijke inspanningen, en onkundig in het spreken voor de rechtbank, volstrekt onvoorbereid ben op het voeren van een proces. Geruchten zijn vaak ongegrond en verdenkingen zijn niet zelden vals. Maar als Heinrich Eppendorf aan de verwachting van uwe zeer doorluchtige hoogheid zal voldoen, en ik heb er het volste vertrouwen in dat hij dit zal doen, zal hij mij om twee redenen voor zich innemen, zowel dat ik in plaats van een vijand een vriend zal hebben als dat hij de goedkeuring wegdraagt van de vorst aan wie ik hem herhaaldelijk in mijn brieven heb aanbevolen. Op die laatste, weliswaar zeer korte maar toch zeer vriendelijke, brief van uwe zeer doorluchtige hoogheid[7] heb ik al eerder geantwoord[8] via een jongeman die zich onderscheidt door zijn buitengewone kwaliteiten. Ik wens uwe zeer doorluchtige hoogheid blijvende voorspoed.

Bazel in het jaar des Heren 1528

Uwe eminente hoogheid zeer toegewijde dienaar Erasmus van Rotterdam, ondertekend in mijn eigen hand

Aan de illustere vorst Georg, hertog van Saksen, landgraaf van Thüringen en markies van Meissen

1941 *Aan Heinrich Eppendorf*
[Bazel, ca. 5 februari 1528]

Dit is de opdrachtbrief die Erasmus had beloofd te schrijven als deel van de overeenkomst met Heinrich Eppendorf (zie brief 1934). De brief is nooit door Erasmus gepubliceerd en Erasmus heeft nooit werkelijk een boek aan Eppendorf opgedragen.

Erasmus van Rotterdam groet Heinrich Eppendorf

De rijken sturen de rijken paarden, tapijten, edelstenen en goud, geschenken die natuurlijk weinig roem brengen en niet blijvend zullen zijn, kortom die degene aan wie ze gestuurd worden niet beter of aanzienlijker maken en degene van wie ze afkomstig zijn armer. Maar het past hun die door een ge-

7. De brief van de hertog van begin januari 1528 die niet overgeleverd is; zie brief 1928.
8. In brief 1929. Hertog Georg had nog niet geantwoord op brief 1924; zie brief 1951.

meenschappelijke liefde voor de letteren zijn verbonden een ander soort geschenken uit te wisselen, die de schenker niet uitputten en de ontvanger tegelijk voordeel en eer brengen. Daarom stuur ik jou een boekje opgedragen aan jouw persoon, een gedenkteken voor het literaire verbond dat wij lang geleden hebben gesloten, waarvan ik vurig wens dat het eeuwig is. En laten wij niet aan boze tongen toestaan dat ze onze vriendschap, die onder auspiciën van de muzen tot stand is gebracht, verbreken, hoe ze ook geprobeerd hebben ons onderling te laten vechten.

Maar ik zal je niet langer ophouden, zodat je tijd hebt om te horen wat het boekje zegt.

1942 *Aan Georg, hertog van Saksen*
Bazel, 5 februari 1528

Hartelijk gegroet, doorluchtige vorst. Ik had geen tijd om te schrijven (en misschien heeft uwe hoogheid nog minder tijd om lange brieven te lezen), evenmin was er iets belangrijks om te schrijven. Maar omdat ik deze Frans van der Dilft hier was tegengekomen, een jongeman geboren uit een geslacht dat niet alleen beroemd en rijk is, maar ook aanzien geniet bij zijn landgenoten, wiens oprechte en werkelijk edelmoedige karakter ik door langdurig contact door en door ken,[1.] besloot ik via hem in ieder geval een groet aan uwe zeer illustere hoogheid over te laten brengen. Als u hem een onderhoud met u waardig acht, zult u door hem op de hoogte gesteld kunnen worden van al mijn zaken, die hij beter kent dan ikzelf. Hij is hoogst betrouwbaar en hij verkoopt volstrekt geen praatjes. Tot mijn eigen schade heb ik ondervonden hoe gevaarlijk het is alles aan een brief toe te vertrouwen. Moge de Heer uwe zeer illustere eerbiedwaardigheid, aan wie ik mij geheel ter beschikking stel, in geluk en voorspoed bewaren.

Bazel, 5 februari 1528

De dienaar van uwe voortreffelijke eerbiedwaardigheid Erasmus van Rotterdam in mijn eigen hand

Aan de zeer illustere vorst Georg, hertog van Saksen, landgraaf van Thüringen en markies van Meissen

1. In 1524-1525 en 1527-1528 verbleef Van der Dilft bij Erasmus.

1943 *Aan Simon Pistoris*
Bazel, 5 februari 1528

Hartelijk gegroet. Na de ongelooflijke tragedies die Heinrich Eppendorf hier heeft veroorzaakt is de kwestie tussen ons door weldenkende mannen bijgelegd, onder voorwaarden die jij van deze Frans van der Dilft, een jongeman uit een in zijn land vooraanstaande familie en met een zeer betrouwbaar karakter, zult kunnen vernemen. Of deze jou rechtvaardig voorkomen weet ik niet; ik ben van mening dat deze vrede goedkoop verkregen is. De brief van de hertog heeft hem doen ontploffen.[1] Ik voorspelde dat dit het geval zou zijn, hoewel ik uit jouw brief begreep dat hij beleefd geformuleerd was. Ik ben jou niettemin uitermate dankbaar, mijn beste Pistoris, voor jouw bezorgdheid.

Ik wilde jouw brief herlezen, maar ik kreeg hem niet te pakken. Hierin lijk jij, als ik het me goed herinner, geen bijzonder hoge dunk te hebben van mijn geschriften. Je zegt dat je hierin veel tegenkomt dat ingaat tegen de dogma's van de antieke schrijvers; en om mij te verontschuldigen voer je als excuus aan dat ik in koppigheid niet lijk op Montanus of Luther. Ik stap over de koppigheid heen. Ik zou willen dat jij mij aanwijst welke dogma's van mij in strijd zijn met de oude dogma's van de orthodoxen. Want zelf heb ik ze nog niet kunnen vinden, hoewel er veel dingen in staan die in strijd zijn met de verkeerde opvattingen en verdorven zeden van de mensen. We zien de wereld door een noodlottige wending afstevenen op een complete verandering. En tot nu toe hebben we ervaren wat het resultaat van de artikelen en de protesten van de theologen is, wat de gewelddadigheid van enkelen tot gevolg heeft. Geloof me, deze plaag vereist een andere remedie. Tijdens de opkomst van dit kwaad werd er niet geluisterd naar mijn goede raad; evenmin werd er toen het zich ontwikkelde naar mijn herhaalde waarschuwingen geluisterd. Nu hoor ik dat enkele mensen strengere plannen bedenken, en ik vrees dat er zelfs ergere dingen aankomen. Door overeenstemming tussen monarchen en door de afschaffing of de correctie van bepaalde zaken zal deze storm kunnen gaan liggen. En ik zie geen andere remedie.

Ik schrijf deze dingen niet ten gunste van die mensen die het ongeluk over zichzelf afroepen, wat de meesten mij toewensen, maar ten bate van vorsten en de staat. En ik ben bang dat ze mij een al te waarachtig ziener noemen als het te laat is. Als er tussen monarchen niet meteen over vrede kan worden onderhandeld, kan er in ieder geval voor enkele jaren een wapenstilstand worden overeengekomen. Ondertussen zou er door gezamenlijk overleg een oplossing gevonden kunnen worden. Je ziet, mijn beste Pistoris, hoeveel haat ik mij in heel Duitsland op de hals heb gehaald, hoewel ik er vroe-

1. Zie brief 1929.

ger zeer geliefd was. Ik heb de geleerden, van wie een flink deel nieuwe dogma's aanhangt van me vervreemd. En toch was ik me ervan bewust dat enkele dwaze theologen samen met gewetenloze monniken mij met de instelling van een gladiator gingen aanvallen. Want met vrome monniken en oprechte theologen had ik nooit onenigheid, we waren juist buitengewoon eensgezind. Nu kon de keizer, hoewel hij mij vanuit het diepst van zijn hart goed gezind is, mij niet tegen de waanzin van de monniken in Spanje beschermen, noch de koning van Frankrijk zelf, die echt het beste met mij voor heeft, tegen de razernij van mensen als Béda en Cousturier. Ik zie dat ik Duitsland moet verlaten, terwijl de haat groeit en de sekten sterker worden. Maar als ik een fractie van die geest had waarvan jij lijkt te vermoeden dat ik hem heb, zou ik dit niet dulden. En ik heb er nog altijd geen spijt van.

Maar genoeg hierover. Houd niet op mij aan de zeer doorluchtige vorst aan te bevelen. Het ga je goed. Bazel, 5 februari 1528

Ik vraag jou deze jongeman er opmerkzaam op te maken dat ik hem aan jou buitengewoon heb aanbevolen.

Erasmus, waarlijk de jouwe, in mijn eigen hand

Aan de zeer doorluchtige heer Simon Pistoris, kanselier van de zeer illustere hertog van Saksen

1944 *Aan Philipp Melanchthon*
Bazel, 5 februari 1528

Deze brief is een verzoeningspoging van Erasmus nadat de recente publicatie van *Hyperaspistes 2* kwaad bloed had gezet (zie brief 1853).

Brief 1981 is Melanchthons antwoord.

Gegroet. Enkele Artikelen zijn hier aangekomen,[1] maar in het boek is een aantal achterwege gelaten die de inhoudsopgave wel beloofde.[2] Ik vraag me af hoe dit gebeurd is. Had Luther de gelegenheden tot oproer maar even ijverig gemeden en tot goede zeden aangespoord als hij fel was in de verde-

1. Melanchthon was lid van een commissie die in 1527 door keurvorst Johan van Saksen was ingesteld om een visitatie te houden van alle gemeenten in het land. Als richtsnoer voor het onderzoek schreef Melanchthon de *Articuli de quibus egerunt per visitatores in regione Saxoniae.*
2. De lijst op de achterzijde van de titelpagina van de *Articuli* was geen inhoudsopgave, maar somde twintig onderwerpen op waarop de predikanten geëxamineerd moesten worden.

diging van dogma's! Aangezien ik geen enkele remedie tegen al dit tumult zie, help ik de letterenstudies zoveel mogelijk, hoewel ik me verbeeld een voorgevoel van hun ondergang te hebben. Op dit gebied heb jij meer invloed, omdat je zowel jong als geleerder en succesvoller bent, hoewel ook ik iets heb bereikt.

Degene die jou deze brief bezorgt is een jongeman van zeer betrouwbaar karakter, uit een in zijn land vooraanstaande familie, zowel alle geleerden als jou in het bijzonder hartstochtelijk toegewijd. Je zult hem helemaal gelukkig maken, als je zo vriendelijk zou willen zijn een onderhoud met hem te hebben. Zijn naam is Frans van der Dilft, die als huisgenoot mijn goedkeuring en respect heeft gekregen. Er is er geen meer integer dan hij. Het ga je goed.

Bazel, 5 februari 1528

Erasmus van Rotterdam schreef het eigenhandig

Aan de zeer geleerde en erudiete heer Philipp Melanchthon

1945 *Aan Joachim Camerarius*
Bazel, [ca. 5 februari] 1528

Hartelijk gegroet. Ik beklaag me niet over jouw stilzwijgen, als jouw oude genegenheid voor mij tenminste nog bestaat. Maar ik wil heel graag weten hoe het daar bij jou gaat met de letteren. Ik hoor namelijk dat het niet zo goed gaat. Hoe de meningenstrijd ook woedt, wij zijn in ieder geval eensgezind in het gemeenschappelijke streven de literatuur tot aanzien te brengen. En wat wij in Leuven doen, loopt voortreffelijk, terwijl de theologen en monniken tevergeefs morren.[1.]

Degene die jou deze brief bezorgt, Frans van der Dilft, is een jongeman met een zeldzaam talent, met een smetteloos karakter, die deze reis om geen andere reden heeft ondernomen dan om de geleerde mannen van Duitsland in eigen persoon te zien. Zorg ervoor dat hij ervaart dat Joachim zo is als ik hem heb afgeschilderd. Het ga je goed.

Bazel, 1528

Aan de zeer erudiete heer Joachim, hoogleraar Grieks te Neurenberg

1. Waarschijnlijk een verwijzing naar het Collegium Trilingue.

1946 *Van Justin Göbler*
Koblenz, 5 februari 1528

Hartelijk gegroet, zeer geleerde Erasmus. Het lijkt erop dat waar u in een brief bij doctor Georg en de kartuizer[1.] sterk op aandringt hetzelfde is als waar Carinus bij de kanselier[2.] op uit is, beiden met de uitdrukkelijke wens dat Tertullianus' werkje *De spectaculis* naar Froben wordt gestuurd om daar te worden gedrukt. Men veronderstelt dat het na de dood van de goede man doctor Fabricius, zaliger gedachtenis, in handen van zijn vrouw is gekomen. Met het oog hierop zocht Furster,[3.] toen Georg overleed, samen met de prior mij, aangezien ik haar trouwde, op om er namens u en uit toewijding aan de literatuur over te praten. Ook al was ik hun graag in alles ter wille geweest, al helemaal bij zo'n gerechtvaardigd verzoek, betreurde ik het toch oprecht dat ik het toch niet kon zijn. Ik heb mijn bibliotheek namelijk zeer zorgvuldig doorzocht, omdat ik alleen maar u in de allereerste plaats, de allergeleerdste man van allen, maar ook Carinus, mijn goede vriend, en de boekverkoper Froben mijn vriendschap en mijn toewijding had willen bewijzen. Maar, toegegeven, ik heb het nog nergens gezien, ben het nergens tegengekomen. Daarbij zei mijn vrouw dat het misschien met andere boeken naar Spanje is gebracht en daar verdwenen, aangezien na de dood van haar man ook andere naar elders zijn meegenomen door degenen aan wie hij ze hier en daar uit gewoonte had geleend. Omdat de Venetiaan afkomstig uit Asola[4.] voor een tijd Fortunatianus, Victorinus[5.] en de auteur van *De curatione boum*[6.] samen met enkele andere anonieme boeken te leen had gekregen, kan ik, aangezien ik geen enkele vermelding van de Tertullianus in zijn aantekeningen zie, desondanks niet met zekerheid zeggen in wiens handen het boek van deze belangrijke theoloog is gevallen, waarheen het is verbannen, waar het zich verbergt. Als er toch ooit eens een kopie van opdook of ik er op enige wijze door eigen inspanning een verwierf, zou het uit naam van de muzen zo snel mogelijk aan u, Erasmus, worden gegeven. Er is geen sprake van dat ik hier enig profijt voor mezelf van zou willen, zou ik het echter eerder, zelfs

1. Het is niet duidelijk wie ‘doctor Georg’ is. ‘De kartuizer’ is kennelijk de verderop in de brief genoemde prior.
2. Ludwig Furster.
3. Valentin Furster.
4. Gianfrancesco Torresani of diens vader Andrea, die nu de drukkerij van Aldus Manutius in Venetië exploiteerden.
5. Diens commentaar op Cicero's *De inventione.*
6. Het is niet bekend welk werk dit is.

op eigen kosten, als ik zou weten hoe, uit mezelf aanschaffen om u een gunst te doen. Want ik betreur het niet alleen in hoge mate dat de kans die mij geboden is om u ter wille te zijn (die mij ongetwijfeld tot eer zou strekken) door deze vergeefse vriendendienst ook vergeefs geworden is, maar ook dat u in uw verwachting teleurgesteld wordt.

Er zijn trouwens onder andere nog wel twee oude handschriften die ergens geleend zijn, waarvan de een Dionysius de Areopagiet bevat, de ander Polycrates, beide in het Grieks en in een sierlijk handschrift nog wel.[7] Maar als u ze misschien met uw kopieën zou willen vergelijken of meent dat ze uw commentaar waard zijn of door de drukpers van Froben het licht moeten zien, heb ik er geen enkel bezwaar tegen, helemaal omdat ik mijn woord aan de eigenaars zal hebben gehouden.

Ik heb aan de officiaal van Trier, doctor Matthias,[8] ooit een zeer goede vriend van Fabricius, geschreven ervoor te zorgen dat, als er misschien iets bekend is over de Tertullianus, hij het aan ons laat weten. Ik wil en verlang mij door deze dingen aan u te verplichten. Vaarwel, ik hoop dat u nog lange tijd leeft voor uw Duitsland. Koblenz, op de feestdag van de maagd Agatha in het jaar 1528.

Justin Göbler, burger van Koblenz

Aan Erasmus van Rotterdam, verreweg de meest geleerde van allen, te Bazel

1947 *Van Theoderich Zobel*
Mainz, 9 februari 1528

Gegroet, zeer vriendelijke en zeer geleerde heer, meest waarachtige van de theologen. Ik heb geen ander streven dan dat ik aan jouw wensen voldoe, zo'n groot man met grote verdiensten voor de christelijke letteren. Daarom zal ik, hoewel jij iets kleins van mij verlangt, dat bovendien zonder moeite ingewilligd kan worden, namelijk dat het exemplaar van Titus Livius waarvan je zegt dat het ergens bij mij moet liggen, aan Frobens erfgenaam Hieronymus ter beschikking wordt gesteld, hier zeer nauwgezet zorg voor dragen; en zodra Hieronymus zelf op de aanstaande jaarmarkt is gearriveerd, zal ik de wens van de man in vervulling laten gaan, aangezien hij met jou als auteur en bezorger altijd alleen maar uitstekende vruchten zal voortbrengen. Voor

7. Waarschijnlijk Polycrates, bisschop van Efeze.
8. Matthias von Saarburg, voorzittend rechter van het hof van het aartsbisdom Trier.

nu vaarwel en ik hoop dat de grote en almachtige Christus jou zo lang mogelijk voor zijn godsdienst laat leven.

Mainz, 9 februari 1528

Theoderich Zobel, hoofd van de domschool

Aan de zeer geleerde heer, hogepriester van de heilige letteren, de heer Erasmus van Rotterdam, in alle opzichten zeer eerbiedwaardige patroon. Te Bazel

1948 *Aan Johann von Vlatten*
Bazel, 14 februari 1528

Dit is het voorwoord bij de eerste editie van de *Ciceronianus* (1528).

Desiderius Erasmus van Rotterdam groet de zeer doorluchtige heer Johann von Vlatten

Het is in de eerste plaats en uitdrukkelijk de zware taak van koningen, zeer doorluchtige heer, om met verstandige en eerlijke adviezen zorg te dragen voor het algemeen belang; omdat Homerus dit natuurlijk inzag noemt hij degene in wiens handen de hoogste staatsmacht is 'raadgever'.[1] En er zijn geen andere stervelingen die zich met meer onderscheiding verdienstelijk maken voor steden en landen, in elke tijd weliswaar, maar in deze eeuw in het bijzonder, waarin door een of andere noodlottige onrust alles overhoop wordt gegooid. Of je nu kijkt naar de toestand waarin het christelijke geloof zich bevindt, of denkt aan de positie van monarchen en staten, of de toestand van wetenschap en literatuur bekijkt, alles is zo ontwricht dat in geen andere tijd het Griekse spreekwoord 'raad is heilig'[2] meer waarheid heeft bevat.

Het lijkt misschien ongepast of zelfs gewetenloos u te storen terwijl u met de grootste betrouwbaarheid, buitengewone oplettendheid en eenzelfde kundigheid bezig bent met dit zeer prijzenswaardige werk. Maar aangezien ik van mening ben dat Horatius niet zonder een goede reden 'Meng wat gekkigheid door uw wijs beleid' voorschrijft,[3] krijgt u hierbij een boekje van Erasmus, dat naar ik hoop door zijn onbeduidendheid uw aandacht een

1. Een veelvoorkomend epitheton van vorsten en legeraanvoerders in de *Ilias*.
2. *Adagia* 1047.
3. Horatius, *Oden* 4, 12, 27.

tijdje afleidt van jouw gewichtige en ernstige bezigheden, hoewel deze onbeduidendheid van die aard is dat hij, zoals dezelfde auteur zegt, ‘ernstige gevolgen heeft’.[4] Maar verre van niets te maken te hebben met de publieke zaak, heeft het eerder betrekking op u in het bijzonder, die immers de hoogste verantwoordelijkheid voor het onderwijs in Aken op zich heeft genomen.[5]

Want het komt deels door de luiheid van velen, deels door het verval der zeden dat de letterenstudies, die eerder heel voorspoedig opbloeiden, nu overal op de ondergang afstevenen; en alsof dit niet genoeg is, zijn er een tijdje geleden mensen opgestaan die ons als het ware een nieuwe sekte proberen op te dringen. Ze noemen zich ciceronianen en wijzen met ondraaglijke arrogantie de geschriften af van iedereen die niet de stilistische kenmerken van Cicero laat zien, en ze brengen de jeugd, afgeschrikt van het lezen van andere schrijvers, tot de bijgelovige navolging van alleen Cicero, hoewel niemand Cicero minder nadoet dan zij zelf die zich met de gebakken lucht van deze titel aanprijzen en ermee pralen.

Maar wat een grote ramp voor de wetenschap zou het zijn, als men ervan overtuigd is dat niemand behalve alleen Cicero gelezen of geïmiteerd mag worden! Ik bespeur echter dat ook iets anders onder het voorwendsel van deze naam gebeurt, namelijk dat wij van christenen heidenen worden gemaakt, hoewel ik van mening ben dat er niets liever gedaan moet worden dan dat de letterenstudies de glorie van Christus onze Heer en God in deze bloemrijke, levendige en elegante stijl verkondigen waarmee Marcus Tullius doorgaans over profane onderwerpen sprak. En ik merk dat een aantal jongeren, dat uit Italië naar ons terugkomt, voornamelijk uit Rome, enigermate door deze stemming is beïnvloed.

Daarom leek het mij goed dat ik iets zou doen dat zowel nuttig voor het geloof is als bevorderlijk voor de studies van de jeugd, wanneer ik één klein werkje aan deze kwestie zou wijden, niet om hen die welsprekendheid nastreven af te schrikken van het imiteren van Cicero - want wat zou dwazer zijn? - maar om te tonen op welke manier we het voor elkaar kunnen krijgen dat wij Cicero serieus nadoen, en de hoogste welsprekendheid van die man verenigen met christelijke vroomheid. Het onderwerp heb ik zo behandeld in deze dialoog, dat het tegelijk minder saai voor de lezers is en de inhoud gemakkelijker het gemoed van de jongeren raakt. Het ga u goed.

Bazel, 14 februari 1528

4. Horatius, *Ars poetica* 451.
5. Vlatten was de scholaster van het Mariakapittel in Keulen.

1949 *Aan Maximiliaan II van Bourgondië*
Bazel, [ca. februari] 1528

Dit is het voorwoord bij *De recta pronuntiatione* (1528), dat samen met de *Ciceronianus* verscheen.

Desiderius Erasmus van Rotterdam groet de zeer edelmoedige jongeman Maximiliaan van Bourgondië

Dat u zo begerig snakte naar een brief van mij, dierbaarste Maximiliaan, was voor mij zeker een bijzonder welkom bewijs van uw genegenheid voor mij, en ik heb uw wens in deze graag ingewilligd. Want hoewel het meer naar waarheid is dat ik onder het werk bedolven ben dan dat ik het daarmee druk heb, had ik u toch een zelfgeschreven brief gestuurd,[1] omdat ik er zeker van was dat hij zo voor u meer waard zou zijn. Maar omdat u het erger vond dat hij onderschept was dan als er iets van de dingen die u het liefst zijn, verdwenen waren,[2] heb ik, om eerlijk te zijn, veel genoegen beleefd aan uw verdriet. Want ik zag door ondubbelzinnige bewijzen in dat u zowel de buitengewone genegenheid van de zeer illustere vrouwe Anna,[3] uw grootmoeder, als die van uw zeer doorluchtige vader Adolf, heer van Veere, die hij van kindsbeen af voor mij heeft opgevat en die nog steeds onveranderlijk voortduurt, als het ware door het erfrecht overneemt. Maar om het verdriet dat het verraad van enkele lieden bij u teweeg heeft gebracht door een vriendelijk gebaar van mijn kant te verzachten, stuur ik in plaats van een brief een boekje, *De recta pronuntiatione*, want de tegenwoordige uitspraak die we van het Grieks hanteren is net zo als die van het Latijn grotendeels verkeerd.

Ik heb besloten dit werk aan u op te dragen, niet alleen omdat het lijkt te passen bij uw leeftijd en uw studies, maar ook omdat ik een groot deel van de voorbeelden aan de volkstaal van de Hollanders, Brabanders en Fransen heb ontleend, talen waarvan ik wist dat ze u allemaal bekend zijn. Maar om de stof, die op zich minder aanlokkelijk is aangezien het details minutieus behandelt, door een of andere begeerlijke verleiding en lokmiddel aantrekkelijker te maken, heb ik het onderwerp in een dialoog gevat, waarbij ik telkens iets toevoegde wat de verveling bij het lezen verlicht of tegengaat. Verder heb ik me, hoewel ik hoor dat u uit Leuven bent weggeroepen voor een leven aan het hof,

1. Brief 1859.
2. Zie brief 1898.
3. Anna van Borssele.

door dit gerucht geenszins van mijn voornemen het werk aan u op te dragen laten afschrikken, in de wetenschap dat er ook aan het hof, met name aan dat van een kardinaal, plaats voor studie is. Want aan het hof of op veldtocht moet u niet de liefde voor het geloof opgeven die u al een tijd geleden samen met de literatuur van Jan van Borssele hebt meegekregen, de deken van Veere, een man die zowel buitengewoon geleerd is als begiftigd met een uitzonderlijk rechtschapen en godsvruchtig karakter. Het gevolg hiervan, mijn beste Maximiliaan, zal zijn zowel dat u de veelgeprezen keizer, die dezelfde naam heeft, in zijn voortreffelijke kwaliteiten navolgt, als dat u uitermate veel eer en roem aan uw illustere lijn van voorvaderen toevoegt, en ten slotte dat u buitengewoon nuttig voor het keizerlijk hof en het gehele vaderland bent.

Als dit boekje u bevalt, wees dan zo vriendelijk het te delen met Maximiliaan van IJsselstein, een jongeman begiftigd met een buitengewoon talent, en uw overige vrienden, met wie u een prachtige wedstrijd bent aangegaan, niet zozeer in afkomst, rijkdom of positie, als wel in eruditie en deugdzaamheid. Het ga u goed.

Bazel, 1528

1950 *Aan [Bonifacius Amerbach]*
[Bazel, februari 1528]

Deze brief is een memorandum van Erasmus, waarin hij, klaarblijkelijk voor de arbiters in zijn geschil met Eppendorf, de nieuwe eisen van Eppendorf bovenop wat in de overeenkomst van 3 februari was bepaald, opsomt.

Het staat vast dat Erasmus meer heeft gedaan dan de arbiters eisten.

1. Ten eerste schreef Eppendorf voor dat Erasmus aan de hertog[1] zou schrijven: dit ging verder dan de overeenkomst.
2. Hij schreef voor welke dingen Erasmus er aan moest toevoegen: ook dit ging verder dan de overeenkomst.
3. 's Avonds eiste hij dat de brief 's ochtends klaar zou zijn: ook dit ging verder dan de overeenkomst.
4. Dat, nadat hij door hemzelf gelezen was, de brief in zijn aanwezigheid verzegeld zou worden: ook dit ging verder dan de overeenkomst.
5. Dat de brief aan hem werd afgegeven om te worden verstuurd: dit eveneens.

1. Georg van Saksen.

6. Hij eiste een voorwoord voor een boek dat nog niet geschreven was: ook dit.
7. Maar Erasmus beloofde geen opdracht, tenzij uit vriendschap, en op voorwaarde dat hij zou hebben gemerkt dat Eppendorf van harte zijn vriend geworden was. Of hij dit geworden is, weet ik niet. In ieder geval geeft hij zelf in een brief toe dat hij over vele duizenden dukaten heeft gekletst. En de brief waar hij mee zwaait, bevat het verwijt van verraad.
8. Afgezien van deze dingen spreekt het voor zich dat het niet mogelijk was geweest,[2.] zelfs als er een datum zou zijn vastgesteld, wat iedereen weet die mij kent.
9. Voor de volgende jaarmarkt kan ik hem niets beloven. Het enige wat overblijft is het Griekse boek van Chrysostomus,[3.] dat echter niet bij hem past, en dat ik anderhalf jaar geleden heb beloofd aan een Kartuizer aan wie ik zeer verplicht ben.[4.] Ik zal dit aan hem opdragen als hij wil, hoewel ik het niet verplicht ben.
10. Kortom: hij verlangt iets wat niet kan, en wat niet verplicht is op basis van de uitspraak. Als hij ondertussen iets vijandigs onderneemt, handelt hij in strijd met wat beloofd is in de overeenkomst.

Ze tellen de dagen voor vertrek naar de jaarmarkt.[5.] Maar het boek zou al klaar moeten zijn, als het gedrukt moet worden.

1951 *Van Simon Pistoris*
Dresden, 18 februari 1528

S.t.[1.]

Hartelijk gegroet. De reden waarom ik jou onlangs in mijn antwoord[2.] op de brief die jij aan Emser geschreven had,[3.] heb aangegeven dat onze vorst niet terug zou schrijven,[4.] was het snelle vertrek van de koerier. Hij stuurt je daar-

2. Namelijk het schrijven van een boek in zulke haast.
3. Mogelijk *Aliquot opuscula divi Chrysostomi Graeca*, dat in 1529 verscheen met een opdracht aan Karel Uutenhove.
4. Misschien Lieven van den Zande, die Erasmus had aangemoedigd iets van Chrysostomus in het originele Grieks te publiceren.
5. Het gebruikelijke moment van vertrek naar de lentebeurs van Frankfurt was begin maart.
1. Afkorting van *salvo titulo*, ‘zonder vermelding van titel’.
2. Niet overgeleverd.
3. Brief 1923, die Erasmus had geschreven voordat hij vernam dat Emser was overleden.
4. In antwoord op brief 1924.

om nu een antwoord op die dingen die hem bij het herlezen van jouw brief enigszins ergerden.[5.] En dit antwoord is wel helemaal van hem. Want van de brieven die tot nu toe uit zijn naam aan jou zijn gestuurd, heeft hij zelf slechts de inhoud bedacht, terwijl ze de stijl van een ander hebben. Dit antwoord heeft hij echter zelfstandig bedacht, opgesteld en eerst eigenhandig opgeschreven, en daar is niets van een ander bij behalve dat het door een secretaris is overgeschreven. Verder ben ik enorm blij dat mijn verontschuldigingen door jou geaccepteerd zijn en de verdenkingen ontkracht. En je zult mijn onschuld vollediger begrijpen op grond van de dingen die ik jou in de eerdergenoemde brief heb meegedeeld. Zorg er alleen voor dat je ze met dezelfde vertrouwelijkheid behandelt als ze door mij opgeschreven zijn.

En aangezien ik die hoop koester, stuur ik jou hierbij een kopie van de brief die door Eppendorf hierheen gestuurd is en die ik wegens Otto's afwezigheid geopend heb.[6.] Je zult er gemakkelijk uit opmaken hoe groot de vriendschap tussen mij en hem is. En hij schreef ongeveer hetzelfde aan de vorst, maar in de volkstaal, anders had ik hem moeten sturen. Ik denk evenwel niet dat wat jij aan Emser hebt verteld, namelijk wat jou is onthuld over een vertrouweling,[7.] de schuld van Otto is. En nu staat het voor jou vast dat Eppendorf door het sturen van brieven zijn wens niet in vervulling kan laten gaan. En nog altijd ben ik er niet van overtuigd dat hij er een kopie van heeft ontvangen. En ik zal er zeker voor zorgen dat hij serieus moet inzien dat zijn voornemen jou zwart te maken de vorst allerminst bevalt. Ik denk dat dit meer op zal leveren dan als de vorst hem met een brief op de huid zit.

Verder kan ik mij niet genoeg verbazen over Ceratinus, want ik herinner me niet dat ik ooit iets met hem heb besproken over de brief die jij aan de vorst geschreven hebt.[8.]

5. In zijn antwoord, dat niet is overgeleverd, nam hertog Georg aanstoot aan de kritiek die Erasmus in brief 1924 had op het gebruik van geweld door vorsten tegen ketters. Brief 1983 is Erasmus' antwoord op deze brief.
6. Otto von Pack.
7. D.w.z. dat iemand die het vertrouwen van hertog Georg genoot een kopie van Erasmus' brief aan de hertog aan Eppendorf had gegeven. Brief 1448 is Georgs antwoord op deze brief.
8. Jacobus Ceratinus was maar kort hoogleraar Grieks in Leipzig geweest. Erasmus verkeerde abusievelijk in de veronderstelling dat dit kwam doordat hij lutherse sympathieën had ontwikkeld, en klaarblijkelijk had Erasmus iets dergelijks gezegd in een brief aan Georg.

In opdracht van de vorst stuur ik je hierbij voor Carlowitz een boekje in het Duits over communie onder één gedaante, dat hij voor jou in het Latijn moet vertalen.[9.] En daarbij verlangt de vorst nadrukkelijk dat jij vrijuit je oordeel wilt geven. Dan zal ik jou ook vertellen wie de auteur van dit boekje is. Het is namelijk aan weinig mensen bekend bij welke drukkerij het is verschenen. Doe je best om zo gezond mogelijk te leven en, zoals je hebt beloofd, een uitgebreidere brief terug te schrijven.

Dresden, 18 februari in het jaar van onze verlossing 1528

Geheel de jouwe, Simon Pistoris

Kanselier van de hertog

Aan de waarachtige theoloog en leider van alle letterenstudies de heer Erasmus van Rotterdam, zijn eerbiedwaardige vriend. Te Bazel

Niemand anders mag hem openen.

1952 *Van Sigismund I*
Piotrków, 19 februari 1528

Sigismund, bij de gratie Gods koning der Polen, groothertog van Litouwen, Rusland, Pruisen, heer en erfgenaam van Mazovië etc.

Uw brief, zeer geleerde Erasmus, geschreven op 1 juni,[1.] is aan ons bezorgd, waaruit wij gemakkelijk opmaakten dat u werkelijk bent wie men zegt dat u bent, namelijk, afgezien van uw grootste eruditie en wijsheid, niet alleen een zeer integer man, maar ook een die de openbare rust en christelijke eenheid in hoge mate is toegedaan. Hoewel wij hier nooit aan getwijfeld hebben, heeft deze brief van u, waarin wij duidelijk die waarlijk christelijke ziel van u herkennen, ons niettemin bijzonder in deze mening over u gesterkt, en wij twijfelen er niet aan dat u in alles trouw bent aan uzelf, of u nu amusante of ernstige zaken behandelt.

Maar in de eerste plaats danken wij u buitengewoon, omdat u ons met zulke loffelijke woorden hebt geëerd, dat wij vrezen dat ze ons niet zo volle-

9. *Widder Luthers trostunng ann die Christen zu Hall, uber er Georgen yhres Predigers todt, Szo viel die entpfahung des hochwirdigen Sacraments belangt, außgangen* (1528). Dit werk was geschreven door hertog Georg ter verdediging van het katholieke gebruik van communie onder één gedaante tegen Luthers eis van communie onder beide gedaantes. Carlowitz' Latijnse vertaling verscheen in oktober.
1. Brief 1819 is gedateerd 15 mei 1527.

dig toekomen als u wilt doen lijken. Want het gaat ons zeer ter harte dat wij zowel de christelijke gemeenschap, die zo in het nauw zit, naar vermogen helpen, als de rust in ons koninkrijk zo veel als mogelijk bewaren en het onbesmet houden van die vreselijke lutherse pest, waardoor Duitsland nu in grote onrust verkeert. Niettemin schrijven wij dit, als het voor ons tot nu toe succesvol is geweest, liever toe aan God dan dat wij daarom enige lof voor onszelf opeisen of vragen. Integendeel, we roepen zelfs met des te vurigere gebeden de barmhartigheid van de Heer aan, opdat hij, zoals hij ons en ons koninkrijk tot nu toe ongeschonden en ongedeerd heeft behouden, het zo voor de toekomst nog behoudt, zo lang als het zijn wil goed toeschijnt. Anders zal, als hij onze inspanningen niet zegent, naar onze mening alles wat wij doen tevergeefs zijn.

Wij kunnen niettemin alleen maar veel genoegen beleven aan dit eerbetoon van u aan ons. Hoewel wij over het algemeen altijd een voortreffelijke indruk van u hebben gehad, zullen wij u nu, aangespoord door uw vriendelijkheid, als we zouden weten hoe, net zo welwillend betonen als u ons door uw brief bij alle mensen nog meer hebt aanbevolen. Wij zouden dit natuurlijk in veel grotere mate kunnen betonen als u er misschien toe gebracht zou kunnen worden zich hier naar ons te begeven. Maar omdat wij van uw volgelingen hebben begrepen dat andere vorsten, die u tot nu toe nu eens door heftige smeekbedes dan weer door grote beloningen aan zich wilden binden,[2] tevergeefs hetzelfde hebben geprobeerd, vrezen wij dat ook wij deze moeite tevergeefs zouden doen. Om u in de tussentijd toch een of ander bewijs van onze welwillendheid en dankbaarheid tegenover u te geven, sturen wij u honderd goudstukken ten geschenke.[3] Ik hoop dat u ze voor nu in dank aanneemt; later zult u van ons een overvloediger blijk van onze welwillendheid en gunst ontvangen. Het ga u goed.

Gegeven in onze stad Piotrków op 19 februari in het jaar des Heren 1528, het 22e jaar van ons koningschap

2. Vgl. brief 1938.
3. Hongaarse dukaten.

1953 *Van Piotr Tomicki*
Piotrków, 20 februari 1528

Aan de zeer vermaarde en zeergeleerde heer Desiderius Erasmus van Rotterdam, zijn zeer dierbare vriend

Hartelijk gegroet. Hoewel ik u al een tijd ken en zeer genegen ben, niet alleen op grond van uw zeer geleerde werken maar ook door wat de arts Antonin over u verteld heeft, ben ik nu, door uw brief tot verdere vriendschap met u aangezet, toch begonnen nog meer op u gesteld te raken, aangezien u, hier niet toe gebracht door enige verdienste van mij tegenover u, maar enkel door uw vriendelijkheid, niet hebt geweigerd, terwijl u zoveel werk hebt en als geen ander nachten doorwerkt, mij een even sierlijke als vriendelijke brief te schrijven. Daardoor zou ik niet gemakkelijk kunnen zeggen hoeveel ik u verschuldigd ben en hoeveel waarde ik hecht aan deze vriendschap met u. Neem daarom, zeer geleerde Erasmus, dit antwoord van mij aan dat weliswaar spartaans is omdat het van een zeer druk bezet man is, maar dat getuigt van mijn zeer oprechte gevoelens voor u, namelijk dat ik iemand ben en altijd zijn zal die voor niemand onderdoet in genegenheid voor u en in bewondering voor uw eruditie, en die het als geluk beschouwt als hij u ergens mee ter wille kan zijn. Ik hoop dat u niet ophoudt mij zo welwillend in de armen te sluiten als u hebt gedaan, en dat u dit kleine geschenk dat ik u stuur als waarborg en bewijs van onze wederzijdse vriendschap dankbaar aanneemt.[1] Het is inderdaad moeilijk over de slechte gezondheid van uw vriend Antonin te schrijven; ik zou liever willen dat u dit van anderen verneemt. Het beste, zeer erudiete heer, en moge u gelukkig zijn.

Vanuit de landdag van Piotrków, 20 februari in het jaar des Heren 1528

1954 *Van Jan (II) Łaski*
Piotrków, 20 februari 1528

Kopie van de brief van de eerwaarde heer proost van Gniesno

Die wijsheid, als daar sprake van is, die jij mij toedeelt, is eerder van jou dan van mij, zeer dierbare Erasmus. Want ik heb jouw raad opgevolgd: zo mogelijk ontwijk ik doorgaans mensen die ik niet kan overtuigen van wat ik wil of kan bevelen of, als iets zonder hen niet voor elkaar kan worden gebracht, betuig ik hun liever respect dan dat ik ze provoceer. En deze raad heeft inderdaad al een aantal keren goed voor mij uitgepakt. Ik hoop dat we in de toekomst evenwel ook op deze manier zoveel succes zouden kunnen hebben dat we die verdorven geesten, als we ze niet ten goede kunnen benutten, in ieder geval soms op wat voor manier dan ook in ons voordeel gebruiken!

Hier is bijna niemand die geen bijzonder hoge dunk van je heeft; zo'n

1. Zestig Hongaarse dukaten.

grote indruk maakte die brief van jou aan onze vorst.[1] De vorst zelf is jou zeer toegedaan, ware het niet dat hij nu door voortdurende oorlogen geplaagd wordt, vooral met de Scythen.[2] Over het algemeen zal hij evenwel niemand zelf de oorlog verklaren tenzij hij hevig geprovoceerd is. Hij heeft nu op jouw brief geantwoord, misschien minder elegant, maar wel vriendelijk, en hij heeft er honderd gouden dukaten bijgevoegd, die onze vriend Justus[3] uit Krakau samen met een brief aan jou zal opsturen.[4] De hoofdverantwoordelijken voor dit initiatief waren kanselier Krzysztof en de bisschop van Płock.[5] Hoewel hun inzet hiervoor allerminst noodzakelijk was - de vorst heeft namelijk uit zichzelf de opdracht gegeven dit naar jou te laten sturen - wilde ik toch liever dat het door die twee geregeld werd alsof zij de initatiefnemers waren, zodat dit in de ogen van anderen op wat groter gezag gebeurde. Mijn vriend de aartsbisschop kon zelfs geen aangenamer bericht krijgen dan dat van de Ambrosius-editie.[6] Hij wenst nu door jou via mij te worden verontschuldigd voor het feit dat hij jou helemaal niet schrijft. En de waarheid is dat hij nu door zoveel zorgen en werkzaamheden in beslag genomen wordt dat hij zelfs nooit iets kan eten behalve 's nachts. Wij houden hier nu namelijk onze landdag, en hij wordt gedwongen steeds de vergadering voor te zitten tot de nacht valt, zolang als deze bijeenkomst van ons duurt.[7] Deze zal toch wel in de komende paar dagen, denk ik, worden ontbonden. Maar hij zal jou schrijven als hij vrij heeft en er een of ander bewijs van zijn welwillendheid tegenover jou bijvoegen.[8]

Ik ben er echter nog niet zeker van of ik naar Spanje zal gaan of toch ergens anders heen. Deze kwestie is uitgesteld tot de terugkomst van onze koningin,[9] die nu afwezig is, maar een dezer dagen zal terugkomen. En om je de waarheid te zeggen, mijn broer Jarosław is nog steeds weg: ik weet niet waar ter wereld hij zich nu bevindt, of wanneer ik hem terug moet verwachten. En ik ben bang dat hem iets overkomt; het baart ons ernstige zorgen dat

1. Brief 1819.
2. Polen was in die tijd in een grensoorlog verwikkeld met de Krimtataren.
3. Justus Decius.
4. Brief 1952.
5. Krzysztof Szydłowiecki en Andrzej Krzycki.
6. Jan (I) Łaski, aartsbisschop van Gniezno, aan wie Erasmus zijn Ambrosius-editie had opgedragen.
7. De landdag van Piotrków.
8. Łaski (I), die Erasmus' houding tegenover Luther wantrouwde en meende dat hij pro-Habsburg was, heeft dit nooit gedaan.
9. Bona Sforza, de echtgenote van Sigismund I.

hij zo rondzwerft. Hier lijkt alles overal eerder op oorlog dan op vrede te wijzen. Duitsland is verdeeld in verschillende delen en er lijkt iets te gaan gebeuren. Men beweert met stelligheid dat Turkije het zo verscheurde Hongarije al is binnengevallen of dit binnen de kortste tijd met een enorm leger zal doen. Wij zijn al bijna onafgebroken in oorlog met de Scythen. Thuis genieten wij evenwel een volmaakte vrede: moge God de almachtige willen dat het zo blijft. En wij letten er zeer nauwgezet op dat Luther of zijn groepering hier niets in gang zet, of dat aan de andere kant niet degenen regeren aan wie wij alle ellende waar dan ook geheel te danken hebben. Ik zou willen dat ze elders ook zoveel invloed hebben als ze nu hier hebben; hoewel ik uit wat jij me gestuurd hebt, ook begrijp dat zelfs in Spanje de dolle razernij van anderen zo goed en zo kwaad als het gaat ingetoomd wordt. Ik ben evenwel bang dat ze meer geprovoceerd dan gematigd worden, tenzij de vorsten gewelddadig gaan optreden.

Ik ben jou werkelijk hoogst erkentelijk, mijn beste Erasmus, voor de dingen die jij mij hebt meegedeeld, niet alleen over anderen maar ook over jezelf, waaraan ik het grootste genoegen beleef. En ik kan mij niet genoeg verbazen over de zo sterke drang van die mensen om laster te verspreiden. Het verwondert me niet dat Béda doet zoals hij altijd doet; ik ken immers het karakter en de onwetendheid van de man. Zo'n grote theoloog is eerder bang dat hij een groot deel van zijn inkomen verliest dan van zijn reputatie, als hij zou toegeven dat hij tot nu toe niets heeft geweten of dat hij het van jou heeft geleerd. Ik betreur het zeker dat Froben is overleden. Ik ben namelijk bang dat zijn zoon niet zo nauwgezet zal zijn in het drukken van boeken als zijn vader was; want in dat boek dat jij mij nog hebt gestuurd,[10.] staan zeer veel fouten die erop wijzen dat hij minder zorgvuldig te werk is gegaan bij die activiteit. Op jouw boekje *De arte concionandi*[11.] wordt door iedereen met smart gewacht en evenzo op jouw Augustinus-editie.[12.] Aan Beatus, Glareanus en Amerbach heb ik zo goed als ik kon geantwoord. De dingen die via Severinus gestuurd waren heb ik weliswaar allemaal ontvangen, maar ik heb Severinus niet gezien, en ik denk niet dat hij hierheen is gekomen.[13.] Binnenkort zal ik je weer schrijven als het mogelijk is, ofwel via Justus ofwel via een goede bekende van de bisschop van Płock,[14.] die zeer binnenkort zal vertrekken om een brief aan jou te bezorgen. Het ga je goed, voortreffelijke Erasmus, en geef me jouw vriendschap zoals je eerder hebt gedaan.

10. De *Apologia adversus monachos quosdam Hispanos.*
11. Zie brief 1932, noot 13.
12. De tiendelige Augustinus-editie, die in 1529 verscheen.
13. Geen van deze brieven is overgeleverd.
14. Andrzej Zebrzydowski.

Piotrków, 20 februari 1528
De jouwe met heel mijn hart, Jan Łaski,
ik heb het eigenhandig geschreven

1955 *Aan Richard Pace*
Bazel, 20 februari 1528

Erasmus van Rotterdam groet Richard Pace

Ik kan me bijna niet inhouden van vreugde, zeer doorluchtige heer, omdat ik hoor[1] dat je uit die zeer woelige baren van je bezigheden bent teruggekeerd naar jouw zeer lieflijke vaderland en naar de muzen, die nog lieflijker zijn dan jouw vaderland. Ik wens je geluk met het feit dat jij aan jouw vorige studies ook de Hebreeuwse letteren hebt toegevoegd. Ik zal je nu niet langer ophouden. Ik heb deze vriend van mij, Quirinus,[2] die mij met meer toewijding diende dan wie ook, met bepaalde opdrachten naar Engeland gestuurd, waarvan de twee belangrijkste zijn: de ene dat ik eindelijk een einde maak aan het geroof van die misdadige bedrieger;[3] de andere dat hij, aangezien de aartsbisschop van Canterbury en ook zijne koninklijke majesteit mij in zeer vriendelijke brieven[4] uitnodigen naar Engeland te komen, met mijn vrienden onderzoekt of dit gemakkelijk gerealiseerd kan worden. Want ik zal hier misschien vandaan moeten verhuizen, of ik wil of niet. Je zult beide kwesties uit het relaas van deze jongeman kunnen vernemen, die ik aan jou aanbeveel, mijn beste Pace, niet als dienaar, maar als een zoon die mij zeer dierbaar is, als hij hierbij misschien behoefte heeft aan jouw hulp. Ik wens jou blijvende voorspoed.
Bazel, 20 Februari 1528

1. In brief 1932.
2. Quirinus Talesius was van april tot mei 1528 in Engeland.
3. Waarschijnlijk Pieter Weldanck, maar mogelijk Franz Birckmann; zie brief 1931.
4. Zie brief 1926, noot 6.

1956 *Aan Felix*
Bazel, 21 februari 1528

De identiteit van Felix is onduidelijk. Mogelijk is hij de doctor in de rechten naar wie in de brieven 1533 en 1640 wordt verwezen. Het zou dan Petrus Phoenix (een naam die Erasmus gemakkelijk kan hebben verward met Felix), hoogleraar in de rechten aan de universiteit van Dole, kunnen betreffen.

Erasmus van Rotterdam groet Felix, doctor in de rechten

Ik was jou er zeer dankbaar voor dat je je uitsprak om mij te verdedigen, zeer geachte doctor, en daarom geef ik toe ik dat ik zeer veel aan jouw vriendelijkheid verschuldigd ben, maar ik vraag me sterk af waar die brutaliteit of liever pest van kwaadsprekerij vandaan komt. Ik heb altijd gedacht dat de Bourgondiërs ernstige en oprechte mannen zijn. Waar komt dat onkruid van praatzieke mannen vandaan? Behalve dan dat ik de pseudo-evangelici, die overal ronddwalen, ervan verdenk daar ook dergelijke geruchten te verspreiden.

Het zit als volgt.[1] Ik was ziekelijk, zoals bijna altijd, daarnaast ook vermoeid van de reis en ik leed aan nierstenen. De zwakte van dit broze lichaam deinsde terug voor het eten van vis, mijn geest echter wenste iedere belediging van mijn naaste te voorkomen. Met deze bedoeling heb ik onder vrienden herhaaldelijk als grap gezegd dat mijn maag weliswaar luthers is, maar mijn geest christelijk. Van een man die er zo aan toe is als ik toen was, eisen God noch de pauselijke wetten het eten van vis. En daarvoor heb ik dispensatie van de paus, waarin hij mij toestaat zonder enige uitzondering op willekeurig iedere dag vlees te eten.[2] Maar als ik haar niet zou hebben, heb ik toch een meer gegronde reden om het te eten dan ik zou wensen. Desondanks onthield ik me van vis en wijn, omdat ik daar door een zeer zware koorts werd bevangen, maar gebruikte ik ook geen vlees om niemand te beledigen. Dit was die christelijke geest. Mijn maag was zo van streek dat hij telkens weer ontlast moest worden door te braken. Dit was de lutherse maag, zoals ik schertste. Daarom besteeg ik ziek en al mijn paard en heb ik hier bijna een maand het bed gehouden. Dit is alles wat door mij is bijgedragen aan de kwaadsprekerij van dwazen.

Over de schoot van de heilige Maagd zit het als volgt. Ik was aan het lunchen bij de procurator van de aartsdiaken.[3] Meteen na de lunch sprak de dienaar van de gastheer een erg lang dankgebed uit; het kon beschouwd worden als

1. Erasmus' bezoek aan Besançon in april 1524 is beschreven in de brieven 1610 en 1679.
2. Zie brieven 1079, noot 1, en 1542.
3. De aartsdeken was Ferry de Carondelet. De procurator met de voornaam Antoine is verder niet bekend.

een korte mis. Toen het ‘Kyrie eleison’, toen het ‘De profundis’, toen een paar keer het ‘Pater noster’: waarom niet? Eindelijk leek hij klaar te zijn en wij antwoordden ‘Amen’. Toen hij even zweeg, dacht ik dat er niets meer kwam en draaide ik mij naar mijn tafelgenoten en de gastheer om ze te bedanken, toen de dienaar er tegen de verwachting aan toevoegde: ‘En gezegend is de schoot van de Maagd Maria.’ Uit schaamte daarover en om aan te geven dat de dankzegging ook zonder die afsluiting wel lang genoeg was geweest, zei ik schertsend: ‘Dit ontbrak er nog maar aan, de gezegende schoot.’ Op geen enkele manier uit minachting voor de Maagd, maar om aan te geven dat die daad van dankzegging uit een soort van mengelmoes van verschillende zaken was samengesteld. Wat voor vrome aanbidder ik van de Maagd ben, laten twee gebeden die ik eens heb uitgegeven, de *Paean* en de *Obsecratio*, duidelijk zien. Evenzo de nieuwe mis die ik onlangs heb uitgegeven en die is goedgekeurd door de aartsbisschop van Besançon.[4] En dit zijn de bewijzen waarmee ze me als een lutheraan bestempelen. Want dit gerucht is zelfs in Parijs terechtgekomen, zoals Béda mij in een brief liet weten.[5] En ik heb geen enkele twijfel dat dit de wereld in gebracht is door die pseudo-evangelici, die van alles tegen mij beramen, omdat ik niet in hun waanzin mee wil gaan.

Ik hoorde van jouw gunst aan de edele en geleerde jongeman Christoph von Carlowitz; als hij hier zou zijn teruggekeerd, zou ik via hem uitvoeriger hebben geschreven. Ik heb deze voor de vuist weg geschreven brief toevertrouwd aan enkele koeriers die zich toevallig bij mij aandienden. Het voorval is niet anders dan ik heb beschreven. Ik wilde dat je dit wist om ervoor te zorgen dat je beter opgewassen bent tegen praatjes. Ik wens je het allerbeste, voortreffelijke man.

Bazel, 21 februari 1528

1957 *Aan?*
Bazel, 27 februari 1528

Deze brief is geadresseerd aan iemand die Erasmus beschermd had tegen een vijand. Mogelijk gaat het om Otto von Pack, die een rol kan hebben gespeeld in de schikking van het geschil met Eppendorf. De vriend naar wie in de brief verwezen wordt, zou in dat geval Simon Pistoris kunnen zijn, die Pack in brief 1951 noemt.

4. Antoine de Vergy.
5. Brief 1642.

Erasmus van Rotterdam groet iemand

Zoals de natuur geen gif heeft gemaakt zonder dat zij een geneesmiddel erbij heeft geleverd, zeer geachte heer, zo stelt God altijd iemand tegenover de inspanningen van slechte mensen, die het hun onmogelijk maakt meteen te doen wat ze willen. Want er zijn heel wat mensen met zo'n karakter dat je zegt dat ze voor niets anders geboren zijn dan om goede mensen kwaad te doen. Uit een brief van een vriend van mij heb ik begrepen hoe toegewijd en hoe verstandig jij mijn zaak hebt behartigd. Als jij deze vriendendienst alleen voor mij deed, zou ik zeer ondankbaar zijn tenzij ik dat vriendelijke gebaar van jou zowel zou koesteren als openlijk bekend zou maken. Nu je deze moeite niet zozeer ter wille van mij doet als wel voor de wetenschap en de openbare rust, bejubel ik ook jouw vroomheid. En ik hoop dat zich bij een gunstige gelegenheid ooit de mogelijkheid voordoet dat ik in enig opzicht jouw weldaden aan mij kan beantwoorden! Het ga je goed. Bazel, 27 februari 1528.

1958 *Van Justus Decius*
Krakau, 28 februari 1528

Gegroet. Ik stuur jou via deze edele jongeman Zebrzydowski op bevel van mijn koning honderd Hongaarse gouden munten, die hij naar ik hoop in goede orde zal overhandigen. Laat het alstublieft, zodra je ze hebt ontvangen, aan de bisschop van Krakau weten,[1] zodat ik niet nalatig lijk te zijn geweest.

Dat jij mij al enige jaren niet geschreven hebt, heb ik vanwege jouw grotere zorgen graag geaccepteerd. Wat ik je wilde schrijven, had onze vriend Antonin op zich genomen altijd te doen. Omdat hij met zo'n ernstige en langdurige ziekte kampt, heeft hij mij ook nog deze gelegenheid ontnomen jou vaker te groeten. Maar ik houd op jouw nuttige tijd te verspillen; ik ben er zeker genoeg van dat jij mij gunstig gezind bent, waardoor ik nooit spijt zal hebben van het besluit dat ik genomen heb.

Ik stuur je bovendien veertig gouden munten om aan Glareanus te geven, die Jan Łaski bij de laatste landdag aan mij gegeven heeft om naar hem te sturen.[2] Ik verzoek jou deze taak op je te nemen, want ik ken de man niet. Een indruk van ons hof en van andere zaken heb je door anderen. Vaarwel, denk aan jouw vriend Justus. Krakau, 28 februari 1528.

1. Piotr Tomicki.
2. De landdag van Piotrków die kort tevoren afgelopen was.

De jouwe, Justus L. Decius, secretaris

Aan de zeer vermaarde heer Erasmus van Rotterdam, de allerbeste theoloog...[3.] ja zelfs een vriend

1959 *Aan Thomas More*
Bazel, 29 februari 1528

Erasmus van Rotterdam groet Thomas More

Te midden van zoveel moeilijkheden waardoor ik van alle kanten word omgeven, bracht de zeer vriendelijk geschreven brief van zijne koninklijke majesteit, waarin hij me uitnodigt naar Engeland te komen en alle dingen belooft die bij een zeer vrijgevig vorst passen, mij zeer veel troost.[1.] Hij herinnert me eraan dat ik eens heb geschreven dat ik Engeland als woonplaats voor mijn oude dag heb gekozen. Maar nu, mijn beste More, is de situatie zo dat er uitgezien moet worden naar een plek voor mijn graf waar mij als dode wel rust toegestaan is, aangezien, zoals ik het zie, dit mij bij mijn leven nooit ten deel zal vallen. Iedereen voorspelt dat er zeer bewogen tijden aankomen. De ketterij van de wederdopers, die wijder verbreid is dan men zou geloven, staat op uitbreken. Je zult mijn lotgevallen vernemen van mijn vriend Quirinus hier,[2.] die ik door en door heb leren kennen als een betrouwbare jongeman. Aangezien hij mijn gehele situatie kent, heb ik gemeend hem naar Engeland vooruit te moeten sturen om ervoor te zorgen dat ik en mijn vrienden via hem te weten komen wat mogelijk of wat nuttig is te doen. Ik zou mijn dank aan de koning voor zijn vrijgevigheid hebben betuigd, maar aangezien ik, zo goed als uitgeput door zoveel inspanningen, geen tijd had wilde ik zo'n grote vorst liever niets schrijven dan zonder aandacht.[3.] Als je ermee instemt, zal het beter zijn dat je mijn gevoelens aan hem kenbaar maakt, namelijk dat ik de buitengewone vrijgevigheid die hij mij zo vaak onverdiend betuigt, ken en niet vergeet. Ik wens jou en jouw meest dierbaren het allerbeste.

Bazel, 29 februari 1528

3. Door een scheur rechtsonder in de brief ontbreekt hier een passage.
1. Brief 1878.
2. Quirinus Talesius.
3. Erasmus zou Hendrik VIII pas op 1 juni antwoorden; zie brief 1998.

1960 *Aan Catharina van Aragon*
Bazel, 1 maart 1528

Erasmus van Rotterdam aan Catharina, koningin van Engeland

Vreugde en vrede van onze Heer Jezus Christus, zeer illustere koningin, die toch meer gezegend is door vroomheid dan door deelgenoot te zijn van een, weliswaar zeer vooraanstaand koningschap. Onder de mensen geldt het als een schitterend geluk om zowel af te stammen van zeer edele en zeer machtige koningen als verbonden te zijn in een zeer bloeiend huwelijk met een koning, maar deze dingen stellen niets voor als ze zouden worden vergeleken met de bijzondere gaven van uw geest. Deze eerste zegeningen zijn niet alleen velen ten deel gevallen, maar soms ook slechte mensen. Dit laatste is een zeer zeldzaam voorbeeld, dat een vrouw, geboren en grootgebracht te midden van de genoegens van het hof, met dat gunstige lot dat gewoonlijk zelfs een goede zedelijke opvoeding bederft, al haar hoop en alle troost stelt in heilige gebeden en in het lezen van religieuze boeken. Dit is een waarlijk schitterende stamboom, dit is de diadeem die u roemvol maakt ten overstaan van Gods engelen. Laat weduwen in ieder geval dit voorbeeld van de koningin navolgen, die het voorschrift van Paulus[1.] vergeten zijn en zich overgeven aan genot en levende doden zijn! Waarom zeg ik weduwen? Laat jonge vrouwen haar navolgen, die, nadat ze alle praal en genot van de wereld hebben afgewezen, zich helemaal aan hun bruidegom Christus hebben gewijd. Elk van beide zegeningen hebt u te danken aan hem die de bron en schepper is van alle goede dingen en die er in overeenstemming met zijn onuitsprekelijke goedheid voor zorgt dat de dingen die ons slecht lijken, omdat ze de natuur tot last zijn, volgens de leer van Paulus, ten goede keren voor wie God liefhebben en overeenkomstig zijn voornemen heiligen genoemd worden.[2.] Soms verandert hij door een goddelijke ingreep zelfs gebreken van de ziel die echt verderfelijk zijn om de vroomheid te beschermen of te bewijzen.

Iedereen die God werkelijk liefheeft, heeft het anker van al zijn hoop niet in het onvruchtbare zand van voorbijgaande dingen bevestigd, maar aan de stevige en niet door de golven van gebeurtenissen in beweging te brengen rots die Jezus Christus is, de bruidegom van vrome zielen. Hij is zo van iedereen gemeenschappelijk dat aan geen enkele bruid haar eigen en vaste bruidegom zo toebehoort als hij aan ieder afzonderlijk uitsluitend toebehoort en bij

1. Vgl. 1 Timoteus 5:6.
2. Romeinen 8:28.

hem aanwezig is. Iedereen die zich in vol vertrouwen in zijn schoot heeft geworpen en al zijn zorgen aan die ene heeft overgelaten van wie hij weet dat deze er zorg voor draagt, is rustig te midden van het tumult van de wereld en smaakt genoegens; genoegens waarmee vergeleken alles wat deze wereld aan aangenaams heeft slechts lenswater is, zoals de bekende schrijver zegt.[3.] Daarom is de ziel die zich volledig aan deze bruidegom heeft overgegeven, niet minder dankbaar in tegenspoed dan in voorspoed. Wat is trouwens, als we de waarheid willen spreken, tegenspoed anders dan wat ons in de weg staat terwijl we ons naar de eeuwige gelukzaligheid haasten? Wat is voorspoed behalve wat daaraan bijdraagt? Christus is voor ons zowel bruidegom als Heer als arts: bruidegom, omdat hij uit liefde voor ons een gewelddadige dood vond, ons aan hem en zich aan ons in een eeuwig verbond gebonden heeft; Heer omdat hij ons met de prijs van zijn bloed heeft bevrijd uit de tirannie van de satan; arts omdat hij onze redder is en alleen hij met succes de zonden van de mensen heelt, de dood verdrijft en hen weer tot leven wekt. Vaak is hij genadiger wanneer hij bittere dingen stuurt dan wanneer hij ze met zoetheid verzacht. Hij weet wat goed voor ons is, en hij houdt niet op, noch slaapt hij in zijn zorg voor zijn volgelingen. Vaak beoordelen wij als gunstig wat zeer ongunstig is, voor ongunstig houden wij wat zeer gunstig is. Het is aan ons om te gehoorzamen, aan de bruidegom om te oordelen. Alle voorspoed komt van hem: als het niet van hem afkomstig is, kan het geen voorspoed genoemd worden. Hij brengt de vromen ook tegenspoed, die hij voor ons verandert in een geneesmiddel of het komt ten bate van vroomheid: door het eerste troost hij onze zwakheid zodat wij ons staande kunnen houden, door het laatste beproeft en omkranst hij ons geloof. Voor het menselijk gevoel is voorspoed weliswaar aantrekkelijker, maar vaak is tegenspoed heilzamer en zelfs voordeliger. Er is geen toegang tot de hemelse glorie dan door het kruis. Voor allen is de weg dezelfde, of we nu koningen zijn, zoals de lyrische dichter zegt,[4.] of arme boeren. Ieder moet zijn eigen kruis dragen.

Ik schrijf deze dingen met het doel, illustere koningin, dat u zich meer verheugt in deze dingen die niet alleen veel waardevoller zijn, maar die u ook niet tegen uw wil afgenomen kunnen worden. Het is nodig dat de deugd zichzelf kent. Aangezien iedere deugd immers een gratis geschenk van God is, hoe zal degene die niet weet wat hij heeft gekregen, behouden wat hij heeft ontvangen, of hoe zal hij de goddelijke goedheid bedanken? De bruidegom in het Hooglied bedreigt de bruid als zij zichzelf niet kent.[5.] De ziel die zichzelf toedeelt wat hij niet heeft, kent zichzelf niet; hij die aan zijn eigen vermogen toeschrijft wat op rekening van de vrijgevigheid van de

3. Plautus, *Curculio* 99.
4. Horatius, *Oden* 2, 14, 11-12.
5. Hooglied 1:7 (Vulgaat), 1:8 (Statenvertaling).

bruidegom moest worden geschreven, kent zichzelf niet; de ziel die zichzelf gelukkiger acht door deze uiterlijke voordelen dan door die verborgen gaven van de Heilige Geest, en die zich ernstiger zorgen maakt over afgenomen materiële bezittingen dan over het verlies van een hemelse schat, kent zichzelf niet. Maar waar dwaalt mijn pen naar af? Ik had besloten u te feliciteren, en ik word uw adviseur, hoewel ik weet dat degene die in de renbaan van het geloof rent en zich voortdurend op het terrein van de heilige boeken ophoudt, helemaal geen aansporingen of waarschuwingen nodig heeft.

Als mijn boek, dat ik aan de persoon van uwe majesteit heb opgedragen,[6.] het verdiend heeft dat u het uw oren en ogen waard hebt geacht, zal ik daaruit afleiden dat ik dit werk met succes op mij heb genomen. Als er daarentegen iets is wat aanstoot geeft, zal ik niet weigeren dit in een volgende editie aan te passen. Moge de Here Jezus, de bron van alle vreugde, uw ziel met voortdurende en onbederfelijke blijdschap laten stralen, illustere koningin en voortreffelijk voorbeeld van vroomheid.

Bazel, 1 maart 1528

1961 *Aan Juan de Valdés*
Bazel, 1 maart 1528

Erasmus van Rotterdam groet Juan de Valdés

Zeer doorluchtige jongeman, jouw broer Alfonso de Valdés verleende en verleent mij zoveel gunsten, dat ik van alles moet houden wat op welke manier dan ook betrekking op hem heeft. Maar jij, naar ik hoor, lijkt zo op hem zowel wat lichamelijke verschijning als wat mentale vaardigheden betreft, dat jullie niet als twee tweelingbroers, maar als een en dezelfde man kunnen worden gezien. Daarom meen ik dat het het eerlijkst is dat ik jullie beiden dezelfde genegenheid schenk. Ik hoor dat jij je aan de vrije disciplines hebt gewijd, zodat je jouw karakter, dat is geboren voor deugdzaamheid, kunt verfraaien met alle soorten versieringen. Maar wat heeft het nu voor zin jou aan te sporen, wanneer je op eigen kracht deze voortreffelijke wedstrijd loopt? Het is beter jou te feliciteren en te applaudisseren. Neem dit van mij aan, dat ik niemand meer toegedaan ben dan jouw broer, en jou niet minder dan hem. Het ga je goed.

Bazel, 1 maart 1528

6. De *Institutio christiani matrimonii.*

1962 *Aan Lazare de Baïf*
Bazel, 1 maart 1528

Erasmus van Rotterdam groet Lazare de Baïf

Iemand die op wie je gesteld bent met buitensporige lofprijzingen overladen is zo gebruikelijk onder geleerden, mijn beste Baïf, dat het afwijzen een bewijs van erkenning zou zijn. Daarom heb ik besloten van nu af alles van dien aard stilzwijgend te verdragen. Maar uw oprechtheid, die Herman van Friesland mij lang geleden in een brief van hem beschreef,[1.] vind ik aangenaam. Omdat u weigert wat ik van u vraag, weiger ik op mijn beurt wat u van mij vraagt, namelijk dat u wordt opgenomen in de groep van degenen die mijn studies nabootsen. Integendeel, Baïf zal de eerste plaats innemen onder mijn voornaamste vrienden. Ik heb in mijn tijd mijn rol in het toneelstuk gespeeld, nu ga ik gelaten aan de kant voor mensen die meer succes hebben.

Ik blijf me verbazen over de onsamenhangende ophef van de theologen. Ik schreef over deze zaak aan het parlement en de theologische faculteit.[2.] Dat ze zeggen dat Christus volgens mij geloften veroordeelt is geenszins verbazingwekkend, aangezien Béda in één boek zoveel hoogst evidente leugens heeft verzonnen.[3.] Als u liever wilt dat uw boekje *De vasculis culinariis* daar bij u wordt uitgegeven, om de reden dat u daar bent en het beter is er zelf op toe te zien dan dat het achter uw rug gebeurt,[4.] vind ik het goed. Maar als ze treuzelen, zal ik ervoor zorgen dat het hier wordt gedrukt, mits u een kopie stuurt die door u nagekeken is.

Wat betreft de vaasjes koester ik de welwillendheid van zijne eminentie.[5.] Zijn administrateur daarentegen zal het vergeten, hij zal de goudsmeden ervan beschuldigen dat ze in gebreke zijn gebleven. In ieder geval haasten de dienaren van vorsten zich wat dit betreft altijd langzaam. Zelfs geen scherf van de vaasjes heb ik gezien. Ik zal u schrijven zodra ik ze heb ontvangen.[6.]

1. De brief van Haio Herman, waarop brief 1479 het antwoord is, is niet overgeleverd.
2. Respectievelijk de brieven 1905 en 1902.
3. De *Annotationes* tegen Lefèvre d'Étaples en Erasmus.
4. *Adagia* 119.
5. Jan van Lotharingen-Guise.
6. In 1527 had Erasmus zijn editie van Chrysostomus' commentaar op de brief aan de Galaten opgedragen aan Jan van Lotharingen-Guise. Kennelijk was hem een beloning in de vorm van gouden vaasjes in het vooruitzicht gesteld, hoewel hij uiteindelijk geld lijkt te hebben ontvangen.

Michael Bentinus is, nadat zijn vrouw, de moeder van zijn vrouw, een gast van hem en ook nog een kind van hem, hem waren voorgegaan, toen hij een paar dagen in het verlaten huis verbleef, ons door dezelfde pest ontvallen. Degene die hem op zijn beurt als corrector was opgevolgd,[7.] is hem onmiddellijk gevolgd. Maar ook Johann Froben heeft ons tot mijn onherstelbaar verdriet verlaten en zijn vrouw is zelfs al met een ander getrouwd. Ik ben verheugd dat voor uw studies uw mecenas niet minder vrijgevig dan machtig is, en ik ben blij dat ik hem nu met u deel. U moet het mij maar influisteren als er iets is waarmee ik hem een plezier kan doen. Het ga u goed.
Bazel, 1 maart 1528

1963 *Van Henri de Bottis*
Bourg-en-Bresse, 6 maart 1528

Henri de Bottis groet de onvergelijkbare man Erasmus van Rotterdam hartelijk

Ik was blij, maar niet zonder schaamte, uw brief te ontvangen, mijn heer, en ik betreurde het dat u, te midden van zoveel bezigheden, enige tijd hebt verspild aan een antwoordbrief aan mij, tijd die naar mijn mening, omdat hij aan het algemeen belang onttrokken is, slecht besteed is. Natuurlijk heeft Augustinus, die aan alle kanten gewond op de pers van Froben ligt en door uw kompressen verlangt te worden genezen, ondertussen misschien gejammerd dat hij in de steek gelaten is.[1.] Intussen vrees ik dat de kammen van de vijanden van de letterenstudies zijn gezwollen.[2.] Bekommert u zich daarom van nu af aan, vraag ik u, eerder om het algemeen belang dan om mij, en weest u niet bang om ooit uit mijn hart in vergetelheid te verdwijnen, als u aarzelt om terug te schrijven, omdat u dagelijks met ons spreekt in zoveel boeken die u hebt uitgegeven. Daar komt bij dat er in het klooster van Brou, het kostbaarste en sierlijkst bewerkte van alle op de hele wereld, dat de zeer illustere Margaretha, de tante van de keizer, laat bouwen,[3.] een ervaren beeld-

7. Het is niet bekend wie dit is.
1. Erasmus' Augustinus-editie zou in 1529 verschijnen.
2. Vgl. *Adagia* 769.
3. De Augustijnse priorij in Brou, dichtbij Bourg-en-Bresse, gebouwd in opdracht van Margaretha van Oostenrijk.

houwer is, een Hollander van geboorte.[4.] Zo vaak als hij het naar het leven vervaardigde beeld van u aan ons toont[5.] - hij doet dit vaak - verbeeld ik me dat ik u als het ware zie, en kan ik niet anders dan mijn genegenheid voor u en de herinnering aan u vernieuwen en vergroten.

De Spaanse razernij heeft ons nog niet bereikt. Zij was naar mijn volste overtuiging al door uw *Apologia* afgezwakt,[6.] die wat milder was dan die in de stijl van Hieronymus' apologie tegen de Spaanse Vigilantius.[7.] Toen ik de naam Béda in uw brief las, kwam onmiddellijk de herinnering aan het Collège de Montaigu naar boven en ik huiverde bij de gedachte dat de leraar met de losse handen mij weer met de stok zou slaan.[8.] Ik dacht vroeger dat deze man goed was, totdat hij, beledigd door dat onschuldige grapje, ‘een biet in Parijs weet veel’,[9.] in zo'n grote scheldkanonnade uitbarstte dat hij het veinzen van zijn heiligheid en het venijn dat onder die bochel van hem verborgen was niet openlijker ten toon had kunnen spreiden.[10.] Moge onze Heer Jezus Christus u een sterke en onoverwinnelijke geest schenken tegen hem en andere dergelijke mensen, en ook tegen de grote onruststoker Luther, of u tenminste, als het zijn besluit is, van deze ruzies bevrijden. Ik wens u een langdurige goede gezondheid. Ik wens u het beste, mijn eerwaarde heer.

Vanuit Bourg-en-Bresse, 6 maart 1528

Uw nederige dienaar, de officiaal van Bourg

Aan de onvergelijkbare man Erasmus van Rotterdam. Te Bazel

4. Ongetwijfeld Conrat Meit, hoewel hij een Duitser uit Worms was en geen Hollander.
5. Waarschijnlijk de medaille gemaakt door Quinten Metsys in 1519.
6. De *Apologia adversus monachos quosdam Hispanos.*
7. De ‘Spaanse Vigilantius’ is Diego López de Zúñiga. De Bottis vergelijkt Erasmus' felle veroordeling van Zúñiga in de *Apologia ad Stunicae conclusiones* (1524) met Hieronymus' even felle polemiek tegen de Gallische priester Vigilantius.
8. Een toespeling op Horatius' strenge schoolmeester Oribilius, die spreekwoordelijk werd; Horatius, *Brieven* 2, 1, 70-71.
9. *Beta Luteciae sapit.* Een woordspeling op de naam Béda (*beta*, ‘biet’) ingevoegd in de *Colloquia*-editie van 1522.
10. Vermoedelijk eerder een verwijzing naar de voorovergebogen houding van geleerden dan naar een echte bochel.

1964 *Van Johann von Vlatten*
Speyer, 8 maart 1528

Gegroet. Weer zie ik hoeveel ik aan uw vriendelijkheid verschuldigd ben, dierbare Erasmus, omdat u zo vriendelijk was in uw verfijnde en onsterfelijke *De optimo genere dicendi dialogus*[1] mijn naam te noemen, die bij het nageslacht nu helemaal onsterfelijk is, ook al hebt u door uw oprechte genegenheid voor mij in de opdracht van de *Tusculanae quaestiones* zeer beleefd precies dit gedaan.[2] Hierdoor komt het dat ik met mezelf in discussie ben op welke manieren ik Erasmus in elk geval een antwoord kan geven dat past bij zulke grote weldaden. Want als ik u probeer te bedanken, zing ik vaak het bekende liedje, maar als ik me voorneem u in overeenstemming met mijn vermogen te vergoeden, zal ik terecht van lompheid beschuldigd worden, omdat ik iets dat onsterfelijk is heb beantwoord met een goedkoop geschenkje. Om u er nadrukkelijk van te verzekeren dat ik niet graag door de mensen van ondankbaarheid beschuldigd wil worden, bied ik, mijn beste Erasmus, voorlopig evenwel mezelf, mijn huis, al mijn huisraad en dat van mijn familie ter gebruik aan u aan als mijn mecenas en die van alle geleerden, niet met hoogdravende woorden maar met een oprecht hart. Probeert u, als u mij genegen bent, uit of ik, Vlatten, zolang mijn levensadem deze ledematen bestuurt,[3] Erasmus, in overeenstemming met het vermogen waarmee Christus hem rijkelijk heeft bedeeld, in enig opzicht in de steek zal laten. Ik stuur u deze beker om u een onderpand van onze vriendschap te geven en u te laten merken dat ik mij inspan om u ooit eens mijn dankbaarheid te betonen die, als hij niet gelijk aan uw verdiensten is, tenminste een teken van mijn gevoelens voor u mogen zijn. Uw vriend Quirinus,[4] een zeer aanzienlijke jongeman, heeft gemerkt dat u mij zeer dierbaar bent en dat hij aan mij door mijn vriend Erasmus is aanbevolen.

Het ga u goed, Speyer, zondag Reminiscere 1528 etc.

Johann von Vlatten, erasmiaans vanuit het diepst van zijn hart

Aan de voortreffelijke heer Erasmus van Rotterdam, zijn eerbiedwaardige en hooggeachte vriend, te Bazel

1. Dit is de ondertitel van de *Ciceronianus*.
2. Zie brief 1390.
3. Vergilius, *Aeneis* 4, 336.
4. Quirinus Talesius.

1965 *Van William Warham*
Knole, 8 maart [1528]

Hartelijk gegroet, zeer geleerde Erasmus. Uit je twee brieven, waarvan de een in jouw hand op de feestdag van Andreas, de andere in een vreemde hand op 4 januari is geschreven,[1] en die ik bijna tegelijk heb ontvangen met een tussentijd van enkele dagen, heb ik begrepen dat jij zowel door de slechte gezondheid van je broze lichaam als door je bezigheden niet naar Engeland kunt verhuizen. De zeer illustere koninklijke majesteit van Engeland en ik hadden de diepe wens je hier te zien om je, bevrijd en gered van de ophef en de gevaren waarin je je bevindt, de veilige rust en stilte te verschaffen die je voor je studies nodig hebt. Zoals jij schrijft dat jij deze onvergelijkbare welwillendheid van de voortreffelijke vorst tegenover jou uitermate waardeert, zo ben ik van mening dat jij haar voortdurend met alle plichtplegingen moet nastreven en koesteren. Want, zeer geleerd als hij zelf is, waardeert en prijst hij geleerde mannen in het bijzonder. Maar omdat je ziet dat het voor jou niet opportuun is om daar weg te gaan om de redenen die je in je brief uiteengezet hebt, zal ik bij voornoemde koninklijke majesteit, zodra ik een geschikte gelegenheid heb, proberen ervoor te zorgen dat hij zo vriendelijk wil zijn jouw verontschuldigingen welwillend te aanvaarden en jou in de voortdurende gunst van zijn bescherming bewaart.

Verder zou ik, als ik niet zag dat iedereen die tegen jou schrijft je roem vergroot, er glans aan verleent en versterkt, wat jou overkomt zeker in hoge mate betreuren, aangezien je wordt aangevallen door gemene beesten vanwege iets waar jou geen enkele passende dank of beloning voor kan worden gegeven. Maar ik beschouw het hoofdzakelijk als een geluk voor jou dat je tijdens je leven in de gelegenheid bent je te verweren. Daarmee behaal je vanwege die beesten die jou zeer grote schade willen toebrengen, meer voordeel en nut voor het vereeuwigen en het buiten gevaar stellen van de onsterfelijkheid van je naam dan door toedoen van alle vrienden die jouw geschriften overal met de hoogste lof, zoals ze verdienen, goedkeuren en prijzen. Dus ‘wijk niet voor het leed, maar treed het met des te meer geestdrift tegemoet’[2] en breng de laster van de huidige monsters zo tot zwijgen dat toekomstige hierna hun slangenhoofd niet durven op te heffen, hun tong uit te steken of te sissen.

Wat betreft het bedrag aan jaargeld dat aan jou betaald moet worden zit het als volgt. Die Pieter Weldanck, die het op zijn erewoord op zich had genomen het geld aan Pieter Gillis te betalen, heeft niet aan mijn vertrouwen en verwachting beantwoord, en brengt enkele obstakels naar voren die ik niet helemaal vind deugen, waardoor hij naar eigen zeggen niet aan zijn beloften kon voldoen.[3] Maar door deze nalatigheid zal hij mij er nooit meer

1. Geen van beide brieven is overgeleverd.
2. Vergilius, *Aeneis* 6, 95.
3. Vgl. brief 1931.

van overtuigen hem iets van vertrouwen te schenken, of mijn zaken of die van mijn vrienden aan hem toe te vertrouwen. Daarom heb ik al een tijd geleden aan mijn hoogwaardige broeder de bisschop van Londen, de heer Tunstall, veertig Engelse ponden gegeven. Hij heeft gezorgd dat deze onder goede voorwaarden en voor de laagste kosten naar Antwerpen aan Pieter Gillis werden overgemaakt, zoals hij mij per brief liet weten.[4.] Ik zou hem nog eens twintig hebben gestuurd, maar ik heb besloten eerst af te wachten op welke manier je die veertig zult ontvangen: zodra je schrijft dat je ze hebt ontvangen, zal ik meteen de andere twintig geven, hetzij aan de hiervoor genoemde heer Tunstall, hetzij, als je dat liever wilt, aan de Spanjaard Luis de Castro, in wie je heel veel vertrouwen stelt. Want ik wil in elk geval, geloof me, liever dat ik dan dat jij zonder geld zit. Want ik, die hier tussen vrienden verblijf, zou op vele manieren bijgestaan kunnen worden, terwijl ze jou, die zich tussen vreemden ophoudt, misschien niet genoeg bijstand kunnen verlenen.

Daarom zal ik, omdat ik zie dat het reizen waarschijnlijk gevaarlijker zal zijn dan het nu is, en de methoden van jouw studies en bezigheden dagelijks grotere uitgaven verlangen, er zorgvuldiger dan normaal voor zorgen dat het geld veiliger en voorzichtiger en ook in ruimere mate naar jou wordt overgemaakt; van de dingen die ik kan verschaffen, zal het jou helemaal aan niets ontbreken zolang als ik leef, ik die misschien ook na mijn dood jou van nut zal zijn, zoals mijn grote wens is. Maar als er zich voor de dood geen gelegenheid zal voordoen om jou te zien, smeek ik je, zoals ik hoop dat de almachtige God jou, een geleerd en vroom man, welwillend zal verhoren, om mij zo bij Gods majesteit in jouw zuivere gebeden aan te bevelen als jij voortdurend door mij bij hem wordt aanbevolen.

Vanuit mijn huis Knole,[5.] 8 maart

William van Canterbury

Aan zijn zeer geliefde broeder in Christus, de heer Erasmus van Rotterdam, zeker de geleerdste van allen. Te Bazel

4. Cuthbert Tunstall.
5. Een landgoed in de buurt van Sevenoaks, Kent.

1966 *Aan Quirinus Talesius*
Bazel, 12 maart 1528

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Quirinus Talesius

Ik heb ervoor gezorgd dat je deze brief bij Marcus Laurinus[1.] aantreft bij terugkomst uit Engeland, waar jij ongetwijfeld met die trouw, ijver en zorg mijn zaak hebt behartigd waarmee jij zowel jezelf trouw bent geweest, dierbaarste Quirinus, als mijn vertrouwen in jou beantwoord hebt. Het is een schande je meester te bedriegen, maar een grotere schande een vriend die jou vertrouwt te bedriegen. Jij weet dat er bij mij nooit iets voor jou verborgen of geheim is geweest, zelfs niet van de dingen die anderen met een bos sleutels van de ogen van hun personeel weghouden, zelfs niet alleen van die van hun personeel, maar ook van die van hun kinderen.

Ik heb geen moeite me voor te stellen dat jij langer in Engeland bent blijven hangen: ik weet hoezeer mijn vriend Mountjoy in alles een uitsteller is, niet slechts in dergelijke aangelegenheden, en met hoeveel tegenzin die hooggeplaatste hoveling[2.] een cliënt laat gaan. Men moet geen strijd leveren met de goden. Maar zorg ervoor dat je dit oponthoud nu door snelheid goed maakt, tenzij zich iets van een nieuwe kwestie heeft voorgedaan die jou in Vlaanderen ophoudt. Zowel mijn studies als mijn huishouding, die stilligt omdat ze op jou leunt, verlangen namelijk al lange tijd naar jouw aanwezigheid. Maar kom niet zo snel naar mij dat je niet vriendelijk en tegelijk met aandacht de groeten doet aan de oudste van mijn vrienden, Antonius Clava, de zeer oprechte Willem de Waele, en mijn patroon en steunpilaar Jacob de Praet, die jij, geloof ik, toch bij de Engelsen hebt ontmoet.[3.] Ik heb namelijk aan minder mensen geschreven, deels omdat geen van mijn zaken voor jou verborgen is, deels omdat ik erop vertrouwde dat jij voor mij bij mijn vrienden de plaats van een brief, hoe vol met woorden die ook is, zou innemen. Houd je ondertussen ver van Holland, dat niet verschilt van de kust van de Sirenen. Het is moeilijk de lotus te laten staan als hij eenmaal geproefd is.[4.]

Wat betreft het jaargeld van Kortrijk[5.] moet je de hele zaak zorgvuldig onderzoeken, en welk besluit de tijd en de gelegenheid jou ook maar zullen ingegeven, voer het uit. Ik laat het helemaal over aan jouw eerlijkheid en inzicht. Let op dat je behalve het noodzakelijke reisgeld niets aan geld of ringen meeneemt op reis; maar geef, om ervoor te zorgen dat je terugkeer naar ons veiliger is, ook jouw geld, als je dat hebt, in bewaring bij hen die ik genoemd heb, tenzij je mij misschien ook wantrouwt. Ik ben geen bankier: je zult van mij de volledige som terugkrijgen en geen cent minder, met de voor

1. In Brugge.
2. Mogelijk een verwijzing naar Thomas Wolsey.
3. De verwijzing is naar Lodewijk (niet Jacob) van Vlaanderen, heer van Praet, die in de periode 1522-1525 ambassadeur van Karel V in Engeland was.
4. Vgl. *Adagia* 1662.
5. Zie de brieven 1993 en 1999.

mij gebruikelijke betrouwbaarheid, die jij al vaak hebt ervaren. Het ga je goed.
Bazel, 12 maart 1528

1967 *Aan Alonso Manrique de Lara*
Bazel, 14 maart 1528

Dit is het tweede voorwoord bij Erasmus' *Apologia adversus monachos quosdam Hispanos* (het eerste is brief 1879 aan Manrique) in de Frobeneditie van 1528 en de herziene editie van 1529.

Erasmus van Rotterdam groet de hoogwaardige vader in Christus monseigneur Alonso Manrique, aartsbisschop van Sevilla en inquisiteur-generaal in geloofszaken in Spanje

'Er is een Pylos vóór Pylos', zoals de grap in de antieke komedie gaat,[1] maar de moderne tragedie[2] die in deze tijden in volle gang is, suggereert natuurlijk een ander gezegde: 'er is een apologie vóór een apologie', en er is geen maat of grens aan apologieën.

Toen dit apologetische pamflet het licht zou zien, zeer doorluchtige bisschop, zag ik meteen dat er een derde apologie vóór de apologie zelf nodig was, één waarmee ik uwe excellentie zou behagen, een ander waarmee ik mijn geleerde vrienden tevreden zou stellen, en een derde waarmee ik mijn tegenstanders mild zou stemmen. Het was weliswaar allerminst betamelijk een bisschop te beledigen die, afgezien van zijn beroemde stamboom en de waardigheid van zijn zeer aanzienlijke ambt, uitmunt in alle soorten deugden. Evenmin was het veilig iemand van zich te vervreemden van wiens instemming niet alleen mijn zaak zal afhangen maar ook de wensen van zoveel vrome en geleerde mensen, die heel wat meer zorgen lijken te hebben over deze kwestie dan ikzelf. Maar toch zie ik dat ik hier niet veel moeite in hoef te steken, omdat ik verdachte ben in een rechtvaardige zaak met een rechter die weliswaar de hoogste is, maar niet minder onpartijdig en wijs dan de hoogste. Maar u bent de titel van hoogste waardig om geen andere reden dan dat uw goedheid uw edelmoedigheid, waardigheid en gezag in grootte overtreft.

Zoals ik had beloofd, had ik besloten het pamflet achter te houden ook al zou het mij geld kosten, als ik had gemeend dat uwe excellentie dit prettiger

1. *Adagia* 1745.
2. Vgl. brief 1926.

zou vinden.[3] Ik heb inderdaad met veel tegenzin gebruik gemaakt van de diensten van drukkers hier, maar ik dacht dat degenen die daar bij u de taak op zich hadden genomen het te onderzoeken, behoefte aan veel exemplaren hadden, en daarbij wist ik hoe zelden dingen die naar zulke verafgelegen streken moeten worden gebracht, worden afgeleverd. Bovendien hadden mijn secretarissen, zoals altijd, meer dan genoeg werk. Daar kwam bij dat uw brieven te laat waren aangekomen, zodat er geen tijd was om kopieën te maken.[4] Door deze oorzaken was ik gedwongen de diensten van drukkers in te roepen, die mij met hun techniek sneller tweeduizend kopieën leverden dan de inspanning van mijn secretarissen twee. Ik had me door Froben laten beloven dat hij mij tien exemplaren zou geven en de rest zou opbergen om te voorkomen dat ze iemand in handen zouden vallen zonder de uitdrukkelijke wens van uwe hoogheid. Als u zou bevelen dat ze voorgoed werden achtergehouden, zou hij geen verlies lijden, maar elk verlies zou afgeschoven worden op mij die het verlies van geld veel lichter opvat dan dat van uw gunst.

De zaak is in goed vertrouwen afgehandeld, totdat de onverwachte dood van Johann Froben de hele familie zo van streek heeft gebracht dat ieders aandacht ergens anders op gericht was en aan deze zaak te weinig zorg is besteed.[5] Want in Keulen heeft iemand door een list al een kopie van de Froben-editie bemachtigd en was voorbereidingen aan het treffen om het uit te geven. Dit slag mensen is op winst belust en voert een heftigere concurrentiestrijd dan een pottenbakker tegen een pottenbakker.[6] Nu bleef er niets anders over dan te overwegen, niet of het pamflet achtergehouden moest worden of niet, maar of ik zou kiezen voor de verschijning van een versie met veel fouten of een verbeterde versie. Na van beide de voors en tegens te hebben afgewogen, heb ik het minst kwade gekozen en toegestaan dat er een herziene versie verschijnt. Als uwe excellentie goedkeurt wat ik heb gedaan, zal ik blij zijn; zo niet, dan zult u mij in uw vriendelijkheid vergeven en liever boos zijn op de noodzaak. Ik ben er zo zeker van dat dit het geval zal zijn, dat ik bang ben dat u in uw vergevingsgezindheid al kwaad op mij bent, omdat ik aan een kwestie van zo weinig belang zoveel woorden heb besteed. Daarom moet ik alleen nog mijn vrienden kalmeren, die mij zowel monde-

3. Vgl. brief 1888.
4. Het ging onder meer om de brieven 1904, 1907, 1908, 1913, 1920, de brief van Alonso Ruiz de Virués waarop brief 1968 het antwoord is, en een brief van Diego Gracián de Alderete van 9 januari 1528 (niet overgeleverd; zie brief 1970).
5. Froben overleed in oktober 1527. Zie ook brief 1900, p. 312-313.
6. *Adagia* 125.

ling als per brief steeds weer verwijten maken dat ik door op alle onzin van iedereen te reageren goede uren slecht besteed. Er zijn immers mensen die geboren zijn met een aanleg voor intrigeren en niets anders. Dan zijn er nog behoorlijk veel die zo belust op roem zijn dat ze zelfs jaloers zijn op de reputatie van Herostratus. Wie is echter zo dom dat hij niets in het werk van een ander kan vinden wat hij als voorwendsel voor een roddel kan gebruiken? En er is geen andere weg om roem te verwerven die sneller of korter is. Dan proberen anderen nog met kunstgrepen en alle inzet gedaan te krijgen dat ze mij vooral op deze manieren last bezorgen en mij van de voortgang van mijn studies afhouden. Wat is op deze lieden reageren anders, zeggen ze, dan hun boosaardigheid voeden en voor hun slechte daad een goede teruggeven? Ze produceren schaamteloze laster, en als beloning worden ze beroemd. Dit was hun grootste wens. Daarom menen mijn vrienden dat heel dit slag praatjesmakers volledig moet worden genegeerd. Niemand die ontwikkeld is acht het waard hun smakeloze onzin te lezen en het nageslacht zal het zeker negeren.

Op deze verwijten van mijn vrienden heb ik bijna geen antwoord, behalve dat het de moeite waard was op een aantal van hen te reageren. Ik heb daarbij niet op allemaal gereageerd, maar tegen sommigen heb ik gezwegen. Ik heb niemand geantwoord tenzij op luchtige toon, zoals ze zeggen,[7] alsof ik ervan overtuigd ben dat niets van dergelijke ruzies tot in toekomstige generaties zal voortleven. Of dit het geval zal zijn, weet ik niet, ik hoop het in ieder geval. Dat ik het waard vond enkelen te antwoorden, spijt me buitengewoon. Dat pamflet bevatte in ieder geval niets dat ook maar enig antwoord waard was.[8] Ik zou me ook zeker niet verwaardigen het te lezen, als de situatie nu bij u niet zodanig was dat dergelijke flauwekul niet alleen de universiteiten en geleerden maar ook de hoogste gezagsdragers in de kerk en zelfs de heerschappij van zijne keizerlijke majesteit publiekelijk in de problemen brengt en daarbij in heel Spanje opschudding en ernstige obstakels voor de zwakken te veroorzaken.

Ik kom nu bij het gunstig stemmen van degenen met wie ik een conflict heb, want die mensen zullen wellicht zeggen dat hun reputatie door deze uitgave enige schade heeft opgelopen. Ik zal hun in hun wijsheid om te beginnen vragen te overwegen dat, als het aan mij had gelegen, het voor niemand van meer belang was dat dit geschrift achtergehouden werd dan voor mij. Daarnaast zou het uit de aard der zaak goddeloos zijn de verwijten niet te weerleggen, en de misdaad waarvan ik beschuldigd word toont de overduidelijke onwetendheid, leugenachtigheid of kwaadaardigheid van de aan-

7. Vgl. *Adagia* 327.
8. Dit pamflet is niet bekend.

valler en kan niet worden ontkend zonder de reputatie van de aanvaller te beschadigen. Daarom kan hier degene die zijn onschuld verdedigt niets aangerekend worden, maar degene die hem zo geprovoceerd heeft alles. Als iemand een ander voor diefstal voor de rechter had gebracht en hem na vrijspraak door de uitspraak van de rechters terug naar de rechtbank sleepte en hem zou aanklagen voor aangedaan onrecht omdat hij door de verdediging van de ander was neergezet als een valse aanklager, wat zal hij horen? Niets anders dan 'Waarom klaagde u iemand aan voor iets wat niet waar was?' Wie zal echter iemand aanhoren die vergelding verlangt van degene op wiens schild zijn pijl, die hij naar hem had afgeschoten, is teruggekaatst en het oog van de schutter heeft uitgestoken? Wat er hierin ook aan aansprakelijkheid is, komt niet voor rekening van degene die afweert maar van degene die aanvalt. Als er mogelijk al iets goddeloos zou zijn geweest, was het toch de christelijke bescheidenheid eigen geweest het ter discussie voor te leggen, waarbij het vellen van een oordeel een taak is die geheel aan rechters is voorbehouden. Hoewel er zoveel onmiskenbaar valse aanklachten zijn, doen die lieden nu overal ernstige beweringen en verspreiden ze overal laster. Is dit dan soms geen laster: 'Erasmus bestrijdt de goddelijkheid, waardigheid en glorie van Christus. Erasmus ondermijnt het gezag van de Heilige Schrift'?

Wanneer ik uitleg dat deze en heel veel andere dingen helemaal niet waar zijn, maak ik geen verwijten terug, maar noem ik het slechts schaamteloze laster. Ik zou de zaak niet met een vriendelijker woord kunnen aanduiden. En toch onthul ik ondertussen niemands naam, hoewel in alle gevallen de voorhoede van deze opschudding aan mij bekend is. En was het mij maar geoorloofd geweest zonder enige schade aan andermans goede naam mijn onschuld te verdedigen! Niet omdat de schaamteloosheid van die mensen een beleefde behandeling verdient, - ze hebben de oordelen van geleerde en goede mannen naast zich neergelegd, zich laatdunkend over het gezag van de hoogste prelaten uitgelaten, zelfs de keizerlijke soevereiniteit genegeerd en in Spanje, dat vroeger in diepe rust floreerde, onrust gestookt met chaotische opstanden -, maar omdat ik zie dat het volk overal meer geneigd is monniken te haten dan redelijk is of bevorderlijk voor het christelijk geloof. Het enige wat mij nu rest is de lezer niet alleen op het hart te drukken niet iedereen op het morele gedrag van enkelen te beoordelen, maar ook de onrust die deze mensen veroorzaken liever te willen toeschrijven aan onwetendheid of een waanidee dan aan verdorvenheid; en ik spoor hen uit naam van Christus aan de zaak van Christus te behartigen met christelijke oprechtheid.

Ze zullen zeggen: 'Wij hebben geen enkel geschrift tegen u laten drukken,' alsof die artikelen niet overal ter wereld verkrijgbaar zijn, of alsof het niet

veel erger is zo met de mond aangevallen te worden dan in gedrukte boeken. Een gedrukt boek komt terecht bij zijn rechters en geeft degene die aangevallen wordt, als hij zou willen, de mogelijkheid te reageren en het ontneemt de aanvaller de mogelijkheid te ontkennen. Maar ze hebben meer invloed dan een gedrukt boek wanneer ze verspreid over alle windstreken overal in nauw overleg hun tongen in beweging brengen tegenover hun buurman, bij roddeltantes, ambachtslieden, hovelingen, soldaten, bij maaltijden, in privé-gesprekken, bij heilige biechten, in wagens en schepen, in openbare lezingen, bij preken in de kerk, op pleinen, scholen, paleizen en kloosters. En bij niemand gaat het er schaamtelozer aan toe dan onder onontwikkelde mensen - hun aantal is erg groot - en dan in het Spaans, Frans, Pools, Hongaars en Duits. Aangezien deze mensen dat niet begrijpen, is het erg makkelijk hun iets wijs te maken en 'Bij deze mensen,' zeggen ze, 'heeft Erasmus geen tong; wij zijn uitgerust met zoveel duizenden tongen en wij hebben groot voordeel bij dit soort mensen. Als we als één man en met uitgestreken gezicht dapper stand zullen houden, zullen we zeker winnen en met onze tongen Erasmus doorboren.' Wat een heilige gedachten die Dominicus en Franciscus waardig zijn! Want ook hier spelen degenen die zichzelf verkopen onder de naam 'observanten',[9.] hoewel ze zich eerst in hun schild hadden terugtrokken toen Luther om zich heen sloeg, de hoofdrol. Steeds weer vraag ik vrome en weldenkende mannen niet te denken dat iets hiervan op hen betrekking heeft. Ik zou willen dat het mogelijk was door de schaamteloosheid van die mensen ook de slechte mensen te sparen die, zoals ze zichzelf niet sparen, zo ook hun orde meer schaden dan hun vijanden doen!

Wat zal ik nu eens zeggen over de dingen die ze met die heilige tongen uit hun eerwaardige borst uitbraken? Iemand had in een zeer drukbezochte bijeenkomst gezegd dat in de boeken van Erasmus enkele ketterse dingen staan.[10.] Nadat hij van het podium was afgestapt, is hij aangeklampt door een geleerde pensionaris van die stad.[11.] Hem werd gevraagd om een ketterse passage te tonen. Hij antwoordde dat hij de boeken van Erasmus nooit gelezen had, dat hij geprobeerd had een werk met de titel *Moria* te lezen, maar dat hij vanwege de ondoorgrondelijke stijl bang was geweest dat hij mogelijk in een of andere ketterij zou belanden.[12.] Een ander die uit was op een

9. De observanten waren leden binnen de franciscaner orde die beweerden de Regel van Franciscus precies na te volgen, in tegenstelling tot de conventuelen, die zij te wereldlijk en laks vonden.
10. De franciscaan Nicolas Bureau, suffragaanbisschop van Doornik.
11. Frans van Cranevelt, pensionaris van Brugge.
12. De *Lof der zotheid.* In sommige andere verslagen van het incident zegt Erasmus dat het om de *Paraphrases* ging. Zie de brieven 1144, 1192 en 1212.

opstootje had uitgeroepen dat ik het Magnificat aan het verbeteren was. Gevraagd tijdens een maaltijd wat daarin verbeterd was, zei hij wat hem in de mond kwam,[13.] namelijk dat ik had vertaald ‘tot Abraham en zijn zaden’. Nadat het boek tevoorschijn gehaald was, bleek het een schaamteloze leugen te zijn.[14.] Een andere buitengewoon ongeleerde geleerde zei in een preek waar ik bij was dat wie het Magnificat verbetert, tegen de Heilige Geest zondigt; en dat dit ook geldt voor degene die zegt dat een pastoor zijn onderwerp niet begrijpt, omdat de onderwerpen aan de Heilige Schrift worden ontleend.[15.] Ik had namelijk tijdens een maaltijd gezegd dat iemand van dezelfde orde de woorden van Petrus die hij had geciteerd niet goed had begrepen; wat ik had gezegd was niets dan de waarheid. Een ander had uitgeschreeuwd dat ik bij het Gebed van de Heer in Lucas ‘zonden’ in plaats van ‘schulden’ had vertaald, hoewel de lezing van de kerk bij die evangelist zo luidt zowel in het Grieks als in het Latijn.[16.]

Wat zal ik vertellen over de man die, nadat hij mij in een zeer drukbezochte collegezaal had bekritiseerd,[17.] alsof ik goddeloze ideeën zou hebben over een leven van kuisheid, mij later in een persoonlijk gesprek bekende dat hij tot dan toe had gedacht had dat een voordrachtsoefening een kerkelijke preek was en het celibaat een maagdelijk en hemels leven?[18.]

Wat zal ik vertellen over de man die al juichte alsof ik ten onrechte had geschreven dat Hieronymus niet altijd een maagd was gebleven, omdat hij aan Eustochius schrijft: ‘Want wij prijzen de maagdelijkheid niet alleen, maar bewaren haar ook’? Hoewel voor degenen die Latijn kennen, *servare*

13. Vgl. *Adagia* 473.
14. Vgl. Lucas 1:55, door Erasmus correct in het enkelvoud vertaald: ‘en zijn zaad’.
15. Sebastiaan Craeys.
16. Erasmus sluit in al zijn edities van het Nieuwe Testament aan bij de Vulgaatvertaling van Lucas 11:4 en Matteüs 6:12 als *peccata* (‘zonden’) in plaats van *debita* (‘schulden’). Degene die Erasmus in dit geval beschuldigt kan Sebastiaan Craeys zijn geweest, naar wie in de brieven 541, 948 en 2045 verwezen wordt.
17. Jan Briart, die in 1519 Erasmus' *Encomium matrimonii* publiekelijk had bekritiseerd.
18. Briart had niet begrepen dat de *Encomium* een zogenaamde *declamatio* was en dat dit een oefening was waarbij beide zijden van een argument worden behandeld. Erasmus beweert ook dat Briart, met zijn slechte kennis van het Latijn, had begrepen dat *coelibatus* een *vita coelestis* betekent, d.w.z. een hemelse manier van leven in plaats van de ongehuwde status.

hier ‘de manier van bewaren onderwijzen’ betekent, en als de manier van uitdrukken in het Latijn dit niet zou aangeven, maken de context en het taalgebruik het duidelijk.[19.]

Ik schaam me de man in herinnering te brengen die naar aanleiding van wat ik in de *Enchiridion* had geprezen als de *germana theologia* van de apostelen, die zowel de arrogantie van filosofen als de heerschappij van vorsten onder het juk van Christus had gebracht, publiekelijk uitschreeuwde dat ik ontkende dat er ergens ter wereld theologie bestond behalve in Duitsland, dat de grootste kweekvijver van ketters is. Want zelfs kinderen weten dat *germanus* ‘waar’ en ‘oorspronkelijk’ betekent en dat dat woord ook bij Paulus zo gebruikt wordt, mocht hij de Latijnse auteurs niet hebben gelezen.[20.]

Wat hierop lijkt is het volgende geval waarbij iemand, naar zijn eigen oordeel een fanatieke gelovige, er niet voor terugschrok mij ten overstaan van voortreffelijke personen ervan te beschuldigen een kartuizer te hebben geadviseerd dat het beter is vlees te eten dan een lichte hoofdpijn te verdragen. Want ik had kritiek geleverd op het feit dat hij toestond dat zijn buurman ‘zijn hoofd op het spel zette’ wegens een menselijke verordening.[21.]

Maar ik houd op uwe excellentie lastig te vallen met onzin, hoewel die niet voor u, maar voor mijn tegenstanders bedoeld is. Er zijn namelijk ontelbare dergelijke zaken die nog dommer en dwazer zijn dan deze die ze publiekelijk en in het bijzijn van de belangrijkste personen rondbazuinen. Wat voor dingen moeten we ons dan voorstellen die ze er in geheim gefluister uitflappen? Maar deze dingen worden opgevangen door de oren van verstandige lieden - want het zijn niet allemaal zwakzinnigen of sukkels - en die vertellen het door aan het volk; daarom gebeurt het dat ze, zelfs wanneer ik niets zeg, de hoon of de haat van velen op zich laden. Wanneer ze op gezag van vorsten van deze excessen worden weerhouden, zeggen ze: ‘Men moet

19. Zie Hieronymus, *Epistolae* 22, 23. Dit verhaal wordt verteld in de brieven 1858 en 2045. Degene die Erasmus beschuldigt, kan Vincentius Theoderici zijn geweest.
20. De passage in kwestie staat in brief 858, die als voorwoord diende tot de *Enchiridion*-editie van 1518. Voor het gebruik van het woord *germanus* bij Paulus zie de Vulgaattekst van Filippenzen 4:3.
21. Hij begreep niet dat Erasmus het woord *caput* (‘hoofd’) in de uitdrukking *in capitis venire discrimen* (‘in levensgevaar raken’) als een stijlfiguur gebruikte voor iemands leven; hij dacht dat Erasmus betoogde dat een lichte hoofdpijn voldoende reden was om de regels met betrekking tot het vasten en onthouding te negeren. Zie voor een gedetailleerder verslag van dit incident brief 1985.

God meer gehoorzamen dan de mensen.'[22] Deze uitspraak paste schitterend bij de apostelen, die na gevangenissen en zweepslagen die ze graag voor de naam van Jezus hadden verdragen, van ongelovige Joden het bevel kregen te zwijgen over wat hun door Christus zelf was opgedragen over de hele wereld te prediken. Maar zodra christelijke en vrome vorsten hen van beledigende laster, van liegen, van valse aanklachten, van opruiend geschreeuw weerhouden, hoe slecht past die uitspraak 'Men moet God meer gehoorzamen dan de mensen!'

Waar zijn jullie mee bezig, voortreffelijke mannen? Of menen jullie soms dat de kerk van Christus op deze manier moet worden ondersteund? Of proberen jullie soms met dergelijke listen het gezag van jullie ordes te herstellen, dat ik toch nooit zo ernstig heb ondermijnd dat iemand van jullie ooit door mijn toedoen een ei of een stukje kaas is misgelopen?[23] Er is geen andere manier, geloof me, waarop jullie dat ernstiger zouden kunnen ondermijnen. Dit zijn geen dreigementen. Bedenk hoe deze tijd is, neem in overweging wat voor gevoelens de mensen over jullie hebben. Wat ik met de pen zou kunnen, wat ik zou kunnen wanneer ik me heb gelieerd aan die groeperingen die de ondergang van jullie ordes beramen, zal ik niet zeggen. En misschien zal ik van vorsten gedaan krijgen - wat zeer billijk is - dat ook ik mijn zaak in het Frans en het Spaans mag bepleiten. Maar een dergelijk gevaar hebben jullie niet van mij te duchten: jullie hebben in mij een Jonas, die eerder aan de golven geofferd dan met gevaar voor allen gered wil worden.[24] Gebruik je verstand bij het bepleiten van jullie eigen zaak. Als jullie zo handelen, zal Christus jullie zelf bijstaan. Als jullie goddeloze leerstellingen aanvallen: geen enkele goddeloze leer heeft of zal mij ooit bevallen: hierin hebben jullie in mij een wapenbroeder. Als jullie streven naar het herstel en de bescherming van het gezag van jullie ordes, keer dan terug naar de deugden die jullie voorouders zoveel gezag en zoveel sympathie hebben opgeleverd, en hierbij zullen jullie Erasmus' applaus ontvangen. Moge jullie bescherming in Christus zijn, wiens glorie in alles gediend moet worden. Door hem zullen jullie overwinnen, als jullie onder zijn leiding vechten, en pas dan zullen jullie een werkelijk glorieuze overwinning behalen, als jullie voor hem hebben overwonnen. Maar als jullie met de ogen van Christus afgewend de hoop op de overwinning in oneerlijkheid, laster, list, geschreeuw, gefluister, menselijke gunsten en samenzweerderige complotten hebben

22. Handelingen 5:29.
23. Vgl. *tyrologi* ('verzamelaars van kaas'), een woordspeling op *theologi* ('theologen') die Erasmus had bedacht om naar zijn tegenstanders binnen de bedelordes te verwijzen.
24. Jona 1:12.

gesteld, zal de toestand voor jullie in het tegendeel verkeren net zoals dat vroeger bij de Joden is gebeurd die de naam van Christus probeerden uit te wissen en hun voormalige tirannie in ere te herstellen. Het evangelie kwam niet vanuit de hemel naar de aarde ter wille van de menselijke verlangens, maar om het licht voor ieders onwetendheid te zijn, het zout voor ieders domheid,[25.] een vaste richtlijn waaraan alle acties van iedereen kunnen worden verbeterd. Laten we op een vaste rots staan om door de rots voor de rots te overwinnen. Onder de mensen worden sommigen machtig genoemd, anderen zwak. Ten overstaan van de goddelijke macht zijn wij allemaal in dezelfde mate wormen en muggen. Niemand is zo machtig dat hij niet kan breken als hij op deze rots slaat, niemand zo zwak dat hij niet zal overwinnen als hij op deze steen blijft staan.

Ik raad jullie aan dit te doen, broeders. Ik zou dit advies zelfs graag aan alle christenen geven, zodat ze erbij stilstaan dat deze ongehoorde rampspoed van onze tijd de hand van de Almachtige is die ons aanspoort tot berouw te komen. Want wat ontbreekt er aan rampen? Oorlog soms, pest soms, honger soms? We hebben wreedheden gezien, en als God niet voor ons zal zorgen, zullen wij nog grotere wreedheden zien. Wanneer kwamen er bovendien ooit grotere waanzin en grotere koppigheid voor bij het botsen van meningen? De Ninevieten, bang gemaakt door de dreigementen van de profeet, zijn tot boetedoening overgegaan en hebben medelijden van de Heer verkregen.[26.] De farao zelf, geteisterd door kikkers, sprinkhanen, steekvliegen en andere plagen, riep de Heer aan en vond troost.[27.] Wij worden al zoveel jaren door zoveel plagen geteisterd. Ik zie niemand denken over het beteren van zijn leven, maar ieder doet zijn best uit het publieke leed iets van persoonlijk voordeel te behalen. Iedereen verwijt elkaar iets, maar vleit zichzelf. Maar als we gezamenlijk de uitgestoken hand van de Heer erkennen en ons individueel met oprecht hart tot een verbeterd zedelijk leven keren, zou de woede van de rechter in medelijden veranderen en de geesten van vorsten verenigen, en zou deze de sprinkhanen van legers, die niets heiligs noch profaans sparen, van ons weghalen en de kikkers van sekten verdrijven. De God van geduld en troost zou ervoor zorgen dat wij, overeenkomstig de wens van Paulus,[28.] leven met begrip voor elkaar volgens Jezus Christus, zodat wij in eendracht met één mond God en de vader van onze Heer Jezus Christus eren, niet verdeeld maar nauw verbonden en één geheel met hetzelfde gevoel en dezelfde gedachte. Nu heeft de Heer echter

25. Vgl. Matteüs 5:13-14.
26. Jona 3:10.
27. Exodus 8:1-28.
28. Romeinen 15:5-6.

de talen van de wereld verward, omdat wij een reusachtig gevaarte tot in de hemel bouwen, en daarom praten we langs elkaar heen, omdat ieder in zijn eigen straatje praat.[29] Laten we allemaal Christus aannemen en allen met één mond Christus belijden. Hier moet ieder zichzelf toe aansporen, of hij nu de hoogste bisschop is, monarch, monnik of leek, want God heeft alles bij de zondeval inbegrepen, zodat hij voor alles barmhartig kan zijn,[30] en wij hebben allemaal de glorie van God nodig.[31] Dit kwaad komt van de Heer, tot wie wij ons voor een geneesmiddel moeten wenden. Waarom geven we dus de constructie van Babel niet op en graven we niet liever kuilen om aderen van tranen te vinden waarmee de ontbrande woede van God kan worden geblust? Dit gaat weliswaar iedereen aan, maar geldt in het bijzonder voor de monniken tot wie de kerk vooral vroeger haar toevlucht placht te nemen telkens wanneer de woede van God op haar neerkwam. Zij hielden niet op door vasten, waken, kastijding van het lichaam en gebeden het medelijden van God op te wekken, totdat de rust terugkeerde. Dit is mijn advies, waarvan ik met Christus als getuige meen dat dit het meest heilzaam is; als ik wat beters had, zou ik het graag meedelen.

Maar ik houd u, zeer doorluchtige bisschop, alsof ik ben vergeten tot wie ik spreek, al te lang op met zaken die niets met u te maken hebben. Daarom sluit ik af en bid ik dat Christus uwe zeer illustere hoogheid alle voorspoed en geluk schenkt.

Bazel, 14 maart 1528

1968 *Aan Alonso Ruiz de Virués*
[Bazel, ca. 15 maart 1528]

Erasmus van Rotterdam groet Alonso Ruiz de Virués

Als jij ter wille van mij zo veel werk, zo veel afgunst op je zou laden, eerwaarde broeder in de Heer, had ik alle reden om jou hogelijk te waarderen, of ik zou een buitengewoon stomme man zijn, omdat ik jouw uitzonderlijke toewijding aan mij niet begrijp, of een ondankbare, omdat ik haar niet erken. Omdat jij al die dingen niet zozeer ter wille van mij afwisselend doet en ondergaat als wel uit een streven naar vroomheid en waarheid, waardeer ik jou nu veel meer, mijn dierbaarste Virués. Ik beken dat ik jou veel meer ver-

29. Vgl. Genesis 11:1-9.
30. Romeinen 11:32.
31. Romeinen 3:23.

schuldigd ben, aangezien mijn gevoelens in deze kwestie zo zijn dat ik liever wil dat vroomheid overwint dan Erasmus. Als Christus de overwinning ten deel zal vallen, zal ik mezelf als overwinnaar beschouwen, aangezien die partij zal hebben gewonnen waaraan ik me met heel mijn hart wijd. Dus ik bedank je om twee redenen, niet alleen uit naam van mijzelf die jij zo vriendelijk bijstaat, maar ook uit naam van het geloof, waarvoor jij ijverig en vaardig strijdt. Ik krijg daarbij zelfs nieuwe kracht door jouw oordeel over mij, omdat het mij door jouw uitzonderlijke eerlijkheid en geleerdheid niet toegestaan is bedrog te vermoeden. Ik hoop dat ook de andere ordes, die ervan overtuigd zijn dat zij zowel de christelijke religie als de waardigheid van hun goede naam door schaamteloze laster, spottende beledigingen en opruiend geschreeuw kunnen verdedigen, de bescheidenheid van jouw orde navolgen! Alsof er niet iemand in de hemel zit die dergelijke plannen van stervelingen doorgaans bespot en beledigt.

Mijn antwoord op de artikelen,[1] waarvan ik enige exemplaren aan vrienden heb gestuurd was al zes maanden geleden klaar. Jij adviseert mij vriendelijk mijn vijanden ook met gematigdheid te overwinnen, maar ik meende dat ik mijn stijl op een mooie manier gematigd had, ten eerste omdat ik niemands naam genoemd heb, vervolgens omdat ik me nergens aan beledigingen te buiten ga. Of het moet zijn dat het geen belediging is wanneer zij mij persoonlijk verwijten dat ik de goddelijkheid, waardigheid en glorie van Christus bestrijd, en het wel een belediging is wanneer ik dit schaamteloze laster noem. Dat soort tuig verdiende helemaal geen beleefdheid. Waar ik heb toegegeven, heb ik deels aan de gevoelens van mijn vrienden, deels aan de christelijke gematigdheid toegegeven. En toch denk ik dat er mensen zullen zijn die deze *Apologia* te scherp vinden: zij menen dat hun zoveel eer toekomt. Ook ik schrik terug voor het noemen van namen, maar het ontgaat me niet dat het voor sommigen wenselijk is op welke manier dan ook bekend te worden. Maar ondertussen gaan ze ongestraft tegen mijn naam tekeer in openbare lezingen, waarin ze zulke onbeschaafde dingen spuien dat ze zelfs door jongeren worden uitgelachen. Ik heb een aantal van hen in brieven gewaarschuwd.[2] Ze zweren plechtig dat ze nooit mijn naam genoemd hebben tenzij met respect.

In veel gebieden zijn de franciscanen die zich observanten noemen, zo onvermoeibaar bezig met deze kwestie dat het voldoende duidelijk is dat het vooropgezet spel is. Toch bereiken ze niets, behalve dat ze door verstan-

1. De artikelen die de Spaanse religieuze ordes in 1527 aan de Inquisitie aanboden als aanklachten tegen Erasmus. Erasmus' antwoord was de *Apologia adversus monachos quosdam Hispanos*.
2. Bijvoorbeeld in brief 1823 aan Frans Titelmans.

dige en goede mensen dagelijks meer gehaat worden - tot verdriet van mij, omdat ik altijd sympathie heb gehad voor hun oprechtheid. Ze denken dat de volgende tactiek buitengewoon uitgekiend is. Heimelijk verwijderen ze mijn boeken uit bibliotheken. Zelfs de boeken die ik hun cadeau had gedaan, bekritiseren ze in het geheim en kraken ze herhaaldelijk in lezingen af. Ze onthouden zich van schrijven in de wetenschap dat ook ik een pen heb. Nu is er geen manier waarop ik me op hen kan wreken. Als ze in het nauw worden gebracht, ontkennen ze dat ze het hebben gezegd, of ze zweren dat ze iets anders gezegd hebben. Wat zou jij met hen doen? Ten slotte wordt degene die zich niet kan rechtvaardigen ergens anders heen gestuurd waar hij nog verschrikkelijkere dingen kan zeggen. Toch heb ik nooit in mijn leven iemand van hen beledigd. De vele rampen die Luther Duitsland heeft bezorgd, hebben tenminste het goede effect dat hij dit slag mensen wat meer in bedwang houdt.

Ik wens je van harte geluk met het feit dat jij schrijft dat Spanje vrij van sekten onder de bisschop van Rome leeft, en des te meer omdat ik ervaar hoe groot het ongeluk is door zoveel meningen te worden verscheurd. Maar als de paus met zijn onderdanen zo onder Christus zou leven zoals jullie onder de paus leven, zou ik allen hetzelfde geluk toewensen. Nu zien zij die de glorie van Christus waarlijk liefhebben, vele dingen waarvan ze diep moeten zuchten. Want wat kunnen ze nu anders doen?

Ik wist hiervoor niet dat het *Enchiridion* door de aartsdiaken van Alcor[3.] is vertaald. En de scherpe randjes mogen er niet afgehaald worden. Hij bedoelt hetzelfde als ik, ook al gebruikt hij andere woorden. Hij geeft toe dat ze rumoer maken om te voorkomen dat het wordt ontdekt dat ze over mij liegen, als ik Spaans begin te spreken. Dit is wat ik jaloezie noem. Ik zou willen dat hetzelfde was gebeurd met *De misericordia Domini*, de vier psalmencommentaren, *De matrimonio christiano* en de *Paraphrases*, die geen polemische zaken behandelen. De *Encomium matrimonii* heb ik als tijdverdrijf geschreven als voorbeeld van de beraadslagende rede. Enkele werken heb ik slechts geschreven voor geleerde mensen, waarvan ik niet wil dat ze vertaald worden. Maar ik heb dit aan de aartsdiaken zelf geschreven.[4.]

Dit in reactie op jouw brief van 13 december 1527.[5.]

3. Alonso Fernández de Madrid.
4. In brief 1969.
5. Niet overgeleverd.

1969 *Aan Alonso Férnandez de Madrid*
Bazel, 15 maart 1528

Erasmus van Rotterdam groet de aartsdiaken van Alcor

Het verbaast me niets dat brieven die van zo ver worden verstuurd niet worden afgeleverd, zeer doorluchtige heer, aangezien zelfs brieven die van dichtbij worden verstuurd, vaak worden onderschept. Ik heb geen brieven van u ontvangen behalve degene die geschreven is in Palencia op 27 november 1527, wat ik mij in ieder geval kan herinneren.[1.] Ik heb ettelijke kopieën van uw brieven aan anderen ontvangen, waaruit ik meer dan voldoende heb kunnen opmaken hoezeer u brandt van verlangen naar christelijke vroomheid en hoe oprecht u mij toegewijd bent, wat ik evenwel ook uit verscheidene brieven van vrienden had begrepen. De geloofsijver in u juich ik toe, voor uw uitzonderlijke welwillendheid tegenover mij ben ik u, zoals passend is, zeer dankbaar. Als u het naar eigen inzicht doet, zoals u ongetwijfeld doet, is er goede hoop dat u altijd uzelf zult blijven.

Ik had uit brieven van veel mensen begrepen dat mijn *Enchiridion* een uitermate verzorgd Spaans spreekt; wiens inspanning hier debet aan is, weet ik nu pas. Daarom bevalt het mij zeer dat zo'n belangrijk man als u dit werkje zijn aandacht waard heeft geacht.[2.] Laten we evenwel hopen dat het zo nuttig is als wij beide wensen! Ik zou geen spijt hebben van jaloezie, die altijd met goede dingen gepaard pleegt te gaan. Maar als het waar is wat uw brief en ook die van vrienden beweren, betreur ik het niet alleen niet, maar ben ik zelfs blij en ben ik u dankbaar, niet omdat het mijn naam bekend heeft gemaakt, waarnaar u schrijft te streven (liever zou ik namelijk de meest onbekende van alle mensen zijn dan een reputatie hebben waar de verbittering van jaloezie afbreuk aan doet; en afgezien van jaloezie heb ik meer dan genoeg ervaren wat voor grote last roem is, als dit tenminste roem is, en niet eerder bekendheid), maar omdat het vroomheid heeft begunstigd.

Omdat het echter succes heeft, zou ik wensen, overeenkomstig het Griekse spreekwoord dat aanraadt schildpadden helemaal op te eten of er helemaal niet van te eten,[3.] dat ook enkele andere van mijn werken Spaans zouden spreken, althans degene die vroomheid lijken te bevorderen. Van deze soort zijn naar mijn mening de boeken *De misericordia Domini*, *De matrimonio christiano*, de *Paraphrases*, mijn vier korte psalmcommentaren, en als er meer van dergelijke werken zijn die, bewerkt door een geschikte vertaler, bijdragen aan goed gedrag van de mensen. Want ook hierbij is de vaardigheid van de verta-

1. De datum van brief 1904 is 13 november 1527.
2. Fernández had de *Enchiridion* in het Spaans vertaald.
3. *Adagia* 960. Bedoeld wordt: doe iets goed of doe het niet.

ler van groot belang. Enkele werken heb ik geschreven om tot studie aan te zetten, sommige om de opvattingen van de mensen bij te stellen, vele heb ik slechts uitgegeven om door geleerde mensen te worden gelezen. Over u was ik niets te weten gekomen behalve wat ik zojuist zei. Ik vernam evenwel een gerucht, zowel uit brieven als uit de mond van enkelen, dat daar bij u de *Colloquia* en de *Lingua* en enkele andere werken worden gedrukt. Ook al staat er, zoals ik het zie, niets goddeloos in, toch hebben alle dingen hun tijd en plaats.

De verstandige dingen die u aan een vriend[4.] schrijft zijn helemaal waar, namelijk dat bepaalde mensen die hun hoop op de overwinning vestigen op laster, niet willen dat Erasmus in de volkstaal spreekt, om te voorkomen dat het lege gezwets van hen die als niemand ze hoort en in de ogen van leken welbespraakt zijn, aan het licht komt. Vandaar ook hun gemor. Dus hierin stemmen we overeen, hoewel ik de auteur van de vertaling voorheen niet kende. En als ik hem had gekend, zou ik niet hebben getwijfeld aan zijn toewijding.

In Frankrijk streefde een zekere goede en geleerde man van aanzien hetzelfde na en, als ik me niet vergis, met exact dezelfde instelling, maar zowel voor hem als voor mij is het niet erg goed verlopen.[5.] Want tweemaal heeft zijn hoofd op het spel gestaan, en hij was zeker omgekomen door de zachtmoedigheid van de monniken, als de koning hem niet had geholpen:[6.] ik leid nog steeds een gladiatorenbestaan met de theologen, of liever met de volgelingen van Béda. Eén Béda staat gelijk aan drieduizend monniken. Kwaadwillige kuddes monniken zijn overal, maar nergens hebben ze gedaan gekregen wat ze in Spanje hebben bereikt. Dit zorgt ervoor dat u zich niet in volmaakt geluk kunt verheugen, hoewel u in andere opzichten tamelijk gelukkig bent.

U geeft mij een vriendelijk advies over de *Exomologesis*.[7.] Ik neem het op me om het bij de eerstvolgende gelegenheid te zullen doen, hoewel ik dit al zo vaak gedaan heb, zowel voordat dat boekje zou verschijnen, als nadat het uitgegeven is. De mensen denken niet na over wat ik op me heb genomen daarin te behandelen, noch voor wie, in welke tijd en in welk land ik het heb geschreven. Maar wat is het nut van een appendix als hij niet wordt gelezen, of als hij wordt gelezen met de bedoeling iemand opzettelijk te beschadigen? Hoe het er daar bij u aan toe gaat, weet ik niet; hier heeft dat boekje

4. Dit is mogelijk Juan Luis Vives.
5. Louis de Berquin, die in de problemen was gekomen, onder andere als de veronderstelde vertaler van een aantal van Erasmus' werken.
6. Zie brief 1722. De koning is Frans I.
7. Zie brief 1904.

meer mensen genezen dan de geschriften van anderen die zichzelf zien als grote voorstanders van de biecht. Niettemin zal ik uw advies opvolgen. Moge de Heer u in alles behoeden, zeer geachte heer.

Bazel, 15 maart 1528

1970 *Aan Diego Gracián de Alderete*
Bazel, 15 maart 1528

Erasmus van Rotterdam groet Gracián uit Spanje

Ik heb jouw beide brieven op hetzelfde moment ontvangen, zeer geachte Gracián, maar ze waren zeer kort en hadden ongeveer dezelfde inhoud. De ene was gedateerd 1 december, de andere 9 januari. Je moet weten dat die twee voorafgaande nog niet bij mij zijn bezorgd; ik neem aan dat ze nog zullen komen.[1.]

Al een tijd geleden kwam mij de goede reputatie van de zeer vermaarde heer Juan Manuel ter ore, die met een uitzonderlijke wijsheid is begiftigd, en door eigen verdienste zowel zeer geliefd is als zeer veel gezag heeft aan het keizerlijke hof. Ik grijp zijn sympathie en welwillende houding tegenover mij met beide handen aan. Als er iets is waarmee jij denkt dat ik hem een plezier kan doen, aarzel niet het mij in te fluisteren; je zult merken dat ik volkomen bereidwillig ben.

Je wenst mijn leeftijd te weten: ik geloof dat ik nu in het jaar ben waarin Marcus Tulius is overleden.[2.] Mijn gezondheid zou redelijk zijn, als zij niet al zoveel jaren gepaard ging met nierstenen. Ik leef bij de dag, klaar om mijn post te verlaten wanneer de opperbevelhebber mij zal oproepen. Doe de vriendelijke en eerbiedige groeten aan jouw meester van mij. Het ga je goed.

Bazel, 15 maart 1528

1. Geen van deze brieven is overgeleverd.
2. Cicero was 63 toen hij overleed; Erasmus' geboortejaar is waarschijnlijk 1466, maar dan zou hij nu 61 of 62 jaar oud zijn.

1971 *Aan Juan Maldonado*
Bazel, 15 maart 1528

Erasmus van Rotterdam groet Juan Maldonado

U moet weten dat uw lange brief, geschreven in de maand september van 1526, waarin u de geschiedenis van de gebeurtenissen daar bij u beschrijft,[1.] bij mij is bezorgd en mij om vele redenen veel plezier heeft gedaan. Hij is door mij uitvoerig beantwoord.[2.] Ik begrijp evenwel dat die klacht van u over niet bezorgde brieven door velen gedeeld wordt. Ik zou nog een kopie hebben gestuurd, als het niet al te laat was, en misschien hebt u hem al ontvangen. Ik zal hem niettemin sturen als u dat verlangt.

U beschrijft een van de oude rotten,[3.] ik zou willen dat er minder van zulke mensen zijn! Tegenwoordig zijn er overal massa's van dat soort mensen in overvloed.[4.] Het verbaast me dat daar bij u aan die mensen zoveel is toegestaan als nog nergens anders ooit was gebeurd. Ik zal tot mijn laatste snik met oprecht hart aan de zaak van het geloof werken; moge Christus zich om de afloop bekommeren. Ik maak mijn bagage klaar om hier weg te gaan.[5.]

Diego Osorio kan ik dezelfde genegenheid tonen;[6.] ik zie niet wat ik voor hem, een sympathiek iemand, terug kan doen. Hij verdient niet alleen mijn genegenheid, maar die van iedereen volledig, omdat hij aan de stamboom van zijn voorouders een voorliefde zowel naar literatuur als naar godsvrucht heeft toegevoegd, en op al deze dingen de mooiste kroon heeft geplaatst: verachting van roem.

Je hebt een door mijzelf eigenhandig geschreven brief, gezien onze gevoelens voor elkaar zeer kort, gezien mijn bezigheden lang genoeg. Het ga je goed.

Bazel, 15 maart 1528

Veel groeten van mij aan mijn dierbare Osorio

1. Brief 1742.
2. Brief 1805.
3. Mogelijk gaat het hier om Pedro de Vitoria of diens broer Francisco.
4. *Adagia* 3524.
5. D.w.z. om Bazel te verlaten.
6. In reactie op Osorio's groeten door Maldonado overgebracht in brief 1908.

1972 *Aan Frans van der Dilft*
Bazel, 18 maart 1528

Erasmus van Rotterdam groet Frans van der Dilft

Als jouw eigen odyssee, waarop jij 'van veel mensen de steden zag en de aard leerde kennen,'[1.] goed is verlopen, is dat een reden om je hartelijk te feliciteren. Ik verwacht van Hieronymus Froben het hele verhaal, aan wie jij alles veilig kunt vertellen. Ik ben vastbesloten alles te proberen met Birckmann voordat ik het laatste bedrijf van de tragedie begin.[2.] Als zich een gelegenheid voordoet, toon dan je welsprekendheid en overtuig de man ervan dat hij beter met mij kan wedijveren in vriendendiensten dan in slechte daden. Je kent de gemeenplaatsen en hoe ze te gebruiken. Doe Pieter Gillis alsjeblieft de vriendelijke groeten van mij; er was namelijk niets waarover ik kon schrijven, vooral omdat jij hetzelfde als vele brieven kunt doen. Na terugkomst van mijn vriend Quirinus Telesius zal ik mij gereedmaken voor mijn reis. Je kunt een gast verwachten, maar allerminst een lastige. Je moeder, je broers en je zussen wens ik alle goeds toe. Laat me weten hoe het met je gezondheid gaat.

Bazel, 18 maart 1528

Doe Erasmus Schets de vriendelijke groeten van mij. Geef hem namens mij mijn boek *De pronunciatione.* Er was niets waarover ik hem kon schrijven.

1973 *Aan Nicolas Wary*
Bazel, 19 maart 1528

Erasmus van Rotterdam groet Nicolas Wary uit Marville

Je zei dat er niets was waarover je kon schrijven, maar ik vind het integendeel heel plezierig dat je schrijft dat daar bij jou alles gunstig en gelukkig is, en dat jij met algemene instemming actief de zaak der letteren behartigt. Wat betreft het geschil is er geen sprake van beschuldiging of verdenking, afgezien van wat ik uit jouw brief had begrepen.[1.] Soms ben ik niettemin een beetje bang dat jouw vrijmoedigheid, waarvan ik zie dat zij jou van nature eigen is, enige aanleiding tot aanstoot geeft aan hen die slechts een aanleiding nodig hebben om te kwetsen, zoals het oude spreekwoord zegt.[2.] Ik hoor dat ook Johannes Campester[3.] is voorzien van een zelfde soort oprechtheid. Hierdoor heb ik des te meer angst, omdat ik zo vaak ervaren heb hoe-

1. Homerus, *Odyssee* 1-3.
2. Zie brief 1931.
1. Niet overgeleverd.
2. *Adagia* 1068.
3. Erasmus bedoelt Jan van Campen (Campensis).

veel leed de eenvoud van mijn geest en het onbevangen spreken mij hebben berokkend. Maar ik ben blij dat deze angst van mij ongegrond is.

Ik haat die evangelici om veel andere redenen, maar in het bijzonder om de reden dat door hen de letterenstudies overal wegkwijnen, uit de gratie zijn, verwaarloosd worden, ten onder gaan. Wat is het leven voor mensen zonder hen?[4.] Ze houden van hun reisgeld en hun vrouw, de rest kan hun geen zier schelen. Ik vind dat deze bedriegers zeer ver van jouw gemeenschap moeten worden gehouden. Al lang genoeg heb ik evangelie, evangelie, evangelie gehoord; ik verlang naar de evangelische manier van leven. Hoe zwijgzaam de monniken daar bij jou zijn weet ik niet. In Spanje praten ze meer dan genoeg, en elders zijn er ook die kletsen, vooral enkele ongeschoeiden.[5.] Wat hen beweegt weet ik niet; maar ze laden voor zichzelf kwaad op hun pakezel.[6.] Het ga je goed. Bazel, 19 maart 1528

Groet Merbecanus, Rescius en Van Campen; ook Goclenius, mocht ik geen tijd hebben hem te schrijven.

1974 *Aan Johannes Cochlaeus*
Bazel, 19 maart 1528

Erasmus van Rotterdam groet Johannes Cochlaeus

Omdat jij door je ijver zorg hebt gedragen voor de Tertullianus-editie en de Titus Livius-editie[1.] prijs ik je toewijding en je gewillige geest hogelijk, hoewel ik al een definitief antwoord over beide had ontvangen. Hieruit concludeer ik namelijk met hoeveel enthousiasme jij je zult inspannen, als er zich iets zou voordoen waarvoor ik jouw hulp nodig heb. Emser betoonde zich altijd een oprechte vriend voor me; wanneer jij in zijn plaats treedt, heb ik er vertrouwen in dat ik in jou alleen zowel Emser als Cochlaeus heb. Ga door de sympathie van de zeer illustere vorst[2.] voor mij te bevorderen. Want hij is niet alleen zeer vriendelijk, maar hij heeft ook niet alledaagse oordelen. Aangezien ik soms oproep tot gematigdheid, vond hij mij als antilutheraan weleens niet krachtig genoeg. Maar hij zou er anders over denken, als hij de reden van mijn tactiek helemaal zou kennen. En misschien zal de afloop van

4. Seneca, *Epistolae morales* 82, 3.
5. Een verwijzing naar de franciscaanse observanten.
6. *Adagia* 50.
1. Mogelijk was Erasmus al bezig met zijn Livius-editie van 1531.
2. Georg van Saksen.

de gebeurtenissen hem leren dat ik de zaak van Christus met oprecht hart heb behartigd, althans naar mijn inzicht.

Als je vanuit je woonplaats iets aan mij schrijft, kijk dan steeds maar weer uit aan wie je de brief toevertrouwt. Alles wat er aan mij wordt geschreven, wordt namelijk door die evangelische vagebonden onderschept. Enkele doen zelfs alsof ze rechtstreeks naar Erasmus in Bazel gaan en bieden uit zichzelf hun diensten aan om een brief te bezorgen; kort nadat ze deze gekregen hebben, zijn ze met de noorderzon vertrokken. Als er iets van belang is, stuur ik daarom meestal een dienaar of iemand anders die ik goed ken en hiervoor tegen betaling heb gehuurd. Doe Simon Pistoris, een vrome man en oprechte vriend, veel groeten van mij. Het ga je goed, broeder en zeer dierbare vriend in de Heer.

Bazel, 19 maart 1528

1975 *Aan Johann von Vlatten*
Bazel, 19 maart 1528

Erasmus van Rotterdam groet Johann von Vlatten

Dat ik in plaats van *De pronunciation* de *Ciceronianus* aan u heb opgedragen, heb ik met een bedoeling gedaan;[1] ik denk dat dit uw goedkeuring wegdraagt. Dat hij niet los is uitgegeven, komt door nalatigheid van de drukkers, maar het is helemaal niet van belang. Ik denk dat deze boeken vaak door anderen moeten worden herdrukt: dan zal dit rechtgezet kunnen worden. Ik ben blij dat deze studie van mij u uitermate bevalt. Maar wat is de reden, vraag ik u, dat u dreigt dat u hierna niet rijk aan beloften zult zijn?[2] Omdat ik u volgens het recht van vriendschap geheel bezit, beschouw ik alles wat u thuis bezit evenzeer als het mijne. Ik geef de voorkeur, mijn beste Vlatten, aan die gevoelens boven welk goud dan ook en alle edelstenen; daarom is er geen reden voor u zich daar zorgen over te maken.

Ik zal u mijn boek sturen zodra ik enigszins kan. Zo niet, dan zal het heel makkelijk zijn het overal te verkrijgen omdat het voor iedereen beschikbaar is. Wees zo goed mij zorgvuldig aan te bevelen bij uw allervriendelijkste edele vrienden, die door u ook mijn vrienden zijn. Ik bid voor u om allemaal blije en voorspoedige dingen.

Bazel, 19 maart 1528

1. Zie brief 1948. *De pronuntiatione* was opgedragen aan Maximiliaan van Bourgondië (brief 1949).
2. Ovidius, *Ars amatoria* 1, 444.

1976 *Aan Hermann von Wied*
Bazel, 19 maart 1528

Erasmus van Rotterdam groet Hermann, aartsbisschop van Keulen

Zowel de aanleiding die veel gebeurtenissen vaak geven, zeer illustere vorst, als de woorden van de zeer doorluchtige Hermann, graaf van Neuenahr, hebben mij steeds weer aangespoord om me, aangezien het persoonlijk niet mogelijk was, schriftelijk te wenden tot u, die mijn studies of liever die van iedereen ruimhartig ondersteunt. Maar terwijl ik dit overdacht, hield mijn schaamte mij terug, verhinderden mijn bezigheden het en schrokken de pracht en de majesteit van uw waardigheid mij af. Aangezien ik nu een beetje kon bijkomen van mijn bezigheden, heb ik zowel mijn schaamte als mijn terughoudendheid van mij afgeschud bij het zien van die uitzonderlijke vriendelijkheid, die ik weliswaar niet zelf heb ervaren, maar uit de verhalen van talrijke zeer gewichtige personen heb leren kennen. Wanneer u mij in het bijzonder u vriendelijkheid betoonde, zou ik toch erg ondankbaar zijn indien ik de welwillendheid van zo'n grote bisschop niet zou erkennen. Omdat u nu iemand ondersteunt die u niet eens van gezicht kent en die het ook nooit verdiend heeft, zie ik het maar zo, dat uwe hoogheid niet Erasmus ondersteunt, maar de wetenschap en het christelijke geloof. Want ik lijk enige moeite te hebben besteed aan het herstellen en bevorderen van de eerste en in het tot rust brengen en consolideren van het tweede; met hoeveel succes weet ik niet, ik ben er in ieder geval druk mee geweest. Want de letterenstudies zijn met bijna meer succes dan verwacht in alle regionen van de wereld opgebloeid en meerdere mensen die voorheen helemaal vervreemd waren geraakt van de gewijde studies, zijn door de liefde hiervoor gegrepen. Wat zal ik verder vertellen? Het ging uitstekend, behalve dat enkele mensen door schaamteloze opruiing, die ons plotsklaps een nieuwe wereld probeert te geven, door hun meningsverschillen en hun dogmatische polemieken bijna de maatschappelijke structuur hadden ontwricht en de eendracht in de hele kerk ondermijnd. En hierbij gingen voor mij de vrucht en de beloning van zoveel werk en van zoveel inspanningen die ik me zoveel jaren getroost had bijna verloren.

Maar persoonlijk ongemak zou een kleine zorg zijn, als het zou opwegen tegen het publieke welzijn, in het bijzonder natuurlijk tegen de glorie van Christus, die het enige doel van alle onze handelingen moet zijn. In menselijke aangelegenheden kan namelijk niets werkelijk voorspoedig en gelukkig zijn, behalve wat Christus in ons bewerkstelligt, zodat de menselijke

begeertes tot rust komen en onze wil ondergeschikt is aan zijn wil. Er was al genoeg van deze ellende, ook zonder de onverzoenlijke woede van monarchen, die, hoewel ze zoveel rampen over de wereld hebben gebracht, toch met de dag steeds gewelddadiger worden. Ze dreigen alles in de grootste chaos te storten, tenzij er bijvoorbeeld plotseling een *deus ex machina* verschijnt die een onverwacht einde zal maken aan de rumoerige tragedie. In zo'n grote storm, in een bijna hopeloze situatie klampen wij ons ondertussen, aangezien ons bijna niets resteert dan te bidden, vast aan de brokstukken van het schip, als Christus degenen die lang op de heftige golven hebben gedreven ergens een haven in het vooruitzicht stelt.[1.] En ik geef de hoop niet helemaal op, als de Heer, in wiens hand de harten van koningen liggen,[2.] het waard zou vinden de geesten van vorsten tot de opvatting te brengen dat het meer aanzien oplevert om hun woede te overwinnen dan de vijand, dat het veel veiliger is om hun heerschappij door welwillendheid te versterken dan door geweld, en dat voor de uitbreiding van de grenzen van hun machtsgebied een reputatie van zachtmoedigheid van meer belang is dan een reputatie van dapperheid. Een vrede kan niet opeens gesloten worden te midden van al die onrust, wel een bestand, tenminste voor een aantal jaren. In de tussentijd zou het door de wapenstilstand mogelijk zijn te overleggen over het oplossen van de situatie. Nu ben ik bang dat ons wat ze noemen een Kadmische overwinning ten deel valt, een die voor de overwinnaars niet minder triest is dan voor de overwonnenen.[3.]

Maar, zoals ik zei, kan ik hier niets behalve bidden. Ik heb de keizer herhaaldelijk aangespoord naar vrede te verlangen, maar hij antwoordt in zijn laatste brief aldus: 'Er is geen reden,' zegt hij, 'dat iemand eraan moet twijfelen dat wij tot zover vastberaden hebben gedaan wat we kunnen voor rust in de staat. Wat wij op dit moment doen en wat wij hierna zullen doen, willen wij liever met daden duidelijk maken.'[4.] Deze woorden smaken niet helemaal naar vrede. Maar hoewel oorlog een reusachtige stoet van allerlei ellende als gevolg heeft, maakt deze ellende mensen toch eerder terneergeslagen dan ongelovig. Ernstiger zijn de botsende meningen die ons beroven van wat ons het meest kostbaar van alles is, namelijk een goed verstand. En hierbij is de koppigheid van de ruziënde partijen bijna groter dan die van de strijdende monarchen. En ik weet niet door welk lot het komt, maar niemand brengt de ene of de andere zaak meer schade toe dan degenen die van zichzelf geloven dat ze er de sterkste verdedigers van zijn. Want enkelen trekken

1. Vgl. Handelingen 27:44.
2. Vgl. Spreuken 21:1.
3. *Adagia* 1734.
4. Brief 1920.

het dunne touw in deze wedstrijd zo hard de andere kant op dat, overeenkomstig het spreekwoord, het koord breekt omdat het te veel wordt aangespannen,[5] en beiden op hun rug vallen.

Men moet niet alles onderzoeken en nog minder zich over alles uitspreken. Het is beter zaken te bespreken die op de eigenlijke leer van het evangelie betrekking hebben. De wereld heeft haar eigen wetten, de scholen hebben hun eigen oefeningen, maar het volk moet niets worden verteld tenzij het buiten twijfel staat én noodzakelijk is voor de geloofszaak én bevorderlijk voor een vroom leven. Enkelen, om een voorbeeld te geven, hebben de drempel tot biechten verhoogd; anderen daarentegen schaffen haar volledig af, hoewel er een midden is tussen elk van beide. Evenzo hebben enkelen de mis zo ontwikkeld dat het bijna meer een inkomstenbron van onwetende en onfatsoenlijke priesters en een garantie voor mensen met een slechte levenswandel is; anderen schaffen haar dan weer volledig af. Maar ook hier was er ruimte voor gematigdheid, waarmee we ervoor konden zorgen dat we een meer heilige en onbedorven mis hebben en niet uiteindelijk geen. Op een vergelijkbare manier overschaduwen enkelen in hun buitensporige en bijgelovige verering van heiligen de verering van Christus; aan de andere kant veroordelen anderen elke verering van heiligen als goddeloos. Enkelen streven ernaar iedere vorm van kloosterleven volledig omver te werpen; anderen daarentegen kennen te veel waarde toe aan menselijke bepalingen, ceremonies, titels en kledingvoorschriften. In deze en andere zaken zou het voor ons mogelijk zijn om door wijselijk de middenweg te kiezen met meer zekerheid en beter te vatten wat de geloofsleer is, zodat de biecht oprechter en minder beangstigend is, de mis heiliger en eerbiedwaardiger, en zodat we misschien minder priesters en monniken hebben, maar in ieder geval betere.

Maar hoewel deze storm die over de wereld raast mij ernstig pijn doet, blijft er bij mij toch nog iets van hoop over dat de goddelijke voorzienigheid deze opschudding tot een goed einde zal brengen. Hieraan zal de wijze gematigdheid van de prelaten, die de opruiende goddeloosheid op zo'n manier in bedwang houdt dat er altijd rekening wordt gehouden met ware vroomheid, zeer veel bijdragen. Met andere woorden: het onkruid wordt er op zo'n manier uitgetrokken dat de tarwe niet wordt vernietigd.[6] Dit zou makkelijker te doen zijn, als we onze persoonlijke belangen opzij zetten en ons allemaal op één doel richtten, namelijk op de glorie van Christus. Nu behartigen de meeste mensen hun eigen belangen, wat de reden is dat het ons noch persoonlijk noch publiekelijk goed gaat. We leggen de schuld bij elkaar, hoewel deze universele ramp in de hand van God is, die alle mensen

5. *Adagia* 467.
6. Vgl. Matteüs 13:29-30.

aanspoort hun leven te beteren. Als wij allemaal onze toevlucht tot hem namen, zou hij deze storm van menselijke aangelegenheden met gemak tot bedaren brengen.

Maar ik heb uwe hoogheid al te veel over deze zaken verteld, terwijl u die dingen veel juister ziet dan ik kan. Ik me verbeeld uw zeer gematigde wijsheid en zeer wijze gematigdheid niet alleen uit de verhalen van de mensen maar ook uit de praktijk te kennen. Als ik echter ontkende dat ik blij ben dat u, een man die een dergelijke positie bekleed, mijn werkjes uw oren en ogen waardig acht, zou ik ronduit liegen. Toch gaat dit genoegen gepaard met schaamte, aangezien ik me ervan bewust ben dat er in mijn werken, die ik zo'n beetje voor de vuist weg heb geschreven om de interesses van de jeugd te bevorderen, niets is dat de geesten van mensen die op u lijken kan boeien. Mijn grote wens zou echter zijn dat mij zo'n hoge leeftijd en zoveel geesteskracht voor alles ten deel vallen dat ik iets kan maken wat het waard is door zo'n voortreffelijke bisschop en met de naam van zo'n voortreffelijke bisschop te worden gelezen. Ondertussen wilde ik uwe hoogheid met deze brief verzekeren dat ik uw welwillendheid tegenover mij ken en uitermate waardeer. Ik zal naar vermogen moeite doen om haar niet geheel onwaardig te lijken. Moge de Heer u lang ongedeerd voor ons behouden.

Bazel, 19 maart 1528

1977 *Aan Willibald Pirckheimer*
Bazel, 20 maart 1528

Hartelijk gegroet, zeer geachte heer. Ik denk dat Frans van der Dilft bij jou is geweest en dat hij bleek te zijn zoals ik hem had beschreven. Na zijn vertrek is jouw brief aan mij bezorgd,[1.] die tamelijk opgewekt en breedvoerig is en bij mij alle somberheid heeft verdreven die die eerdere brief mij had gegeven,[2.] omdat hij door een plotselinge verlamming was afgebroken.[3.]

Wat de trouw van mijn vrienden betreft heb ik zelfs na die klacht van mij[4.] zulke verwerpelijke dingen vernomen, dat ik mijn heilige anker[5.] evenals mijn niet-heilige anker geheel heb bevestigd in Christus, die als enige niet wil of

1. Brief 1930.
2. Brief 1880.
3. Pirckheimer leed aan jicht.
4. Namelijk Erasmus' beklag over Eppendorf en andere valse vrienden in brief 1934, waarvan Pirckheimer een kopie had ontvangen.
5. Vgl. *Adagia* 24.

kan bedriegen. Het is verbazingwekkend hoe mensen soms veinzen en huichelen. En als iemand je oprecht genegen is, is het vreselijk om te zien hoe kort dit duurt, hoe door een kleine aanleiding die sympathie geheel in haat verandert. Hoe hardnekkig is dan de herinnering aan de belediging, hoe snel vergeten alle vriendendiensten. Er zijn mensen die, zelfs als ze zouden willen, een ander op geen enkele manier kunnen helpen, hoewel iedereen een ander kwaad kan doen. Er zijn mensen die, terwijl ze zonder erbij na te denken een ander proberen te helpen, hem het meest kwaad doen. Met dergelijke vrienden hebben wij te maken. Ik betreur het dat wij dit delen; ik zou het rustiger over me heen laten komen als het alleen mijn ongeluk was.

Je raadt me echter in al je wijsheid en als een vriend aan om tevreden te zijn met de handelwijze van de mensen, tenzij ik me liever in eenzaamheid zou willen terugtrekken. Ik vergeef mijn vrienden hun menselijke tekortkomingen heel makkelijk; het verderfelijke verraad van degenen voor wie ik uitermate genereus ben geweest, accepteer ik weliswaar, maar niet zonder afschuw. God verhoede dat ik jou van iets dergelijks verdenk, hoewel ik enkele mensen ken die alleen geboren zijn voor het verbreken van de vriendschappen van goede mensen. Ik ben zonder meer akkoord met de dingen die jij schrijft over de kwestie rond Oecolampadius,[6.] mits je goedvindt dat ik erover zwijg. Ik was erover begonnen te schrijven,[7.] maar onmiddellijk realiseerde ik me dat ik niets anders zou bereiken dan dat ik hier opschudding zou veroorzaken waar de situatie al te veel ettert. En ik overweeg nu al te vluchten, maar ik zie niet waarheen.

In Spanje hebben de zeven monnikenordes over het nieuwe boek van Lee zoveel opschudding veroorzaakt dat het gezag van de keizer noch dat van de aartsbisschoppen hen kan matigen.[8.] Enkele theologen in Parijs zinnen onder leiding van Béda op extreme maatregelen.[9.] Ik heb hen evenwel wat opgehouden door brieven aan het parlement te sturen.[10.] De leider van deze foltering in Leuven is mijn aartsvijand, zoals hij dat van alle goede mensen is.[11.]

6. Pirckheimer had kort daardoor twee boeken tegen Oecolampadius gepubliceerd: *De vera Christi carne et vero eius sanguine* (Neurenberg, 1526) en *De convitiis monachi illius qui graecolatine Caecolampadius Oecolampadius nuncupatur* (Neurenberg, 1527).
7. Zie brief 1893.
8. Over Edward Lee zie brief 1994a.
9. Zie brief 1902.
10. Het was niet een van beide brieven van Erasmus aan het Parlement (de brieven 1721 en 1905) die hen ‘wat ophielden’, maar die aan koning Frans I (brief 1722).
11. Nicolaas Coppin.

Zowel de koning als de aartsbisschop van Canterbury[12.] nodigt mij zeer vriendelijk uit naar Engeland te komen, maar er zijn heel veel redenen die mij voor dit eiland doen terugschrikken.[13.]

Maar waartoe dient deze overweging, wanneer mijn slechte gezondheid geen enkel vertrek toestaat, wanneer ik thuis met moeite in leven blijf, als je dit tenminste leven kan noemen en niet eerder op sterven liggen? Of Philipp Luther heeft geholpen tegen mijn *Diatribe* of niet maakt mij althans helemaal niets uit.[14.] Ze hebben de Artikelen hier opnieuw uitgegeven.[15.] Luther lijkt zijn vorst[16.] een beetje te vleien. Waar het lutheranisme ook maar heerst, daar gaat de literatuur ten onder, en toch voedt dit slag mensen zich vooral met literatuur. Ze verlangen slechts twee dingen: geld en een vrouw; de rest verschaft het evangelie hun, dat wil zeggen de mogelijkheid te leven zoals ze willen.

De zaken van koning Ferdinand in Hongarije gaan tamelijk goed,[17.] als de Turken het hem gunnen.[18.] Ursinus Velius heeft al een boek geschreven over zijn daden.[19.] Hij[20.] jaagt met name de wederdopers, van wie ze zeggen dat ze elk gezag omverwerpen, met straffen schrik aan.

Mijn niersteen is veranderd in kalk, waarvan ik dagelijks een grote hoeveelheid uitstoot, maar de pijn is draaglijk. Ik vermoed dat ik de kwaal opgelopen heb door wijn en suiker, die gifmengers allebei met kalk, meen ik, mengen.

Ik zou willen dat jou in plaats van dat water, waarmee jij je, zoals je schrijft,[21.] in leven houdt, de drank ambrozijn ten deel valt, die jou onsterfelijk maakt, zodat jij zo lang mogelijk het vaderland kunt helpen!

Ik ben diep bedroefd over het lot van Dürer.[22.] Ik meen dat jij de passage

12. William Warham.
13. In het bijzonder wilde Erasmus niet betrokken worden bij de echtscheiding van Hendrik VIII en Catharina van Aragon.
14. Erasmus was ervan overtuigd dat Melanchthon een aandeel had in het schrijven van Luthers *De servo arbitrio*, diens antwoord op Erasmus' *De libero arbitrio.*
15. De visitatieartikelen van Melanchthon. Zie brief 1944, noot 1.
16. Keurvorst Johan van Saksen.
17. Zie brief 1935, noot 7.
18. Johan Zápolyai, Ferdinands rivaal om het koningschap van Hongarije, werd gesteund door de Turken.
19. *De bello pannonico*, dat pas in 1762 werd gepubliceerd.
20. Koning Ferdinand, niet Velius.
21. Dit moet in het deel van brief 1930 zijn geweest dat niet is overgeleverd.
22. Albrecht Dürer was ernstig ziek en overleed een maand later.

hebt gelezen waarin ik melding van hem maak. Het hele werk is nu voltooid.[23.] Misschien zul je zeggen dat het te beknopt is. Ik geef het toe, maar ik had geen andere gelegenheid en ik ben van mening dat dit boek, zoals het nu is, bij zeer veel mensen van hand tot hand zal gaan. Kleberger[24.] is hier al lange tijd weg, maar ik weet niet wat hij heeft gedaan. Hij heeft mij tweemaal bezocht, maar hij heeft mij bij het weggaan niet vaarwel gezegd. Glareanus is hier nu de enige die veel leerlingen heeft.[25.] De man heeft geen aanstelling; hij wordt nu gedwongen van dag tot dag te leven.

Tot zover in reactie op jouw brief van 19 januari. Ik neem aan dat Van der Dilft bij jou is geweest. Ik wil graag weten hoe de jongeman jou is bevallen.

Ik stuur je een kopie van de brief van de keizer die hij als laatste aan mij schreef.[26.] Uit de *Apologia* die nu verschijnt, zul je een deel van de Spaanse tragedie vernemen.[27.] Als de lutheranen zich zich niet hadden beziggehouden met het ontmantelen van de eucharistie, het afschaffen van de mis, het verwijderen van afbeeldingen, en hun volgelingen in de eerste plaats hadden aangespoord tot een zuiver leven, hadden we kunnen hopen op een gelukkigere afloop. Nu zwijgt Luther, strijkt Melanchthon het glad, maar de Frygiërs, zoals je zegt, komen te laat tot inzicht.[28.]

Een paar dagen geleden is Oecolampadius getrouwd met een zeer lieftallige jonge vrouw, uit verlangen in de Veertigdagentijd zijn vlees te tuchtigen.[29.] Het ga je goed, zeer doorluchtige heer. Bazel, 20 maart 1528

Jouw Erasmus van Rotterdam voor de vuist weg geschreven

Aan de zeer geachte heer Willibald Pirckheimer, raadsheer van zijne keizerlijke majesteit

Te Neurenberg

23. *De recta pronuntiatione*, waarin Erasmus een vleiende passage over Dürer had geschreven.
24. Kleberger probeerde op dat moment Pirckheimers dochter Felicitas, die weduwe was, het hof te maken.
25. Glareanus bestierde een privé-internaat (*bursa*) in Bazel.
26. Brief 1920.
27. Zie brief 1967.
28. *Adagia* 28.
29. Oecolampadius trouwde met de weduwe Wibrandis Rosenblatt.

1978 *Aan Haio Herman*
Bazel, 20 maart 1528

Erasmus van Rotterdam groet Herman van Friesland

Ik feliciteer je met je behouden terugkeer uit Italië en ik feliciteer je met je gelukkige huwelijk,[1] waarbij ik vurig wens dat beide blijvend zijn. Aan mijn dialogen *De pronuntiatione* en *Ciceronianus* heb ik een redevoering van Rudolf Agricola toegevoegd, die hij in Milaan heeft gehouden,[2] zo lijkt het. Alles wat van die man komt, ademt een zekere goddelijkheid. Daarom zou ik niet willen dat er iets van hem verloren gaat. Je bent het aan je vaderland en je familie verplicht, mijn beste Herman, je hiervoor te interesseren.[3] Daarom vraag ik jou je hierover te buigen. Bij niemand past deze taak meer dan bij jou. Iemand heeft het werk *De inventione rhetorica* met commentaar overladen, een jongeman blijkbaar, die niet ongeleerd is en ook niet onwelsprekend, maar er zitten veel terloopse opmerkingen in, sommige zelfs nogal langdradig en kinderachtig.[4] Ik zou liever aantekeningen willen die geleerd en relevant zijn. Als ik niet onder zoveel lasten gebukt ging, zou ik er geen bezwaar tegen hebben deze taak op me te nemen; zozeer koester ik de herinnering aan Rudolf. Als jij dit werk op je zult nemen, zul je tegelijk ook jouw naam meer bekendheid geven. Deze roem zal jou enig voordeel brengen. Doe jouw schoonvader Pompeius Occo de hartelijke groeten van mij. Voor jou het allerbeste.

Bazel, 20 maart 1528

1979 *Aan Adrianus a Rivulo*
Bazel, 21 maart 1528

Erasmus van Rotterdam groet Adrianus a Rivulo

Mijn brieven hebben gezwegen, maar mijn genegenheid niet; onze briefwisseling is onderbroken, maar ik ben niet opgehouden me jou te herinneren. Jouw toewijding aan mij heb ik nog beter leren kennen op basis van wat Frans van der Dilft heeft verteld. Ik dacht dat ik in de gelukkig toestand van zijn gezelschap zou verkeren, totdat hij noodgedwongen van mij gescheiden werd,

1. Met Anna Occo.
2. De twee dialogen verschenen samen (Bazel, maart 1528). De redevoering, *Rodolphi Agricolae Phrisii oratio in laudem Matthiae Richili*, staat in deze editie op de pagina's 448-462.
3. Agricola was een bloedverwant van Herman.
4. De jongeman die Erasmus bedoelt is Johannes Matthaeus Phrissemius.

en tegelijk van de muzen, vrees ik. Wat hier gebeurt zul je allemaal van Van der Dilft vernemen, zodat ik beknopter kan zijn. Als jouw zaken de wind in de rug hebben, is dat voor mij een reden om enorm blij te zijn: jouw deugdzame karakter verdient beslist een zeer gunstig lot.

Onlangs is Oecolampadius getrouwd met een lieftallige jonge vrouw.[1] Hij wil, denk ik, zijn vlees tuchtigen. Sommigen noemen het een Lutherse tragedie, mij lijkt het een komedie te zijn. Want altijd eindigt de opschudding in huwelijken.

Als jij enig goed nieuws hebt, schrijf mij dan via Quirinus Talesius. Het ga je goed. Bazel, 21 maart 1528

1980 *Aan Alonso Manrique de Lara*
Bazel, 21 maart 1528

Hartelijk gegroet, hoogwaardige bisschop. De Heer is mijn getuige dat ik mij meer zorgen heb gemaakt over het feit dat de schaamteloosheid van de monniken enige onrust in uw land zou veroorzaken dan over mijn eigen situatie. Want deze onenigheden binnen de kerk kwellen mij namelijk zo dat de dood voor mij bijna wenselijker is dan het leven. Als ze echt de glorie van Christus en de zaak van het geloof op het oog hadden, zouden ze in geen geval op die manier de openbare rust verstoren. Maar ik ben bang dat de zucht naar roem en hun preoccupatie met gehemelte en maag meerderen van hen van het rechte pad afbrengen. Ze betreuren dat ze minder belangrijk worden gevonden dan ze gewend zijn of zouden willen, ze betreuren dat ze minder mogen dan ze wensen, ze betreuren dat de meeste mensen van wier naïviteit zij tot nu toe profiteerden, hun verstand terugkrijgen. Ze moesten liever blij zijn met het profijt dat ze hebben van hun geloof en met de glorie van Christus. Alleen hierop zouden degenen die openlijk verklaren voor de wereld dood te zijn, hun roem én hun rijkdom én hun gezag én hun plezier moeten vestigen. Ik dank de Heer die zich verwaardigd heeft door uw gezag de chaotische opschudding van die mensen tot te bedaren te brengen. Het is mij ook niet ontgaan hoeveel ik verschuldigd ben aan de uitmuntende theoloog Luis Coronel.[1] Christus die door u deze dingen bewerkstelligt, betaalt u met een beloning die u nooit ontnomen kan worden. Ik verdraag alle dingen die God stuurt geduldig, of zij nu prettig of droevig zijn, en ik zal proberen de letterenstudies en het geloof naar vermogen tot mijn laatste snik te bevorderen.

1. Zie brief 1977, met noot 29.
1. Secretaris van Manrique.

Mijn *Apologia*[2.] is plotsklaps verschenen, terwijl het mijn uitdrukkelijke wens was dat hij niet gedrukt werd, niet alleen omdat ik vermoedde dat uwe excellentie dat liever wilde, maar ook omdat het voor mij van belang was dat deze kwestie geen verdere bekendheid kreeg. Deze zaak zou namelijk mijn vijanden, die al geërgerd genoeg waren, nog kwader maken en bij de meesten een niet geringe weerzin tegen mij aanwakkeren. Maar ik vraag om vergeving voor dit voorval in het eerste voorwoord,[3.] dat ik voor het andere heb geplaatst.

Moge de Heer uwe excellentie ongedeerd behouden, hoogwaardige bisschop, en moge hij zich verwaardigen door middel van u en mensen zoals u de vrede en rust van zijn kerk te herstellen.

Bazel, 21 maart 1528

Erasmus van Rotterdam, uwe bisschoppelijke hoogwaardigheid toegewijde dienaar, ik heb het eigenhandig ondertekend

Ik heb een kopie van deze brief via iemand anders gestuurd.

Aan de hoogwaardige excellentie en zeer illustere vorst Alfonso Manrique, bisschop van Sevilla, etc.

1981 *Van Philipp Melanchthon*
Jena, 23 maart 1528

Philipp Melanchthon aan Erasmus van Rotterdam

Hoewel jouw brieven mij anders altijd veel plezier schonken, was jouw laatste brief toch veel prettiger dan enige daarvoor ooit. Want hoewel ik een tijd lang heb getwijfeld over jouw intenties tegenover mij,[1.] omdat er in het eerste deel van de *Hyperaspistes* enkele tekenen van een lichtelijk ontstemd gemoed stonden,[2.] nam deze brief die zo liefdevol en respectvol geschreven was, deze zorg bij mij weg. Want ik heb er overduidelijk jouw voortdurende welwillendheid tegenover mij uit op kunnen maken. Daarom ben ik Van der Dilft zeer dankbaar, die mij zowel het bewijs van jouw goede intenties en vriendschap bracht als een zeer welkome gelegenheid om jou te schrijven verschafte.[3.]

2. De *Apologia adversus quosdam monachos Hispanos.*
3. In brief 1967, die in de *Apologia* als opdracht aan Manrique vóór brief 1879 is afgedrukt.
1. Vgl. de brieven 1313 met noot 3 en 1466.
2. Zie LB X, 251D, 1256B-C, 1295A.
3. Frans van der Dilft had brief 1944 bezorgd.

Het zou te lang duren om alle redenen van het stilzwijgen dat ik tot nu toe betracht heb op te sommen. Maar ik vraag je om eerder iedere andere reden aan te nemen dan een verandering van mijn gevoelens voor jou. Ik herinner me namelijk hoeveel meer ik jou persoonlijk dan anderen te danken heb en ik maak daar gewoonlijk geen geheim van. En omdat het onmogelijk is dat mensen wier talent en werk wij bewonderen ons niet ook zelf zeer dierbaar zijn, brengen jouw uitmuntende verstandelijke gaven mij, zelfs als ik me ertegen zou verzetten, tot een diepe genegenheid voor jou. Omdat de zaak er zo voorstaat, hoef jij niet te denken dat ik in de toekomst door buitensporig enthousiasme over iemand ertoe gebracht word met jou op voet van vijandschap te leven.

Ik meende dat het mijn plicht was jou deze dingen te schrijven. Als ze jouw goedkeuring wegdragen, zul je mij zeker vrijspreken van die verdenkingen die in het eerste deel van de *Hyperaspites* verspreid staan. Ik heb namelijk gezien dat ik in het tweede deel milder besproken word.[4.] Want hoewel ik gewoonlijk niet verzwijg wat ik over die controverse denk, heb ik Luther toch nooit zo gemogen dat ik zijn hardheid in het debat goedkeurde: ik wil hem helemaal niet helpen en, om zo te zeggen, olie op het vuur gooien.[5.] En van deze opvatting van mij is Luther zelf mijn beste getuige. Was zo'n grimmige strijd tussen jullie maar nooit ontstaan! Want Luther heeft jouw waardigheid niet in acht genomen en aan de andere kant heb jij een totaal verkeerd beeld van hem geschetst. Ik vind hem althans een beter mens dan zoals hij overkomt op wie een oordeel over hem velt op grond van die agressieve teksten van hem. Jullie beider geestdrift zou van groter nut voor de kerk zijn als deze werd aangewend voor het beslechten van deze scheuringen. En moge Christus ervoor zorgen dat deze strijd tussen jullie verstomt! Jullie moeten geen scheidsrechters zijn van tweedracht maar van grootse daden.

Ik zie dat je ook boos bent op Nesen.[6.] Wat hem betreft zou ik willen dat je mij gelooft dat hij tot zijn laatste adem een groot aanhanger van jou is geweest. Doorgaans sprak hij namelijk overal vol lof over jou. En ik zou niet aarzelen onder ede zelfs te verklaren dat hij in zijn toewijding aan jou altijd een uitzonderlijke loyaliteit aan de dag heeft gelegd. Het past niet bij jou wijsheid en vriendelijkheid om zomaar een afwijkende mening over een over-

4. Zie LB X, 1458E, 1485E.
5. *Adagia* 109.
6. In beide delen van de *Hyperaspistes* laat Erasmus zich hard uit over zijn voormalige vriend Wilhelm Nesen, in de *Hyperaspistes* Wilheyl genoemd, omdat deze zich in 1523 bij de reformatie had aangesloten. Zie LB X, 1250C en 1485F.

leden vriend te vormen. En hij is op zo'n manier overleden dat, zelfs als hij op een bepaald moment van zijn leven iets verkeerd had gedaan, het goed zou zijn dit te vergeten om te voorkomen dat zijn arme ziel verder belast wordt.

Omdat jij doorgaat de letterenstudies te ondersteunen, bid ik Christus dat hij jouw inspanningen begunstigt. Ook al is dit tijdperk jou voor deze schitterende verdienste niet dankbaar genoeg, ik hoop niettemin dat 'het oordeel van het nageslacht beter zal zijn'.[7.] Ook verdedig ik zo goed en zo kwaad als het gaat, als een gewoon soldaat jouw banier volgend, deze kwetsbare literatuur en deze studies die zijn opgeschrikt door de opschudding van deze tijden.

Ik hoop dat mijn uiteenzetting van de Artikelen, waar jij over schrijft,[8.] jou niet heeft mishaagd. Hier stuit het op grote kritiek, omdat het gematigder was dan enkelen hadden gewild. Maar voor mij zal nooit iets belangrijker zijn dan de openbare rust. Omdat ik me hieraan wijd, heb ik degenen die in de kerken onderwijzen, en wel in opdracht van mijn vorst,[9.] aangespoord tot matiging.

Veel geluk gewenst vanuit Jena in Thüringen, 23 maart 1528

Philipp Melanchthon

1982 *Van Philipp Melanchthon*
Jena, 23 maart [1528]

Gegroet. Van der Dilft heeft jouw aanbeveling veruit overtroffen. Hij is begiftigd met zo'n prettig karakter, met zo'n grote vriendelijkheid. Daarom ben ik je zeer dankbaar dat ik op jouw instigatie met zo'n voortreffelijke jongeman kennis heb mogen maken of, zoals ik het liever wil zien, vriendschap heb mogen sluiten. Daarbij vond ik het zeer betreurenswaardig dat wij niet langer dan drie dagen van hem hebben kunnen genieten.

Nu beveel ik jou op mijn beurt deze briefdrager aan, van wie ik meen dat hij een oude bekende van je is.[1.] Hij was namelijk ooit samen met jou in Leuven, waar de roem van jouw naam hem had aangetrokken. Daar leefde hij lange tijd op zeer vertrouwde voet samen met Cochlenius. De trouw van de man is mij door de wisselvalligheid van mijn fortuin bekend en bewezen. Ik vraag je

7. Baptista Mantuanus, *Epigrammata ad Falconem* 4, 3-4.
8. Zie brief 1944, noot 1.
9. Johan van Saksen.
1. Johann Reiffenstein.

daarom, aangezien hij erg verlangt je te zien, hem een onderhoud toe te staan. Je zult wat dan ook veilig aan hem kunnen toevertrouwen.

Veel geluk uit Jena in Thüringen, 23 maart

1983 *Aan Georg, hertog van Saksen*
Bazel, 24 maart 1528

Aan Georg, hertog van Saksen

Hartelijk gegroet. Uw buitengewone vriendelijkheid, zeer illustere vorst, gaf me het vertrouwen om voor de vuist weg en zonder verder na te denken aan uwe hoogheid te schrijven. Ik zie dat u enigszins beledigd bent door mijn brief, die ik op 30 december 1527 had geschreven,[1.] weliswaar met de meest oprechte bedoelingen, maar, naar het lijkt, met minder bedachtzaamheid dan mij tegenover zo'n voortreffelijke en grote vorst betaamde. En toch heb ik vergelijkbare dingen meer dan eens aan de keizer en aan Ferdinand geschreven, die mijn oprechte bedoelingen kennen en mijn openheid op een goede manier opvatten. Ik stuur u hierbij de laatste brief van de keizer.[2.]

Het is ondenkbaar dat ik de keizer of Ferdinand van wreedheid beticht.[3.] Aan hen heb ik alles te danken en door hun sympathie weersta ik de aanvallen van enkelen die al sinds lange tijd met buitengewoon listige trucs mijn ondergang beramen. Met Augustinus, Hieronymus, kortom met al die verdedigers van het christelijke geloof heb ik gemeen dat ik liever wil dat deze pest door overleg en zonder bloedvergieten wordt genezen dan dat zoveel duizend mensen worden gedood. En ik behartig hier niet de belangen van ketters, maar van vorsten en ware gelovigen. We zien hoe wijd deze pest zich verspreid heeft. Als de zaak slechts met het zwaard wordt beslecht, zal deze storm vele goede en vrome mensen meesleuren, en de afloop van oorlogen is onzeker. Als ik me zou overgeven aan menselijke driften, dat wil zeggen, als ik de lutheranen evenzeer zou verwensen als zij dat met mij doen, zou ik de vorsten met de grootste inspanning tot geweld aansporen. Maar de christelijke naastenliefde adviseert iets anders, eerbied voor het menselijk bestaan

1. Brief 1924.
2. Brief 1920.
3. In brief 1924 aan Georg had Erasmus geschreven dat de keizer en zijn broer geneigd leken te zijn tot ‘strengheid’ (*severitas*), niet ‘wreedheid’ (*saevitia*), het woord dat hier gebruikt wordt.

vraagt iets anders. Er moet niet altijd gekeken worden naar wat de goddeloosheid van ketters verdient, maar naar wat voor de christenheid nuttig is. Het is in elk geval aan ons om altijd betere adviezen te bepleiten, maar toch mogen vorsten daarom hun rechten niet minder laten gelden. Augustinus heeft zo vaak bezorgd geprotesteerd tegen het doden van donatisten, die meer dan ketters waren. En toch is die pest niet uit Afrika overgestoken. In dit geval is het dus helemaal niet nodig dat iemand een ongefundeerde bewering van wreedheid van de keizer en Ferdinand weerlegt, omdat ik in dezelfde brief toegeef dat de schaamteloosheid van ketters geweld uitlokt. Degene die dit uitlokt, verdient beslist een wrede behandeling.

Over de wreedheid van oorlogen heb ik me niet uitgesproken, hoewel ik, als het mogelijk was, zou wensen dat christelijke eenheid de geesten van de monarchen verenigt, en hiertoe heb ik de keizer herhaaldelijk aangespoord. Als dit niet mogelijk is, zal ik niet ophouden te bidden dat de keizer en Ferdinand overwinnen met zo min mogelijk verlies van menselijk bloed. Ik wens dat de afloop gelukkiger is dan het begin lijkt te beloven.

Als uwe illustere hoogheid wist welke onrust de monniken in Spanje hebben veroorzaakt, ondanks het verbod van de keizer, de aartsbisschop van Toledo en die van Sevilla tezamen met de belangrijkste personen,[4.] en wat enkele volgelingen van Béda in Parijs beramen,[5.] zou u zich er niet over verbazen dat ik enkele monniken en theologen verwens. Want ik beschuldig ze niet allemaal. De onbezonnen schaamteloosheid van velen is zeker zeer nadelig geweest voor de rust in de kerk. Als de bisschoppen met hun priesters, ja als wij ons allemaal vanuit het diepst van ons hart bekeerden tot de Heer en inzagen dat dit de hand van God is, zou hij zijn toorn van ons afwenden en zijn barmhartigheid zou een gelukkige afloop aan deze opschudding geven. Het is een vrome wens degenen die afgedwaald zijn liever te willen genezen dan ze te doden; en de vrees dat strengheid van vorsten ernstiger leed veroorzaakt dan de kwaal is geen eigenschap van mensen die met ketters sympathiseren, maar aan mensen die bezorgd zijn voor vorsten en de staat. Dit is in het kort hoe ik erover denk. Ik verzoek uwe illustere hoogheid dit goed op te vatten. Als u zo vriendelijk wilt zijn mijn brief te herlezen, zult u misschien beter begrijpen wat ik heb willen zeggen.

Ik heb Christoph von Carlowitz bij uwe illustere hoogheid aanbevolen,[6.] weliswaar met de beste verwachtingen, maar toch niet zonder zorgen, omdat dergelijke aanbevelingen me telkens weer hebben teleurgesteld. Ik zal de jongeman niettemin ter zijde staan door hem te adviseren en te stimule-

4. Zie brief 1791.
5. Zie brief 1902.
6. Zie brief 1924.

ren om ervoor te zorgen dat hij zowel aan uw verwachtingen als aan mijn aanbeveling beantwoordt; er zijn vele aanwijzingen die mij ertoe brengen er vertrouwen in te hebben dat hij dit zal doen. Hij heeft zich teruggetrokken in Dole, deels vanwege de strijd tussen de partijen, deels uit verlangen Frans te leren. Ik zal ervoor zorgen dat hij ontvangt wat u hebt gestuurd.[7.] Ik stuur een kopie van de brief van de keizer, zijn laatste aan mij.[8.]

Deze dingen heb ik in haast en voor de vuist weg geschreven, omdat degene die het pakket heeft overhandigd, zich gereed aan het maken was om weldra op reis te gaan. Ik wens uwe illustere hoogheid het allerbeste. Bazel, 24 maart 1528

1984 *Van Jan Becker van Borssele*
Leuven, 25 maart 1528

Hartelijke gegroet. Kort voor 15 maart bezorgde jouw dienaar Quirinus[1.] mij jouw zeer langverwachte brief,[2.] en aan onze vriend Maximiliaan het uitstekende en van een bijzondere geleerdheid getuigend boek *De recta sermonis cum Graeci tum Latini pronuntiatione*, dat jij onlangs hebt laten verschijnen en zelfs, voorafgegaan door een zeer vriendelijke brief, hebt voorzien van een geschreven opdracht op naam als bewijs van zeer grote genegenheid. Je kon noch de jongeman zelf noch zijn vader,[3.] die erg op jou gesteld is, iets geven dat aangenamer of meer welkom is dan dit geschenk en eerbewijs. Hij staat nog steeds te springen van vreugde en omhelst het boek, en hij is buitengewoon tevreden dat jij hem niet alleen geëerd hebt door al zoveel brieven in jouw eigen hand te schrijven, maar ook een boek hebt opgedragen met een zeer eervol voorwoord. Dit doe jij gewoonlijk alleen voor belangrijke personen of in ieder geval voor mensen met wie jij door een zeer vertrouwelijke omgang verbonden bent. Daarom was het helemaal niet nodig hem te vragen het te delen met enkele van zijn vrienden.[4.] Hij moet zelfs in toom gehouden worden om te voorkomen dat hij het met zo veel mensen zou delen dat het ergens verdwijnt, want hij probeert het aan iedereen te laten zien of onbeschaamd op te dringen. Maar omdat jij Maximiliaan van

7. Georgs traktaat over communie onder één gedaante.
8. Brief 1920.
1. Quirinus Talesius.
2. Niet overgeleverd.
3. Adolf van Bourgondië.
4. Zie brief 1949.

IJsselstein als een van zijn vrienden hebt genoemd, realiseer ik me dat jij een oude vriend van hem bent. Hij is evenwel niet hier, want nadat hij al meer dan drie jaar (als ik me niet vergis) bij de kardinaal van Luik[5] is verbleven, heeft hij zich kort voor deze wintermaanden naar Spanje begeven, dat wil zeggen naar het keizerlijk hof.

Wij hangen hier al lange tijd afwachtend rond, ik om me, na eindelijk de last van het lesgeven afgelegd te hebben, te wijden aan mijn priesterschap, hij om te worden toegevoegd (zoals ik had geschreven) aan het gevolg van de kardinaal.[6] Maar nu heeft onze heer dit plan gewijzigd: hij zal ons hier achterlaten, zoals hij ons heeft laten weten, zelfs dit komende jaar. Ik geloof dat de reden hiervoor dit oorlogsgewoel is, waarvan er naar mijn stellige mening niemand is die kan voorspellen wanneer wij eindelijk het einde zullen kennen.[7] Ik zal ervoor zorgen dat jouw dienaar Quirinus de best mogelijke aanbeveling bij de heer van Beveren krijgt,[8] wat zeer gemakkelijk zou moeten zijn, omdat hij door jou is aangeprezen. Ik haast me al naar Zeeland om dit boek van jou en jouw brief aan mijn heer te laten zien, want van alle brieven die hij hiervoor heeft ontvangen, heeft Maximiliaan kopieën naar zijn vader gestuurd.

Deze jongeman die de bezorging van deze brief op zich heeft genomen, is een Fries. Toen hij hierlangs kwam op weg naar Bourgondië was hij op zoek naar een gelegenheid om jou te bezoeken, en daarom pakte hij deze brief in de staat waarin hij nu is van mij af, terwijl ik erg druk bezet was en mij al voor de reis had klaargemaakt. De jongeman is in ieder geval betrouwbaar, al een tijd mijn huisgenoot, erg op mij gesteld en mij ook even dierbaar.

Het ga je goed en ga door de heilige en andere letterenstudies, wat jij al zoveel jaren ijverig doet, naar vermogen te bevorderen. Ik wens je heel veel succes in dat gewijde werk en, aangezien hier veel zeer ondankbare lieden zijn, een juiste beloning in de hemel voor zoveel inspanningen.

Leuven, 25 maart 1528

De jou zeer genegen en zeer hoogachtende Jan van Borsele

Aan de voortreffelijke theoloog Erasmus van Rotterdam, bij uitstek hooggeachte leraar, te Bazel

5. Érard de la Marck.
6. Becker was deken van het kapittel van Zanddijk in Veere. Maximiliaan verwachtte in dienst te zullen treden van de kardinaal van Luik.
7. De tweede oorlog tussen Frans I en Karel V, waar een einde aan kwam met de Damesvrede van Kamerijk in 1529.
8. Adolf van Bourgondië was heer van Beveren.

1985 *Aan Henri de Bottis*
Bazel, 29 maart 1528

Erasmus van Rotterdam groet Henri de Bottis

Als dit tijdverspilling is,[1] hoop ik dat het geoorloofd is met het voortdurend voeren van vele gesprekken met echte vrienden een goede tijd door te brengen! Nu gaat meer dan de helft van mijn tijd naar het lezen en schrijven van brieven, die in grote hoeveelheden binnenkomen, lang zijn en bijna altijd onaangenaam.

Ik vraag me verwonderd af waar die beeldhouwer een afbeelding van mij vandaan heeft gehaald, tenzij hij misschien degene heeft die Quinten in Antwerpen in brons heeft gegoten.[2] Dürer heeft mij geschilderd,[3] maar ik lijk er helemaal niet op.

De Spaanse monniken doen zich zo gelden in schaamteloosheid, dat zij zelfs bij de keizer, van wie zij willen dat hij heerser van de wereld is, gevreesd zijn, maar bij geleerden winnen zij er niets mee behalve spot en haat. Degene die zich in de frontlinie van deze opschudding bevond, van het soort van ongeschoeiden en koorddragers, veroordeelde het in het bijzonder dat ik in de *Enchiridion* de ware theologie (*germana theologia*) van de apostelen had geprezen, die zowel de heerschappij van koningen als de arrogantie van filosofen onder het juk van Christus door had laten gaan. Hij legde het zo uit alsof ik had bedoeld dat er enkel in Duitsland (*Germania*) ware theologie is. Onlangs beschuldigde een andere monnik mij tegenover de aartsbisschop van Toledo[4] ervan dat ik hen - de kartuizers geloof ik - afwijs, omdat ze door zich het eten van vlees te ontzeggen het bijna zover laten komen dat ze ‘in levensgevaar geraken’; hij legde het zo uit dat levensgevaar (*capitis periculum*) een ‘lichte hoofdpijn’ (*levis capitis dolor*) betekent.[5] De dikzakken kennen Latijn noch Grieks, en desondanks willen ze mijn geschriften beoordelen. De *Apologia* is al verschenen. En niet minder dom gaat Béda met enkele van zijn volgelingen tekeer, en negeert daarbij alles wat ik hem geantwoord heb.[6] Onlangs heb ik over deze kwestie aan het parlement geschreven en aan

1. Zie brief 1963.
2. De medaille, gemaakt door Quinten Metsys in 1519.
3. Deze houtskooltekening, in 1520 gemaakt door Albrecht Dürer, bevindt zich tegenwoordig in het Louvre.
4. Alonso de Fonseca.
5. Vgl. brief 1967.
6. Zie brief 1906 aan Noël Béda.

de theologische faculteit.[7] Als dit geen verderfelijke waanzin is, weet ik niet wat wel. Maar de ophef van Luther, de monniken en de theologen is het kleinste deel van mijn leed; heimelijke aanvallen doen mij veel meer pijn. Maar aangezien deze dingen gebeuren door goddelijk ingrijpen, ben ik vastbesloten me alles te laten welgevallen.

Het ga je goed, Bazel, 29 maart 1528

1986 *Aan Petrus Decimarius*
Bazel, 29 maart 1528

Erasmus van Rotterdam groet Petrus Decimarius

Hoelang dit broze lichaam het werken zal volhouden, weet alleen hij die oordeelt over alle aardse zaken. Degenen die het gerucht verspreiden dat mijn krachten verzwakt zijn, zoals u schrijft, behandelen mij met heel wat meer clementie dan degenen die mij gewoonlijk ieder jaar tweemaal ten grave dragen. Nu is mijn gezondheid door de genade van Christus een beetje beter dan zij de voorgaande jaren was. De dikzakken en de slechte herders oogsten niets anders dan haat en hoon, en ik kan me niet genoeg verbazen over de domheid van de mensen. Hoewel de hand van God, vertoornd over de zonden van de mensen, ons deze storm heeft gestuurd, schuiven we de schuld op anderen af, en zoals honden bijten we in een ons toegeworpen steen,[1] waarbij we niet letten op wie hem wierp. Het is de Heer die ons allen oproept ons leven te beteren en wij horen hem niet waarschuwen, maar wij vleien onszelf met holle excuses.

Doe op uw beurt namens mij de vriendelijke groeten aan Guillaume Carvel en Etienne Des Gouttes. Met dikzakken moet helemaal niet gediscussieerd worden; het is het beste ons op hen te wreken door zelfbeheersing en goede daden.

Ik zal u twee boekjes sturen die onlangs zijn gedrukt, *De recta pronuntiatione* en een ander over de stijl van Cicero, als mijn boekhandelaar er tenminste geen bezwaar tegen heeft deze taak op zich te nemen. Ik zal graag twee kwatrijnen aan de *Copia* toevoegen, of aan een zelfde soort boek. Bij de

7. Brief 1905 aan het Parlement van Parijs en brief 1902 aan de theologische faculteit.
1. *Adagia* 3122.

Proverbia zou het niet zo goed passen.[2.] Het ga u goed.
Bazel, 29 maart 1528

1987 *Aan Clemens VII*
Bazel, 3 april 1528

Erasmus van Rotterdam aan Clemens VII

Uit een streven naar beknoptheid sla ik het betreuren van de ramp van Rome, die voor elke gelovige zeer bitter was, over,[1.] zeer gelukzalige vader. Ik vermoed niet alleen, maar weet zelfs bijna zeker - deels uit uitspraken van uwe heiligheid die enkele woordvoerders hebben herhaald, deels uit twee pamfletten, waarvan prins Alberto van Carpi mij er een stuurde[2.] en de ander dat onder uw dienaren rondging, weliswaar zonder titel, maar door de stijl onmiskenbaar terug te voeren is op Girolamo Aleandro, de aartsbisschop van Brindisi[3.] - dat enkelen hebben geprobeerd Erasmus bij uwe heiligheid ervan te beschuldigen dat ik zogenaamd heimelijk met de Lutherse zaak sympathiseer of in elk geval kansen heb geboden.

Om op die eerste beschuldiging antwoord te geven, over mijn betrekkingen met Luther: ik denk dat de dingen die hij met zoveel bitterheid tegen mij en vijandiger dan tegen anderen schreef, dit voldoende weerleggen. Verder zijn er mijn twee delen *Hyperaspistes*, waarin ik hem zo antwoord dat niemand een geheime verstandhouding kan vermoeden, omdat het één groot gladiatorengevecht is. Hier koesteren de mensen deze verdenking veel minder. Want zij weten uit ervaring hoe diep alle mensen die op de hand zijn van deze en gene partijen mij haten en hoeveel moeilijkheden ik van hun intriges ondervind. Nu zou ik wensen dat mijn geweten voor uwe heiligheid even duidelijk is als ik erop vertrouw dat ik het aan Christus zal bewijzen. Ik zou slechts wensen dat deze overwinning Christus, het geloof en de christenheid ten deel valt, niet aan de persoonlijke ambities van dezen of genen. Maar wij zien in de praktijk vaak gebeuren dat in een dergelijke chaos ieder tot zijn eigen voordeel met de overwinning aan de haal gaat. Ik hoop dat uwe heiligheid er in uw wijsheid en vroomheid voor zal waken dat dit niet gebeurt.

2. In geen enkele editie van de *Copia* of de *Proverbia* (*Adagia*) staat een dergelijk gedicht.
1. De ‘Sacco di Roma’ in mei 1527.
2. Alberto Pio's *Responsio accurata et paraenetica* van 1526, dat geschreven was in reactie op brief 1634, maar pas in 1529 verscheen.
3. De *Racha*; zie brief 1717, noot 17.

Om op de tweede beschuldiging antwoord te geven zou veel te lang duren. En daarom heb ik op geen van beide pamfletten geantwoord, omdat ik inzag dat het niet mogelijk was om me op zo'n manier te van blaam te zuiveren dat ik niemand anders zou kwetsen; en tegelijk was ik bang dat deze kwestie het vuur, dat al heel wat minder fel was, weer zou doen oplaaien. Als ik kansen had geboden aan dit kwaad, zouden ook de lutheranen me dit ten laste leggen, die dat immers met alles doen. Maar deze verdenking wordt niet hardop uitgesproken behalve onder enkele monniken en priesters die de letterenstudies even vijandig gezind zijn als de partijen. En er is zelfs geen verstandig iemand die niet inziet dat deze storm door het noodlot bepaald is en naar de aarde gestuurd wegens de misdaden van de mensen. Ik denk dat er nauwelijks een einde aan zal komen, tenzij we allemaal samen onze toevlucht nemen tot de barmhartigheid van de Heer: degene die de wond heeft toegebracht zal hem genezen. Laat ieder eerst zijn leven beteren, laat dan de christelijke liefde zich gereed maken om de naaste te genezen. Moge deze nooit ontbreken bij strengheid, als de schaamteloosheid van enkelen misschien strengheid vereist. Maar als uwe heiligheid in deze kwestie de teugels zal vieren voor hen die, geloof me, noch uw noch het belang van Christus dienen, maar aan hun persoonlijke ambities denken, hoop ik dat ik een ongeloofwaardige waarzegger ben! Maar ik vrees dat deze slecht verzorgde zweer ergens anders openbreekt, met groter gevaar voor de openbare rust. De zuiverheid van uw hart is iedereen voldoende bekend, maar slechte mensen brengen nooit ernstigere schade toe dan wanneer ze andermans goedheid ten kwade aanwenden. Zoals de schaamteloosheid van enkelen ons bovendien doodsbang maakt, zo geeft uw vroomheid zeer goede hoop op het herstellen van het geloof en uw uitzonderlijke wijsheid op het afweren en beteugelen van de menselijke hartstochten.

Ik heb mijn hart eerlijk voor uwe heiligheid geopend alsof ik voor de plaatsvervanger van Christus stond, en ook voor Christus zelf, van wie ik wens dat hij mij bij het laatste oordeel zo genadig is als ik nu eerlijk niets voorwend. Tot nu toe had ik geen mogelijkheid om iets via iemand te schrijven. Nu hoor ik dat uwe heiligheid dichter bij ons is.[4.] Ik bid dat Christus u bijstaat in alles wat betrekking heeft op de openbare rust van zijn kerk. Als u mij iets wilt opdragen, hebt u een schaapje gereed voor het offer, wanneer uw gezag het zou bevelen.

Bazel, 3 april 1528

4. Dit lijkt een verwijzing te zijn naar berichten dat Clemens in Nice was.

1988 *Aan Johannes Cochlaeus*
Bazel, 3 april 1528

Deze brief is het ‘Fragment van een brief gestuurd uit Bazel op 3 april’ dat Johannes Cochlaeus in het Duits liet afdrukken aan het eind van zijn pamflet *An die Herren, Schultheis und Rat zu Bern, widder yhre vermainte Reformation* (1528).

Het is er in Bern als volgt aan toegegaan. Toen het debat[1.] geëindigd was, heeft men de prijs voor de overwinning aan de zwinglianen gegeven en heeft men besloten dat binnen zeven dagen alle altaren in alle kerken en kloosters stukgeslagen en omvergeworpen moesten worden. De mis is voor iedereen verboden, geheel en al afgeschaft, en de beelden zijn stukgeslagen, hoewel er mensen in het gebied van Bern zijn die dit zo onchristelijke besluit en bevel niet willen gehoorzamen of er gehoor aan geven. Acht kantons zijn nu voor de derde maal bij elkaar geweest in Luzern, maar men weet niet wat er uiteindelijk besloten is.[2.] Door niet minder dan zes van de steden in het gebied van Bern is besloten, en met het afleggen van een eed bekrachtigd, dat zij geen duimbreed van de orde van de christelijke kerken willen afwijken. Ze zeggen ook dat de burgers van Schaffhausen er berouwvol op terugkomen, op hun schreden terugkeren en hun dwaling laten varen.[3.]

Claudius Meyer[4.] en nog iemand anders, wiens naam mij ontschoten is, twee van de meest vooraanstaande burgers van de stad Bern, opperdansmeesters van deze sekte, zijn plotseling neergevallen en gestorven. De dochter van Claudius, een non van de orde der predikers, zou, toen ze hoorde van haar vaders dood, gezegd hebben: ‘Dank zij God de Heer dat hij mij verlost heeft van deze vader, die mij zo vaak verzocht en aangeraden heeft de orde te

1. Dit was een publiek debat tussen zwinglianen, lutheranen en katholieken over religieuze hervormingen dat in januari 1528 in Bern werd gehouden en waarvoor alle kantons van de Zwitserse Confederatie en hun bondgenoten, een aantal Zuid-Duitse steden, de betrokken katholieke bisschoppen en de gehele betaalde clerus op hun grondgebied waren uitgenodigd.
2. Het is niet duidelijk welke bijeenkomst wordt bedoeld.
3. In 1525 riep Schaffhausen de opmars van de reformatie in de stad een halt toe door de twee belangrijkste hervormers te verbannen. In 1530 ging de stad alsnog over tot de reformatie.
4. Claudius May. Als lid van het kantonsparlement van Bern was hij een belangrijk pleitbezorger van de reformatie geweest.

verlaten om mij weer in de zondige wereld terug te roepen en te brengen.'

Ze zeggen ook dat er twee kronen aan de hemel boven Bern verschenen zijn met in hun midden een bloedige roede. Maar over wat het betekent gist en zegt de een dit, de ander dat.

1989 *Aan Gianfrancesco Torresani*
Bazel, 19 april 1528

Hartelijk gegroet. Jouw zo vriendelijke en zo aardige brief[1.] heeft mijn gemoed dat bijna overstelpt was door ontelbare zorgen flink opgevrolijkt. Daarom heb je mij erg bezorgd gemaakt over de manier waarop ik jou moet antwoorden met evenveel voorkomendheid. Wat betreft de jeugd moet je weten dat geen manier van leven mij altijd meer tegengestaan heeft dan jongens in huis te nemen en er zorg voor te dragen, hoewel in Bologna mijn kwade genius mij bijna in dat net had verstrikt.[2.] Nu heb ik geen tijd door mijn bezigheden, evenmin is het mogelijk door mijn immer slechte gezondheid. Ook is de stand van zaken hier, die overal de kant van zeer ernstige onlusten opgaat, niet uitnodigend. Anders zou ik die voortreffelijke heer uit Treviso[3.] met veel plezier met evenveel vriendelijkheid antwoorden en jouw wens ter wille zijn. Glareanus is hier, een man op alle gebieden geleerd, meer geschikt voor deze taak en een zeer goede vriend van mij. Het boek dat jij me cadeau doet heb ik nog niet ontvangen,[4.] maar degene die jouw brief bezorgde, beloofde dat het zou komen.

Het ga jou en jouw hele familie goed, aan wie jij namens mij de hartelijke groeten moet doen. Ik zal je uitvoeriger schrijven als ik iets meer vrije tijd heb.

Bazel, 19 april 1528

Jouw Erasmus van Rotterdam

Aan de zeer doorluchtige heer Francesco Asulano. Te Venetië

1. Niet overgeleverd.
2. In 1506-1507 werkte Erasmus als privéleraar van de zoons van Giovanni Battista Boerio.
3. Het is niet bekend wie dit is.
4. Mogelijk de Aldus-editie van Celsus, die in maart was verschenen.

1990 *Van Zacharias Deiotarus*
Londen, 20 april 1528

Ik heb jouw dienaar Quirinus[1.] met plezier te gast gehad en zoveel als ik kon geholpen bij het bezorgen van jouw brieven. Ik heb beide zonder moeite gedaan. Ik betreur het werkelijk dat er verder niets was waarmee ik mijn dankbaarheid aan jou kon tonen, aan jou, zeg ik, mijn heer en meester, die zich om veel redenen uiterst verdienstelijk tegenover mij heeft gemaakt en die ik op mijn beurt niet alleen graag ter wille wil maar ook moet zijn.

Of Birckmann de vriendschap tussen jou en Polidoro[2.] heeft verstoord weet ik niet; ik kan in deze kwestie geen getuige zijn. Ik weet dat er na het drukken van de boeken van Polidoro niet opnieuw contact tussen hen is geweest. Als er iets tussen hen gaande is, passen ze goed op dat ik er niet getuige van ben, hoewel de een de ander, naar ik hoor, nauwelijks vertrouwt, ja zelfs geen van beiden ook maar iemand vertrouwt. Zodoende vertrouwt bijna niemand hen, de een wegens zijn onbetrouwbaarheid, de ander wegens zijn kenmerkende gierigheid en wispelturigheid. Ik geloof niet dat Polidoro mij zoveel gunsten heeft verleend dat jij hem wegens mij moet bedanken. Ik zou liever willen dat jouw aanbeveling bij iemand anders terechtkomt dan bij hem, die niets heeft gedaan of zal doen behalve beloften. Als hij ooit iets heeft gedaan, heb ik dit door eigen toedoen verdiend: hij is mij in dit opzicht net zoveel verschuldigd als ik hem. Ik wens je het beste, voortreffelijke heer en patroon.

Londen, 20 april 1528

Uw onderdanige dienaar Zacharias Deiotarus

Aan de heer Erasmus van Rotterdam, mijn als geen ander hoog te achten heer. Te Bazel

1991 *Aan Willibald Pirckheimer*
Bazel, 24 april 1528

Hartelijk gegroet. Jouw brieven, die mij tot grote troost zijn geweest, zijn bezorgd, de een na de ander.[1.] Wat heeft het voor nut over de dood van Dürer te weeklagen, aangezien wij allemaal sterfelijk zijn? Het grafschrift dat ik op hem heb gemaakt, staat in mijn boek.[2.]

1. Quirinus Talesius.
2. Polidoro Virgilio. Zijn onvrede over Frobens editie van twee van zijn werken lijkt voor enige spanningen in de vriendschap tussen hem en Eramus te hebben gezorgd (brief 1702). Deiotarus impliceert hier dat een of ander gerucht dat door Franz Birckmann in de wereld was gebracht hieraan ten grondslag kan hebben gelegen.

1. Niet overgeleverd.
2. In *De recta pronuntiatione*, dat in maart was gepubliceerd, had Erasmus een lofzang op Dürer opgenomen.

Een gerucht heeft ons bereikt dat de geleerden, maar in het bijzonder Bonifacius Amerbach, buitengewoon vrolijk heeft gestemd, namelijk dat de Pandekten daar bij jou op kosten en gezag van het stadsbestuur worden gedrukt. Ze hoopten dat de Griekse versie van Justinianus ook wordt gedrukt.[3.]

Ik neem aan dat Van der Dilft jou heeft verteld over de beschuldiging tegen mij. Ik heb in deze kwestie het advies van Beatus Rhenanus en Ludwig Baer gevolgd.[4.] Overigens wist ik dat hij[5.] niets zou doen. Ik ken het domme geklets van de man al lang. Maar hij heeft het goede karakter van Beatus altijd misbruikt voor dergelijke toneelstukjes. Wij hebben tot elke prijs opschudding willen voorkomen, door een onrechtvaardige vrede te verkiezen boven een rechtvaardige oorlog.[6.] Niets is nagelaten, het is aan arbitrage onderworpen.[7.] Twee getuigen zijn erbij gehaald. De arbiters hebben zich door het schudden van handen gehoorzaamheid laten beloven. De uitspraak is op schrift gesteld en hardop voorgelezen. Wij hebben beiden ingestemd. Wij hebben het beiden eigenhandig ondertekend. Vervolgens hebben we uit dezelfde beker gedronken, nadat we tussen ons brood hadden gebroken en handen hadden geschud. Ik heb voorspeld dat de vriendschap eeuwig zou zijn. Hij knikte en bevestigde het. Er was gezorgd voor een vriendenmaaltijd voor iedereen. Bij het weggaan vroeg hij om een brief voor de hertog.[8.] Die heb ik buiten de overeenkomst om gegeven om hem geen excuus te geven. Hij vroeg om een voorwoord in een boek dat aan hem opgedragen moest worden. Op instigatie van Bonifacius heb ik dit, hoewel absurd en ongepast, toch gedaan.[9.]

Wat was het gevolg? Naar verluidt heeft hij kort daarna zijn eigen dienaar gestuurd, om vlak voor de jaarmarkt het verschrikkelijke gerucht te verspreiden dat Erasmus in Bazel op zeer zware voorwaarden veroordeeld is tot het schrijven van een boek en een brief tegen zichzelf, en verder tot het betalen van geld. En hij had er hier voor zijn vertrek over opgeschept dat hij

3. De Griekse parafrase van de Instituten door Theophilus Antecessor.
4. Erasmus veronderstelt dat Frans van der Dilft Pirckheimer in Neurenberg had bezocht en hem had verteld over de laatste ontwikkelingen in zijn ruzie met Eppendorf.
5. Eppendorf.
6. Cicero, *Ad familiares* 6, 6, 5.
7. Zie brief 1937.
8. Georg van Saksen; zie brief 1940.
9. Zie brief 1941.

Erasmus tot voorwaarden had gedwongen waartoe hij zichzelf niet voor drieduizend goudstukken zou willen verlagen.

Het is verbazingwekkend hoe dit gerucht de pseudo-evangelici vrolijk stemde. Wat een overwinningen! Wat een blijdschap over niets! Ik verwachtte dat dit zou gaan gebeuren, maar noch Beatus noch Baer kon ik ervan overtuigen wat voor een oplichter het is. En ik had het veel te druk, vooral met nieuwe boeken. Wat is die lichtzinnigheid in Duitsland? Alle evangelici - laat ze naar de hel lopen -[10.] waren dolblij dat het gezag van Erasmus was begraven, mijn vrienden waren bezorgd. En deze verhalen over Hutten, over Otto,[11.] over dit geschil worden verspreid door een evangelist uit Straatsburg,[12.] die doet alsof hij een zeer goede vriend is en denkt dat ik het niet doorheb. Ik word gedwongen het niet te laten merken. Altijd heb ik vorsten van geweld weerhouden, iets waarmee ik mij de woede van enkelen van hen op de hals heb gehaald. Van nu af aan zal ik hen noch intomen noch ophitsen, maar hen aan hun eigen neigingen overlaten. Want ik zie er geen eind aan komen behalve door geweld, waarvan betreurd moet worden dat het velen zal treffen. Maar dit zal ik aan Christus overlaten.

Ik stuur je zijn eisen, mijn antwoord en de uitspraak van de arbiters,[13.] zodat je van alles op de hoogte bent en het met jouw vrienden kunt delen. Ik beloof hem de opdracht van een boek, nu hij een vriend is en uit naam van de vriendschap. Er is geen termijn voorgeschreven en ik heb niet steeds tijd voor het schrijven van boeken; en er zijn velen aan wie ik dit eerbewijs verschuldigd ben in ruil voor hun diensten. Ik beloof een beleefde brief aan de hertog en alleen voor zover het geoorloofd is iets met zo'n grote vorst te bespreken. Misschien haat hij Eppendorf om andere redenen, die mij niet bekend zijn. Want het is niet zonder reden dat hij zich hier zeven jaar zonder iets om handen ophield en ondertussen nooit zijn vaderland heeft bezocht. De uitspraak zegt uitdrukkelijk ‘om moeilijkheden te vermijden’ en ‘zonder eerverlies voor een van beiden’. En hij schrijft voor dat ‘er van beide kanten een einde komt aan beledigingen en klachten’. Hij zegt dat de eerste twee artikelen zo door mij moeten worden nagekomen ‘als ik op schrift heb beloofd’. Je ziet het document dat Eppendorf gelezen en goedgekeurd heeft. Ik heb geen bezwaar tegen de aalmoes. Want de uitspraak van de arbiters stemt probleemloos met het mijne overeen, er is geen tijd voorgeschreven en ik geef vrijwillig meer. Misschien zal hij ontkennen dat hij deze geruchten heeft verspreid. Maar als hij het gedaan heeft, wat is verfoeilijker dan dit verraad?

10. *Adagia* 1096.
11. Otto Brunfels.
12. Wolfgang Capito.
13. Brieven 1934 en 1937.

Hij zei in mijn bijzijn dat jij hem had geschreven: ‘Bescherm je reputatie, neem je pen op tegen Erasmus.’ Ik wist dat het anders zat. Hij zei dat Melanchthon hem geantwoord had dat wat hij[14.] had geschreven, hij over iemand anders had geschreven. Maar Melanchthon verzekerde dat hij nooit iets aan Eppendorf had geschreven noch deze aan hem.

Ik zou wensen, mijn beste Willibald, dat je een kopie van deze documenten aan jouw vrienden laat zien en dat je ze zelfs voor advies aan jouw vrienden stuurt, in het bijzonder aan Hermann, graaf van Neuenahr, en Johann Vlatten, de meest betrouwbare van alle stervelingen. Ik bid om een goede gezondheid voor jou. Ik heb een zwakke gezondheid, maar toch ben ik opgewassen tegen onmetelijke inspanningen. De Augustinus-editie wordt namelijk gedrukt door vier persen, de *Adagia* door twee, nog afgezien van andere werken.[15.] Informeer mij alsjeblieft over de Pandekten.

Bazel, 24 april 1528

Ik heb het niet nagelezen, neem het mij niet kwalijk.

Jij herkent jouw vriend.

Aan de zeer geachte heer Willibald Pirckheimer, raadsheer van zijne keizerlijke majesteit

1992 *Aan Willibald Pirckheimer*
Bazel, 1 mei 1528

Deze brief was bedoeld om Pirckheimer van munitie te voorzien voor een antwoord aan de ‘kletsmeiers’ die het gerucht van Eppendorfs ‘overwinning’ op Erasmus door heel Duitsland verspreid hadden (brief 1991). Erasmus heeft de inhoud van deze brief later uitgewerkt tot de *Admonitio adversus mendacium* (Freiburg, 1530).

Brief van Erasmus aan Pirckheimer om de geruchten tegen te gaan

Wie zijn toch, vraag ik je, die kwaadsprekers die, zoals je schrijft, door bijna heel Duitsland hebben rondgebazuind dat ik op een afgrijselijke manier ben behandeld door Heinrich Eppendorf en me op schandelijke voorwaarden

14. Melanchthon.
15. De tiendelige Augustinus-editie werd gepubliceerd in de zomer van 1529. De herziene editie van de *Adagia* verscheen in september 1528. Erasmus werkte ook aan een herziene editie van Seneca, die in maart 1528 werd gepubliceerd.

met hem heb verzoend? Zelfs wanneer dit ten dele waar zou zijn, wat is dan de reden dat zij die zichzelf aanprijzen met het etiket van het evangelie en overal vrede en vergeving prediken, uitgelaten zijn, juichen en jubelen? Laten ze zich maar inbeelden dat ik Eppendorf heb gekwetst, laten ze zich maar inbeelden dat ik door hem ben gekwetst, laten ze zich maar inbeelden dat elk van beide door de ander is gekwetst, laten ze zich ten slotte maar inbeelden dat er geen beledigingen hebben plaatsgevonden, dat onze vriendschap door menselijke verdenkingen en beschuldigingen van intriganten is verbroken. Is het gepast mij hiervoor te bespotten, of is het beter beiden met de herstelde eendracht te feliciteren? Waar is nu die geest van het evangelie die hen altijd op de lippen ligt, die wordt beschreven in hun brieven? Waar is de christelijke naastenliefde die zich over niemands ongeluk verheugt? Maar ze applaudisseren voor Eppendorfs overwinning. Er waren mensen die applaus gaven voor Huttens vermetelheid en niet ten onrechte, als zijn overmoed succes had gehad. Hij pretendeerde immers een voorvechter van de waarheid van het evangelie te zijn, hoewel niemand hun evangelie meer in de weg stond. Maar wat hebben zij toch met Eppendorf te maken? Denken ze soms dat hij Hutten heeft opgevolgd? Of hij dit heeft gedaan weet ik niet; ik geloof niet dat hij dit pretendeert. En als hij dit zou pretenderen, wat heeft die kwestie met de waarheid van het evangelie te maken? Maar zich zonder reden verheugen over andermans ongeluk getuigt eerder van een zekere beestachtige kwaadaardigheid, dan dat het ook maar enigszins getuigt van de geest van het evangelie.

Nu zal ik onthullen hoe zij zich daarin tevergeefs hebben verlustigd. Ik zal hier niet het geschilpunt dat tussen ons bestaat oprakelen, om te voorkomen dat ik mijn belofte lijk te zijn vergeten om de beledigingen en verdenkingen uit het verleden te vergeten.[1.] Wel zal ik zeggen dat ook Eppendorf zelf mijn verdiensten jegens hem niet ontkent, en verder dat er niets is waarin ik van minder vriendschappelijke gevoelens voor hem blijk heb gegeven, hoewel hij op talloze manieren zijn vijandige gevoelens voor mij duidelijk heeft laten blijken, zodat hij net zo goed een gegronde reden had mij te bedanken, als ik een gegronde reden had mij bij hem te beklagen, als ik gewild of de tijd gehad zou hebben. Maar, zoals Paulus zegt, een dienaar van de Heer moet geen ruzie maken,[2.] en als vroomheid dit niet zou verbieden, dan nog heb ik ervaren hoe door lijdzaam geduld gemoedsrust wordt verkregen. Maar ik zal niet mijn verdiensten jegens hem in herinnering brengen; ik zal vertellen wat hem geërgerd heeft.

1. Zie brief 1937.
2. 2 Timoteüs 2:24.

Ik had keer op keer aan hertog Georg geschreven met het verzoek de jongeman, die verder begiftigd was met de goede gaven der natuur, van nietsdoen en het leven van genot dat hij zoveel jaren leidde, weg te roepen naar een of andere deugdzame invulling ervan.[3.] En ik heb hem[4.] hier zowel mondeling in eigen persoon als in brieven bij mijn afwezigheid herhaaldelijk toe aangespoord. Als hij mijn advies zou hebben opgevolgd, zou hij in plaats van de rookwolken van zijn grootspraak, waarmee hij nu zijn tijd vult in het gezelschap van jongeren zonder verantwoordelijkheidsgevoel en waarvoor hij niet zelden wordt bespot, misschien al blijvende en echte roem genieten bij aanzienlijke mannen en geleerde mensen. En ik heb hem hierbij mijn hulp toegezegd. Ik hoorde dagelijks de praatjes en het gefluister van de mensen: 'Waarom blijft hij hier zoveel jaren hangen en keert hij niet terug naar zijn familie? Wat voert hij in zijn schild? Waar haalt hij het vermogen voor zulke grote uitgaven vandaan? Op wie gaat zijn stamboom terug? Waar heeft hij zijn kasteel? Waarom heeft hij dat verlaten? Wat heeft hij met Hutten te maken, die wegens overduidelijke misdaden nergens meer veilig was? Wie zal zijn schulden betalen die hij overal maakt?' Deze en vele andere dingen die ik nu liever niet wil vertellen, werden rondgebazuind door verstandige mensen, zelfs door hen die goede vrienden van hem leken. En ondertussen hield hij niet op mij het studeren moeilijk te maken door herhaaldelijk briefjes hierheen te sturen waarin hij met de ergste dingen dreigde. Ik wendde me tot de wijsheid van de hertog met het verzoek tegelijk voor zijn welzijn en mijn rust te zorgen, weliswaar in mijn belang, maar tot groter voordeel van Eppendorf. Wat kan meer van vriendschap getuigen dan deze intentie? Zou een broer niet hetzelfde voor zijn broer, een vader voor zijn zoon schrijven?

Dit alles, waarvan ik wist dat het een feit was, heb ik niet ontkend; de brief waar hij mee aan kwam zetten, heb ik niet willen erkennen, aangezien die onbekend voor me was.[5.] Hij was geschreven in een barbaarse hand, zonder consul, zoals ze zeggen,[6.] en dag; hij was niet ondertekend en hij had geen zegel. Het was mogelijk dat iemand hem had vervalst; het was mogelijk dat iemand had toegevoegd wat hij wilde. Wat zou dommer zijn dan dat ik zo'n brief, waarvan hij beweerde dat hij verscheidene jaren geleden was geschreven, had erkend? Tenzij ze misschien zouden denken dat ik alles onthoud

3. Zie brief 1940.
4. Eppendorf.
5. Zie brief 1934.
6. Erasmus verwijst naar het Romeinse gebruik om documenten te dateren aan de hand van de namen van de twee consuls in een bepaald jaar.

wat ik ooit heb geschreven, terwijl ik afgezien van boeken soms op één dag veertig brieven schrijf, waarvan ik bijna geen enkele herlees. Ook deze brief had trouwens als strekking dat de hertog de jongeman zou aantrekken voor een of ander eervolle functie, waarin hij, nadat hij zijn pleziertjes had opgegeven, zijn verstandelijke gaven kon aanwenden. Dit was natuurlijk waar Eppendorfs klacht om draaide. Stel je voor dat dit wat scherper door mij was geformuleerd, het doel was toch zeker dat hij van nietsdoen en een leven dat aan het geklets van velen was blootgesteld, tot rijkdom en aanzien werd gebracht. Maar ik had een overvloed aan andere zaken om me over te beklagen, die ik liever wil onderdrukken dan dat ik enige aanleiding geef tot het tenietdoen van onze eendracht. Zo'n meedogenloze vijand was ik niet. Erkennen wat je in twijfel trekt is een teken van de grootste domheid. Genadig zijn wie jou zo bedreigt, is een teken van de grootste waanzin.

Zelfs als hij een brief zou hebben overlegd die gelijkenis met mijn handschrift toont, zou het, tenzij het voor mij vast zou hebben gestaan dat hij door mij geschreven was, dom zijn geweest het onmiddellijk te erkennen, omdat jij erdoor geschaad zou kunnen worden. Sommige mensen zijn erin geoefend andermans handschrift met zo'n grote gelijkenis na te bootsen dat zelfs degene die wordt nageaapt het niet kan ontdekken. Alexander,[7] de aartsbisschop van St. Andrew's, de zoon van Jacobus, de vroegere koning van Schotland,[8] de broer van degene die nu regeert, deed dit voor de grap. Hij liet mij een in druk uitgegeven boek zien, waarvan ik zeker wist dat ik het nooit gelezen had. Hij had het van vele aantekeningen in de marges voorzien. Ik herkende meteen mijn handschrift. Ik vroeg hem waar hij het boek vandaan had. ‘Ik herken,’ zei ik, ‘de manier waarop ik schrijf, maar ik heb dit boek nooit gelezen of in bezit gehad.’ Hij zei daarentegen: ‘U hebt het ooit gelezen, maar u bent het vergeten, hoe verklaart u anders uw handschrift hier?’ Uiteindelijk bekende hij lachend zijn bedrog.

Wat had die arme ziel - geen onbekende van Eppendorf - die een tijd geleden in Straatsburg in stukken eindigde, niet een drama's veroorzaakt door het handschrift van talloze mensen na te bootsen![9] Hebben vijanden vroeger soms niet geprobeerd de heilige Hieronymus met valse brieven,

7. Alexander Stewart.
8. Jacobus V.
9. Johann Jakob Schutz von Traubach, die in zijn woonplaats Sélestat het lutheranisme wilde vestigen. Om de katholieke burgemeester Melchior Ergesheimer in diskrediet te brengen had Schutz een aantal brieven vervalst waaruit zou blijken dat Ergesheimer om troepen had gevraagd om het lutheranisme in Sélestat de kop in te drukken. Schutz werd verraden, onthoofd en gevierendeeld.

alsof ze door hemzelf geschreven waren, in diskrediet te brengen?[10] Dit is een oud spel voor mensen die iets crimineels in de zin hebben. Ik zeg deze dingen niet omdat ik zou beweren dat iets dergelijks door Eppendorf lijkt te zijn gedaan, maar omdat het door een ander zou kunnen zijn gedaan. Daarom, omdat ik de brief niet erkende en hij mij niet door enig bewijs kon overtuigen, bleef er voor hem niets over dan zich over mij te beklagen; ik had meer reden om me over hem te beklagen, omdat hij om deze reden niet alleen harde eisen stelde, maar ook met wetten en rechtszaken dreigde.

Stel je bovendien voor dat de dingen die hij oplas allemaal door mij geschreven zijn; ik heb niet ontkend dat ik ze heb geschreven, maar ik heb ontkend dat ik ze herken. En als ik zou hebben ontkend dat die brief waar hij mee aan kwam zetten door mij geschreven was, zou ik op geen enkele manier hebben gelogen. Het was immers mijn handschrift niet. Nu zal met afkeuring worden geroepen: 'Boze opzet.' Nee integendeel, het is een leugen om bestwil wanneer iemand die het verdiend bedrogen te worden, voor een goed doel wordt bedrogen. Zo bedriegt een arts een zieke. Zo bedroog Christus soms de joden, omdat ze het verdienden; zo bedroog hij de apostelen, omdat het nuttig was. Maar dit zeg ik ten overvloede. De brief van de vorst, waarin hij Heinrich Eppendorf beval op te houden mij aan te vallen, liet toch zeker zien dat ik zulke dingen als zijn brief bevatte niet geschreven had. Ik kan zonder schande voor hem eerlijk toegeven dat er, afgezien van de vriendschap die alle christenen onderling gemeen moeten hebben, geen reden bestaat waarom ik Heinrich Eppendorf zou willen zien of horen. Want die minder oppervlakkige en heiligere soort van vriendschap, die een overeenkomst van interesses onder goede mensen tot stand brengt, is er tussen ons nooit geweest, en als hij er zou zijn, zou ik hem gemakkelijk beëindigen. Niet omdat ik erop uit zou zijn hem dwars te zitten en ervoor te zorgen dat jan en alleman hem daardoor minder belangrijk vindt dan hij zelf wenst te worden gevonden, maar omdat voor een oude man die heel anders leeft, de affectie van zo'n jeugdige vriend niet nuttig of eervol kan zijn. De kern van deze overeenkomst was dat hij mij niet zou lastigvallen en niet door laster zou beschadigen, wat zelfs voor een willekeurige boef haalbaar is.

'Maar hij,' zeggen ze 'schreef de voorwaarden voor, jij hebt ze geaccepteerd.' Ik heb de voorwaarden geaccepteerd, ik geef het toe. Maar ik heb geen schuld bekend: daarom won ik wat betreft liefde voor de vrede, verloor ik niet wat betreft de zaak. Of raadt het evangelie ons soms niet aan een

10. De kerkvader Rufinus, die met Hieronymus in conflict was geraakt, zou een valse brief hebben laten circuleren waarin Hieronymus zijn eigen bijbelvertaling uit het Hebreeuws veroordeelt, alsof hij daartoe was overgehaald door joodse bedriegers.

geschil met een tegenstander te beëindigen voordat we bij de rechters komen?[11.] Wie voorwaarden accepteert is niet meteen een verliezer. Want weldenkende mannen willen een zaak met een schaamteloze procespartij vaak liever schikken dan hun recht doen gelden, en niet zelden betalen ze een smerige lasteraar en verwerven ze de vrede tegen betaling. Rust is een dure zaak. Wie het tegen betaling heeft verworven, heeft weinig betaald. Bovendien accepteert een reiziger soms de voorwaarden van zeerovers, struikrovers en moordenaars en bedankt ze. Zo zou ik mijn rust terugkopen van een pooier, van een clown, van een dronkenlap, van een gek, zelfs van een Turk. Bovendien kopen we soms stilte van een lastige hond door hem een bot toe te werpen, zelfs als hij slechts blaft tegen pratende mensen en niet in staat is om te bijten.

Ik zou niet willen dat het erop lijkt dat ik deze dingen tegen Eppendorf zeg, maar tegen degenen die zulke dingen rondbazuinen en met hun streven mij te beschadigen, hun lieveling in opspraak brengen. Ten slotte, als hij een aanzienlijke som geld van mij zou hebben afgeperst, zou niemand met verstand die elk van ons beiden kende, iets anders vermoeden dan dat ik iets zeer waardevols goedkoper had teruggekocht. Aangezien rust, die mij altijd al veel waard en aangenaam is geweest, op dat moment voor mij, druk bezet als ik toen was met vele en verschillende werkzaamheden, zelfs noodzakelijker was dan ooit. Tot op de dag van vandaag heb ik niemand voor het gerecht gedaagd en ben ik ook door niemand aangeklaagd. En ik heb zo weinig rust dat ik met moeite op de been blijf te midden van deze werkzaamheden die ik volbreng om de wetenschap in het algemeen vooruit te helpen. Ook moest er in het Duits geprocedeerd worden,[12.] in ieder geval via advocaten. Maar welke vriend had ik met zo'n taak durven opzadelen? Daar komt bij dat in een zodanig verpeste samenleving geen levend wezen zo onbetekenend, zo verachtelijk, zo waardeloos is dat hij het welke goede man dan ook niet moeilijk zou kunnen maken. Daarom heb ik hiervoor gekozen, wat zowel voor mij als voor mijn vrienden gemakkelijker was, en christenen waardiger.

Deze dingen had ik kunnen zeggen, zelfs als ik voor mij zware bepalingen had geaccepteerd. Maar wat is er met rechtvaardige voorwaarden dat ze door gezanten en koeriers moeten worden verspreid? Want ik kan niet geloven dat Eppendorf van zo weinig vertrouwen is dat hij na het handen schudden, na de afspraak alle beledigingen en verdenkingen voor altijd te vergeten, na het aangaan van een wedstrijd in vriendelijkheid en welwillendheid,

11. Matteüs 5:25.
12. Erasmus beweerde hardnekkig dat hij geen Duits begreep, hoewel hij het goed genoeg beheerste om vertalingen van zijn eigen werk na te kunnen kijken; vgl. brief 1313 met noot 12.

na het delen van de beker gewijd aan de vriendschap, na een gastvrije maaltijd, deze dingen heeft gedaan om mij te schande te maken; of zo dom dat hij meent dat zulke clausules rondgebazuind moeten worden, op grond waarvan verstandige mensen gemakkelijk een ongunstige mening zouden vormen over een man die het in het openbaar heeft over een voorwoord van een of ander boek dat niet bestaat. Want wat Eppendorf hier heeft verspreid, namelijk dat hij mij tot voorwaarden had gedwongen waartoe hijzelf zich voor geen vele duizenden dukaten zou willen verlagen, vat ik zo op dat het gebeurde vóór de eendracht hersteld was. Verscheidene mensen die de man beter kennen ontvingen ook die uitspraak evenwel met hoongelach. Ik kan mij er daarom niet van overtuigen dat dit het werk van Eppendorf is, tenzij ik me er eerst van zal hebben overtuigd dat hij een buitengewoon onbetrouwbare man is, en niet minder dom dan kwaadaardig. God verhoede dat ik zo over hem denk tenzij hij mij er zelf van overtuigt! God verhoede dat hij dat doet!

Bij degenen die dit alles verspreiden mis ik niet alleen een christelijke denkwijze, maar überhaupt verstand, omdat ze, terwijl ze dit doen, Eppendorfs naam meer bezoedelen dan de mijne. (Want ons vriendschapsverdrag eist van mij dat ik zijn reputatie op dezelfde manier als de mijne bescherm.) Want wat zullen verstandige mensen zeggen, wanneer ze meteen in het eerste artikel de volgende woorden lezen: ‘bij de vorst, die het recht van leven en dood over mij lijkt te hebben’?[13.] Heeft hij soms een overtreding begaan die met de dood bestraft moet worden? Zelfs die brief waar hij mee aan kwam zetten bevat niet iets dergelijks. Maar wat zullen de mensen denken die weten dat zijn leven, dat, toegegeven, vrij van misdaad is, maar wel, wat hij zelf niet ontkent, vol van ledigheid en plezier? En nu eist hij dat ik er in wat ik schrijf voor zorg dat er geen verkeerde vermoedens over hem ontstaan.

In het tweede artikel verlangt hij dat de vorst door een brief van mij opnieuw dezelfde verwachtingen van hem zal hebben als vroeger. Wat zullen scherpzinnige mensen nu zeggen? Ik weet toch niet wat de vorst van hem verwacht, behalve dat ik van hemzelf heb vernomen dat de vorst zijn studies heeft ondersteund met de bedoeling dat hij volleerd in de rechtswetenschap ofwel in Leipzig zou doceren ofwel een of ander ambt zou bekleden. Verder is het bekend dat de vorst kwaad op hem was, ook in de tijd dat ik hem in mijn brief aanbeval, en dat hij ook een beetje boos op mij was, omdat ik hem die zo'n levenswijze had zo hoog had geprezen. Ook ligt het niet in mijn macht, hoe graag ik ook zou willen, om hem te rehabiliteren, als hij niet die dingen laat zien die de vorst verwachtte: wat die verwacht, laat

13. Voor de artikelen van de overeenkomst die hieronder volgen zie brief 1934.

zich gemakkelijk raden. Als hij precies dit doet, zal ik mijn plicht niet verzuimen. Maar hoe kan hij verlangen dat ik hem terugbreng in de oude gunst van de vorst, terwijl hij juist deze tragedie tegen mij is begonnen, in strijd met de brief aan de vorst? Want die heeft hem verboden mij last te bezorgen, maar precies alsof de vorst ertoe bevel had gegeven, is hij deze tragedie begonnen.

Wat zullen degenen die een scherpzinnig oordeel hebben van het derde artikel denken? Hij eist zelf de beschikking over tweehonderd dukaten te krijgen, en omdat het op de laatste plaats staat zullen ze denken dat dit de kern van de hele zaak is. Het is bekend dat hij op grote voet leeft en veel schulden heeft, en ze weten heel goed wat zijn inkomsten zijn. Met welk doel verschafte hij vele mensen deze aanleiding tot verdenking, vooral omdat ik, zoals ik zei, dikwijls mensen hoor vragen waar het geld dat Eppendorf verkwist vandaan komt? En misschien zijn er mensen die niet zonder te snuiven lezen dat een man die er zo op los leeft, zo bezorgd is over zijn goede naam dat hij liever zijn leven in gevaar brengt dan toestaat dat deze wordt bezoedeld, en dat hij zo vaak zijn oprechtheid en onschuld benadrukt. Als ze Eppendorf echt goed gezind zijn, mis ik wijsheid bij degenen die dit rondvertellen. Als ze hem niet goed gezind zijn, mis ik christelijke naastenliefde. Iemand beschadigen die het volstrekt niet verdiend heeft is een teken van boosaardigheid; iemand beschadigen die je vooruit wilt helpen is een teken van uitzonderlijke domheid.

Ook nog om deze reden mis ik wijsheid bij degenen die zijn eisen rondbazuinen, alsof het ongebruikelijk is overdreven strenge eisen te stellen om iets redelijks te bereiken - alsof het niet aan wie dan ook toegestaan is wat dan ook aan wie dan ook te vragen. Het is niet van belang wat hij heeft geëist, maar wat ik heb geaccepteerd en wat de arbiters hebben voorgeschreven, want de uitspraak hangt voor een groot deel af van mijn antwoord. Ten eerste erken ik de brief niet. Hier heeft hij verder niets waarvoor hij mij kan aanklagen: ik heb iets waarover ik me kan beklagen, omdat hij tegen mij procedeert, hoewel de hertog zelf aan hem heeft geschreven dat ik dergelijke dingen die hij mij ten laste legt niet had geschreven, maar slechts dit wat ik niet ontken te hebben geschreven. Maar als hij op grond van die brief van mij die verspreid is een slechte naam aan het hof heeft, mag hij het de hertog of ridder Otto[14.] aanrekenen, met wie hij getuige hun eigen brieven een zeer nauwe band had. Want ik hoor dat mijn brief[15.] door zijn toedoen in vele handen is gekomen; deze mensen proberen er trouwens voor te zorgen dat iedereen dit weet. Hij zou met meer recht boos op hen zijn dan op mij, die een verzegelde brief aan één persoon heeft gestuurd.

14. Pack.
15. Zie brief 1940.

Op welke manier beloof ik vervolgens een boek? Niet omdat ik schuld beken, maar uit naam van de vriendschap, als ik zal merken dat hij zijn vijandige houding heeft afgelegd en een vriendschappelijke heeft aangenomen. Ik zal niet door woorden of van de ene op de andere dag hierin vertrouwen krijgen, aangezien ook de Heilige Schrift, die verzoening goedkeurt, waarschuwt dat wij niet veilig zijn voor een verzoende vriend.[16.] En de uitspraak van de arbiters schrijft met betrekking tot het boek geen andere handelwijze voor dan ik heb geaccepteerd. Want die citeert mijn schriftelijke antwoord. Er is evenwel geen voorgeschreven tijd voor het opdragen van het boek. Ik heb namelijk niet altijd tijd en er zijn mensen aan wie ik deze eerbewijs al enige jaren verschuldigd ben. En niet elk onderwerp past bij Eppendorf. Wat beloof ik met betrekking tot het terugwinnen van de gunst van de vorst? ‘Als de vorst zich door mijn geschriften van hem heeft afgekeerd.’ Want het verhaal dat hij rondvertelde dat het gevaar bestond dat de vorst hem bij terugkeer in zijn vaderland het hoofd zou afhakken, zelfs wanneer we aannemen dat het niet verzonnen is, is zeker niet uit mijn brief voortgevloeid. En ik heb de vorst niets nieuws verteld. Hij kende Eppendorfs manier van leven goed. Ik heb hem slechts laten zien op welke manier hij het karakter van de jongeman zou kunnen verbeteren. En ik heb niets beloofd behalve ‘een beleefde brief’, en hiermee niet tevreden, heb ik toegevoegd: ‘voor zover het geoorloofd is iets met zulke grote vorsten te bespreken.’ Want als ik Eppendorf zou hebben opgehemeld, zou de vorst, die niet onbekend is met zaken die ik misschien zelf niet weet, menen dat hij voor mij als mikpunt van spot diende. Met betrekking tot aalmoezen heb ik in mijn schriftelijke antwoord niets beloofd.

Je kent de eisen en de antwoorden, kijk nu eens naar de uitspraak van de arbiters.[17.] Tegenover de arbiters is overeengekomen hun beslissing te aanvaarden, waarbij hij geen enkele voorwaarde stelde en ook niet kon stellen. In de uitspraak zeggen ze aan het begin dat ‘hun het recht verleend is het geschil op vriendschappelijke wijze te beslechten.’ De dingen die ze bepalen worden aan het begin genoemd. Mij schrijven ze niets voor, behalve ‘moeilijkheden te vermijden en de christelijke eendracht te bevorderen’. En de twee eerste artikelen bepalen niets anders dan ik in mijn brief heb geaccepteerd. De tekst die mij kan tegenspreken als er iets is waarover ik lieg, is nog voorhanden. Wat bepalen ze met betrekking tot het derde artikel? ‘In dezelfde geest,’ zeggen ze, ‘zal hij niet weigeren.’ Wat wil ‘in dezelfde geest’ zeggen? Natuurlijk ‘om moeilijkheden te vermijden.’ En hierover niet tevreden voegen ze toe: ‘zonder eerverlies voor een van beiden.’ Maken zij hier

16. Sirach 6:7-12
17. Brief 1937.

aan verstandige mannen soms niet voldoende duidelijk met welk doel de zaak afgehandeld was? Wat is dan de reden dat ze opscheppen dat Erasmus afgrijselijk is behandeld? En waar zijn die verschrikkelijke voorwaarden, waartoe Heinrich Eppendorf zich voor geen vele duizenden dukaten had willen verlagen? Bovendien was er geen tijd bepaald voor het schenken van geld en konden de arbiters mij hiervan vrijstellen. Maar waarom was het nodig dat ik hiervan werd vrijgesteld, aangezien ik soms uit mezelf in een paar dagen meer schenk dan daar voorgeschreven is? En Eppendorf had van mij met een paar vriendelijk gesproken woorden een grotere som kunnen krijgen. Wanneer ze bepalen dat beledigingen, klachten en verdenkingen van elk van beiden moeten worden vergeten, beschouwen ze ons bovendien dan niet als gelijken in de zaak? Wat is er dan waarop degenen prat kunnen gaan die op de naam van het evangelie prat gaan? Is het soms omdat ik zonder compensatie beledigingen aan mijn adres vergeef? Dit zou als vroomheid lof verdienen. Is het soms omdat ik liever wilde dat deze zaak door arbiters werd geschikt, dan, zeer druk als ik ben, onbekend met de taal en onervaren in het rechtswezen, te procederen met een man die alle tijd heeft en welbespraakt is? Dit moest aan wijsheid worden toegeschreven.

Maar wat ook het geval is, als ze Eppendorf steunen omdat hij de kant van Hutten kiest, zouden ze deze dingen ter wille van hun gunsteling juist moeten verzwijgen. Want er zullen veel mensen zijn die vermoeden en er zijn zelfs veel mensen die publiekelijk beweren dat deze geruchten door toedoen van Heinrich Eppendorf worden gezaaid en verspreid, tenminste als vaststaat dat een dienaar van hem onmiddellijk met een brief naar Saksen was gestuurd. Maar als dit waar is, welke Punische onbetrouwbaarheid,[18.] vraag ik je, welke Cercopische kwaadaardigheid[19.] kan hiermee dan worden vergeleken? Ik had me tegenover hem verdienstelijk gemaakt; ik verwijt hem niets, hoewel ik de zwaarwegendste redenen heb me te beklagen. Uit verlangen naar rust en harmonie heb ik de voorwaarden geaccepteerd. Want ik heb de vriendschap met Eppendorf in geen enkel opzicht nodig en er is ook geen reden, zoals ik al zei, om hem te willen zien of horen, als de liefde voor de studie en de christelijke eendracht mij er niet toe bewogen.

De zaak is afgehandeld in aanwezigheid van getuigen,[20.] zeer belangrijke mannen, Ludwig Baer en Henricus Glareanus. De arbiters hebben zich met het schudden van handen gehoorzaamheid laten beloven. Wij hebben die beiden beloofd. De uitspraak is hardop voorgelezen van de schriftelijke overeenkomst. Het is door beiden bevestigd, eerst mondeling, vervolgens ook

18. *Adagia* 728.
19. *Adagia* 1635.
20. Op 3 februari, bij Erasmus thuis.

door ondertekening. Ten teken van vriendschap hebben wij brood gebroken dat we elkaar aanreikten, vervolgens hebben we uit dezelfde beker gedronken, die hertog Georg als cadeau had gestuurd.[21.] Opnieuw heb ik eeuwige vriendschap laten beloven; Eppendorf heeft verzekerd dat het voor eeuwig zou zijn. Opnieuw hebben we handen geschud. De volgende dag[22.] heb ik iedereen voor een maaltijd ontvangen. Ik heb niets verzuimd te doen wat bij een man hoort die alle beledigingen vergeten is. Je zou zeggen dat ik gewetensvol genoeg gehandeld had, zelfs wanneer er een man gedood zou zijn. Na de maaltijd begon Eppendorf aan te dringen op een brief aan de hertog, voor de volgende ochtend. Hoewel de arbiters mij in hun schriftelijke overeenkomst vrij hadden gelaten aan de hertog of aan het hof te schrijven en er geen tijd was voorgeschreven, heb ik toch, aangezien hij bleef aandringen, meer toegegeven dan ik verschuldigd was, om te voorkomen dat de vriendschap verbroken zou worden voordat ze goed en wel gesloten was.[23.] Hij drong ook aan op een boekopdracht.[24.] Dat was niet alleen onrechtvaardig, maar ook idioot, omdat het boek nog geschreven moest worden. Weliswaar met tegenzin, heb ik onder aansporing of liever op verzoek van de arbiters toch ook op dit punt toegegeven. In de brief heb ik naar zijn goeddunken een passage ingevoegd,[25.] maar het was geen deel van de overeenkomst dat ik naar zijn goeddunken zou schrijven. Hij eiste ook iets anders, wat de arbiters mij niet hebben durven voorstellen,[26.] en ik nu niet noem, om te voorkomen dat ze ook dit tot zijn schande rondvertellen.

Als Eppendorf voor de verspreiding van het verhaal in Duitsland gezorgd zou hebben nadat de zaken zo afgehandeld waren, wat kan dan kwaadaardiger of onbetrouwbaarder genoemd worden als je de situatie beziet? Of wat dommer, als je het oordeel van belangrijke mannen beziet? Want wat zullen verstandige mensen denken, wanneer ze horen dat er over een voorwoord wordt gepraat waarvoor geen boek is? Denkt men soms dat hertog Georg zo dom is dat hij niet uit de brief opmaakt dat ik heb betaald om door een nietsnut met rust gelaten te worden? Zulke buitengewone onbetrouwbaarheid, zulke grote kwaadaardigheid, zulke grote domheid schreef ik niet eens aan

21. Zie brief 1691.
22. 4 februari.
23. Door brief 1940 te schrijven.
24. Brief 1941.
25. Mogelijk de zin ‘Maar als Heinrich Eppendorf... in mijn brieven heb aanbevolen’ in de derde alinea van brief 1940.
26. Misschien de tien florijnen voor zijn reis, wat Erasmus pas na Eppendorfs vertrek vernam. In de *Admonitio adversus mendacium* zegt Erasmus evenwel dat het om de boekopdracht ging.

Eppendorf toe toen ik boos op hem was. Laat staan dat ik het nu, nadat er een overeenkomst is gesloten, aan hem toeschrijf. Maar hoe meer ik hem vrijspreek, des te meer ik degenen de schuld geef door wier handigheid deze dingen worden geregeld. Hij meende geschaad te zijn. Ik heb hen nooit geschaad, tenzij schaden betekent dat ik dingen waarvan ik niet overtuigd ben, niet openlijk wil beweren. Zelfs over wat er in het verleden is gebeurd ben ik des te milder tegenover Eppendorf, omdat ik uit vele bewijzen afleid dat wat hij heeft gedaan hij op aansporing van anderen heeft gedaan. Noch zijn de listen van deze oplichter mij onbekend, hoewel ze wonderlijk genoeg geloven dat ze iedereen ontgaan. Dezelfde mensen hebben de arme Hutten aangespoord zijn scherpe pen tegen mij op te nemen. Dezelfde mensen hebben Otto opgehitst.[27.] Zo, zeggen ze, zullen we het gezag van Erasmus verzwakken. Wat een evangelische bedoelingen! Stel je voor dat het gezag van Erasmus, dat nu al onbetekenend of uiterst klein is, in ieders ogen vervaagd is, zijn jullie dan meteen goden? Hoeveel juister zou het zijn wanneer jullie je eigen gezag versterken, niet door anderen verdacht te maken door middel van laster, maar door gedrag dat het evangelie waardig is, dat de wereld al een hele tijd bij jullie mist. Met dergelijke trucs bereik je niets en zelfs als je domme mensen een tijdje kan bedriegen, zal je bedrog ooit onthuld worden en de waarheid naar buiten komen. De Turken staan de zaak van het evangelie niet meer in de weg dan die oproerkraaiers met hun verdorven, volstrekt onchristelijke moraal. Door hen is niet alleen de vrijheid van het evangelie niet hersteld, maar is de slavernij zelfs verdubbeld. Want door wie is deze harde slavernij anders veroorzaakt dan door mensen die onhandelbaar zijn en naar geen enkele raad hoe goed ook luisteren? Door wie anders is de tirannie ingevoerd dan door burgers die zelfs de meest rechtvaardige wetten niet gehoorzamen? Als Luther iets aan gezond verstand heeft en als er andere mensen zijn die zich hierom bekommeren, is het niet meer dan normaal dat niemand meer gehaat is dan die onruststokers en volstrekt wettelozen, die niet door bisschoppen of vorsten of stadsbestuurders of enige staat kunnen worden verdragen.

Spoedig volgde op deze opschepperij van hen een ander gerucht. Ze vertelden rond dat Heinrich Eppendorf mij in woord en geschrift onbetrouwbaarheid verweet, omdat ik het beloofde boek niet had geleverd. Om wat hij heeft gezegd of gedaan mogen anderen zich bekommeren, bij mij is in ieder geval geen brief aangekomen. Wat kon evenwel tegen hem worden bekokstoofd dat schandelijker is voor een rechtschapen man? De overeenkomst was kort voor de jaarmarkt[28.] gesloten. Meteen na Pasen[29.] gingen praatjes

27. Brunfels.
28. Op 3 februari; zie brief 1937.
29. 12 april 1528.

rond over onbetrouwbaarheid, alsof ik boeken als snot uit mijn neus snuit. Maar laten we zeggen dat een jaar was verstreken. Misschien zou hij het vriendelijk kunnen vragen. Hoe kon hij mij onbetrouwbaarheid verwijten, terwijl er geen voorgeschreven datum was? Als er in overeenstemming met wat rechtvaardig en goed is een datum voorgeschreven had moeten worden, had die door middel van een beslissing van de arbiters voorgeschreven moeten worden. Maar laten we zeggen dat er een datum was voorgeschreven, is degene die zijn belofte niet voor de vastgestelde dag inlost soms meteen schuldig aan onbetrouwbaarheid? Dan is iemand die zijn geldschieter zijn geld niet teruggeeft voor de voorgeschreven datum, iemand die niet teruggeeft wat hij geleend heeft voor de vastgestelde datum, schuldig aan onbetrouwbaarheid. Schuldig zijn de smid en de kleermaker die het werk niet af hebben voor de beloofde datum. Dientengevolge zal alles vol van onbetrouwbaarheid zijn. Als er bij civiele overeenkomsten ruimte is voor de vrijstelling ‘als het niet mogelijk was, als het niet gemakkelijk kon’, hoeveel meer moest die dan in deze zaak, die volgens de wetten van de vriendschap wordt afgehandeld, gelden? Laten we nogmaals zeggen dat er een datum was voorgeschreven, het was geen enkelvoudige belofte, maar er zijn twee voorwaarden toegevoegd: ‘uit naam van de vriendschap’ en ‘als ik zeker zou weten dat hij in zijn hart mijn vriend is geworden’.[30.]

Zelfs wanneer het verspreide gerucht ongegrond is, namelijk dat hij regelmatig met al die beledigingen tegen mijn naam tekeergaat, dat hij ik weet niet wat voor smaadschrift tegen mij aan zijn gasten voorleest, dat hij brieven schrijft die niet minder vijandig zijn dan vroeger, welk bewijs heeft hij gegeven waardoor ik zeker weet dat hij in zijn hart mijn vriend is geworden? Door wie heeft hij mij laten groeten? Tegenover wie heeft hij vriendelijk over mij gesproken? Toch is niets gewoner dan deze vriendendiensten. Zelfs op basis van iets dergelijks kun je geen duidelijkheid hebben over de welwillendheid van een man tegenover jou; tenzij hij die duidelijk met ontwijfelbare bewijzen heeft getoond, vervalt zelfs de verplichting tot het schrijven van een boek. Het was er de arbiters evenwel niet om te doen dat hij van mij een boek zou eisen op dezelfde manier als een soldaat een overeengekomen bedrag van boeren int en hun voorraadschuren in brand zal steken als er niet onmiddellijk betaald wordt, maar dat er tegenover de lasterpraat van de mensen als het ware dit bewijs zou zijn van de herstelde en toenemende vriendschap. Dit had hij dan beter met vriendendiensten kunnen vragen dan met beledigingen eisen.

Je ziet dat het mij werkelijk in geen enkel opzicht aan betrouwbaarheid ontbreekt, omdat ik zo veel dingen heb gedaan bovenop wat door de uit-

30. Zie brief 1934.

spraak is voorgeschreven.[31] Eerst eiste hij, en niet op een beleefde of vriendelijke manier, dat ik aan de hertog in eigen persoon schreef, hoewel zijn eis mij vrij laat of ik liever aan de vorst of aan iemand anders aan het hof wil schrijven.[32] Dit dwong hij af bovenop wat voorgeschreven was. Vervolgens, hoewel ik had toegezegd geen andere brief te schrijven dan een beleefde en voor zover het geoorloofd is zo'n grote vorst te schrijven, en verder voor zover het geoorloofd is zonder afbreuk aan mijn eer, eiste hij dat ik bepaalde zinnen zou toevoegen. Ook dit kreeg hij gedaan bovenop de overeenkomst. Ten derde eiste hij 's avonds rond negen uur dat de brief de volgende ochtend klaar zou zijn, zodat ik hem 's nachts in bed moest schrijven. Ik vraag je, zouden de arbiters iets dergelijks verzinnen? Ten vierde drong hij op hetzelfde tijdstip stevig aan op een voorwoord: waar anders voor dan om het aan iedereen te laten zien, als ik achterdochtig had willen zijn? Ook dit is aan zijn schaamteloosheid toegegeven. Ten vijfde wilde hij dat de brief aan de hertog aan hem ter lezing werd overhandigd en dat deze in zijn aanwezigheid door mijn dienaar werd verzegeld, om te voorkomen dat er fraude zou worden gepleegd. Hoe onvriendelijk was het om meteen zo wantrouwend te zijn! Maar wat had nog dommer kunnen zijn? Zou ik soms, als ik hem had willen misleiden, geen andere brief via iemand anders kunnen sturen?

Maar als ze menen dat het applaus waard is dat hij zo veel heeft kunnen afdwingen, zouden ze om dezelfde reden rovers kunnen feliciteren die een goede man, die niet zo gestemd is dat hij gedood wil worden of zelf wil doden, er soms toe dwingen dat hij zijn geldbuidel afgeeft en daarenboven elk recht op wraak afzweert. Wie van beiden wijkt meer van de overeenkomst af, degene die meer eist dan het contract bevat of degene die minder nakomt? Toen mijn secretaris mijn brief erbij haalde, werd die meteen berispt, omdat hij de brief zou hebben geschreven, waarvan niet met het geringste bewijs kon worden aangetoond dat hij door mij geschreven was. En waar was nu de belofte alle verdenkingen en beledigingen te vergeten? Of het gerucht waar is dat hij in vergaderingen en bij maaltijden met volle zeilen tegen mijn naam tekeer gaat, weten zijn drinkmaatjes beter. Als het waar is wat zij rondvertellen, is dat pas echte onbetrouwbaarheid en dan bedoel ik niet het niet nakomen van een artikel van de overeenkomst, maar het handelen tegen wat de kern van de hele overeenkomst is. Hier beschuldig ik Eppendorf namelijk niet, maar ik behartig zijn zaak. Hij heeft hier in ieder geval onder meer mensen rondverteld dat ik tot voorwaarden was gedwongen waar hij zichzelf niet voor vele duizenden dukaten toe zou willen verlagen, dan ik denk dat hij zal kunnen ontkennen.

31. Voor wat volgt vgl. brief 1950.
32. Vgl. brief 1934.

Wie zou uit deze vermoedens niet hebben geconcludeerd dat hij zich onder valse voorwendselen verzoend had, maar zodra hij financieel bedrogen was uitgekomen, op een ander soort wraak had gezonnen? Ik heb evenwel alles welwillend geïnterpreteerd. En iedereen heeft het over zijn oprechtheid, betrouwbaarheid en integriteit, terwijl ik, die zo veel heb gedaan bovenop wat voorgeschreven is en zo veel bewijzen van een slecht karakter ten goede uitleg, de overeenkomst, onbetrouwbaar als ik ben, heb geschonden. Ik zeg de overeenkomst met Eppendorf namelijk nog niet op, maar vecht tegen degenen die, terwijl ze overal onzin verkopen over een kwestie die ze niet begrijpen, de reputatie van degene die ze ogenschijnlijk willen steunen, meer schaden dan de mijne. Deze dingen heb ik dus ten gunste van Eppendorf, niet ten nadele van Eppendorf geschreven. Ik meen namelijk dat het op basis van de overeenkomst van nu af aan mijn plicht is zijn eer en reputatie naar mijn vermogen te herstellen en te beschermen, in zoverre als hij me dat zal toestaan.

Maar ik heb jou, zeer doorluchtige heer, dit schrijven gestuurd, zodat je iets hebt om die kletsmeiers te antwoorden, die, zodra ze hun maag en wat er onder de maag zit hebben verzadigd, niets te doen hebben behalve kwaadspreken over iedereen en zo van de vrijheid van het evangelie te genieten. Het ga je goed.

Bazel, 1 mei 1528

1993 *Van Erasmus Schets*
Antwerpen, 4 mei 1528

Hartelijk gegroet. Toen jouw dienaar Quirinus,[1.] die door jou uit Duitsland naar hier was gestuurd om naar Engeland over te steken, rond het begin van april was aangekomen, ging het gerucht van een oorlogsverklaring rond, niet alleen door de koning van Frankrijk maar ook door die van Engeland, tegen Spanje aan de keizer.[2.] Deze toestand heeft zowel ons allemaal hier als Quirinus hevig doen terugschrikken, en er lag geen veilige route naar Engeland open. Uiteindelijk was dat gerucht afgezwakt en had men begrepen dat de Engelsen geen confrontatie wilden met de keizer, en dat ze aan de oude verdragen wilden vasthouden.

1. Talesius.
2. Nadat hij de Vrede van Madrid nietig had verklaard, sloot Frans I zich aan bij de Liga van Cognac tegen Karel V, die bestond uit de paus, Venetië, Milaan en Florence. In januari 1528 had ook Hendrik VIII Karel de oorlog verklaard.

Nadat daarop iedereen opgelucht adem had gehaald, waagde Quirinus de reis en stak hij dus over naar Engeland; hij zal jou berichten over de dingen die hij daar met zijn ogen en oren heeft waargenomen en welke zaken hij in jouw naam heeft gedaan.

Wat betreft het geld dat in handen van Weldanck is terechtgekomen,[3] het is gebleken dat jij ten onrechte Birckmann[4] hebt verdacht. Weldanck namelijk, minder bekwaam in geldoverdracht door middel van een wissel (welke taak hij van Tunstall had overgenomen), heeft uiteindelijk hetzelfde bedrag aan Tunstall gegeven. Deze gaf het, nog altijd niet helemaal op de hoogte van jouw herhaalde instructies om jouw geld aan Luis de Castro[5] te overhandigen, aan enkele Italianen: dat geld was enige tijd uit het zicht in hun handen. Uiteindelijk is via Tunstall aan Pieter Gillis een briefje gestuurd, dat ze een wissel noemen, om voor vijftig pond elf schelling acht penning Vlaams in te wisselen. Pieter Gillis regelde dat ik deze som geld ontving. Maar Quirinus, al op de terugweg uit Engeland, zei dat Tunstall tegenover hem had beweerd dat hij aan deze zelfde Italianen vijftig pond sterling had betaald: met het voornoemde bedrag hier ontvangen is het verschuldigde in geen geval voldaan, zolang er een verschil van bijna een derde is. Het is nodig Tunstall over deze vergissing terug te schrijven. Deze taak zal ik aan Pieter Gillis toevertrouwen; ik zal eveneens aan Luis schrijven, in de hoop dat de kwestie daardoor tot een gepaste oplossing wordt gebracht. Ik weet niet wat voor lot dit geld vanaf het begin heeft achtervolgd: het is al meer dan een jaar dat het in het onzekere rondzwerft; ten slotte zal de kwestie opgehelderd en jij in jouw recht gesteld worden.

Luis de Castro schrijft mij bovendien dat hij van jouw zelfde dienaar Quirinus vijfendertig pond sterling heeft ontvangen; van wie het vandaan komt zal Quirinus uitleggen. Ik begrijp dat jouw Engelse jaargeld door de waardevermindering van het geld oftewel het pond, dat wil zeggen door de stijging van de goudprijs, is verminderd. Want waar ze vroeger een bedrag hadden uitbetaald in de vorm van gouden angelots of nobels (waarvan drie toen de waarde van één pond sterling hadden, maar nu wegens de stijging van de goudprijs stijgen tot één pond viereneenhalf schelling) gaan ze jou vanaf nu uitbetalen door middel van ponden, waarbij ze aan deze ponden, de munteenheid in dit geval, de vermeerderde waarde van het goud toevoegen. Hierdoor komt het dat jij voor dezelfde ponden minder goud krijgt dan gewoonlijk, zoals ik je dit een andere keer geloof ik in mijn brieven heb uitgelegd. Kijk maar hoe het kan dat je in Engeland minder krijgt door de berekening

3. Het jaargeld van aartsbisschop Warham voor 1527; vgl. brief 1931.
4. Vgl. brief 1931.
5. Vgl. brief 1764.

van je jaargeld in ponden dan je gewend bent in de vorm van angelots of nobels. Want één pond sterling was ooit evenveel waard als achtentwintig schelling in dat Vlaamse geld van ons, wat nu de vijfentwintig schelling niet overstijgt. Ik heb dit voor jou willen ontrafelen, zodat je begrijpt hoe het zo gekomen is en hoe het dan wel kan dat jij in Engeland minder jaargeld ontvangt dan je gewend bent. Ik zal ervoor zorgen dat die vijfendertig pond sterling die Luis van jouw dienaar Quirinus ontvangen heeft, door mij voor zo weinig kosten als ik kan ingewisseld wordt.

Verder heeft Jan de Hondt[6.] geregeld dat het jaargeld van 65 florijn, dat sinds het feest van Maria-Lichtmis[7.] was vrijgekomen, tijdens deze jaarmarkt van Bergen[8.] aan mij uitbetaald wordt. Ik zal het in ontvangst nemen en het met het overige geld, zowel dat wat ontvangen als wat in ontvangst genomen moet worden, bewaren, en wel volgens wat jij aangeeft, totdat je zult hebben bepaald wat er mee moet gebeuren. Wat je ook zult opdragen, het zal uitgevoerd worden.

Na vaststelling van het bovenstaande had ik een ontmoeting met Pieter Gillis. Ik ondervroeg hem over dat geld, waarvan Tunstall in Engeland zei dat hij het aan een Italiaan had gegeven, die hem in ruil hiervoor vijftig pond elf schelling en acht penning in ons Vlaamse geld gaf. Hij zei dat hij de Italiaan had gesproken en van hem had begrepen dat het geld dat hem door Tunstall in Engeland was overhandigd de negenendertig pond sterling niet zou hebben overstegen, welk bedrag evenveel waard is als de voornoemde vijftig pond elf schelling acht penning in ons geld, hier al van de Italiaan ontvangen; en het lijkt zo te zijn dat uit de voornoemde negenendertig pond sterling (in een verhouding dat drie nobels één pond maken) die negentig nobel uitgekeerd zijn, die zo lange tijd in het onzekere hebben gezworven. Tunstall lijkt deze nu te hebben vermeerderd met nog eens zevenentwintig nobel tot honderdzeventien nobel, wat omgerekend naar ponden de voornoemde som van negenendertig pond sterling maakt. Bedyll,[9.] die het tegen Quirinus over honderdvijftig nobel had, lijkt het in ieder geval bij het verkeerde eind te hebben gehad. Desalniettemin zullen Pieter Gillis en ik naar

6. Jan de Hondt was Pierre Barbier opgevolgd als de kanunnik die verantwoordelijk was voor de uitbetaling van het jaargeld dat Erasmus genoot uit zijn Kortrijkse prebende. De betaling aan Erasmus liep echter nog steeds via Barbier, wat veel moeilijkheden opleverde.
7. 2 februari.
8. De voorjaarsmarkt van Bergen op Zoom had dat jaar plaats van 9 april tot 6 mei.
9. Thomas Bedyll, die als secretaris van William Warham verantwoordelijk was voor de overdracht van Erasmus' jaargeld.

Engeland schrijven om ons beter over deze kwestie te informeren, om te voorkomen dat jij door onze nalatigheid financieel nadeel ondervindt.

Moge God jou de gezondheid schenken die ik mezelf toewens. Mijn vrouw groet jou, met wie het, pas net hersteld van de bevalling, goed gaat. Zo veel mogelijk vrienden groeten jou, die mij één voor één vragen, mits er gelegenheid is jou te schrijven, jou de groeten te doen. Informeer mij en mijn vrienden, vraag ik je, wanneer je kunt, over jouw gezondheid.

Vaarwel vanuit Antwerpen, 4 mei 1528

Jouw zeer liefhebbende Erasmus Schets

Aan de zeer geleerde heer, het buitengewone licht van elke wetenschap, Erasmus van Rotterdam, zijn voortreffelijke vriend

1994 *Van Gerard Morinck*
Leuven, 8 mei 1528

Gerard Morinck groet Erasmus van Rotterdam

Onze vriend Van Heemstede heeft mij onlangs, verreweg geleerdste heer, uw brief aan hem[1.] laten lezen, met name omdat het meeste mij betreft. Hierin zegt u te hebben gehoord dat ik met de grootste zorg een leven van Augustinus heb geschreven: verder dat als ik dit zou willen opsturen, het misschien kan worden toegevoegd aan uw delen Augustinus,[2.] om de reden dat u niet van plan bent uw geleerdheid aan deze taak te wijden; dat het ten slotte een voortreffelijk monument voor mij in zo'n schitterend werk zal zijn. In elk geval, zeer vriendelijke heer, betuig ik u de groots mogelijke dank voor zulke grote vriendelijkheid jegens iemand die het nog niet verdiende, aangezien u uit uzelf aanbiedt wat niet weinigen zelfs voor de hoogste prijs zouden willen kopen, namelijk niet zonder lof over de lippen van de mensen te gaan. Er is absoluut geen enkele tegenprestatie waarmee ik deze gezindheid jegens mij kan beantwoorden, maar ik zal me er nooit aan schuldig maken dat ik ondankbaar ben.

Verder waren er, om u in een paar woorden de achtergrond van dit verhaal te geven, bij de Bethlehemieten in Leuven[3.] vrome mannen, kan ik u ver-

1. Niet overgeleverd.
2. De editie van het verzameld werk van Augustinus die in 1529 zou verschijnen.
3. Een huis van augustijner kanunniken in Herent ten noorden van Leuven.

tellen, diepgelovige ingewijden in de letterenstudies door wie ik vorige zomer om die reden dringend ben aangespoord. Ze betrachtten geen enkele matigheid in hun aansporingen of zelfbeheersing, net zolang totdat ze me er eindelijk toe hadden gebracht dat ik mij aan het schrijven zette. Wat hen bewoog was dat er vele overleveringen over Augustinus van twijfelachtige geloofwaardigheid bleken te zijn: ze verlangden iets volstrekt betrouwbaars ontleend aan de geschriften van Augustinus zelf, en wel in een eigentijdse stijl; om te voorkomen dat, terwijl de levens van anderen zo beeldend worden geschilderd, dat van hem, die tot de grootsten wordt gerekend, niet volledig wordt verwaarloosd. En ik had al een aantal pagina's voltooid, ofschoon in haast geschreven, toen bekend werd dat uw geleerdheid met de grootste zorg en inzicht en met nauwkeurige afweging de werken van Augustinus aan het herstellen was, zodat er hoop was dat ze kort daarop met de grootste bijval van iedereen zouden verschijnen. Zodra ik daar achter kwam, ben ik meteen opgehouden met het begonnen werk, omdat ik geenszins betwijfelde dat u, die met zo'n grote lofrede aan het begin van het werk Hieronymus had geprezen, ook Augustinus met een niet minder grote zou prijzen;[4.] omdat hij zich niet minder verdienstelijk heeft gemaakt tegenover de christelijke zaak, en met niet minder toewijding de gewijde studie heeft bevorderd. En daar komt het gerucht vandaan dat aan u is overgebracht. Verder, wanneer ik serieuzer nadenk over mijn krachten, zie ik dat ik duidelijk niet opgewassen ben tegen de opdracht, en dat die eigenlijk een specialist vereist die de werken van Augustinus grondig gelezen heeft, wat ik niet heb gedaan. Ik heb weliswaar sommige gelezen, maar niet zoveel dat ik op basis hiervan Augustinus voor het voetlicht zou durven brengen.[5.] Maar ik weet ook dat ik er haast mee moet maken en de zaak geen uitstel duldt, omdat ze zeggen dat alles tijdens de aankomende jaarmarkt zal verschijnen.

Daarom, zeer geleerde heer, zult u er beter aan doen dit vrome werk niet te weigeren, vooral omdat u het zowel met groot succes als zeer snel voor elkaar zou kunnen krijgen. Want, naar ik meen, hebt u tijd en zonder twijfel een snelle pen zoals geen ander in deze tijd, en ten slotte is uw kennis van het onderwerp zeer nauwkeurig. Als u dit niet zult doen, zult u in elk geval velen in hun verwachting teleurstellen die denken dat u hierin iets dergelijks zult verschaffen als u in uw Hieronymus-editie hebt gedaan, met name omdat deze twee door iedereen erkend worden als de grootste geleerden die de kerk heeft. Het zou toch zeker gepast zijn dat mensen die even grote ver-

4. De editie van 1529 bevat alleen een levensbeschrijving van Augustinus van de hand van Augustinus' leerling Possidius.
5. Morinck voltooide zijn eigen biografie van Augustinus in 1531-1532, die in augustus 1533 werd gepubliceerd.

diensten voor de kerk hebben, met gelijke inspanning[6.] worden geroemd. Maar ook zult u de verdenking op u laden (als u mij toestaat dit gezegd te hebben) dat u Augustinus niet echt gunstig gezind bent, omdat iedereen stilzwijgend zal denken dat het geen toeval is dat u het nalaat hem te eren terwijl u Hieronymus wel met zo'n grote lofprijzing hebt geëerd. Maar als smeekbeden u kunnen vermurwen, dan zouden alle geleerden er stevig op aandringen dat u niet door uw oordeel te verzwijgen een verkeerd beeld lijkt te geven van degene die door bijna de hele wereld met algemene instemming als de grootste wordt beschouwd. Ga dus bij uzelf te rade, verzoek ik u dringend, en stel de geleerden in deze hoop niet teleur. Dit zal die zo grote geleerdheid van u waardig zijn; het zal Augustinus waardig zijn, die, een zeer groot man als hij is, ook door een zeer groot man moet worden beschreven, om te voorkomen dat het prestige van zo'n belangrijk onderwerp door mensen zoals ik eerder wordt verminderd dan vermeerderd. Doe, vraag ik, wat u het meest bij uw positie vindt passen.

Ik heb uw boek getiteld *De servo arbitrio*[7.] van begin tot eind[8.] gelezen, met zulke grote zorgvuldigheid als binnen mijn mogelijkheden lag. Maar ik weet niet wat volmaakter zou zijn of in welk opzicht zelfs Momus iets zou missen.[9.] U stelt het onderwerp, met treffende vergelijkingen, zo evident voor ogen, dat het zelfs voor blinden helder is.[10.] Verder is alles zo geleerd dat ik helemaal niet weet of iemand het in deze tijd meer tot op het bot (zoals ze zeggen)[11.] heeft uitgezocht. Er is kortom bijna geen werk van u, zoals de algemene opvatting is, waarin u bedachtzamer spreekt, passend bij de zeden van onze tijd, of dat minder ruimte laat voor ongefundeerde kritiek: zodanig dat het ook door uw vijanden hierom nadrukkelijk wordt goedgekeurd. Ga door, zeer geleerde heer, op dezelfde manier bijstand te verlenen in deze bedroevende omstandigheden. De mensen zullen zich u voor eeuwig herinneren, God zal u ook een beloning geven die past bij zoveel verdiensten.

Voor zover ik het begrijp, heeft u aan de minderbroeder Frans geschreven,[12.] blijkbaar om ervoor te zorgen dat hij het nalaat uw naam vol haat in openbare lezingen te beschimpen. Ik zou openlijker iets over deze zaak schrijven, ware het niet dat ik naar eer en geweten niet voldoende tijd heb; ik

6. *Adagia* 508.
7. Morinck bedoelt *De libero arbitrio* (Over de vrije wil). *De servo arbitrio* (Over de gebonden wil) was Luthers antwoord op het boek van Erasmus.
8. *Adagia* 137.
9. Vgl. *Adagia* 474.
10. *Adagia* 793.
11. Vgl. *Adagia* 1313.
12. Brief 1823 aan Frans Titelmans.

zal het daarom uitstellen tot de eerstvolgende gelegenheid. U zult vernemen dat de jongeman, die nog maar nauwelijks wat baardgroei heeft, niet alleen mondeling maar ook met heuse boekwerken met u de strijd aanbindt, hoewel hij zijn gedachten verhult en voor zich houdt alsof hij een godsdienstige handeling verricht bij de mysteriën van Ceres in Eleusis,[13.] natuurlijk om grote schaamte te voorkomen, als zijn onbezonnen moed ten slotte de pees breekt.[14.] Ik heb van het werk zelf geproefd,[15.] dat ik nauwkeuriger zou zijn gaan lezen als het mogelijk was geweest een exemplaar ervan voor langere tijd achterover te drukken. Maar er is geen reden voor uwe eerbiedwaardigheid zich zorgen te maken. Alles is zodanig als van zo iemand had kunnen worden verwacht, dat wil zeggen belachelijk en passend bij een kind; onwaardig kortom in vergelijking met de dingen waar uwe hoogheid zich over buigt, tenzij u misschien zou menen dat de universiteit zelf moet worden aangevallen. Ik zal u er bij de eerste gelegenheid enkele voorbeelden van geven. Maar ondertussen moet u me beloven dat u doet alsof u van niets weet. Ik wil namelijk niet dat als gevolg daarvan iets hatelijks over mij wordt verspreid, als daar tenminste voor gezorgd kan worden.

Onze vriend Goclenius heeft een brief van mij naar u gestuurd,[16.] maar ik weet niet waarom. Ik vraag u hem meteen te verscheuren zodra u hem gelezen hebt. Verscheur tegelijk ook deze hier om te voorkomen dat hij na weggooien toevallig iemand in handen valt. Hiermee zeg ik vaarwel, verreweg geleerdste en ook vriendelijkste man van allen. Moge de almachtige God u lang gezond, sterk en ongedeerd behouden, en ervoor zorgen dat uw inspanningen het algemeen nut ten goede komen.

Leuven, 8 mei 1528

Waarlijk de uwe, Gerard Morinck

Aan de meest volleerde theoloog Erasmus van Rotterdam in Bazel

Te Bazel

13. Inwijdelingen in de mysteriën van Eleusis, gewijd aan Demeter (Ceres in het Latijn), legden een eed af dat ze niets van wat ze meemaakten zouden onthullen.
14. *Adagia* 1536.
15. Mogelijk een kopie van het manuscript van *Collationes quinque super epistolam ad Romanos beati Pauli Apostoli* (Antwerpen, 1529), waarin Titelmans tegenover Lorenzo Valla, Lefèvre d'Étaples en Erasmus het gezag van de Vulgaat verdedigt.
16. Niet overgeleverd.

1994a *Van Conradus Goclenius*
Leuven, 10 mei [1528]

Hartelijk gegroet. Ik heb al lange tijd de grote wens je op de hoogte te stellen van het gezwets van een onbeduidende monnik van de Franciscaner orde om je er daardoor daadwerkelijk van te overtuigen, wat ik je in talrijke brieven heb geschreven, dat er niets verachtelijker, niets kinderachtiger, niets verder afstaat van het gezond verstand dan deze jongeman.[1.] Maar hoewel ik gespitst was op iedere gelegenheid, boekte ik tot nu toe geen enkel succes, behalve dat Gerard Morinck enige hoop gaf dat ik het boekje te pakken zou krijgen,[2.] omdat hij vermoedt door wie die onzin werd gekopieerd. En toen het beslissende ogenblik van de zaak al bijna bereikt was, werd hij plotseling naar zijn vaderland weggeroepen voor zeer belangrijke zaken. Maar hij beloofde mij nadrukkelijk zijn hulp na zijn terugkeer, en ik meen dat hij jou per brief hetzelfde heeft beloofd.[3.] En ik twijfel er niet aan dat hij zijn belofte zal houden, mits hij begrijpt dat hij jou met deze dienst een plezier doet en gelooft dat hij hiervan geen nadeel bij zijn landgenoten, die hij meer vreest dan liefheeft, zal ondervinden. Over het eerste moet jij je mening geven; de verantwoording voor het andere punt heb ik geheel op mij genomen. Ik heb je een brief van dezelfde Morinck aan een willekeurig persoon gestuurd; waaruit je kunt opmaken, alsof het zijn legitimatiebewijs is, hoe nauw zijn band is met deze wetenschap die enkel door jouw toedoen weer is opgeleefd.

Ik heb een grappige brief bijgevoegd met een bijlage van een monnik uit Lille die door mijn pupil Jocab,[4.] een zeer goed opgeleide jongeman met een grote scherpzinnigheid, voor de grap was gevraagd of het toegestaan was jouw *Enchiridion* voor te lezen aan de kinderen die hij moest onderwijzen. En hij deed dit met geen andere bedoeling dan dat die grappenmaker, die voortdurend vanaf het podium luid tegen de naam Erasmus tekeer aan het gaan was, zich door zijn eigen bewijs zou verraden en van zijn voetstuk zou vallen. Niet weinigen van ons hier hebben zijn antwoord met het grootste genoegen gelezen.

Ik had geen enkele tijd om de *Adagia* te herlezen,[5.] omdat ik, om naar mijn

1. Frans Titelmans. Goclenius' brieven over hem aan Erasmus zijn niet bewaard gebleven.
2. Zie brief 1994, noot 15.
3. In brief 1994.
4. Het is niet bekend wie dit is.
5. Erasmus was materiaal aan het verzamelen voor de vermeerderde editie van september 1528.

vermogen nuttiger voor de wetenschap te zijn, mijn colleges verdubbeld heb, en het is voor mij niet mogelijk zonder schande van het toneel te stappen, behalve na afloop van het schouwspel, aangezien ik erop ben gestapt.

Ik moet er genoegen mee nemen dat Hieronymus Froben de boeken van *De officiis* niet uitgeeft,[6.] hoewel ik anders had gehoopt. Ik heb college gegeven over enige minder inspannende dingen, in afwachting van wat hij mij na de beurs van Frankfurt zou antwoorden, aangezien jij mij hebt geschreven dat hij niet aan de klus zou beginnen alvorens het te bespreken met de handelaren in Frankfurt. Maar omdat hij mij zijn beslissing met betrekking tot zo'n grote kans niet heeft laten weten, leg ik het althans zo uit dat hetzij de zaak hem niet ter harte gaat, hetzij hij geen overeenstemming heeft bereikt met zijn gilde. Dus, omdat het mij niet geoorloofd was niet te werken, vooral met zo'n lang en onzeker vooruitzicht, dwongen de omstandigheden zelf mij ertoe een ander plan op te vatten, en bewogen zij me tot colleges over Titus Livius, waarvan door een gelukkig toeval exemplaren aanwezig waren. Maar als Froben toch anders heeft besloten, zal ik mijn plicht als vriend niet veronachtzamen. Ofschoon hij mij hiermee een tamelijk groot plezier had zullen doen, en ook nog, naar ik meen, tot zijn eigen voordeel, neem ik het hem toch minder kwalijk, als hij in een, zoals hij het zelf ziet, hachelijke onderneming liever op Quintus Fabius dan op Minucius heeft willen lijken.[7.] Jouw conjectuur *medium Ianum* in het tweede boek van *De officiis* beschouw ik als een orakelspreuk van geleerdheid zelve en zelfs van de muzen, en ik twijfel er niet aan dat Cicero zelf, als hij weer tot leven zou komen, alleen die lezing als de oorspronkelijke zou erkennen.[8.]

Frans van der Dilft heeft geen halt gehouden toen hij op de terugtocht hierlangs reisde. Daarom was het voor mij tot nu toe niet mogelijk iets van hem te vernemen. Ik hoop dat hij tijdens die odyssee zoveel wijsheid heeft opgedaan dat hij de moeite en de kosten niet zal betreuren.

6. Er is een Froben-editie van Cicero's *De officiis* uit 1528 verzorgd door Erasmus en Goclenius, maar die verscheen blijkbaar pas later dat jaar.
7. Quintus Fabius Maximus Verrucosus was een Romeinse generaal met de bijnaam 'De Twijfelaar,' omdat hij tijdens de Tweede Punische Oorlog een uitputtingstactiek voorstond. Zijn rivaal Marcus Minucius Rufus lanceerde een overhaaste en ondoordachte aanval op Hannibal, waarna hij door Fabius gered moest worden.
8. Deze lezing in *De officiis* 2, 87, 'ad *Ianum* medium' ('bij de centrale *zuilengalerij van Janus*') in plaats van 'ad *januae* medium' ('bij het midden *van de deur*'), is later bevestigd door de ontdekking van manuscripten die Erasmus en zijn tijdgenoten onbekend waren.

Wat betreft het climacterische jaar,[9.] als het iemand anders verontrust had, had ik me verbaasd over zijn domheid, om niet te zeggen zijn goddeloosheid. Maar als jij bent zoals ik altijd met instemming van alle weldenkende mensen gedacht heb, heeft het lot geenszins de kracht om de onsterfelijkheid van de naam Erasmus in de weg te staan. Jouw verdienste voor het gehele geslacht der mensen is zodanig dat je in de voortdurende herinnering van de levenden zult blijven leven. En ik zie niet met welk doel jij dat schrijft,[10.] tenzij je misschien de spot wilde drijven met magie en bijgeloof.

Edward Lee is in Spanje voortreffelijk ontvangen door de keizerlijke regering, waarover je al lezende zelf kunt oordelen.[11.] Want Quirinus[12.] brengt jou het boekje.[13.] Cornelis de Schepper is teruggekeerd uit Spanje, door de keizer begiftigd met de rang van ridder en een geldbedrag. Hij bekleedt hier een diplomatieke post en is de letterenstudies welgezind als geen ander, die hij moedig verdedigt aan het hof tegen zwartmakerij. Toen ik hem zojuist bezocht, spoorde hij mij aan het hem te laten weten als er van hieruit eens een koerier naar jou zou afreizen, want hij wil jou schrijven. Maar bij terugkeer van Quirinus was hij in een afgelegen deel van Vlaanderen. Daarom kon ik hem niet ter wille zijn. Mijn toestand is nog ongeveer hetzelfde. Ik ben nog altijd verwikkeld in een proces te Antwerpen, met veel tijdverlies, want ik moet herhaaldelijk voor de rechter verschijnen. Maar ik geloof dat het goed zal aflopen.[14.]

Mijn situatie begint mij enigszins tegen te staan, en het spijt me bijna een beetje dat ik de laatste jaren zoveel kansen die zich allemaal ongevraagd hebben aangediend heb afgeslagen. Het College[15.] onderhoudt mij niet en kan dat ook niet, en ik kan geen enkel ander inkomen verwachten dan dagelijks

9. Een climacterisch jaar is elk zevende jaar in iemands leven, waarin volgens astrologen iets cruciaals zou gebeuren. Erasmus zou dat jaar 63 worden.
10. Misschien in de brief waarop dit een antwoord is.
11. Goclenius' opmerking is ironisch bedoeld. Lee was ambassadeur voor Hendrik VIII aan het hof van Karel V in Spanje. In januari 1528 had hij voor opschudding gezorgd met een onbeholpen formulering die suggereerde dat de Franse koning betrouwbaarder was dan de keizer.
12. Talesius.
13. Vermoedelijk *Exhibita quaedam per Eduardum Leum, oratorem Anglicum in consilio Caesareo ante belli indictionem. Responsio cordatissima nomine Caesareae Maiestatis ad eadem* (Antwerpen, 1528).
14. Goclenius was in april 1525 benoemd als kanunnik van het Onze-Lieve-Vrouwekappittel. Een rivaal vocht deze benoeming aan.
15. Het Collegium Trilingue, waar Goclenius Latijn doceerde.

voedsel. De lasten die ik of ik nu wil of niet moet dragen zijn zodanig dat ik, hoewel ik bovenop mijn salaris dat wegens het College wordt uitbetaald ongeveer vijfentwintig pond Vlaams uit het priesterschap ontvang, het toch nauwelijks kan opbrengen. En voor Rutgerus[16.] was er geen andere reden om een familie te stichten dan dat hij zo gemakkelijker thuis leeft dan gratis bij ons tussen zo'n grote groep bezoekers, die we vanwege de reputatie van het College niet kunnen ontvluchten, tenzij we het College ontvluchten. Er is mij weer enige hoop gegeven met betrekking tot het hof, waarover ik jou om raad zal vragen, wanneer ik meer details weet.

Het drama van Franz Birckmann ligt nu op ieders lippen.[17.] Ik zou voor jou beslist hebben gewenst dat dat tot een einde was gekomen. Bij mensen die jouw eerlijkheid en vrijgevigheid niet kennen - ik vul daarbij aan: bij jouw vijanden - wekt dit ik weet niet wat voor argwaan op. Hij verdedigt zich namelijk niet minder krachtig en welbespraakt dan hij door jou voortdurend wordt beschuldigd. Met Franz heb of had ik niets te maken behalve door jou. En ik zal ervoor oppassen dat dit in de toekomst het geval is, en ik bepleit zijn zaak niet, noch verlangt hij dat ik hem verdedig. Ik betreur het dat jouw vijanden gelegenheid tot laster wordt gegeven, namelijk dat ze bovenmatig luid verkondigen dat jij wegens een beetje schade je tanden laat zien en openlijk eist, voor zover het aan jou ligt, dat de man wordt opgehangen. Ik meende dat het gezien mijn respect voor jou van belang was om het je te melden, om te voorkomen dat jouw gezag, dat je door zoveel verdiensten hebt verworven, in deze streek bij hen die jouw zeer gegronde motieven niet begrijpen of er zelfs niet van horen, ook maar enigszins wordt ondermijnd. Vaarwel voortreffelijke held van het geloof en de literatuur.

Leuven, 10 mei

Jouw zeer toegewijde Conradus Goclenius

Aan het buitengewone sieraad van de wereld Erasmus van Rotterdam. Te Bazel

16. Rutgerus Rescius.
17. Zie brief 1931.

1995 *Van Hermann von Wied*
Brühl, 25 mei 1528

Hermann, bij de gratie Gods aartsbisschop van Keulen, keurvorst van Westfalen, en hertog van Enger, etc. groet Erasmus van Rotterdam

Eerbiedwaardige, oprecht geliefde broeder, een paar dagen geleden is ons uw brief bezorgd, waarmee u ons op zonder meer zeer vriendelijke en ook erudiete wijze tot uw vriendschap heeft willen uitnodigen. U schrijft ons in overeenstemming met uw vriendelijkheid bovendien enkele kwaliteiten toe, waarvan wij vermoeden dat ze toch eerder uit uw gevoelens van vriendschap dan uit een juist oordeel voortkomen. Desalniettemin zullen wij het ons graag laten welgevallen door u te worden geprezen, als een soort Cyrus door Xenophon,[1.] met in elk geval als resultaat dat wij vooral door uw advies duidelijker kunnen zien welke verplichtingen wij tegenover de christenheid en zelfs tegenover ons zelf hebben. Daarom bestaat er geen reden dat u ons zo dringend aanspoort vriendschap met u te sluiten. Want bij het horen van uw naam, waarmee u niet weinig eer aan de letterenstudies heeft verleend, werden wij onmiddellijk gegrepen door een zekere aandrang tot genegenheid voor u als het ware. Inderdaad, is bij ons de wil aanwezig, ook al hebben wij misschien niet de mogelijkheid u dit terstond te verschaffen. Maar u kunt er zeker van overtuigd zijn dat wij niets belangrijker achten dan dat de christenheid en tegelijk de wetenschap, nadat de wortels van de doornstruiken zijn uitgetrokken, ongehinderd en beschermd bloeien. Dit is waar geleerde mannen zich dagelijks voor inspannen, maar vaak nog vruchteloos, omdat er altijd die tegenstrever is, die er gedurende de nacht onkruid tussen zaait,[2.] en om meer schade toe te brengen zelfs distels laat groeien, waardoor het goede zaad van de Heer wordt verstikt.[3.] Maar gaat u door voor zover het in uw vermogen ligt met de korenschop van de leer van het evangelie de dorsvloer die al lange tijd vol ligt met raaigras en kaf, te reinigen.[4.] Voor zover het voor ons van belang is zullen wij graag ook onze hulp aanbieden in deze taak, in de hoop dat eens door de schitterende genade van de Heer onze God de vrede tussen de christelijke vorsten tot stand zal komen. Zonder dit is de inspanning van eenieder die zich inspant de wortels van dwalingen uit te rukken, tevergeefs. Ondertussen vragen wij de steun van uw gebeden, zodat wij ons trouw en ook op een zinvolle manier aan de taak wijden die ons is toevertrouwd. Vaarwel. Vanuit mijn kasteel te Brühl, 25 mei 1528

1. In zijn *Cyropaedia* schetst Xenophon een ideaalbeeld van Cyrus II.
2. De duivel; zie Matteüs 13:24-30, 36-40.
3. Matteüs 13:7.
4. Vgl. Matteüs 3:12, Lucas 3:17.

1996 *Van Hector Boece*
Aberdeen, 26 mei 1528

Hector Boece uit Dundee groet de zeer voortreffelijke heer Desiderius Erasmus van Rotterdam hartelijk

Hans Bogbinder, een zeer geleerde jongeman van Deense komaf, die voor jou een bijzondere eerbied heeft, zei dat hij, toen hij onlangs voor zaken in Aberdeen was, niet zozeer verbaasd als wel blij was op de welhaast meest afgelegen plek van de wereld zoveel bewonderaars van u te hebben aangetroffen die zich op de letteren toeleggen. Hij zag in Aberdeen tot zijn grote genoegen studenten in de theologie steeds met jouw *Paraphrases* van het evangelie van Christus in hun handen. Deze werken, die jij inderdaad hebt uitgegeven om de jeugd in de letterenstudies en moreel gedrag te onderrichten, werden door de studerende jeugd zo stukgelezen, dat wie Erasmus, naar het oordeel van iedereen het literaire sieraad van onze tijd, niet naar vermogen navolgt en zich niet zeer nauwgezet op zijn boeken stort, door zijn medestudenten wordt gehouden voor iemand die niet leergierig is.

Nadat hij gretig had geïnformeerd naar de reden van deze grote eerbied voor Erasmus, begreep Hans ten slotte dat de prominentsten van de Aberdeense universiteit ooit jouw leerlingen waren geweest. En om eerlijk tegen je te zijn, toen ik, die mijn steentje heb bijgedragen aan het stichten van deze universiteit, tweeëndertig jaar geleden met jou in Parijs was in het religieuze Collège Montaigu, waar jij enkele heilige teksten hebt geïnterpreteerd, werd ik gegrepen door bewondering voor jouw uitzonderlijke geleerdheid en buitengewoon bescheiden karakter, die sindsdien voortduurt en met de dag groter is geworden door de groeiende roem van jouw naam. Want, afgezien van je uitstekende kennis van het Latijn en het Grieks, hoeveel weet jij van filosofie, hoeveel van theologie! Ik heb begrepen dat jij je vanaf het begin aan deze zeer heilige discipline hebt gewijd. Wat een passie voor lesgeven, wat een heldere stijl heb jij daarnaast, zoveel overtuiging in het handhaven van het ware geloof, zodat jij als iets uit de hemel onder de mensen lijkt te verkeren Ik denk dat geen plek ter wereld waar de mens zijn voet heeft gezet, dit niet weet. Jij bent een voorwerp van bewondering voor alle geleerden, jij valt bij mensen die het christelijke geloof uitdragen buitengewoon in de smaak. Jouw vroomheid komt zo overeen met je geleerdheid, zoals uit je geschriften is op te maken, dat al je plezier, al je zorg, al je vrije tijd en werkzaamheden gewijd lijken te zijn aan het cultiveren van de goddelijke letteren. Volgens iedereen verdien je het, aangezien jij als de geleerdste onder de geleerden geldt en dat ook bent, in dit leven de meest eervolle rust te krijgen en, na je overlijden, in het eeuwige leven het loon dat de Heer heeft beloofd aan hen die hem liefhebben.

Maar een volgende generatie - wanneer een groot aantal mensen zal vinden dat deze tijd van ons gezegend was, omdat jij toen zo'n vruchtbaar leven leidde - zal horen van jouw verdiensten, die ongetwijfeld groter zijn dan iemand van ons zou kunnen bedenken. Ik zelf beschik niet over die geleerdheid en die morele superioriteit om ook maar een klein beetje van jouw verdiensten te mogen of kunnen bespreken. Daarom zal ik er naar vermogen voor zorgen dat, terwijl de letterenstudies voornamelijk door jouw inspanning over de hele wereld opleven, degenen die in Aberdeen in moreel gedrag en wetenschap worden onderwezen jou als de belangrijkste vader der letteren beschouwen, jouw naam vereren en aanbidden en jouw roem die het zeer verdient onsterfelijk te zijn, voortdurend bezingen. Ik zal jou tenminste altijd de verschuldigde gevoelens van genegenheid betuigen, aangezien de enorme afstand mij niet toestaat jou iets anders te geven, en dank naar vermogen voor de zeer grote weldaden die jij mij ooit betoond hebt.

Vaarwel, en beschouw de Aberdeense universiteit als de jouwe, die de door jou uitgegeven boeken meer dan die van andere stervelingen is toegedaan.

Aberdeen, 26 mei 1528

1997 *Aan Willibald Pirckheimer*
Bazel, 28 mei 1528

Hartelijk gegroet. Ik neem aan dat mijn brief die ik een aantal dagen geleden heb gestuurd, bij jou is bezorgd.[1.] Hierin heb ik je voorbereid op het gerucht dat Eppendorf door heel Duitsland lijkt te hebben verspreid en dat niet minder afschuwelijk dan onwaar is. Wat ik nu wil, zal ik kort uitleggen.

Opsopoeus[2.] heeft de brieven van Basilius en Gregorius van Nazianze in het Grieks uitgegeven,[3.] die ik op me had genomen te zullen vertalen, om daarmee de Poolse bisschop van Krakau,[4.] die mij uit zichzelf met een eervol geschenk van zestig dukaten uitdaagde,[5.] ter wille te zijn. Maar ik heb vernomen dat ze zeer slecht zijn uitgegeven. Meteen op de titelpagina staat *patrôn* in plaats van

1. Brief 1992.
2. Vinzenz Heidecker.
3. *Basilii Magni, et Gregorii Nazianzeni, theologorum Epistolae Graecae, nunquam antea editae* (Haguenau, 1528).
4. Piotr Tomicki.
5. Zie brief 1953.

patros: *patrôn* wordt bij de Grieken namelijk niet gezegd.[6] Ik vermoed dat in de eerste brief oorspronkelijk *battakarai* heeft gestaan, wat 'met een hangende kop' betekent;[7] hij maakte er *bathei karôi* van, wat geen Grieks en geen Latijn is. Omdat ik op grond hiervan andere fouten vermoedde, heb ik van de vertaling afgezien. Kun je daarom aan Opsopoeus vragen of hij, als er een handgeschreven kopie bij hem is, die aan mij wil sturen? Als dit op tijd gebeurt, zal ik het voor de herfst uitgeven; anders bij de eerste de beste gelegenheid. Tegelijkertijd mogen we ons er niet schuldig aan maken dat zo'n grote auteur zo slecht uitgegeven blijft. Dergelijke jongemannen, die overtuigder van zichzelf zijn dan geleerd, en meer op materieel voordeel uit zijn dan het publieke belang, berokkenen de letteren veel kwaad. Ik wens je het allerbeste toe.

Bazel, 28 mei 1528

Erasmus, door bezit en verbintenis de jouwe

Aan de zeer doorluchtige heer Willibald Pirckheimer, raadsheer van Zijne Keizerlijke Majesteit

1997a *Aan Maarten Davidts*
[Bazel, ca. mei 1528?]

Erasmus van Rotterdam groet Maarten Davidts

Hoewel ik met andere dingen bezig was, heb ik deze kleine moeite niettemin graag gedaan, deels voor jou, mijn gastheer - bij de ouden placht het gastrecht immers zelfs in het bijzonder heilig te zijn - deels ter nagedachtenis van een voortreffelijke man, die ik altijd heb ervaren als buitengewoon vriendelijk en mijn welzijn zeer toegedaan. Als het grafschrift jou bevalt, dan is het goed; zo niet, dan zal ik er geen bezwaar tegen hebben het te herschrijven. Vaarwel [Leuven, 1528]

Philippe Haneton, een illustere ridder met gouden keten ligt hier.
Voor koning Filips[1] en keizer Karel
Bekleedde hij met lof het ambt van audiencier.[2]

6. Deze vorm komt wel voor in de *Odyssee*; de gebruikelijke Attische vorm is *paterôn.*
7. *Adagia* 3179.
1. Filips de Schone.
2. Ambtenaar die verantwoordelijk is voor verzoekschriften en officiële documenten.

De heilige orde, die het gulden vlies tooit,
Wilde dat hij aan het hoofd stond van zijn schatkist.
De deugd in deze unieke man overwon de afgunst:
Zo groot was in alles zowel zijn trouw als zijn vriendelijkheid
En de oprechtheid van zijn karakter. Door hoog en laag
Buitengewoon gemist, is hij nu in de hemel.

1998 *Aan Hendrik VIII*
Bazel, 1 juni 1528

Erasmus van Rotterdam groet koning Hendrik van Engeland

Hoewel de voorzienigheid van de eeuwige God, zeer doorluchtige koning, zijn volk met verschillende rampen kwelt en beproeft, verzacht zijn goedheid niettemin de bitterheid van het geneesmiddel op zo'n manier, telkens droevige met heuglijker dingen vermengend, dat de menselijke zwakte het kan dragen. Hij geeft, zoals Paulus zegt, met de beproeving de uitweg,[1] door op een heilzame manier zo te snijden en te branden dat hij genadig de kwelling verlicht door het met troost te vermengen, door zo bijtende wijn over onze wonden te gieten dat hij er niettemin olie bijdoet. Want toen ik, gekweld door de zeer zware last van de inspanningen die ik mij boven mijn krachten getroost om bij te dragen aan de wetenschap, en mijn zeer zwakke gezondheid, zelfs als mijn oude dag nog ver weg zou zijn, maar veel meer nog door de ongeneeslijke twisten in de kerk en de woedende aanvallen van slechte mensen, bijna bezweek, werd mij ineens buiten elke verwachting een brief van uwe majesteit bezorgd, waarin ik zo vriendelijk wordt uitgenodigd naar Engeland te komen, als een schipbreukeling in een zeer heftige storm naar de dichtstbijzijnde rustige haven, en waarin van alles beloofd wordt dat niet bij mijn verdiensten past - want die zijn er niet - maar bij een zeer zachtmoedige vorst.

Ik zou nauwelijks kunnen zeggen, illustere koning, hoeveel kracht, hoeveel vrolijkheid ik aan deze zo voorkomende brief heb ontleend. Ik was blij met de mening die uwe majesteit over mij lijkt te hebben opgevat. Telkens weer hoopte ik dat ik zo iemand was die door zijn adviezen of diensten zo'n christelijke vorst ergens van dienst kon zijn, maar de moed zinkt mij in de schoenen, telkens wanneer ik zie hoe mijn capaciteiten noch aan uw verwachtingen noch aan mijn verlangens beantwoorden. En toch verlangde mijn

1. 1 Korintiërs 10:13.

hart, terwijl zoveel redenen mij tegenhielden, hevig naar Engeland. Mijn leeftijd die dagelijks een grotere last werd, mijn uiterst broze gezondheid, die ik met moeite bewaar door me thuis te verbergen, de verre reis die niet meer veilig van rovers is, en daarbij nog de zeereis, die voor iedereen zwaar is, en de gruwelijke oorlogsgeruchten schrikten me af, en bijna altijd doet iemand in een verhaal een schepje bovenop wat hij gehoord heeft.

Hoewel deze en enkele andere dingen die niet aan een brief kunnen worden toevertrouwd, mij voor de reis deden terugschrikken, heb ik toch een dienaar opgedragen naar Engeland te gaan om te voorkomen dat ik daar onvoorbereid zou arriveren.[2.] Meteen na zijn vertrek kort voor het feest van Pasen[3.] ben ik getroffen door een ziekte die mij zo verzwakt heeft dat het erop leek dat ik een gelukkiger leven zou binnengaan.[4.] Hierdoor ben ik langzaam opgeknapt, maar zo dat mijn toch al geringe krachten nog veel zwakker zijn dan ze hiervoor waren. Hierna kwam mijn dienaar terug, die vertelde dat de situatie in de beide Duitslanden zodanig was dat,[5.] zelfs als niets van de dingen die ik hierboven genoemd heb in de weg zou staan en als de situatie in Engeland zeer rustig zou zijn, toch geen enkel deel van de reis veilig zou zijn. Overal maken de soldatenbendes de dienst uit, die vriend noch vijand sparen. En aan alle kanten dreigt de hertog van Gelderland.[6.]

Daarom geef ik u het enige wat ik kon geven, voortreffelijkste van de koningen: ik dank u voor uw zo buitengewone genegenheid voor mij en ik geef toe dat ik u niet minder verplicht ben dan als ik alles in ontvangst zou hebben genomen wat u in uw vrijgevigheid hebt aangeboden; en des te meer ben ik aan uw goedheid verschuldigd, naarmate ik minder van de verdiensten erken. Ik zal hier niet vragen het mij niet kwalijk te nemen dat ik niet ingegaan ben op uw zo vriendelijke uitnodiging. Uw goede natuur is mij bekend en ik weet dat u, verre van boos te worden, eerder verdrietig bent dat ik zulke gegronde redenen heb voor mijn verontschuldiging. Door het lot worden we gedreven, aan het lot moeten we toegeven.[7.] Als ik in andere zaken evenwel iets voor uwe majesteit zal kunnen betekenen wat schriftelijk gedaan zou kunnen worden, zal ik niets weigeren voor zover het in mijn macht ligt.

2. Quirinus Talesius.
3. 12 april 1528.
4. Erasmus was getroffen door een nieuwe aanval van zijn oude ziekte, nierstenen.
5. *Germania superior* (Opper-Germanië) in het zuiden en *Germania inferior* (Neder-Germanië) in het noorden.
6. Karel van Egmond, die heftig weerstand bood tegen de pogingen van de Habsburgsers om zijn hertogdom onder hun gezag te brengen.
7. Seneca, *Oedipus* 980.

Ondertussen zal ik niet ophouden u die rustige omstandigheden toe te wensen die uw vroomheid en deugd verdienen.

Ik had u niet via mijn dienaar geschreven, aangezien ik meende dat het beter was te zwijgen dan dubbelzinnigheden te schrijven.

Bazel, 1 juni 1528

1999 *Aan Erasmus Schets*
Bazel, 13 juni 1528

Hartelijk gegroet, voortreffelijke vriend. De vergissing over de vijftig pond sterling is de schuld van mijn dienaar.[1.] Met betrekking tot wat Pieter Gillis zei over de negenendertig pond sterling staat het vast dat de bisschop veertig pond aan Tunstall heeft gegeven, waarbij, zoals de koers nu is, drie nobels een pond maken. Want negentig en dertig maken honderdtwintig.[2.]

Pieter Gillis heeft twee wissels, hij kan je er één tonen. De bisschop heeft dus voor het jaar 1526 betaald; voor het jaar 1527 heeft hij tien pond betaald: hij is je nog twintig pond verschuldigd. En dit jaar 1528 is begonnen te lopen vanaf het feest van Maria-Boodschap in de onlangs afgelopen Veertigdagentijd.[3.]

Het jaargeld uit Kortrijk voor het hele jaar zal deze maand op de feestdag van Sint Johannes de Doper betaald moeten worden.[4.] Ik heb Jan de Hondt erover geschreven.[5.]

Betrek Pieter Gillis niet in mijn zaken, voor zover je kunt. Ik wens jouw vrouw en hele familie alle goeds.

Geef geen geld aan mijn dienaar Nicolaas[6.] hier, mocht hij het vragen: hij heeft genoeg en meer dan genoeg. Vaarwel, zeer dierbare vriend.

Bazel, 13 juni 1528

Jouw Erasmus van Rotterdam

Stuur tijdens de jaarmarkt, of via deze dienaar als hij zal terugkeren,[7.] een kwitantie van de volledige som die jij namens mij bij jou bewaart.

1. Quirinus Talesius.
2. Zie de brieven 1965 en 1993.
3. In 1528 viel Maria-Boodschap, 25 maart, in de Veertigdagentijd. In Engeland begon het jaar op 25 maart.
4. 24 juni.
5. Niet overgeleverd.
6. Nicolaas Kan.
7. Waarschijnlijk Kan, maar mogelijk Quirinus Talesius; zie de brieven 2014 en 2015.

Laat de Engelsen niet weten dat mijn geld bij jou ligt. Laat ze geloven dat het naar mij is gestuurd. Laat Pieter Gillis hetzelfde geloven.

Ik stuur je de brief van de aartsbisschop[8.] om je de som van het geld dat gestuurd is te laten zien.

Aan de zeer doorluchtige heer Erasmus Schets, te Antwerpen

2000 *Van Johannes Fabri*
Praag, 17 juni 1528

Gegroet. Ik zou zeker bang zijn, zeer geleerde Erasmus, dat jij deze bijna overmatig lange onderbreking in de brieven die ik jou schrijf, heel anders zou uitleggen dan eigenlijk het geval is, als ik er niet van overtuigd zou zijn dat jij vroeger al net als ik zou hebben ervaren aan wat voor wervelwinden en vloedgolven van bezigheden degene die zich eenmaal aan het hofleven heeft overgegeven, wordt blootgesteld. Want na zo vele en zulke grote koninklijke, dat wil zeggen belangrijke, staatszaken, waarvoor ik me eerst een tijd lang in Hongarije, en nu in Bohemen overal naartoe spoed, heb ik met moeite een beetje tijd voor mezelf gestolen dat genoeg is om Erasmus de groeten te doen. Daarom zul je, door jouw vriendelijke karakter, mij des te sneller vergeving schenken, wanneer ik je tot nu toe minder vaak zou hebben geschreven dan je misschien zou wensen. Ondertussen zou ik je willen verzekeren van mijn gevoelens, waarvan jij tot zover, als ik me niet vergis, hebt ervaren dat ze volstrekt niet onvriendelijk zijn en die ook geen haartje minder liefdevol tegenover jou zijn geworden; het zou juist een lauwe vriendschap zijn die, ook al is zij wederzijds, meteen over zou zijn nadat de beleefdheid van het groeten een of twee keer veronachtzaamd is. Ik blijf dus degene die ik altijd was, namelijk de grootst mogelijke aanhanger van mijn vriend Erasmus. Dit zul je bijvoorbeeld hieruit kunnen afleiden dat ik onze zeer doorluchtige en op alle manieren zeer christelijke koning Ferdinand, mijn zeer genadige heer, zover heb kunnen krijgen dat hij beloofd heeft jaarlijks vierhonderd florijnen uit te zullen keren, evenwel met deze voorwaarde dat jij je zo snel als mogelijk, nadat je je bagage verzameld hebt en je benodigdheden voor de studie bijeengebracht hebt, onmiddellijk naar Wenen begeeft; niet omdat je daar in eigen persoon de letterenstudies zou moeten doceren, maar tenminste toch omdat je een onschatbaar sieraad voor zijne koninklijke majesteit en andere voorname mensen zou zijn, en ook voor de letterenstudies, en uiteindelijk voor de gehele universiteit. Wij weten namelijk allemaal

8. Brief 1965 van William Warham.

van hoeveel belang het is waar op de wereld de grote Erasmus zich bevindt, wiens zo beroemde naam en onvergelijkbare geleerdheid tegenwoordig door de hele wereld wordt bezongen.

Er gebeuren op het moment veel dingen, beste Erasmus, die jou niet tegen jouw wil van jouw geliefde Bazel zullen kunnen scheiden. Eerst maken de nietsnutten die bij het gespuis van Oecolampadius en Zwingli horen (iets onaangenamers dan dat kun je niet bedenken), jou, zoals we hebben kunnen vaststellen, op een behoorlijk onaangename manier het leven zuur.[1] Vervolgens heeft de afgunst van het lot kort geleden juist Froben door een zeer voortijdige dood uit deze wereld weggerukt, waardoor, nu deze bijzondere man er niet meer is, ik niet zie wat jou verder in Bazel zou kunnen aantrekken. Bedenk aan de andere kant hoeveel voordeel het zou opleveren als je zou instemmen met de plannen van de koning. Ten eerste is er in Wenen een zo aanbevelenswaardig gezond klimaat dat het zelfs als aanlokkelijker dan Plato's academie wordt beschouwd. Daar komt bij dat alles in zeer ruime mate voorradig is en tevens de prijs van levensmiddelen zeer laag is. Wat zal ik jou verder zeggen over de royale vrijgevigheid van de bisschoppen, die niet alleen in Hongarije maar ook in Polen een zetel hebben? Ik beloof jou meer dan overvloedige opbrengsten van die kant. Verder zal, afgezien van alle andere dingen, zeker een volledig koor aan geleerden in wedijver om jou samendrommen als was jij een heilig anker.[2] Vervolgens zullen alle studenten in de letteren die er maar zijn zoveel hulde bewijzen aan jouw naam dat jij alleen om deze reden al onsterfelijk zult zijn, want hoeveel denk je dat er zullen zijn die, zodra ze zullen vernemen dat Erasmus is gekomen, zelfs als ze de hogere studie daarvoor zouden hebben neergelegd, deze onmiddellijk opnieuw willen oppakken? Door de gunst en vroomheid van de koning is namelijk kort geleden alles zo grondig georganiseerd dat de salarissen van alle hoogleraren zijn vermeerderd met vrij hoge toeslagen, en voornamelijk met het doel dat alle hooggeleerden in het Grieks, Latijn en evenzo Hebreeuws, waar op de wereld ze zich ook maar mogen bevinden, hier worden verzameld om, nadat de sofisten verjaagd zijn, die posities te bekleden.

Maar ik dwaal af. Ik zal ervoor zorgen dat de koning zelf jou zeer binnenkort eigenhandig schrijft.[3] Met deze brief van mij wil ik je van tevoren waarschuwen, zodat jij op jouw beurt, zo snel mogelijk, mij op de hoogte zult stellen van wat je van plan bent. Het ga je goed en schrijf terug.

1. Oecolampadius was nu de voornaamste leider van de evangelische hervormingsbeweging in Bazel en een volgeling van Zwingli in de controverse met de lutheranen over de eucharistie.
2. *Adagia* 24.
3. Niet overgeleverd.

Praag, 17 juni 1528
Met heel zijn hart de jouwe, Faber
Aan Erasmus van Rotterdam, zijn vriend van onvergelijkbare geleerdheid, te Bazel

2001 *Van Erasmus Schets*
Antwerpen, 24 juni 1528

Hartelijk gegroet. Ik heb je voor het laatst in de maand mei geschreven, via jouw koerier Quirinus,[1.] die naar ik geloof en hoop behouden bij jou is aangekomen. Sindsdien heb ik klaargezeten in afwachting van een brief van jou, die ik tot nu toe niet heb aangetroffen.

Ik heb jou geschreven over het geld dat in Londen bij Weldanck in bewaring was gegeven, de hele reeks gebeurtenissen, en dat het ten slotte Tunstall zelf was die, nadat het geld was teruggehaald, het met hulp van een zekere Italiaan in wissels daarheen naar Pieter Gillis heeft gestuurd, dat wil zeggen deze negentig nobels, die zo lang bij Weldanck verborgen waren. Deze zijn bij de overige zevenentwintig opgeteld, wat samen honderdzeventien nobels maakt, van welke soort drie één pond sterling maken, en niet in de soort die van goud is geslagen, zodat de hierboven genoemde honderdzeventien nobels neerkomen op negenendertig ponden sterling, die Tunstall heeft gewisseld voor vijftig pond elf schelling en acht penning in Vlaams geld.[2.]

Op basis hiervan is het duidelijk dat de betaling van jouw jaargelden in Engeland onmiddellijk na de waardevermindering van goud heeft plaatsgevonden. Het zou geen slecht idee zijn mij te laten zien hoe jouw Engelse jaargelden geregeld zijn. Ik zou instructies kunnen geven aan Luis de Castro, die er jaarlijks in jouw naam beleefd om zou kunnen vragen, wat jou, en hen die graag willen dat het jou wordt gegeven, zou ontlasten. Voor hen is het misschien een last zorg te dragen voor een goede wisselkoers voor wat ze geven. Luis bewijst je namelijk graag een dienst.

Wat ik voor de rest aan geld heb ontvangen in jouw naam, weet je uit het verslag in de brief die ik met Quirinus heb meegegeven.[3.] De waarde en het totaalbedrag van het geld in mijn bezit dat ik tot nu toe ontvangen heb, is namelijk zeshonderdveertig Brabantse florijnen; wat ik daarna zal ontvangen, zal ik erbij optellen, en ten slotte zal ik doen wat je zult opdragen.

1. Brief 1993, bezorgd door Quirinus Talesius.
2. Zie de brieven 1866, 1931, 1993 en 1999.
3. Brief 1993.

Een andere keer heb ik Karel Uutenhove, die voor zijn studie naar Bazel is gegaan, aan jouw welwillendheid toevertrouwd. Hierbij stuur ik je tezamen met deze een aantal brieven die aan hem gericht zijn. Ik verzoek je ze aan hem te geven en hem in mijn naam te groeten. Jij krijgt ook de groeten en schrijf me hoe het met je gaat zodra je tijd hebt. Want jouw gezondheid betekent veel voor de mijne.

Vanuit Antwerpen, 24 juni 1528

Jouw zeer goede vriend Erasmus Schets

Aan de onvergelijkbare Erasmus van Rotterdam, groot kenner van de heilige letteren. Te Bazel

2002 *Aan Ferry de Carondelet*
Bazel, 25 juni 1528

Dit is het voorwoord bij een editie van de geschriften van Faustus, bisschop van Riez in het Gallië van de vijfde eeuw, die werden uitgegeven in 1528 (*Fausti episcopi de gratia Dei et humanae mentis libero arbitrio opus insigne, cum D. Erasmi Roterodami praefatione*). Erasmus' bijdrage aan de uitgave lijkt beperkt te zijn gebleven tot het schrijven van dit voorwoord.

Erasmus van Rotterdam groet de zeer doorluchtige heer Ferry de Carondelet, aartsdiaken van Besançon

Waarom zou ik de verkoudheid - gehate vijand van mensen die zich op de studie toeleggen - verwensen die, toen ik daar bij u was, plotseling was opgekomen en mij het zeer welkome genoegen in uw zeer aangename gezelschap te verkeren ontnam en tegelijk u en uw vrienden, bij wie ik mij geliefd wilde maken, overlast bezorgde?[1.] Ook als het nu wegens mijn gezondheid veilig zou zijn uit het nest uit te vliegen, zou het dat niet zijn wegens de sprinkhanen die overal het platteland in bezit nemen, die nog veel schadelijker zijn dan die in Egypte, aangezien die slechts de gewassen vernietigden, terwijl deze lijf noch goed van de mensen sparen.[2.] Daarom zullen we - het enige wat overblijft - in elk geval op deze manier met elkaar praten.

Ik stuur u samen met deze brief een jachttrofee.[3.] ‘Is die van u?’ zult u vra-

1. Een verwijzing naar Erasmus' bezoek aan Porrentruy en Besançon in Bourgondië in 1524.
2. Bendes soldaten die over het platteland trekken.
3. D.w.z. van de jacht naar boeken.

gen. Zeker niet. Eerder zal een schildpad een haas inhalen, zoals ze zeggen.[4.] Hij is van Adelaar. ‘Van wie?’ zult u vragen. Ik twijfel er niet aan dat u hebt gehoord van de naam van de voortreffelijke Hermann von Neuenahr,[5.] proost van de kerk van Keulen, die, hoewel hij zeer beroemd is door zijn lange lijn van voorouders, zich door zijn geestelijke gaven, zijn fijnzinnige oordeel, zijn buitengewone en uitzonderlijke geleerdheid, zijn morele zuiverheid samen met zijn zeldzame wijsheid, verder zijn zeldzaam verheven geest gecombineerd met zijn bewonderenswaardige zachtmoedigheid, toch zo onderscheidt dat hij zelfs zonder aanbeveling van zijn stamboom niet anders dan beroemd en vooraanstaand kan zijn. Aangezien hij zich in plaats van de dobbelsteen en Venus met de studie bezighoudt, heeft hij dit boek in een oude bibliotheek opgespoord, alsof het een prooi was die zich schuilhield in de bosjes. Toen het eenmaal opgespoord was, heeft hij het gevangen; toen het eenmaal gevangen was, heeft hij het hierheen gestuurd. Toen het eenmaal naar één persoon gestuurd was, heb ik het voor iedereen openbaar gemaakt. Had hij het maar opgestuurd voordat ik *De libero arbitrio* tegen Luther schreef!

Er lijkt een concilie in Frankrijk te zijn geweest, waarin de ketterij van Pelagius zou zijn veroordeeld.[6.] Het is verbazingwekkend met hoeveel snelheid deze Afrika voor zich heeft gewonnen. Zij is immers waarschijnlijk ontstaan in Frankrijk, aangezien we aannemen dat Pelagius een Breton is geweest.[7.] Julianus,[8.] een geleerde en welbespraakte man heeft haar vernieuwd toen ze al aan het verzwakken was. Augustinus heeft hem bestreden in een aantal doorwrochte boeken. Hieruit kunnen we leren hoe gevaarlijk het is een nieuwe leer te zaaien, omdat er geen verkondiging zo dwaas is of zij krijgt haar aanhangers. Wat is er immers idioter dan de leer van Mani? Augustinus had hem onderschreven, een zo geleerd en scherpzinnig man.

Ondertussen zult u in uw wijsheid de waarlijk christelijke zachtmoedigheid van de bisschoppen uit die tijd inzien, die niets anders van de priester Lucidus (hij had namelijk de leer van Pelagius verkondigd) verlangden dan dat hij de veroordeling van de artikelen onderschreef zonder dat hij aanwezig

4. *Adagia* 784.
5. Neuenahr betekent ‘nieuwe adelaar’.
6. Erasmus lijkt te verwijzen naar de synode van Arles in 473, maar hij vergist zich in de ketterij die er veroordeeld werd. Zie noot 9 hieronder.
7. Pelagius was een Britse monnik.
8. Julianus van Eclanum.

was.[9.] Verder zult u inzien hoe zij die aanleg voor onderwijzen hadden die de apostel Paulus in het bijzonder van een bisschop verlangde.[10.] Want niet langer tevreden met veroordelen, onderwijzen ze en ze voeren niet alleen het gezag van het concilie aan, maar gebruiken getuigenissen uit de Heilige Schrift om te overreden. Maar hoe voorzichtig en omzichtig wordt de vrije wil gehandhaafd, namelijk zonder ondertussen iets aan onze verdiensten toe te schrijven! Er zijn mensen die vertellen dat deze Faustus het ooit met Pelagius eens is geweest.[11.] En om deze reden is men in distinctie 15 van het *Decretum* van mening dat de geschriften van een zekere Faustinus van Riez in Gallië apocrief zijn, hoewel hij hier Faustus wordt genoemd.[12.] Dat het een oud werk is, wordt ook zonder het commentaar van de kroniekschrijvers, die menen dat het uit het jaar 490 is,[13.] duidelijk uit de stijl zelf. U herkent er gemakkelijk de Gallische manier van uitdrukken in. Die is namelijk bloemrijk en ritmisch, en eerder vriendelijk dan krachtig, een manier van spreken zoals we zien bij Eucharius en Sulpicius.[14.] Want de Hilarius-editie, die ik aan de aartsbisschop van Palermo,[15.] uw broer, heb opgedragen, is meeslepender maar niet zo helder. Deze Faustus is helderder dan Hilarius, eenvoudiger dan Eucharius, meer rechttoe rechtaan dan Sulpicius. Hij gebruikt een stijl die zeer geschikt is voor onderwijzen, helder, goed gestructureerd, bondig en toch niet onaangenaam. Als hij iets uit de boeken van het Oude Testament citeert, zet hij de vertaling uit de Septuagint erachter om te voorkomen dat iemand de Schrift meteen overslaat. De heilige Hieronymus schreef ergens dat de wetenschappen in Gallië bloeiden;[16.] des te meer moeite moet men zich getroosten om ze weer te laten bloeien, zoals ze tot nu toe met veel succes weer begonnen zijn te ontspruiten. Dat een Galliër een andere Galliër zal ontmoeten zal in elk geval een aanbeveling voor u zijn.

Ik zal begrijpen dat ik u met dit cadeautje een plezier heb gedaan, zodra u

9. Lucidus was geen pelagiaan, maar juist een extreme aanhanger van de predestinatieleer. Opgedragen zich van deze denkbeelden te distantiëren, bracht Lucidus het concilie van Arles in 473 schriftelijk op de hoogte van zijn onderwerping.
10. 1 Timoteüs 3:2.
11. Volgens Faustus speelde, naast de goddelijke genade, ook de vrije wil een rol in de verlossing. Zijn boek over de goddelijke genade en de vrije wil werd daarom door de synode van Orange in 529 veroordeeld als semi-pelagiaans.
12. Het *Decretum Gelasianum* heeft het over de werken van 'Faustus van Riez in Gallië' die als schadelijk worden aangemerkt, en niet die van 'Faustinus'. Erasmus vergist zich hier dus of het was een fout in de editie van het *Decretum* die Erasmus gebruikte.
13. Volgens Johannes Trithemius in zijn *Liber de ecclesiasticis scriptoribus.*
14. Eucherius van Lyon en Sulpicius Severus.
15. Jean de Carondelet.
16. Zie Hieronymus, *Epistolae* 125, 6.

mij schadeloos hebt gesteld, maar zelfs een briefje, hoe kort ook, zal mij voldoende compenseren. Ik bid om blijvende voorspoed voor uwe hoogwaardigheid.

Bazel, in het jaar 1528, op de dag na de feestdag van Johannes de Doper

2003 *Van Alonso de Fonseca*
Madrid, 29 juni 1528

Alonso de Fonseca, aartsbisschop van Toledo, primaat van Spanje etc., groet de theoloog Erasmus van Rotterdam

Dat u mijn brief, Erasmus, te midden van de werkzaamheden en de aantijgingen die u constant bezighouden, beschouwt als een troost, zou zeker een reden zijn om van harte blij te zijn, zowel voor mij als ook in enigermate voor u, als het aan de andere kant geen verdriet zou doen dat u zodanig wordt behandeld door degenen wie het het minst betaamt, dat u dit soort troost nodig hebt, een man die geboren is voor het opbeuren en kalmeren van de gemoederen met blijvende en echte troost en daarmee bezig is geweest. Maar ik verkeer trouwens al lange tijd in de veronderstelling dat u uw zaken zo geregeld hebt dat u gewoonlijk over dergelijke gebeurtenissen niet eens erg bezorgd bent en, als ze u bedrukken, hiervoor nergens anders troost zoekt dan in uw goede en zuivere geweten. Toch handelt u in overeenstemming met uw vriendelijke en dankbare karakter door toe te staan dat de inspanningen van uw vrienden zoveel voor u betekenen dat u die onder zulke voorwendselen eert.[1] Ik zou willen dat het ook mogelijk zou zijn u op andere manieren, niet alleen door middel van brieven, geheel van die zorgen te bevrijden, Erasmus! Geloof me, dan zou u hier niet meer onder lijden, hoewel we overigens in geen enkel opzicht spijt moeten hebben van de moeite die we aan uw zaak hebben besteed, in zoverre dat de storm die afgelopen jaar is opgestoken nu niet alleen zachter lijkt te razen, maar langzaamaan zelfs tot bedaren lijkt te komen. Maar als hij, zoals ik hoop, helemaal zal zijn gaan liggen, heeft het nut gehad dat hij was opgewekt. In ieder geval lijkt u tot nu toe volop te hebben bereikt dat de tegenstanders begrijpen dat ze de juiste juridische procedures moeten volgen, geen geweld en onderdrukking moeten toepassen, wat bij dit soort opruiende woordenwisselingen het belangrijkste is.

1. Zie brief 1874.

We hebben uw verdediging gelezen,[2] maar, omdat ik het druk heb met andere zaken, haastig. Vooral prettig eraan was dat u die zelfbeheersing - grotendeels dan (want door enkelen was het niet mogelijk dat over alles te zeggen) - en fatsoen hebt getoond waarvan ik hoopte dat u die in dit soort teksten zou tonen en waarop ik bij u zelfs had laten aandringen.[3] Het is niet aan mij om over de rest te oordelen: Erasmus is zichzelf altijd trouw. Ga dus door met wat u doet, namelijk zich met de dag meer verdienstelijk te maken voor de christenheid, en tegelijk onsterfelijke roem voor uzelf te verwerven. Er is geen sprake dat die door de schaamteloosheid van uw rivalen enigszins verminderd wordt, integendeel, zijn schittering wordt door deze wrijving juist eerder sterker.

Het opschonen van de werken van Augustinus, waarvoor u zich naar ik hoor inspant, is een taak die goed bij u lijkt te passen. Hij leek namelijk de enige uit de oudheid overgebleven auteur te zijn om met Erasmus als vroedvrouw voor ons opnieuw geboren te worden en van wie in het bijzonder ik zelf verlangde dat hij als enige uit velen helemaal hersteld werd, wegens een aangeboren neiging waardoor ik al vanaf mijn jeugd ben gegrepen door eerbied en bewondering voor deze grote man.

Maar waarom zou ik u er te midden van uw vele werkzaamheden niet naar mijn vermogen toe aansporen te voltooien waar veel mensen u naar ik weet al lang met zeer grote inzet toe uitnodigen en waar u zelfs al uit uzelf en zelfs met veel succes aan bent begonnen? Aangezien u tot nu toe zoveel moeite in het versterken en beschermen van de christelijke studies hebt gestoken, moet u van nu af aan net zoveel moeite steken in het bestrijden van nieuwe dwalingen, of eerder oude die opnieuw de kop opsteken. We zien deze met de dag alsof het onkruid is de wijngaard van de Heer, waarin u naar vermogen arbeid verricht, compleet overwoekeren en de knoppen en de loten al zozeer in de weg zitten dat het gevaar dreigt dat, als ze verder zullen groeien, ze de planten die daar wel horen door hun onzuiverheid volledig uitdrogen en doden. U zult tenminste een daad stellen die uw geleerdheid en uw geloof waardig is. Verder zult u uw Duitsland te hulp komen, dat door zoveel sekten is besmet, door zoveel dwalingen bevangen en ten slotte door zoveel onenigheid en opstanden al in verval raakt en te gronde gaat. Zelfs wanneer het christelijk geloof volstrekt niet in aanmerking zou worden genomen (waarvan wij overigens weten dat het uw eerste zorg is), zou de bijzondere luister en schoonheid van dit rijk niet alleen u maar iedere voorname burger toch ertoe moeten bewegen dit kwaad tegemoet te treden. Maar als het de overhand krijgt, zal uw staat zonder enige twijfel heel snel

2. Namelijk de *Apologia adversus quosdam monachos Hispanos*.
3. Zie brief 1813.

van de bloeiendste van alle de beklagenswaardigste en verdorvenste worden.

Maar u hoeft bij mij nu niet aan te komen met dat gebruikelijke excuus van gebrek aan lichaamskracht en geleerdheid. Iedereen is ervan overtuigd dat Erasmus zelfs als enige van iedereen opgewassen is tegen zo'n grote taak als deze, niet zozeer door de hulp van uw welsprekendheid en geleerdheid, waarvan de wereld sowieso weet waar ze toe in staat zijn, maar door het vertrouwen dat u bij iedereen geniet en uw gezag. Daarom valt het te verwachten dat er bij deze zaak zeer veel invloed zal uitgaan van een man die niet vooraf overladen is met weldaden van de aanzienlijken, en zelfs uit eigen vrije wil elke toegang tot groter vermogen voor zichzelf in de toekomst heeft afgesloten, iemand van wie men dan ook kan geloven dat hij aan het gevecht is gaan deelnemen, niet daartoe gebracht door ziekelijke vleierij, niet door de verleiding van hebzucht of ambitie, maar door een vroom verlangen. Bijna niemand anders zal kunnen deelnemen van wie men niet denkt dat hij het belang van zijn eigen klasse behartigt of de macht van weinigen dient, en zich aan precies die zonden overgeeft die bij uitstek het brandhout voor dit vuur verschaften.

Maar het is een taak vol gevaren en vol moeilijkheden. Want we moeten ofwel de aanzienlijken schaamteloos vleien ofwel door veroordeling van hun morele gedrag hun haat opwekken. Wat moeten we dan doen? Zullen we vanwege dit probleem de verdediging van het ware geloof opgeven en toestaan dat de zonden van de mensen de zuiverheid van de kerk aantasten, zodat zij lijkt te boeten voor onze fouten? Ja, het zal zelfs mogelijk zijn de zaak zo te regelen dat zowel de waanideeën van onze tegenstanders als de verdorven zeden bij ons zelf als een dubbele beloning van onze inspanningen worden gecensureerd. Dan zal, wanneer de laatstgenoemden weer verstandiger worden en de eerstgenoemden hun verstand überhaupt terugkrijgen, en nadat er eens een duurzame vrede tussen de vorsten is gesloten, de staat eindelijk zonder onlusten en zonder politieke onrust ingericht en georganiseerd gaan worden.

Maar waarom vertel ik u dit, die dit allemaal beter veel beter weet? De verontschuldiging die u aanvoert om niet naar ons te hoeven reizen accepteren wij graag, aangezien het niet anders kan, en afgezien daarvan weet ik heel goed dat u beter aan uzelf rekenschap zult kunnen geven van zo eervolle rust dan van een reis, en verder dat het voordeel van dit besluit zich zal uitstrekken tot meerdere mensen doordat u zich voortdurend aan de studie wijdt. Om dit deels te ondersteunen hebben wij ervoor gezorgd dat er een wissel naar u wordt gestuurd.[4.] Eens zal zich de gelegenheid voordoen om vrijgeviger tegenover u te zijn. Vaarwel en wees ons genegen. Madrid, 29 juni 1528

4. Voor een bedrag van tweehonderd gouden dukaten (zie brief 2004).

2004 *Van Juan de Vergara*
Madrid, 29 juni 1528

Mijn antwoord op de twee brieven die ik van jou heb ontvangen, gedateerd 2 september en 15 oktober,[1] zeer illustere Erasmus, is aan de late kant, omdat ik niet wilde dat ze zonder de brief van mijn vorst bij jou zouden aankomen.[2] En daarbij vind ik het minder van dienstvaardigheid getuigen dat ik me bij van een vriend die zo druk bezet is en door brieven van overal en iedereen belaagd wordt, verontschuldig voor een langdurig stilzwijgen dan voor al te frequente plichtplegingen, vooral als het iemand is bij wie in belangrijker zaken geen enkel plichtsverzuim kan worden aangewezen. In het feit dat je je niet alleen tevreden stelt met mijn armzalige en trage pen, maar je er zelfs - dat is toch niet te geloven - lovend over uitlaat, zie ik jouw goede wil tegenover mij. Omdat jouw oordeel alleen maar eerlijk kan zijn, omdat het van jou afkomstig is, verlang ik niet en acht ik het evenmin in mijn belang dat het naar buiten gebracht wordt. Alles wat jij schrijft over jouw zaak kan ik alleen maar onderschrijven; dat is immers wat gemakkelijk de goedkeuring van iedereen krijgt, helemaal die van mij, voor wie wat door jou geschreven is alleen meer goed kan zijn. Jouw vijanden, toen die eerste woede waarmee ze jou aan de blinde vooroordelen van de publieke haat wilden blootstellen geen effect had, namen het vervolgens met een loden zwaard tegen jou op,[3] zodat het lijkt dat de meer verstandigen bijna een beetje spijt hebben van hun zo grote gebrek aan zelfbeheersing. Enkelen gaan nog altijd tekeer, maar dat zijn lieden van lager allooi, zodat het beter lijkt van nu af aan deze hele kliek te negeren dan te provoceren. De uitspraak lijkt voor honderd jaar te zijn verdaagd zoals bij de Areopaag -[4] tot die tijd geen woord er meer over. Ik zou geloven dat de rechters een zelfde soort beleid hebben gevolgd met betrekking tot de uitgave van jouw *Apologia*,[5] waar

1. Brief 1875 is gedateerd 2 september 1527; de brief van 15 oktober is niet overgeleverd.
2. Brief 2003 van aartsbisschop Fonseca.
3. *Adagia* 1410.
4. Een verwijzing naar de uitspraak van de Areopaag, de hoogste rechtbank van het oude Athene, in een rechtszaak rondom een weduwe die haar nieuwe echtgenoot en stiefzoon uit wraak gedood had, omdat deze echtgenoot haar zoon uit haar eerste huwelijk had gedood. Vanwege de complexiteit van de zaak en uit begrip voor de weduwe besloot de Areopaag de betrokken partijen pas over honderd jaar te horen.
5. Zie brief 1967.

ze zich tot op heden althans terughoudend tegenover opstellen om te voorkomen dat ze de indruk wekken door uitdrukkelijke toestemming jouw vijanden of door een verbod jou zelf uit partijdigheid te willen schaden. Maar als het boek op een of andere manier zonder waarschuwing plotseling op het toneel verschijnt, hoop ik dat het met des te groter applaus wordt ontvangen. Maar hoewel ik niet denk dat het aan mensen zal ontbreken die wegens de onverbloemde uitspraken erin over dat soort rechters de haat tegen jou proberen aan te wakkeren, twijfel ik er toch in het geheel niet aan dat lezing ervan de schaamteloosheid van velen zal verminderen, velen in hun geestelijke twijfels zal bemoedigen, de meesten ten slotte voor jou zal winnen, ook uit de groep van hen die jouw aanklagers steunden.

Mijn aartsbisschop toont zijn gebruikelijke genegenheid voor jou door jouw eer te verdedigen. Jouw tegenstanders trachten hun jaloezie wegens deze gunst geheel op mij af te schuiven, waarbij ze soms dreigementen niet sparen. De ijver waarmee ik ben begonnen me voor jou in te zetten toon ik dagelijks en zal ik in nog grotere mate tonen. De zeer eerwaarde bisschop heeft uit jouw brief aan mij vernomen dat jij je op het moment met grote inspanningen en veel uitgaven toelegt op het herstellen van Augustinus. En hij kende onmiddellijk tweehonderd dukaten aan jou toe ter bekostiging hiervan: hierbij ingesloten ontvang je de wissel. Hij verlangt echter, wat je uit zijn brief zult vernemen, dat jij je concentreert op de weerlegging van de ketterijen bij jullie. Hij is namelijk van mening dat wie in de wijngaard van de Heer zijn land zo heeft bewerkt, zo stekken heeft geplant, zo aan de overige vereisten van de landbouw heeft voldaan, niet straffeloos het wieden kan overslaan, omdat anders de rest van het werk bijna vergeefs zal zijn geweest.

Ik weet dat jij al lange tijd door meerdere mensen over deze kwestie bent lastiggevallen en ik twijfel er niet aan dat je aan jezelf rekenschap van dat besluit kunt geven. Niettemin ben je het verplicht naar de goedkeuring, zo niet van iedereen, dan in ieder geval naar die van je belangrijkste vrienden te streven.

Mijn broer Francisco, die door een langdurige en ernstige ziekte was overvallen, maar inmiddels door jouw brieven op wonderbaarlijke wijze hersteld was, is bij mij thuis enigszins aangesterkt. Toch heeft hij zijn oude geestelijke en lichamelijke kracht en opgewektheid nog niet terug. Hij zal je misschien een brief sturen.[6.] En zelfs mijn broer Tovar schrijft je, zodat wij allemaal die rust van jou belagen.[7.] Dan is er nog mijn zus Isabel, een jonge

6. Francisco de Vergara schreef Erasmus in antwoord op brief 1885, maar de brief is niet overgeleverd.
7. Vergara's halfbroer Bernardino Tovar.

vrouw die niet afkerig is van de muzen en na eerst genoegen te hebben geschept in jouw boeken in onze moedertaal, deze nu zelfs steeds opnieuw in het Latijn leest en met niet te versmaden profijt op het gebied van zowel geleerdheid als vroomheid. Ze dringt er bij mij per brief op aan jou de hartelijke groeten van haar te doen. Neem van mij aan dat wij allemaal jouw volgelingen zijn.

Vaarwel. Madrid, 29 juni 1528

2005 *Aan Ferdinand van Oostenrijk*
Bazel, 15 juli [1528]

Aan de onoverwinnelijke Ferdinand, koning van Hongarije en Bohemen, infant van Spanje, aartshertog van Oostenrijk, hertog van Bourgondië, markgraaf van Moravië, graaf van Tirol en algemeen plaatsvervanger voor het gehele rijk

Als ik niet met heel mijn hart blij zou zijn over de successen van een vorst die zich zo verdienstelijk tegenover mij heeft gemaakt en mij zo goed behandeld heeft, beroemde koning Ferdinand, zou ik terecht de meest ondankbare mens onder de mensen genoemd worden. Als ik bovendien niet uitermate verheugd zou zijn over het geluk van degene van wiens welzijn het welzijn van de gehele christenheid voor een groot deel afhangt, zou ik als meer dan goddeloos moeten worden beschouwd. Want hoewel elk menselijk geluk van God de schepper komt, sterkt en bemoedigt hij niettemin zijn volk gewoonlijk door middel van goede vorsten wanneer hij genadig is, teistert hij het door middel van slechte wanneer hij vertoornd is. Daarom verdien ik hiervoor op geen enkele manier lof, als ik doe wat de grootste misdaad zou zijn om het niet gedaan te hebben. Het doet mij verdriet dat ik niet zie wat ik uwe hoogheid kan bieden behalve gelukwensen en een welwillende gezindheid, namelijk als gevolg van deze leeftijd en deze gezondheid bovendien, die op zich al een ondraaglijke last zou zijn, zelfs wanneer het ongemak van de ouderdom er niet bij zou komen. In ieder geval zal ik wat er nog met de overgebleven verstandelijke en lichamelijke kracht verricht kan worden, standvastig tot aan mijn laatste levensdag verrichten, met de hulp van God. Hij zal zich in overeenstemming met zijn goedheid ertoe verwaardigen ook zonder mij de daden en handelingen van uwe hoogheid te bevorderen tot voordeel van het christendom en de eendracht van de kerk: dat is wat ik voortdurend in vurige gebeden wens. Voor de gunst die u in uw zeer

vriendelijke brief verleent,[1.] hoewel u hiermee natuurlijk niets nieuws doet, ben ik u zeer dankbaar.

Bazel, 15 juli [1528]

Erasmus van Rotterdam

2006 *Aan Johannes Fabri*
Bazel, 16 juli 1528

Aan de zeer geachte Johannes Fabri, raadsheer van de zeer doorluchtige koning Ferdinand, hartelijk gegroet

Ik heb nooit getwijfeld over jouw voortdurende welwillendheid tegenover mij. Ik koester en waardeer de intenties van de vorst.[1.] Ik ken de streken van die mensen: ik overweeg te vluchten, maar ik zie geen toevluchtsoord. Mijn gezondheid is er zodanig aan toe dat God mijn enige hoop is. Ik ben evenwel niet bang voor de dood, maar voor langdurig lijden. Want of het nu een blaassteen is of een blaaszweer, elk van beide kwalen is erger dan vele doden. Je weet wat het is om een oudere boom over te planten.[2.] Je nodigt me uit naar Wenen te komen, dat wil zeggen naar een nieuwe wereld, terwijl ik al stervende ben. Er zijn daar ook, meen ik, gestoorde theologen en kwaadaardige monniken, die gehoorzamen aan pausen noch vorsten. Je kent de Spaanse tragedie.[3.] De theologische faculteit in Parijs heeft het gewaagd enkele van mijn boeken te veroordelen, in het bijzonder de *Colloquia*, maar ze kunnen niet één goddeloze passage tonen.[4.] Enkele mensen daar gaan flink tekeer onder de leiding van Béda. Alleen mijn geweten houdt me weg van de lutheranen: anders zou ik die kwelgeesten ronduit laten weten wat voor mensen het zijn.

Over de opbrengsten maak ik me weinig zorgen omdat ik me al voorbereid op mijn vertrek hiervandaan. Hoogleraren in talen worden ook elders voor grote salarissen in dienst genomen, maar er zijn geen toehoorders: zo veel luiheid heeft dit nieuwe evangelie veroorzaakt. En gesteld dan al dat niets mij van Wenen zou afhouden, welke god zou me daarheen brengen?

1. Niet overgeleverd.
1. Koning Ferdinand.
2. *Adagia* 343.
3. Zie brief 1967.
4. In mei 1526 had de theologische faculteit Erasmus' *Colloquia* verboden en in december 1527 een aantal van zijn andere werken.

Beweging bij deze blaaskwaal betekent mijn dood, en zelfs de kleinste verandering in mijn dieet vormt een gevaar voor mijn gezondheid. En wat moet ik dan in Wenen doen, een trotse stad, naar ik hoor, en door en door Duits. Mijn gezondheid verdraagt zelfs het ontvangen van beleefdheidsbezoeken door geleerde mannen niet. Het is tenslotte van weinig belang waar ik dit nietige lichaam zal neervlijen. De wens naar Wenen te gaan is groter dan de verwachting. Vaarwel, Bazel, 16 juli 1528.

Erasmus van Rotterdam

2007 *Aan Bernhard von Cles*
Bazel, [ca. 16 juli] 1528

Erasmus van Rotterdam groet Bernhard, bisschop van Trente

Hoogwaardige bisschop, om u te laten weten dat uw beschermgeest geluk heeft gebracht aan de Irenaeus-editie:[1] zij wordt nu opnieuw uitgegeven, op dringend verzoek van de boekverkopers. Ik hoop dat die jongemannen die wat dan ook aan zomaar iedereen opdragen, niets in hun opdracht aan belangrijke bisschoppen van de kerk schrijven dan wat past bij hun waardigheid! Ik feliciteer niet zozeer u als wel Ferdinand met de eer van dat ambt.[2] Hij heeft des te meer van dergelijke raadsheren nodig naarmate de last van de macht die hij draagt groter is. Desalniettemin lijkt die op het punt te staan nog veel groter te worden. Ik bid dat dit niet alleen voor hem maar ook voor de christelijke wereld gunstig en gelukkig is. Met blijdschap herkende ik de hand van uwe hoogheid in de brief van de koning[3] en ik heb hem eerbiedig gekust. Moge de Heer uw zaken zegenen.

Bazel, 1528

1. De eerste editie van Irenaeus van Lyons *Adversus haereses* uit 1526 was opgedragen aan Von Cles.
2. Het kanselierschap aan het hof van Ferdinand van Oostenrijk.
3. Niet overgeleverd.

2008 *Aan Caspar Ursinus Velius*
Bazel, 16 juli 1528

Aan Ursinus Velius

Hartelijk gegroet. De *Paraphrasis in Ioannem* is afgelopen herfst uitgekomen. Hoewel ik het werk al aan Ferdinand had opgedragen toen hij nog geen koning was, heb ik toch uit eigen beweging de titel gewijzigd en het woord koning eraan toegevoegd. En dat terwijl ik nog niet nog niet zeker wist of het zover zou komen.[1.] De theoloog over wie jij schrijft, Hesychius, is al in druk verschenen.[2.]

Er is geen sprake van dat ik je regels voorschrijf, maar soms maakt mijn genegenheid ook iemand die alles onthoudt op iets attent. Ik zie dat niets veiliger is dan helemaal niets te schrijven. Vol enthousiasme liet je me weten dat jou de taak van historicus was opgedragen[3.] en met geen enkel woord gaf je aan dat je wilde dat dit geheim bleef. Maar dit feit is zo belangrijk dat bekendmaking voor de koning niet oneervol is en het jou zelfs roem bezorgt. En nu beklaag jij je dat wat jij absoluut niet wilde, in de wereld bekend is geworden.[4.]

Het was niet mijn bedoeling om iedereen in de *Ciceronianus*[5.] aan de beurt te laten komen. Tien voorbeelden waren voldoende en ik heb een grotere fout gemaakt door er zoveel te noemen dan door sommigen over te slaan. Ik heb ze niet opgenomen omdat ik ze moest prijzen, maar Nosoponus ontneemt iedereen de reputatie van een ciceroniaan,[6.] hoewel ik en passant wat lovende woorden heb rondgestrooid. Beatus Rhenanus had ik uiterst gunstig beschreven, zoals hij dat verdient; toch zou ik niet tot publicatie overgaan, als ik hem niet eerst de passage had laten zien. Ik ken zijn gevoelige karakter. Daarna kwam hij naar me toe, zogenaamd om me te vragen of het voor hem voordelig was dat hij werd genoemd. Ik antwoordde dat ik zou doen wat hij zelf het liefst wilde. ‘Misschien zou het beter zijn’, zei hij, ‘dat mijn vermelding achterwege blijft’. ‘Dat zal ik doen’, zei ik en zo ging hij weg. Er zijn mensen die ik niet zou willen vermelden tenzij ze het zelf wil-

1. De *Paraphrasis in Ioannem* verscheen in februari 1523, voordat aartshertog Ferdinand koning was; zie brief 1333. Van een herdruk uit 1527 is geen exemplaar bekend.
2. *Isychii presbyteri Hierosolymorum in Leviticum libri septem* (Bazel, maart 1527).
3. Zie brief 1917.
4. De klacht was dat Erasmus in de *Ciceronianus* meldde dat Ursinus een geschiedwerk aan het schrijven was.
5. Ursinus nam het Erasmus kwalijk dat Juan Luis Vives en Haio Herman niet in de *Ciceronianus* werden genoemd; zie brieven 2040 en 2056.
6. Via Nosoponus drijft Erasmus de spot met de Italiaanse ciceronianen.

len. Vives reken ik bijna tot die groep.[7] De Fries Haio Herman heeft niets gepubliceerd en ik heb niets van hem gezien behalve een paar brieven aan mij, waarvan je terecht schrijft dat er niets aangenamer is.[8] Sauermann had ik zeker ter sprake gebracht, als ik aan hem had gedacht. Ik wist niet of Brassicanus nog onder de levenden was. Ook heeft hij niets noemenswaardigs uitgegeven voor zover ik althans weet. Wat kan ik er verder nog over zeggen? Het was dwaas van me om zoveel personen te noemen, maar het zou veel dwazer zijn geweest als ik had beoogd de indruk te wekken dat ik zelfs geen middelmatige en onbetekenende personen had overgeslagen. Bij sommigen heb ik toch iets van mijn genegenheid laten zien. En toen ik hierover nadacht, of nee, toen het al werd gedrukt, kwam Heinrich Eppendorf hierheen met vreselijke dreigementen. Ik wist dat het niets te betekenen had. Toch kon ik Beatus en Baer hiervan niet overtuigen, totdat ze het Thrasogedrag van de man zelf uit eigen ervaring meemaakten.[9]

Ik vrees dat in Wenen hetzelfde gebeurt als in Neurenberg: er zijn professoren voor veel geld aangenomen, maar toehoorders zijn er niet. En door een noodlottig iets verspreiden degenen die de humaniora doceren, iets van het lutheranisme. Maar daar heb ik Johannes Fabri al over ingelicht.[10] Wil je Gabriel Saucius[11] vriendelijk en met aandacht de groeten van mij doen. Het ga je goed.

Bazel, 16 juli 1528

Ach, wat ben jij toch wreed, omdat je zoveel koningen, zoveel keizers en zoveel pausen in een zo'n kleine ruimte hebt samengeperst![12]

7. Vives was beledigd omdat hij niet voorkwam in de *Ciceronianus*, waardoor zijn relatie met Erasmus bekoelde; zie brieven 2026, 2040 en 2061.
8. Zie brieven 1978 en 2056.
9. Zie brieven 1933 en 1934.
10. Brief 2006.
11. Het is niet bekend wie deze Saucius is.
12. Een verwijzing naar Ursinus' geschiedwerk *Monosticha Regum Italiae, Albanorum, Romanorum, & virorum illustrium, tum Caesarum usque ad nostram aetatem. Monosticha Summorum Pontificum Rom. a Petro usque ad Clementem Septimum* (Wenen, 1528).

2009 *Aan Jan van Lotharingen-Guise*
Bazel, 16 juli 1528

Aan de zeer eerwaarde heer Jean, kardinaal van Lotharingen

Hartelijk gegroet, zeer illustere vorst. Omdat ik uit de brieven van mijn vrienden had begrepen dat uwe hoogheid de verheven letterenstudies buitengewoon begunstigt en op grond hiervan ook Erasmus, heb ik - terwijl mijn vrienden mij ook hiertoe aanspoorden - om blijk te geven van mijn dankbaarheid een werkje aan u opgedragen, dat zich niet kan meten met uw waardigheid, maar dat op dat moment toevallig gereed was.[1.] Het leek me dat ik al een zeer royale beloning voor mijn eerbetoon had ontvangen, als u mijn toewijding welwillend had aanvaard. Toen u met uw buitengewone gulheid mij geheel onverwacht en zonder dat ik het had verdiend een geschenk bezorgde dat mijn waardigheid evenveel te boven gaat als dat werkje onderdoet voor de uwe, was het veel aangenamer dat ik met een blijk van waardering van zo'n belangrijke bisschop werd geëerd dan dat ik met een geschenk werd verrijkt. Maar wat mijn gevoelens betreft geniet ik inderdaad ten volle van uw welwillendheid, in de veronderstelling dat ik alles wat u mij wilde geven heb ontvangen. Maar ik heb geen bewijs dat ik aan anderen kan laten zien.

De reden van de vertraging weet ik niet. U schreef me dat u de taak aan uw thesaurier had opgedragen, maar dat soort mensen denkt doorgaans dat alles wat aan de wetenschap wordt geschonken, niet op de beste wijze is besteed. En ze kunnen hier in elk geval veel redenen opgeven: 'Ik heb het vergeten; ik had geen tijd omdat ik met andere zaken druk bezig was; de goudsmeden hebben me bedrogen; er was niemand aan wie ik het mee kon geven.' Hoe het ook zij, tot nog toe heb ik zelfs geen gerucht gehoord over de vaasjes.[2.] Wat er is gebeurd weet ik niet. Misschien is er iemand die denkt dat mijn eerbetoon voldoende is beloond, want ik heb doordat een verwachting was gewekt zo'n langdurend genoegen ontvangen. Als u wilt dat ik daarmee tevreden ben, zal ik dat zonder meer doen. Want voordat deze belofte werd gedaan, beschouwde ik mij als gelukkig, omdat uwe hoogheid mijn wetenschappelijk werk welwillend had aanvaard. Ik twijfel er immers niet aan dat u, goedgunstig als u bent, wat u hebt aangeboden oprecht hebt beloofd, zonder dat ik mij tot u had gewend en iets terug verwachtte.

Maar het is meer dan genoeg met deze alledaagsheden tegenover een zo'n grote vorst. Ik dank u dat u mij tot nog toe bij iedereen met uw gunst hebt gesteund. Nadrukkelijk vraag ik u hiermee door te gaan. Moge de Heer voorspoed bezorgen aan alle zaken van uwe hoogheid, aan wie ik mij als nederige dienaar wens aan te bevelen.

Bazel, 16 juli 1528

1. Erasmus' vertaling van Chrysostomus' commentaar op de brief aan de Galaten; zie brief 1841.
2. Zie brief 1962; uit brief 2027 blijkt dat het om een geldbedrag gaat.

2010 *Van Christoph von Carlowitz*
Besançon, 16 juli 1528

Alleen het laatste blad van de brief is bewaard gebleven.

... en hij vroeg me hierover in het vervolg niet met hem te spreken.[1.] Ik wilde dit niet voor u verborgen houden, zodat u weet wat u van zijn gevoelens voor u moet verwachten. Als zich verder nog iets voordoet waarvan ik denk dat het in uw belang is te weten, zal ik u dat uit hoogachting voor u graag schrijven, zodra ik iemand heb aan wie ik de brief kan geven. Maar nu is er geen nieuws, behalve dan dat uw vriend Carondelet[2.] een paar dagen geleden is gestorven. Maar ik twijfel er niet aan dat u dit al een tijd geleden hebt gehoord. Het ga u goed.

Besançon, 16 juli 1528

Ik ben naar Besançon verhuisd, niet dat ik Dole voorgoed heb verlaten, maar om mij beter op het Frans te kunnen toeleggen, wanneer ik een poosje van de omgang met Duitsers, die daar veel talrijker zijn, ben afgescheiden.

Nogmaals het beste en wilt u, als u de hertog van Saksen een keer schrijft, mij opnieuw bij hem aanbevelen?[3.]

Christoph von Carlowitz

Aan de beroemde heer Erasmus van Rotterdam, theoloog en vriend die als enige van allemaal om gegronde redenen met veel respect geëerd dient te worden. In Bazel

2011 *Van Johann Henckel*
Sopron, 18 juli 1528

Gegroet. Hopelijk met jouw instemming, mijn meest verheven Erasmus, brengen mijn diepste eerbied en onvergelijkelijke genegenheid voor jou mij opnieuw ertoe je te schrijven. Maar als ik hier een vergissing bega - want op een ongelegen moment is goede wil altijd een fout - moet je dit of onze vriend Antonin aanrekenen, die mij voor het eerst daartoe heeft verleid,[1.] of

1. Wellicht Ludovicus Carinus; zie de eerste twee alinea's van brief 2063.
2. Ferry de Carondelet was op 27 juni 1528 overleden.
3. Zie brief 1924.
1. Zie brief 1660, p. 17-18.

je eigen vriendelijkheid, die deze verleiding met een buitengewoon indrukwekkende brief heeft versterkt.[2.] Ik richt me opnieuw tot je, vriendelijk als je bent, al zou ik liever die man die ik beschouw als veroorzaker van en raadgever bij mijn schaamteloos optreden, gebruiken om mij bij jou op dit moment te verdedigen en te beschermen - als er althans een mogelijkheid was de sowieso uitmuntende man in te zetten, iets dat ik niet zonder tranen kan vertellen. Want, voor zover je het nog niet weet, is Antonin, terwijl hij nog steeds leeft en ziet, niet alleen ons maar vooral zichzelf ontvallen door het onrecht van een verschrikkelijke en welhaast deerniswekkende psychische aandoening. Men gelooft dat hij haar door te intensieve beoefening van de geneeskunde heeft opgelopen, omdat hij probeerde te voldoen aan zijn reputatie onder de mensen, die overal zeer groot was. In het begin was die aandoening zo heftig dat hij lang met een dwangbuis werd vastgehouden om te voorkomen dat hij tegen zichzelf of zijn huisgenoten iets ergs zou begaan. De doktoren die al vanaf het begin erbij waren gehaald en de ziekte doorgaans niet serieus namen, hadden goede hoop dat de behandeling aan het begin van de lente meer succes zou hebben (want de kwaal had hem in de winter overvallen). Maar men is nu niet veel dichter dan voorheen bij een echte genezing gekomen. Hij doet nu weliswaar minder dwaas, maar hij is het toch nog. Om kort te gaan: het is met hem zover gekomen, dat wij voor degene voor wie wij vaak meerdere levens wensten, met tegengestelde gebeden om zijn dood smeken.[3.]

Maar dit nieuws is zo treurig dat je niet wilt dat het uitgebreider wordt beschreven, verbitterd als je bent - dat weet ik zeker - door het hoogst ongelukkige lot van je zo dierbare vriend. Dus zal ik met een paar woorden wat over mijzelf vertellen en zeggen wat ik van je verlang. Maar ik vraag je nadrukkelijk dit zonder tegenzin te willen aanhoren. Om bij het laatste nieuws te beginnen: een dezer dagen ben ik naar de koningin teruggekeerd, mijn meesteres, die ik noodgedwongen had verlaten vanwege de rampzalige en buitengewoon schokkende gebeurtenissen die onlangs hier hebben plaatsgevonden. Dit om mijn vroegere functie weer op te nemen, dat wil zeggen om het woord van de Heer aan dit hof te verkondigen.[4.] Een ander hof, vreedzamer of ingetogener dan dit, dat de ware vroomheid meer is toegedaan, kun je nauwelijks aantreffen, en dit geschiedt op aanwijzing van de uitmun-

2. Waarschijnlijk brief 1672.
3. Tot vreugde van Erasmus was Antonin in juni 1529 weer hersteld; zie brief 2176.
4. In 1527 was Henckel vertrokken, maar in 1528 opnieuw als prediker aangesteld aan het hof van Maria van Hongarije; zie brieven 1803, p. 15 en 1810, p. 50.

tende vorstin. Als je haar thuis zou zien, zou je eerder zeggen dat zij op school dan in haar kamer zat. Altijd heeft zij boeken in haar hand; zij onderwijst en zij leert. Zij verzacht haar bestaan als weduwe[5.] door de Heilige Schrift te lezen; zij herinnert zich de oude schrijvers zo goed, dat wat voor anderen onder de beste omstandigheden lastig is, zij met verdriet en tranen grondig heeft geleerd. Want jouw *Paraphrases*, duidelijk haar lievelingsboeken, die zij eerst in een Duitse vertaling las, leest en herleest zij nu dagelijks in het Latijn, zoals jij ze hebt geschreven, en zij begrijpt ze. Vanwege jouw eerbiedwaardige inspanningen heeft zij zo'n genegenheid voor je opgevat, dat zij niemand anders meer toegedaan kan zijn.

Waarom maak jij je nu niet bij haar met een of ander geschenk nog meer verdienstelijk, beste Erasmus? Je hebt de mogelijkheid en een onderwerp dat niet is behandeld en bovendien geschikt is - ik bedoel haar persoonlijk. Niet dat je haar moet prijzen, want zij kan nooit voldoende en in overeenstemming met haar verdiensten worden geprezen. Maar mogen, zoals alle echtgenotes aan jou vanwege één koningin en echtgenote[6.] heel veel te danken hebben, op deze wijze alle weduwen vanwege één koningin en weduwe ondervinden en zich gelukkig prijzen dat Erasmus hun een eeuwige dienst heeft bewezen.[7.] Want meer dan elders is in dit rijk en zelfs aan dit hof na die nederlaag een groot aantal weduwen achtergebleven. Daarmee zul je tegemoet komen aan de hoge achting die deze doorluchtige heldin voor je heeft en aan mijn verzoek, als ik dat verdien. Je zult merken dat zij niet ondankbaar zal zijn of jou zal vergeten,[8.] en dat ik hierdoor jou voor altijd verplicht zal zijn, ook al ben ik dat al heel lang. Het ga je goed, mijn uitmuntende Erasmus.

Sopron in Hongarije, 18 juli 1528

Johann Henckel, pastoor van Košice, prediker en raadgever van de zeer doorluchtige koningin van Hongarije en Bohemen etc., de weduwe Maria

Ik heb je een exemplaar van deze brief twee keer gestuurd, als voorzorgsmaatregel tegen degenen die de gewoonte hebben brieven te stelen.

Aan de vorst en beschermer van alle goede geleerdheid, de meest voortreffelijke Erasmus van Rotterdam

5. Maria's echtgenoot, Lodewijk II, was op 29 augustus 1526 in de slag bij Mohács omgekomen.
6. Catharina van Aragon, aan wie Erasmus de *Institutio christiani matrimonii* had opgedragen; zie brief 1727.
7. Erasmus zou in 1529 aan Maria *De vidua christiana* opdragen; zie brieven 2100 en 2110.
8. Uit brief 2110 blijkt dat Erasmus hieruit opmaakte dat hij ervoor betaald zou worden.

2012 *Van Hieronymus Artolf*
Besançon, 22 juli 1528

Hieronymus Artolf uit Graubünden groet Erasmus van Rotterdam

Ik heb al vaker geprobeerd u iets te schrijven, zeer geleerde Erasmus, om daarmee mijn gevoelens voor u kenbaar te maken, hoewel deze man uit Graubünden al lang bij Erasmus bekend staat als iemand die altijd en overal zichzelf is, namelijk een betrouwbare en eerlijke heraut van de loffelijke verdiensten van Erasmus en diens krachtige verdediger. Maar tot nog toe werd ik gedeeltelijk door mijn schaamte en gedeeltelijk door het besef van mijn onkunde en mijn onervaren boerenverstand ervan weerhouden een brief naar u te sturen, die een sieraad bent van volledige en ware geleerdheid. Uiteindelijk heeft de onvermijdelijkheid van het lot het gewonnen, zodat ik mij van al mijn schaamte heb ontdaan en mijzelf als het ware vermomd aan u vertoon om me uit te laten lachen. Ik zou willen dat heel veel gespreksstof beschikbaar was om u vrolijker zaken mee te delen, waardoor mijn brief u in uw verheven positie juist beter zou bevallen. Maar omdat de goden niet anders hebben besloten, moeten we wat er is gebeurd welwillend aanvaarden.

Om kort te gaan, de aartsdiaken van Besançon,[1] uw meest toegewijde mecenas zoals u weet, is een paar dagen geleden overleden. Een steen in zijn blaas, die al lange tijd uit heel kleine steentjes was ontstaan, hield zijn urine ongeveer elf volle dagen zolang tegen, dat hij op den duur gedwongen was de urine die de opening van zijn maag binnenstroomde uit te braken. U kunt zonder meer begrijpen hoe gruwelijk en pijnlijk zijn dood was. Deze begon bij hem als het ware bij de laagste lichaamsdelen, waarbij de belangrijkste delen van het menselijk lichaam alleen door besmetting waren aangetast.

Maar wanneer ik u dit wat later dan zoals het hoort heb meegedeeld, moet u van mij aannemen dat dit is gebeurd omdat er gebrek aan koeriers was, maar vooral omdat ik pas in Dijon te weten kwam dat hij uw mecenas is geweest. Om het vermoeden van een gerucht dat zo maar zou kunnen ontstaan weg te nemen, zal ik u verder in het kort vertellen wat Nicolaus Episcopius onderweg is overkomen. Toen hij naar Dole reisde, viel hij toevalligerwijs in handen van een paar ruiters, door wie hij samen met zijn reisgenoten enkele uren geboeid werd vastgehouden. Maar zodra hij alleen maar de reden van zijn reis had gegeven, werden ze uiteindelijk keurig voor een maaltijd uitgenodigd en ongehinderd vrijgelaten. Want in het hele hertogdom Bourgondië voert die maarschalk[2] als bevelhebber tegenwoordig heel zorgvuldig de be-

1. Ferry de Carondelet.
2. Het staat niet vast wie deze maarschalk was; wellicht Laurent de Gorrevod.

waking uit. Deze informatie wilde ik u niet onthouden, om te voorkomen dat u denkt dat hem iets ernstigs is overkomen. Verder hoop ik dat u, zeer geleerde Erasmus, als er een vergissing is gemaakt of als iets u niet beviel, wat zeker het geval zal zijn, mij welwillend tegemoet treedt. Intussen wens ik u een sterke gezondheid toe.[3.]

Besançon, 22 juli 1528

Aan Erasmus van Rotterdam, meester van de zuivere en ware theologie

Te Bazel

2013 *Aan Mercurino Gattinara*
Bazel, 27 juli 1528

Hartelijk gegroet, zeer illustere heer. Ook al verkeer ik in levensgevaar, omdat ik veel last heb van een steen in mijn blaas, waaraan Ferry, aartsdiaken van Besançon en broer van de eerwaarde aartsbisschop van Palermo,[1.] onlangs is overleden,[2.] zet ik toch nog mijn leven voort met de hoop op vrede, omdat ik weet dat de harten van koningen in Gods hand liggen.[3.] Hij kan ze plotseling ombuigen naar waarheen hij maar wil.

Frans van der Dilft is een jongeman uit een familie die in zijn land in hoog aanzien staat; hij bezit uitzonderlijke kwaliteiten en verdient het, althans naar mijn mening, beslist om zich aan het hof van de keizer in de letterenstudies te bekwamen en in edele omgangsvormen opgeleid te worden. Want ik heb hem leren kennen doordat hij lange tijd bij mij in huis woonde.[4.] Hij heeft een eerlijk en gelukbrengend karakter, maar verdient het niet dat hij met nietsdoen en drinkgelagen zijn tijd doorbrengt. Als u, verstandig als u bent, mijn oordeel niet verwerpt - en ik hoop dat u dat niet zult doen - zou ik graag willen dat u voor hem een plaats aan het hof beschikbaar stelt, wat u met uw gezag zonder enige moeite zult kunnen doen, en dat u hem een functie toevertrouwt waarin hij zich op die leeftijd kan bekwamen. Ik hoop dat de jongeman zelf door zijn manier van doen dit bij u gedaan zal krijgen. Ik weet hoeveel zwermen in het hof van de keizer proberen binnen

3. Vgl. Plautus, *Bacchides* 248.
1. Jean de Carondelet.
2. Zie brief 2010, noot 2.
3. Spreuken 21:1.
4. Zie brief 1942, noot 1.

te dringen. Maar hij heeft zo'n goede afkomst, hij is zo innemend, geleerd en oprecht, dat hij niet volgens de gebruikelijke procedure beoordeeld moet worden. U zou zich in elk geval nog veel meer met deze gunst aan mij verbinden, ook al ben ik om veel redenen al lang zeer aan u verplicht. Ik wens u in uw verheven waardigheid een uitstekende gezondheid toe.

Bazel, 27 juli 1528

De lutherse koorts wordt iedere dag minder, zelfs zo dat Luther persoonlijk onderwerpen een voor een schriftelijk herroept[5.] en anderen hem juist hierdoor als een ketter en een waanzinnige beschouwen. Maar ik vrees dat enkele dwaze en schaamteloze monniken een andere tragedie voor ons veroorzaken. Nogmaals het beste gewenst.

Erasmus van Rotterdam, dienaar van uwe illustere hoogheid, eigenhandig ondertekend

Aan de zeer illustere heer Mercurino Gattinara, opperkanselier van de zijne majesteit de keizer. In Spanje

2014 *Van Erasmus Schets*
Antwerpen, 27 juli 1528

Hartelijk gegroet. Het is al weer een maand geleden dat ik je voor het laatst schreef.[1.] Daarna ontving ik jouw brief[2.] tegelijk met een andere, die de aartsbisschop van Canterbury[3.] je stuurde waarin het bericht stond dat hij veertig pond sterling in Engeland had gedeponeerd. Door bemiddeling van Tunstall en met tussenkomst van Italianen kwam dat geld - bij ontvangst vijftig Vlaamse ponden, elf schelling en acht groten - nadat het was gewisseld bij Pieter Gillis terecht.[4.]

Ik ben nu van twee onzekerheden bevrijd. Ten eerste dat de ponden jou in Engeland volgens de huidige wisselkoersen worden overhandigd, zoals ik jou vaker schreef. Ten tweede dat voor deze vijftig Vlaamse ponden, elf schelling en acht groten die ik hier heb geïncasseerd en die negendertig pond sterling waard zijn, in Engeland veertig ponden zijn ontvangen. Daaruit blijkt

5. Erasmus doelt hiermee op Melanchthons *Articuli de quibus egerunt per vsitatores in regione saxoniae* (Wittenberg, 1927), dat een belangrijk voorwoord van Luther bevat. Zie ook brief 1944, noot 1.
1. Brief 2001.
2. Brief 1999.
3. William Warham.
4. Zie brief 1993.

dat het geld één pond aan waarde verliest. Ik weet niet of dit verdwenen is bij degenen in Canterbury en Londen die het geld aan de Italianen hebben overhandigd, of juist bij de Italianen, die zich wellicht met deze geldwisseling meer rente hebben gegund dan aanvaardbaar is. Dit was niet nodig geweest, als ze het geld, waarvan ze willen dat het goed bij jou terecht komt en voordelig wordt gewisseld, eenvoudig aan Luis de Castro zouden geven. Als ze het zo zouden doen, zou jij je door deze verliesgevende praktijken niet bezwaard voelen.

Pieter Gillis heeft mij de wisselbrief van de Italianen overhandigd, want dankzij hem heb ik dat geld van de Italianen ontvangen. Daarop stond alleen het bovengenoemde bedrag dat ik van hen heb ontvangen, en daarom kon ik niet méér vragen. Als in de wissel duidelijk had gestaan dat deze Italianen in Engeland veertig pond hadden ontvangen met de belofte die naar hun waarde hier te overhandigen, dan had ik met een duidelijk bewijs hun misschien om een verantwoording voor de geldwisseling kunnen vragen en de te hoge rente kunnen voorkomen.

Bovendien schrijf je dat je niet wil dat Pieter Gillis bij jouw zaken wordt betrokken en dat ik moet voorkomen dat de Engelsen of iemand anders weten hoeveel geld van jou bij mij wordt bewaard. Daar zal ik voor zorgen, zodat jij je daarover niet ongerust hoeft te maken. Want tot nog toe is niemand dat te weten gekomen en zal dat bij niemand gebeuren.

Verder vraag je mij om je een kwitantie te sturen van jouw geld dat bij mij wordt bewaard. Onlangs schreef ik je in het kort dat ik zeshonderdveertig Hollandse guldens van je in bewaring heb, waarvan je nu een meer gedetailleerde verantwoording wil hebben.

Om te beginnen heb ik via de eerdergenoemde wissel die Pieter Gillis mij liet zien vijftig Vlaamse ponden, elf schelling en acht groten ontvangen, die - gewisseld in guldens, waarvan er zes in een pond gaan - uitkomen op driehonderddrie en een halve gulden.

Daarnaast ontving Luis de Castro in Engeland uit handen van jouw Quirinus[5.] vijfendertig pond aan muntgeld, zoals nu het bedrag is. Luis heeft die uiterst betrouwbaar met mij voor vijfenveertig Vlaamse ponden, vijf schilling en zes groten gewisseld, wat neerkomt op tweehonderdeenenzeventig gulden en dertien stuivers. Bovendien heb ik van Jan de Hondt het halve jaargeld, vijfenzestig gulden, ontvangen. Daaruit blijkt dus dat deze inkomsten in totaal uitkomen op de bovengenoemde zeshonderdveertig guldens en drie stuivers. Frans van der Dilft heeft een poos geleden hieraan achtentwintig gulden toegevoegd.[6.] Zo heb ik uiteindelijk zeshonderdach-

5. Quirinus Talesius.
6. Vgl. brief 2015.

tenzestig gulden en drie stuivers van jou in bewaring. Wat ik verder ontvang zal ik eraan toevoegen, en wat je me opdraagt zal ik van het totaalbedrag afhalen. Deze brief van mij kan voor jou als een wissel of kwitantie gelden. Want een duidelijkere uitleg en overzicht van jouw vermogen kon ik niet geven.

Ik zal ervoor zorgen dat de heer Jan de Hondt wat hij je na het verstrijken van de betaaltermijn van het jaargeld nog verschuldigd is, zo snel mogelijk betaalt. Luis de Castro heb ik geschreven dat hij zelf een onderhoud moet hebben met de zeer eerwaarde bisschoppen van Canterbury en Londen[7.] en daarbij moet zeggen dat ze jouw geld alleen aan hem dienen te geven, als ze willen dat het goed bij jou terecht komt en voordelig wordt gewisseld. Ook dient hij hen te herinneren aan de resterende twintig pond uit 1527,[8.] en dat op een discrete manier. Ik ben er zeker van dat hij, omdat hij weet wat raadzaam is, al jouw belangen met de grootste zorg zal behartigen.

In de brief van de aartsbisschop[9.] las ik hoe gunstig de koning en voornaamste personen van Engeland jou gezind zijn en hoe zij jouw geschriften en studies steunen. Dat deed me natuurlijk genoegen. Ze sporen je heel vaak aan naar Engeland te verhuizen. Maar als je moest verhuizen, kon je volgens mij naar geen plaats rustiger vertrekken en nergens rustiger leven dan hier bij ons.

Jouw bediende Quirinus,[10.] die mij kort geleden je brief bezorgde, is verder gereisd naar Holland en verblijft daar een poos. Ik weet niet wat voor zaak hem heeft opgehouden. Als een andere bode zich aandiende, zou ik besluiten deze brief niet langer achter te houden. Ik weet niet wat ik je verder moet schrijven, behalve dat ik je van harte groet en je veel gezondheid en voorspoed toewens.

Antwerpen, 27 juli 1528

Je toegenegen Erasmus Schets

Aan Erasmus van Rotterdam, een hoogstaand man en zeer belezen in de Heilige Schrift. Te Bazel

7. Cutberth Tunstall.
8. Zie brief 1999.
9. Brief 1965.
10. Mogelijk is Nicolaas Kan hier bedoeld.

2015 *Aan Erasmus Schets*
Bazel, 30 juli 1528

Hartelijk gegroet. Frans van der Dilft schrijft[1] dat hij jou de twintig goudguldens die hij mij schuldig was, heeft betaald. Als hij je met zilverguldens heeft betaald, zal ik het verlies voor mijn rekening nemen. Want hier hebben guldens de gebruikelijke waarde. Voor kronen is de waarde iets gezakt, net iets minder dan een derde stuiver. Als in Engeland met kronen wordt betaald, is het verlies het grootst. Want daar zijn ze veel waard, bij jullie veel minder. Maar als kronen daar zijn ontvangen en hierheen worden gestuurd, wordt er wat winst gemaakt.

Het verbaast me dat Jan de Hondt zolang wacht. Ik heb een vermoeden waardoor het komt. De deken Pierre Barbier verblijft bij hem, een theoloog en hongerlijder, die bij vriend en vijand wat hij kan wegkaapt. Als hij je nog niet heeft betaald, moet je een speciale bode naar hem sturen. Ik betreur het dat ik De Hondt heb geschreven dat hij het jaargeld niet aan Marcus Laurinus moest betalen.[2] Ik heb liever dat aan hem wordt betaald dan aan helemaal niemand.

Karel Uutenhove heeft zijn brieven. Hij woont bij mij in huis, een zeer welgemanierde jongeman. Via Kan heb ik je geschreven wat ik wilde.[3] Mocht hij bij je terugkomen, moet je hem namens mij geen geld geven.[4]

Het ga je goed. Bazel 30 juli 1528

Je oprechte vriend Erasmus

Aan de achtenswaardige heer Erasmus Schets, Antwerps zakenman. Te Antwerpen

2016 *Van Lieven van den Zande*
Sint-Maartens-Bos, 31 juli 1528

Lieven van den Zande groet Erasmus van Rotterdam, een zeer oprecht theoloog, hartelijk

Als geen ander dient u, mijn vriend en waar genoegen van onze tijd, werkelijk in alle opzichten bevallige Erasmus, te weten hoezeer een van mijn familieleden, Jean Molinier, kanunnik in Doornik, een zeer aanzienlijk iemand die nauwe banden met u onderhoudt, zich mateloos ergert aan en vreselijk

1. De brief is niet bewaard gebleven.
2. Zie brieven 1849 en 1866.
3. Brief 1999.
4. Vgl. brief 1999.

kwaad is op die Schoenmaker, een ordegenoot van mij.[1] Want hij maakt het u lastig en bestookt uw onschuldige hoofd heel gemeen van verre met woorden die men wel en niet mag uitspreken en dat nog wel in het wilde weg en tevergeefs. In een van uw brieven[2] noemt u Molinier treffend een man met een verfijnde smaak. Over deze kwestie heb ik hem veel en dikwijls geschreven,[3] waarbij ik mijn ergernis bij hem wat vrijer liet blijken - want dat was bij mijn ordegenoten niet veilig - wanneer ik door verontwaardiging over de kwestie werd getroffen en het in stilte niet kon verdragen dat zijn krankzinnige kletspraat u afhield van uw wetenschappelijke arbeid, die zeer heilzaam en nuttig is voor het christendom. Want wat is schandelijker dan dat de gespannen en bezorgde verwachting van zoveel duizenden goede mensen wordt gedwarsboomd door de hinder van één gestoord iemand? Ik heb zelfs gehoord dat enkele mensen per brief de prior van het kartuizerklooster,[4] het hoofd van de hele orde, vroegen die boosaardige man het zwijgen op te leggen. Naar mijn mening is hij beter in staat schoenen te herstellen dan boeken op te lappen zoals hij doorgaans doet. En hij is iemand die als enige alles wat glanzend wit is, met zijn zwarte schoenpoets heeft besmeurd. Niet alleen voor onze orde, maar ook voor de reputatie van de theologie is hij een onbetwistbare schande. Want hij overtreft alle lankmoedigheid met zijn onverdraaglijke kwaadsprekerij. En met zijn kinderlijke praatzucht laat hij zijn lezers, hoeveel ze ook kunnen verdragen, dodelijk vermoeid achter. Om kort te gaan, het zou ongepast zijn u te schrijven hoezeer ik dat goddeloze hoofd van hem heb vervloekt en verwenst, vooral toen ik in een geschrift van u waarin u heel terecht klaagt,[5] las dat u door zijn meest dwaze beledigingen niet toekwam aan het boek over de methode van preken waar wij naar uitzien.[6] En als ik u wel zou schrijven, ben ik ten volle ervan overtuigd dat u, menslievend als u bent, hem zou beklagen, ook al verdient hij van geen enkel rechtschapen mens medelijden. Moge God hem een beter verstand geven.

Ik denk niet dat u mijn ruwe schets nodig heeft, want ik neem aan dat u hem met uw verfijnde penseel in zijn eigen kleuren samen met anderen hebt

1. Pierre Cousturier; diens Latijnse naam is Sutor (‘schoenmaker’).
2. Zie brief 806.
3. Onder andere brief 1763.
4. Willem Bibaut.
5. Erasmus deed zijn beklag in de voorlaatste zin van zijn *Apologia adversus Petrum Sutorem.*
6. De *Ecclesiastes*, die pas in 1534 zou verschijnen.

geschilderd in de lijst van onheilspellende namen die u ons al lang verschuldigd bent, omdat u dat hebt beloofd.[7] Anders zou ik zonder meer besluiten de Schoenmaker voor u helemaal van top tot teen, zoals het heet,[8] te beschrijven, omdat ik zijn onzinnige uitlatingen ken en ze vrijwel allemaal heb bijgehouden. En ik twijfel er niet aan dat u uw voet iets meer schrap hebt gezet om hem te schilderen en dat u, niet tevreden met een lichte schets, uw hand niet te snel van het schilderij hebt opgetild. Integendeel, ik weet zeker dat u zelfs het dunste lijntje waarvan u dacht dat het bij hem paste, niet hebt weggelaten om hem voor ons in alle opzichten volledig en versierd met zijn kwaliteiten aanschouwelijk te maken. Niets staat u werkelijk in de weg om uit respect voor onze orde hem niet aan te pakken zoals hij verdient. Laten degenen die dat willen maar verontwaardigd zijn. Wat maakt dat voor u of voor mij uit? Dat soort lieden zal natuurlijk slecht blijven. Maar ondertussen zal iedereen weten dat niet alle leden van onze orde slecht zijn, want sommige, ook al zijn het er weinig, haten wat slecht is.

Ik herinner me nog dat enkele jaren geleden, toen Cousturier nog prior in Parijs was, een medebroeder daarheen terugkeerde en toevallig de Griekse tekst van de psalmen van David die ik zelf ooit had overgeschreven, meebracht. U had die in Leuven gezien en was daar vol lof over, als degene die het me vertelde zich niet vergiste. Toen die Schoenmaker plotseling verscheen, nam hij het psalterium dat toevallig op tafel was blijven liggen in z'n handen. Omdat hij zag dat het Grieks was liet hij het, alsof hij een slang had aangeraakt, uit zijn vingers glijden. En terwijl hij zijn wijsvinger naar de ander richtte, zei hij op dreigende toon: 'Ha, ook jij bent er één van hen.'[9] Meteen maakte hij zich uit de voeten, waarbij hij natuurlijk zijn afschuw over zo'n grote goddeloosheid uitsprak, omdat hij bij een kartuizermonnik een Grieks psalterium had aangetroffen. Maar in het boek dat hij schreef tegen de Anticomaritae[10] - ik weet niet wie dat zijn behalve misschien mensen die kritiek hebben geleverd op de *comaron*, de aardbeienboom, dat wil zeggen de *arbutus* ofwel aardbezieboom (namelijk de favoriete boom van de Schoenmaker) - begon deze ontegenzeglijk aardige man mij plotseling zélf in het Grieks (de hemel vergeve het mij) te schrijven, en wel bij de begroeting van de engel.[11] Mijn beste Schoenmaker, wie bedoelt u met de Anticomaritae? Waarom zegt u niet Antidicomarianen (want zij zijn het toch, tegen wie u tekeer lijkt te gaan)? Als u in staat bent iets te zeggen, bent

7. Zie brief 1858, p. 193. In brief 2045 verdedigt Erasmus zich tegen zijn critici zonder hun namen te noemen.
8. *Adagia* 237.
9. Matteüs 26:73.
10. *Apologeticum in novos Anticomaritas praeclaris beatissimae virginis Mariae laudibus detrahentes* (Parijs, 1526).
11. Lucas 1:28.

u zo geleerd dat u zelfs niet de naam van degenen tegen wie u besloot te schrijven foutloos kunt uitspreken?[12.] Maar dat doet u natuurlijk om winst te behalen, zoals die boer bij Plautus zegt: 'Voor mensen uit Palestrina is een *ciconia* een *conia*'.[13.] Als ik het niet ongepast zou vinden u, Erasmus, met zulke onzinnige dwaasheden lastig te vallen, zou ik u meer over dat boek - mijn God, wat een boek en wat een lengte! - schrijven (omdat hij u daarin met iets dreigt, terwijl hij zoals hij meestal doet met een zwaard van vijgenhout[14.] gaat strijden), want ik weet dat u het zelf nooit zult lezen. Het is werkelijk zo verfijnd en wemelt aan alle kanten zo van prachtige stijlbloempjes dat ik, als ik iemand slechtgezind ben, hem voldoende straf, wanneer hij op mijn aandringen in de tredmolen van dit boek wordt geduwd.

Maar waarom spreek ik zoveel over hem? Gaat deze brief soms helemaal over dat monster? Geen sprake van. Maar ik ben er met opzet mee begonnen om u duidelijk te laten zien wat tegelijk mijn gevoelens voor u en voor hem zijn. Als ik dit vrijuit had kunnen doen en als angst voor bepaalde lieden, die niet alleen machtiger zijn maar ook vaker met dat beest omgaan, mij niet had gehinderd, had de wereld al lang geweten hoeveel aanzien de naam Schoenmaker bij mij geniet. En dat u, voor zover het aan mij ligt, geen enkele reden hebt de verheerlijkte boom te wantrouwen.[15.] U weet wat ik bedoel, en ik hoef iemand die er weet van heeft niet op te wijzen.[16.]

Ik heb u, Erasmus, ongeveer vier jaar geleden een andere brief geschreven, waarin ik u aan het eind op een bescheiden manier verzocht ervoor te zorgen dat iets van de heilige Chrysostomus in zijn eigen taal werd gedrukt.[17.] Ik ben u buitengewoon dankbaar dat u dit inmiddels heeft gedaan, en niet alleen ik, al ben ik het wel het meest, maar ook alle wetenschappers. Ik zou u al veel eerder voor deze grote gunst hebben bedankt, maar ik schaamde me ervoor om voor de tweede keer met lege handen bij u, zo'n grote held, aan te komen. Maar in plaats van ons allemaal zal Christus u in de hemel de volle beloning toekennen. Naast de zeer verzorgde preken *De laude precationis*, *De fato et providentia Dei* en over de brief van Paulus aan de Filippenzen heb ik nu ook de prachtige boeken *De episcopi dignitate* en *De divi Babylae martyrio*

12. De Antidicomarianen ontkenden de maagdelijke staat van Maria en beweerden dat zij na de geboorte van Christus met Jozef omgang heeft gehad.
13. Plautus, *Truculentus* 691. Een *ciconia* is een ooievaar.
14. Vgl. *Adagia* 1763. Bedoeld is strijden over iets dat eenvoudig weerlegd kan worden.
15. Het is niet duidelijk waar Erasmus op doelt.
16. Vgl. *Adagia* 112.
17. Zie brief 1463, p. 247.

gelezen.[18] Oecolampadius, zoals ze de man noemen, heeft zich vooral bij het vertalen van dat laatste boek op zeer veel plaatsen vreselijk vergist,[19] en ook in deze passage: ‘Toen hij had besloten de oorlog te beëindigen en een rustig leven te leiden, besloot hij dat goede besluit aan een sterke wet en veilige voorwaarden te binden.’ Hij vertaalt daar *doxan* met *gloriam* (‘roem’), terwijl het een onpersoonlijk deelwoord is, waarbij niet alleen u (wat ziet u immers niet?) maar iedereen die ook maar een beetje Grieks kent, direct kan zien dat het heel anders vertaald had moeten worden.[20]

Maar daarover een andere keer. In die brief heb ik dus mijn sympathie voor u laten blijken, omdat het mij niet paste mij op een andere manier tot u te wenden. En als er iets was waarmee ik u een genoegen kon doen, beloofde ik dat dat ik niet zou aarzelen u dit met beide handen aan te bieden. En om mij aan mijn woord te houden, smeek ik u, Erasmus - want niets is heiliger voor ons dan u - in Christus' naam dat u van me aanneemt dat wat ik heb gedaan, met de grootste genegenheid voor u is gebeurd. Dit jaar - 1528 - kreeg ik als geschenk van een vriend eindelijk uw boek met de brieven van de heilige Hieronymus. Het was door u in drie delen gesplitst en in 1524 in druk verschenen.[21] Daardoor kon ik ze gemakkelijker doorlezen dan uitgaven die ik eerder had gezien en die anderen hier bij ons bezitten, en kon ik in mijn vrije tijd aantekeningen maken en passages overschrijven waarvan ik dacht dat ze mij of anderen van pas konden komen. En passant stootte ik op een aantal zaken die mijn oprechte genegenheid voor u ertoe bracht deze zonder vooringenomen te zijn in het kort mee te delen. Ik doe dat gedeeltelijk om uw wetenschappelijke arbeid, die onsterfelijkheid ten volle verdient, met mijn inzet hoe dan ook te helpen, en gedeeltelijk om te voorkomen dat nu of in de toekomst de critici die uw werken bevooroordeeld onderzoeken, bij het ontdekken van dezelfde feiten een nieuwe tragedie tegen u ontketenen, waarin ze zoals gewoonlijk alles erger maken dan het is. Want hier is toch geen sprake van een misdaad, maar alleen een aanwijzing voor een fout van het geheugen of voor een niet overal alerte en oplettende geest. Dat is natuurlijk niet verwonderlijk en het mag niet als een fout worden aangerekend, als uw geest bij zo'n afwisselend werk niet altijd zijn plicht deed, maar de slaap u ergens overviel. Dit kan ons eenvoudig overkomen, die onbezorgd met onze vrije tijd leven en zogezegd[22] buiten schootsafstand staan.

18. Zie voor deze edities van Chrysostomus brieven 1563, 1661, 1734, 1558 en 1856.
19. Zie brieven 1817, p. 84 en 1835.
20. In *Chrysostomi Psegmata quaedam* (Bazel, 1523), p. 14.
21. Zie brief 1465.
22. *Adagia* 293.

De eerlijkheid van de heilige Hieronymus zelf zette mij ertoe aan dit aan te durven. Hij prijst Pammachius en Domnio,[23.] omdat ze in een brief vragen hadden gesteld of overgeschreven passages uit een van zijn boeken op volgorde hadden gerangschikt en hem toegezonden met de vraag deze verbeteren of uit te leggen.

Ik van mijn kant zeg eerlijk, Erasmus, dat ik op geen enkele manier met Pammachius of Domnio te vergelijken ben, als u mijn positie beoordeelt. Toch heb ik goede hoop dat u mij voor deze kleine dienst niet ondankbaar zult zijn, omdat ik dit werk op me heb genomen met dezelfde gevoelens voor u die zij voor Hieronymus hadden, natuurlijk de meest vriendschappelijke. Als u wellicht hierna hetzelfde werk laat drukken, kunt u zodoende met mijn opmerkingen de passages een voor een zorgvuldig overwegen en als zij van belang zijn, veranderen of toelichten. Als u dat niet wilt doen en u er niet erg van onder de indruk bent, smeek ik bij dezelfde Christus dat u ze volledig vernietigt door ze onmiddellijk in het vuur te werpen zodat ze daarna aan geen enkele sterveling bekend zijn. Om te bereiken dat u dat veilig kunt doen, zal ik aan niemand laten zien wat ik hier in mijn papieren heb opgeschreven (ik beloof het u eerlijk). Integendeel, om te voorkomen dat ze voor anderen bewaard blijven zal ik ze onmiddellijk aan Vulcanus overdragen, zodra u mij heeft laten weten wat u wilt. Het is namelijk zeker niet mijn bedoeling ten koste van uw werken een schandelijke roem na te jagen, alsof ik een scherpere blik heb dan u. Maar ik heb deze opmerkingen alleen maar verzameld door passages te vergelijken en dat op basis van mijn niet beklagenswaardige (zoals ik zelf denk) beoordelingsvermogen, omdat ik voor uw reputatie wilde zorgen. Want hierin staat niets dat verband houdt met het christelijk geloof of met de leerstellingen van de kerk, waarover wij, als ik me niet vergis, het volledig eens zijn, maar gaat het alleen over de betrouwbaarheid van de tekst of het citeren van passages.

Om niet de indruk te wekken dat ik iets zomaar heb gedaan, heb ik bovendien deze uitgave nauwkeurig vergeleken met de eerste druk uit 1516.[24.] Daar trof ik steeds dezelfde fouten aan die in de editie van 1524[25.] niet waren verbeterd. Want in de tweede editie is helemaal niets veranderd, behalve dat er registers aan zijn toegevoegd en enkele passages toegelicht. In deze omstandigheden vond ik het gepast u persoonlijk en op een vriendelijke manier hierop te wijzen. Beschouw daarom mijn onderzoek als bewijs van mijn dankbaarheid jegens u. Niet alleen tegenover u zeg ik meestal eerlijk dat uw

23. Hieronymus, *Epistolae* 50, 3.
24. Brief 396.
25. In de Latijnse tekst staat 1516, een vergissing van Van den Zande.

meest eerbiedwaardige inspanningen in beide talen mij zoveel voordeel hebben gebracht. En ik wil dat u me gelooft wanneer ik uit de grond van mijn hart zeg, dat de beledigingen die enkele lieden al strijdend over u uitstorten, mij niet minder kwellen dan wanneer die alleen op mijn hoofd terecht zouden komen. Overigens is het voor mij een troost - wat het ook voor u kan zijn - dat gebeurtenissen bij stervelingen zo zijn verlopen, dat de slechtste mensen juist het beste verguisden. Om een voorbeeld te noemen: tegen wat voor monsters en hoe lang heeft de heilige Hieronymus zelf als een tweede Hercules gestreden! Ook met zijn volle wapenrusting kon hij nauwelijks standhouden. Maar nu geniet hij met Christus van een vredige rust en plukt hij de langdurige vruchten van zijn korte verdraagzaamheid. Wij hopen dat ook u zulke dingen zeker na het einde van dit leven vol rampspoed te wachten staan. Laat alstublieft de schaamteloosheid van lieden die u beledigen, u niet ontmoedigen. Jezus Christus, de enige bron van alle onschuld, kon de verwijten van kwaadwillende lieden niet ontlopen of hij wilde dat in ieder geval niet, om daarmee al zijn volgelingen een volmaakt voorbeeld van verdraagzaamheid te geven. Schender van de sabbat,[26.] schender van de wet[27.] werd hij genoemd. Gulzigaard, wijndrinker, vriend van tollenaars en zondaars,[28.] daarnaast nog Samaritaan en bezeten door demonen.[29.] En uiteindelijk werd hij na zulke giftige beledigingen naar een smadelijke dood aan het kruis gevoerd.

Maar wat is het buitengewoon dwaas van me om uw zaken bij u onder de aandacht te brengen! Het is gemakkelijk zieken raad te geven als we zelf gezond zijn.[30.] Het is gemakkelijk om te zeggen: ‘Bijt toch op dat bit’,[31.] ‘Doe alsof het je niet merkt’ en ‘Geen kwaad terugdoen’;[32.] maar het is helemaal niet even gemakkelijk te doen. ‘Als je hier bent’ zegt hij,[33.] ‘zul je er wel anders over denken’. Daarom moeten we Christus vragen dat hij zo goed wil zijn ons zijn goedertierenheid te schenken, die hij zelf in alle volmaaktheid liet zien en zo aan zijn leerlingen voorschreef. Zonder zijn eeuwige steun is iedere moeite van ons vergeefs. We kunnen er zonder meer op vertrouwen dat hij haar zonder tegenzin zal schenken, omdat we vragen wat hij zelf heeft bevolen.

26. Johannes 5:16-18.
27. Johannes 19:7.
28. Matteüs 11:19; Lucas 7:34.
29. Johannes 8:48.
30. Terentius, *Andria* 309.
31. *Adagia* 314.
32. Vgl. Romeinen 12:17.
33. Terentius, *Andria* 310.

Maar om op mezelf terug te komen, er is beslist geen enkele reden, beste Erasmus, om ook maar enigszins aan mijn oprechte genegenheid voor u te twijfelen. Als u daar nog aan kunt twijfelen, stel me dan zoals het u belieft op de proef. En als u zou ontdekken dat zij niet volledig oprecht is, geef ik u persoonlijk toestemming mij zo te behandelen als u wilt. Maar dat zult u nooit ontdekken, ik weet het zeker. Daarom heb ik van mijn kant op grond van uw onbaatzuchtigheid goede hoop dat u dit goedkeurt en dat u Van den Zande, die geheel de uwe is, desnoods tot de minste van uw vrienden rekent. Want ik zal met mijn genegenheid voor u beslist voor niemand in trouw en standvastigheid onderdoen. Maar hoeveel hoop me ook tegemoet straalt dat u dit niet anders aanvaardt dan ik het heb opgeschreven, veel eenvoudiger zou ik met mijn gezicht, ogen en mijn hele gelaatsuitdrukking u ervan overtuigen hoe dankbaar ik u ben en hoezeer ik u meer dan wie ook onder de mensen vereer, als ik het u persoonlijk van de ene in de andere hand zogezegd[34.] kon overhandigen. Nu word ik gedwongen als een afwezige aan een afwezige dit per brief via andermans handen u aan te bieden, misschien op een ongelegen moment en met een zeer onvriendelijke benadering (iets wat ik persoonlijk gemakkelijk zou kunnen voorkomen), omdat er geen andere mogelijkheid is.

Daarom vraag ik u, Erasmus, bij onze gemeenschappelijke hoop op een beter leven, dat hetgeen waarin ik hier bij mijn verplichting jegens u die ik om meerdere redenen heb tekort ben geschoten, door uw vriendelijkheid en uw minzaamheid waar iedereen over spreekt wordt hersteld. Desondanks dient u te weten dat ik zó lang een zekere angst heb om vijandigheid in plaats van dank te verkrijgen, totdat u met een brief de hoop die ik koester bevestigt en verzekert dat mijn angst volledig ongegrond was. Ik vraag u nadrukkelijk dat te doen, welke manier u ook maar geschikt lijkt. Moge de ware Samaritaan Jezus Christus u ongedeerd bewaren tot vooruitgang van zijn kerk en toestaan dat u, verlost van brutale en kwaadwillende mensen, tijd hebt voor uw godsdienstige studies.

Uit Sint Maartensbos, het kartuizerklooster met dezelfde naam, bij Geraardsbergen in Vlaanderen. 31 juli, 1528

2017 *Aan John Longland*
Bazel, ca. 1 augustus 1528

De brief vormt het voorwoord van Erasmus' *Concionalis interpretatio, plena pietatis, in psalmum 85.* Dit werk verscheen dezelfde maand bij Froben.

34. Vgl. *Adagia* 1708 en 3429.

Erasmus van Rotterdam groet de hoogwaardige vader in Christus en doctor in de godgeleerdheid John Longland, bisschop van Lincoln in Engeland

Het is een oud en waar gezegde, hoogwaardige bisschop: ‘Als een machtig man iets vraagt, dwingt hij met zijn vraag.’[1] Maar als iemand iets vraagt die zich verdienstelijk heeft gemaakt, is zijn vraag veel dwingender. Het is gevaarlijk een machtig man zijn zin niet te geven, maar iemand die zich verdienstelijk heeft gemaakt niet te gehoorzamen is een grote schande. Ondankbaarheid is een fout die veel afschuwelijker is dan onzorgvuldigheid. En telkens als iemand die het recht heeft te bevelen, iets vraagt, beveelt hij juist meer, omdat hij niet beveelt, maar vraagt. Als het een kenmerk van een eigenzinnig iemand is een bevel te weigeren, getuigt het van onbeleefdheid om dat te doen als iemand om iets vraagt. Wanneer nu iemand een bescheiden verzoek doet en door op een bepaalde manier te vragen geen verzoek doet, hoewel hij op grond van zijn gezag een opdracht kan geven en vanwege zijn verdiensten iets kan terugverlangen, dan is zijn verzoek natuurlijk het meest dwingend. Zo krijgt bescheidenheid vaak gedaan wat geen enkele dringende eis had kunnen bereiken.

Omdat u mij dus met zoveel oorlogstuig hebt bestookt, hoogwaardige vader - uw gezag, uw verdiensten en een bescheiden verzoek - verlangde ik des te minder mij te verontschuldigen, omdat u zelf als het ware een excuus hebt aangedragen. Voor mij was er niet één en niet een eenvoudige aanleiding voor een verontschuldiging, en zij was misschien meer gerechtvaardigd dan u ook zou willen. Maar zo'n belangrijke bisschop met zoveel verdiensten die op deze manier iets vraagt kon ik niets weigeren.[2] Hier hebt u voor wat het waard is een verhandeling over een psalm, niettemin een bewijs voor de onvoorwaardelijke onderdanigheid van iemand die u getrouw is. U dient met de goede bedoeling in te stemmen, als u de kwaliteit niet goedkeurt. Mijn inzet kunt u niet afwijzen, als het resultaat daaraan minder beantwoordt. Ik zal u niet langer van de psalm afhouden. Het ga u goed.

Bazel, augustus 1528

1. Vgl. *Adagia* 4046; de uitspraak is ten onrechte aan Publius Syrus toegeschreven.
2. Zie ook brief 1535, waarin Erasmus zijn *In Psalmum quartum concio* aan Longland opdraagt.

2018 *Aan Alfonso de Valdés*[1.]
Bazel, 1 augustus 1528

Erasmus van Rotterdam groet de zeer geëerde heer Alfonso de Valdés, secretaris van zijne majesteit de keizer

Datgene wat u me op een zeer bescheiden manier in overeenstemming met uw aard bericht, ben ik tevens duidelijk uit brieven van anderen te weten gekomen, namelijk dat er mensen zijn die de Terminus in mijn zegelring in diskrediet brengen. Luid roepen ze dat het feit dat de lijfspreuk 'Ik wijk voor niemand' die eraan is toegevoegd, van een onuitstaanbare arrogantie getuigt. Wat is dit anders dan een dodelijke ziekte om alles in een kwaad daglicht te stellen? Momus[2.] wordt uitgelachen omdat hij een sandaal van Venus afkeurde. Maar die lui overtreffen juist Momus, omdat zij in mijn ring iets hebben gevonden om aan te knagen. Ik zou hen Momussen noemen, maar Momus levert alleen maar kritiek op wat hij eerst zorgvuldig heeft bekeken. Die lieden die graag beschuldigen of liever die leugenaars leveren met hun ogen dicht kritiek op wat ze niet zien of begrijpen: zo groot is de kracht van hun ziekte. Maar ondertussen beschouwen ze zichzelf als de pilaren van de kerk, ook al verraden zij niets anders dan hun eigen domheid die met een even grote sluwheid gepaard gaat, waardoor ze al beter bekend zijn in de wereld dan goed voor hen is. Ze beelden zich in dat door Erasmus wordt gezegd 'Ik wijk voor niemand'. Maar als ze mijn geschriften lazen, zouden ze zien dat er nauwelijks een doorsnee iemand is boven wie ik mij verheven voel, waarbij ik sneller voor iedereen wijk dan voor niemand.

Mensen die mij van nabij door persoonlijke omgang kennen, zullen elke tekortkoming eerder aan mij toeschrijven dan arrogantie en toegeven dat ik meer gemeen heb met de bekende uitspraak van Socrates: 'Ik weet alleen dit, namelijk dat ik niets weet', dan met dit 'Ik wijk voor niemand'. Laten zij zich maar wijsmaken dat ik zo onbescheiden ben dat ik mezelf boven iedereen plaats; maar denken ze dat ik ook zo dwaas ben dat ik dit met een lijfspreuk kenbaar maak? Als ze iets van een christelijke geest hadden, zouden ze uitleggen dat die woorden niet van mij zijn of een andere betekenis hebben. Ze zien daar een uitgesneden afbeelding, onderaan een blok steen en erboven een jongeman met wapperende haren.[3.] Heeft dit iets van Erasmus? Als dit niet genoeg is, zien ze dat op de steen zelf het woord 'Terminus' is weergegeven. Als je de lijfspreuk bij dit woord laat eindigen, heb je een acatalecti-

1. De brief is afgedrukt aan het einde van Erasmus' *Concionalis interpretatio, plena pietatis, in psalmum 85*; zie brief 2017.
2. Momus was de god van de ongegronde kritiek en vernederende grappen.
3. Erasmus beschrijft hier en verderop niet de ring, maar de achterkant van de medaille, die Quinten Metsys in 1519 had ontworpen.

sche jambische dimeter: *Concédo núlli Términús.* Als je met dit woord begint, is het een acatalectische trocheïsche dimeter: *Términús concédo núlli.* Wat als ik een leeuw had geschilderd en als lijfspreuk eraan toegevoegd 'Vlucht, als je niet verscheurd wil worden', zouden zij deze woorden dan aan mij toeschrijven in plaats van aan de leeuw? Maar wat zij nu doen is veel onverstandiger, want ik lijk meer op een leeuw dan op een blok steen, als ik me niet vergis.

Ze zullen zeggen: 'We hebben niet gemerkt dat het poëzie was, en Terminus kennen we niet.' Zal het daarom voortaan een misdrijf zijn poëzie te schrijven, omdat zij de regels van de metriek niet hebben geleerd? Aangezien ze wisten dat dit soort lijfspreuken ook iets onduidelijks bevat om verklaringen van de toeschouwers uit te lokken, moesten ze, als ze Terminus niet kenden - ook al konden ze het uit de boeken van Augustinus en Ambrosius te weten komen -[4.] in ieder geval dit aan degenen die in dergelijke zaken deskundig zijn vragen. Vroeger werden de grenzen van akkers met een bepaald teken gemarkeerd. Dit was een steen die boven de grond uit stak, die volgens de wetten van de ouden onbeweeglijk moest zijn. Hiervan staat er een bij Plato: 'Haal niet weg wat je niet hebt neergezet.'[5.] Een bijgelovige tekst is eraan toegevoegd om de onkundige massa beter ervan te weerhouden de steen roekeloos weg te halen, omdat zij geloofde dat de god in de steen geweld werd aangedaan. De Romeinen noemen hem Terminus, aan wie ook een heiligdom en een feestdag, de Terminalia,[6.] zijn gewijd. Deze Terminus, zo staat in de Romeinse jaarboeken, wilde als enige niet voor Jupiter wijken, omdat 'toen de vogels de ontwijding van alle andere heiligdommen toestonden, zij dat alleen bij de tempel van Terminus niet goedkeurden'. Titus Livius bericht dit in het eerste boek van *Ab urbe condita*, en in boek zes vertelt hij opnieuw dat 'toen na het waarnemen van de voortekens het Capitool werd ontruimd, Juventas en Terminus niet toestonden dat ze werden verplaatst'.[7.] Dit voorteken werd met grote blijdschap ontvangen, omdat ze dachten dat het voortbestaan van het rijk werd voorspeld. Juventas is nuttig voor de oorlog en Terminus is onbeweeglijk.

Dan zullen ze misschien roepen: 'Wat moet jij met een god uit de sprookjeswereld?' Hij kwam mij tegemoet, ik heb hem mij niet toegeëigend. Toen Alexander,[8.] titulair aartsbisschop van Saint Andrews, door zijn vader Jacobus,

4. Zie Augustinus, *De civitate Dei* 4, 29; 5, 21 en 7, 7. Bij Ambrosius komt Terminus niet voor.
5. Plato, *Wetten* 913D.
6. Op 23 februari.
7. Livius, *Ab urbe condita* 1, 55 en 5, 54. Met boek zes vergist Erasmus zich.
8. Alexander Stewart.

koning van Schotland, uit Siena naar zijn vaderland werd teruggeroepen, liet hij mij uit Rome komen en als een dankbare en bevriende leerling schonk hij een paar ringen als herinnering aan de tijd dat we met elkaar omgingen.[9.] Er was een ring bij met in de gem Terminus uitgesneden. Een Italiaanse liefhebber van antiquiteiten vertelde mij dat - ik wist het niet eerder. Ik greep het als een voorteken aan en legde het uit als een waarschuwing dat de grens van mijn leven niet ver weg was, want toentertijd was ik ongeveer veertig[10.] jaar oud. Om die gedachte vast te kunnen houden begon ik mijn brieven met dat teken te stempelen. De versregel heb ik eraan toegevoegd, zoals ik eerder zei. Zodoende maakte ik van een heidense god mijn lijfspreuk die mij aanspoorde mijn leven te beteren. Want de dood is waarlijk de grens die voor niemand wijkt. Maar op de gegoten afbeelding is er in het Grieks bijgeschreven *Hora telos makrou biou*, dat wil zeggen 'Zie het einde van een lang leven'; en in het Latijn *Mors ultima linea rerum*, 'De dood is de uiterste grens van alles'.[11.] 'Je had dat op de schedel van een overledene kunnen graveren,' zullen ze zeggen. Misschien zou ik dat opnemen, als die schedel mij tegemoet was gekomen. Maar mijn eerste keus vond ik aantrekkelijk, ten eerste omdat ik de ring toevallig kreeg en vervolgens omdat de lijfspreuk om twee redenen aantrekkelijk was. Enerzijds vanwege de toespeling op een oud en beroemd verhaal, anderzijds vanwege de onduidelijkheid die aan lijfspreuken eigen is.

Dat is mijn weerwoord over Terminus, of meer naar waarheid over geitenwol.[12.] Ach, hielden die lieden eindelijk eens op met hun lasterpraat! Want ik zou graag met hen afspreken dat ik mijn lijfspreuk verander, als zij dat met hun ziekte doen. Op die manier zouden ze in elk geval meer recht doen aan hun gezag dan door te roepen dat dit vanwege degenen die zich op de letterenstudies toeleggen wankelt. Er is in elk geval geen sprake van dat ik de reputatie van die lieden wil beschadigen; ik betreur het eerder in hoge mate zij zich met zulke dwaze leugens voor de wereld bespottelijk maken, en zich er niet voor schamen dat hun tot hun schande zo vaak de les wordt gelezen. Moge de Heer u ongedeerd in lichaam en geest bewaren, zeer geliefde vriend in Christus.

Bazel, 1 augustus 1528

9. In de eerste maanden van 1509; zie brief 604.
10. Als men 28 oktober 1466 als geboortedatum aanhoudt, was Erasmus toen 42 jaar.
11. Horatius, *Brieven* 1, 16, 79.
12. Dat wil zeggen iets dat niet van belang is; zie *Adagia* 253.

2019 *Van Polidoro Vergilio*
Londen, 3 augustus 1528

Polidoro Vergilio van Urbino groet zijn vriend Erasmus van Rotterdam

Eindelijk heb ik de taak op me genomen die je me eens had opgedragen,[1] namelijk een vertaling van het werkje van de heilige Johannes Chrysostomus over de volmaakte monnik en de slechte vorst.[2] Want onlangs ben ik opnieuw mij op het Grieks gaan toeleggen, waaraan ik mij vanwege mijn geschiedwerk over Engeland een tijd geleden had onttrokken.[3] Jij hebt naar ik meen nagelaten het werk te vertalen om te voorkomen dat je dank zou oogsten bij de monniken, aangezien zij zich niet als vrienden van de geleerde muzen laten zien, en jij je de haat en ergernis van koningen op de hals zou halen. Daar heb je goed aan gedaan. Maar voor mij is er geen reden te vrezen dat deze ruwe vertaling van het boekje in mijn nadeel uitvalt. Want die tiran van Chrysostomus lijkt in geen enkel opzicht op onze vorsten, die van aanzienlijke afkomst zijn en van jongs af aan geschoold in deugd, rechtvaardigheid en liefdadigheid. En een groot deel van de monniken verschilt in geleerdheid, moraal en onberispelijke levensstijl sterk van de oude kerkvaders. Monniken zullen immers, als ze verstandig zijn, na het lezen hiervan zonder meer hun uiterste best doen die volmaakte monnik na te volgen. Vorsten zullen op alle mogelijke manieren ervoor zorgen dat ze op geen enkel moment met die slechte vorst iets gemeenschappelijks hebben. Maar jij, die met algemene instemming vanwege je buitengewone geleerdheid al in de hemel bent, zult begrijpen hoeveel aanzien je ook bij mij geniet, aangezien ik zonder enige tegenzin de taak die je me hebt opgedragen, heb aanvaard, ook al kostte het veel moeite en leverde het weinig eer op, vooral voor een latinist die altijd zijn eigen baas wil zijn.

Het ga je goed. Londen, 3 augustus 1528

1. Zie brief 1734.
2. *Comparatio regii potentatus et divitiarum ac praestantiae, ad monachum in verissima Christi philosophia acquiescentem*; het werk zou in 1530 in Parijs verschijnen.
3. Vergilio's *Anglica historia*, waar hij sinds 1505 mee bezig was, zou pas in 1534 verschijnen.

2020 *Van Girolamo Aiazza*
Chambéry, 5 augustus 1528

Jezus

Toen de secretaris die deze brief bezorgt, naar Bazel terugkeerde, sprak hij met zoveel waardering over u, dat hij mij, die zeer vaak van het lezen van uw geschriften heeft genoten, ertoe heeft aangezet u te schrijven, ook al is het een onbekende aan een onbekende en een onontwikkeld persoon aan een zeer groot geleerde. Toch voerde ik als excuus aan dat ik geen onderwerp had om te schrijven. Hij antwoordde: 'Schrijf wat de ouden altijd schreven: "Als het u goed gaat, is het goed; met mij gaat het goed". Want buitengewoon vriendelijk als hij is, zal hij wat je hem ook maar schrijft verheugd ontvangen.' 'Waarom zou ik niet liever een recent wonder[1] als onderwerp nemen,' zei ik, 'dat naar men beweert in Turijn heeft plaatsgevonden. Want zoals onze Erasmus de vurigste verdediger van het geloof is, zal hij ook de gelegenheid aangrijpen om iets te schrijven tegen de volgelingen van Luther en de vernieuwers van oude ketterijen.' Ingesloten bij mijn brief stuur ik u daarom een korte brief, die weliswaar onverzorgd maar toch volledig op waarheid is gebaseerd. Ik ontving deze van een vriend van mij uit Turijn, een man van onbedorven en bewezen betrouwbaarheid. Via hem zult u zonder moeite vernemen dat de opvatting over het vagevuur die wij als gelovigen verdedigen absoluut waar is. Ook al kan men bij het lezen van de *Dialogen* van Gregorius zeer veel zaken aantreffen die ons tot deze zienswijze brengen,[2] het zal toch van groot belang zijn ter verdediging van het christelijk geloof ook dit wonder aan de werken van de oude schrijvers toe te voegen.

Onontwikkeld als ik ben en weinig geletterd, ga ik mijn schrijven beëindigen om uw oren niet met mijn onverzorgde woorden lastig te vallen, als ik u eerst heb verteld dat ik een bewonderaar van u ben, en vaak mijn tijd doorbreng met het lezen van uw werken, wanneer ik vrijgesteld ben van juridische en dagelijkse bestuurlijke bezigheden. Maar omdat u een man als Hieronymus bent, vraag ik u om deze Hieronymus die geleerden vereert en koestert, met genegenheid en christelijke naastenliefde tegemoet te treden. Want met het oog van mijn hart vereer ik u en heb ik respect voor u; als ik iets kan doen dat u welgevallig is, zal ik dat liever met daden dan met woorden doen. Het ga u goed.

Chambéry, 5 augustus 1528

Uw grootste bewonderaar Girolamo Aiazza, met eigen hand geschreven

Aan de zeer eerbiedwaardige en zeer geleerde heer Erasmus van Rotterdam, als aan een broer

1. Zie ook brief 2041.
2. Gregorius de Grote, *Dialogen*, boek 4.

2021 *Van Germain de Brie*
Gentilly, 12 augustus 1528

Germain de Brie groet Erasmus van Rotterdam

Ik kom bij het deel van je brief[1] dat vooral op jou betrekking heeft maar in zekere zin ons beiden aangaat. Want krachtens onze nauwe relatie kan het niet anders of ik word zelf onmiddellijk een deel van jouw reputatie, zowel in mijn voor- als in mijn nadeel. Het liefst zou ik van mijn kant willen, mijn beste vriend Erasmus (want een verhevener woord kan ik hier niet gebruiken) dat er geen wolkje was verschenen dat de glans van jouw vriendschap met Budé kon verduisteren - en vooral in deze tijd die trouwens de letterenstudies al heel vijandig gezind is. Budé wordt - wat jou niet onbekend is - door ons allen zó bewonderd dat alle geleerden hem hier als een god vereren. Dit heeft de man niet alleen verkregen door zijn eerlijkheid, deugdzaamheid en gezag, maar ook door zijn leeftijd, begaafdheid en geleerdheid. Zijn eruditie is zo groot, dat hij alles wat jij zou willen leren, kan doceren. Voor mij blijft hij inderdaad en is hij altijd geweest wat Aristo voor Plinius was,[2] want telkens wanneer ik iets verborgens zoek, is Budé voor mij een schatkamer. Kortgezegd is Budé voor zijn Fransen wat Erasmus voor zijn Duitsers is. Des te groter is de verontwaardiging die al mijn landgenoten bekruipt, omdat ze, terwijl ze terecht zo over hem denken, van mening zijn dat jij hem niet alleen met Bade hebt vergeleken, maar zelfs bij hem hebt achtergesteld. Ik weet dat Bade niet helemaal onbekend is met de muzen.[3] Maar ongeacht zijn kwaliteiten heeft hij zich in ieder geval voor onze mensen tot nog toe zó bewezen, dat telkens wanneer geleerden over geleerden spreken, er van Bade geen enkele melding wordt gemaakt. Zijn doel is, wat je niet zult ontkennen, slechts winst en niet welsprekendheid.

Ik had verder om op de verdediging van jouw zaak beter voorbereid te zijn een kopie van jouw brief aan je weet wel[4] niet nodig. Toch zou ik om veel redenen willen dat ik de brief wel had gelezen. Alle mensen uit mijn omgeving weten wat ik onmiddellijk in het openbaar heb gezegd, toen heel veel mensen na het uitkomen van de *Ciceronianus* bij mij verbitterd hun beklag

1. Een niet bewaard gebleven brief aan Louis de Berquin, waarvan Erasmus een kopie aan de Brie had gestuurd. Zie ook brieven 2046, 2048 en 2077.
2. Zie Plinius, *Epistolae* 1, 22 en 8, 14.
3. Vgl. *Adagia* 1518.
4. Bedoeld is Berquin, die van ketterij werd verdacht.

deden, omdat in dat werk veel passages voorkomen die niet bij iedereen in de smaak vielen, maar vooral omdat Budé was beledigd (want zo spraken zij erover). Om gemakkelijker vast te stellen dat ik het met hen eens was, maakten dezelfde mensen het oordeel dat jouw Nosoponus over mij velde[5] zo vijandig mogelijk. 'Hou op,' zei ik, 'jullie letten in de *Ciceronianus* niet op datgene waar jullie voor alles op hadden moeten letten, namelijk dat Erasmus een andere mening heeft wanneer Nosoponus aan het woord is, en eveneens een andere mening wanneer Bulephorus spreekt.[6] Bovendien was het in dat hele werk niet uitsluitend de bedoeling van de auteur om de ciceroniaanse welsprekendheid te hekelen (want zoiets zou iemand hebben gedaan die volledig gestoord is), maar om het bijgelovige verlangen naar Cicero's stijl van enkele lieden - juist iets waarvan wij zien dat niemand van de ouden zich hierom bekommerde - uit te lachen en af te wijzen. Erasmus heeft, als mijn oordeel mij niet bedriegt, dit onderwerp succesvol behandeld en zo op de manier van Cicero, dat wil zeggen met groot vakmanschap, een even grote welsprekendheid en niet mindere rijkdom aan woorden. Dat zal iedereen vaststellen die tot nog toe zo verstandig en volhardend is geweest dat hij liever de *Ciceronianus* zelf eerst zorgvuldig in zijn geheel wilde lezen, dan er een uitspraak over te doen na hem nauwelijks te hebben gelezen. Want wat is dat, verduiveld, voor een verkeerde instelling en een onjuiste manier van oordelen! En dan bedoel ik niet om te veroordelen wat je niet goed hebt begrepen (want dat is nog een tamelijk licht vergrijp), maar wat je helemaal nooit hebt gelezen en wat je ook niet van plan bent ooit te lezen!' Want ik herinnerde me, beste Erasmus, dat velen al eerder vooral bij het veroordelen van je andere geschriften door dezelfde roekeloosheid van het rechte pad zijn afgedwaald.

Vervolgens kan ik hier niet alles wat ter verdediging van jouw zaak door mij te berde is gebracht, met jou doornemen en dat wil ik ook niet. Maar wat het uiten van mijn gevoelens voor jou betreft: door mijn weerleggen van hun opvattingen is mijn genegenheid voor jou toch niet groter geworden dan zij eerder was, maar wel mijn ijver om mijn genegenheid te tonen. Want hoewel het leek alsof ik niets meer aan mijn sympathie voor jou kon toevoegen, heb ik toch, toen er onder mijn landgenoten vanwege de uitgave van de *Ciceronianus* zo'n ophef was ontstaan, niet met meer toewijding, maar feller, openlijker en duidelijker jouw eer verdedigd. Uiteindelijk heb ik je zo verde-

5. ASD I, 2, p. 675-676; vertaling: *Verweerschriften*, p. 251-252. Volgens Nosoponus was Brie nog geen volmaakte ciceroniaan, maar ging hij wel de goede kant uit.
6. In de *Ciceronianus* is het personage Nosoponus een overtuigde ciceroniaan, Bulephorus wil hem van deze monomanie genezen.

digd, dat ik nu zelf een verdediger nodig heb om mijn zaak bij die lieden te bepleiten. Want ik word door hen voor het gerecht gedaagd, omdat ik te veel op de hand van Erasmus ben. Thomas Lupset,[7] een vriend van ons beiden, kan voor mij in deze zaak een zeer betrouwbare getuige bij jou zijn. Zelf staat hij met mij vastberaden aan jouw kant en vindt het buitengewoon onaangenaam dat jouw goede naam om een dergelijke kwestie hier zoveel schade heeft opgelopen.

Maar om op hun uitlatingen en klachten terug te komen: toen ik hen hoorde spreken, zette onze lange vriendschap mij in ieder geval ertoe aan ervoor te zorgen dat ik bij niemand de verdenking zou wekken dat ik door het bovengenoemde oordeel van jouw Nosoponus over mij was beledigd. Dezelfde ophef of liever de animositeit bracht mij eveneens ertoe te voorkomen dat iemand dacht dat mijn grote sympathie voor jou minder was geworden. Want ik besefte sowieso dat mijn karakter zo is ingesteld, dat ik alleen bij mezelf te rade ga zonder mij te bekommeren om of te streven naar de lofprijzingen van anderen. Want wij zijn ons ervan bewust hoeveel groter het genoegen is, wanneer je de vruchten van je talent en eruditie bij je eigen geweten neerlegt dan wanneer je dat bij je reputatie doet.

Welnu, mijn meest dierbare Erasmus, zoals jij door mij bij anderen bent verdedigd, breng ik nu enkele beschuldigingen tegen je in (zowel het feit dat ik iedereen alles durf te zeggen als mijn uitzonderlijke en buitengewoon grote genegenheid voor jou maken dat ik mij dit recht tegenover jou toesta) en klaag ik jou dus om verschillende redenen bij jezelf aan. Omdat ik vind dat jij je wat onnadenkend tot de vergelijking waar het hier over gaat hebt verlaagd, zou het mijn wens zijn dat je dit zelfs ten koste van mijn eigen reputatie weer had goedgemaakt en Budé's naam in jouw *Ciceronianus* helemaal achterwege had gelaten, of dat je apart had laten weten hoe je over Budé denkt, of dat je hem liever met een andere willekeurige man dan Bade had vergeleken. Want die ene vergelijking bracht bij ons allen zoveel aanstoot teweeg dat zij de harten van velen die jou welgezind waren, van sympathie voor jou heeft beroofd, omdat ze menen dat het vergelijken van Budé en Bade zoiets is als wanneer iemand dit met Achilles en Thersites zou doen.[8] Dat is de mening over Budé die zij zich eensgezind hebben gevormd en zo denken ze ook over Bade. Desondanks kreeg ik, toen ik er voor het eerst met Budé over sprak, niet de indruk dat hij zich iets van dit hele verhaal aantrok. Budé is immers zo verstandig en grootmoedig dat hij al zijn zaken volgens zijn geweten beoordeelt en niet om roem te vergaren. Hij haalt de beloning voor zijn wetenschappelijke werken niet uit de woorden van deze

7. Thomas Lupset was in 1528 in Parijs; vgl. brief 2052.
8. Homerus, *Ilias* 2, 212-277.

of gene, maar uit de werken zelf. Toch zijn er mensen die me vertellen dat hij zich nu hierdoor wat beledigd voelde, maar omdat ik de man al lang niet meer heb gezien, kan ik daar geen volledige zekerheid over krijgen.

Hoewel ik zeker niet denk dat je de gevoelens van velen als een juist oordeel moet beschouwen, zou ik toch niet ontkennen dat je aan de mening van de mensen wel een kleine concessie moet doen. En dat vooral omdat ik zie dat jullie als grote redenaars er doorgaans zorgvuldig naar streven, dat jullie redevoering in de harten van het luisterende volk vriendelijk wordt opgenomen, en dat jullie liever applaus, bijval en soms ook goedkeuring van het volk willen ontvangen dan gefluit en gelach. Dus denk ik dat het jouw reputatie bij mijn landgenoten goed zal doen, als jij door de passage over Budé te veranderen, een bijlage aan het werk toe te voegen, of een brief[9] aan deze of gene te schrijven en die vervolgens uit te geven, ervoor zorgt dat voor mijn landgenoten het volgende ruimschoots wordt bewezen (en ik zou willen dat hetgeen voor mij en zelfs voor Budé om wie het hier alleen gaat, meer dan voldoende is bewezen, ook voor iedereen gold): namelijk dat jij Budé om zijn roem niet benijdt. Want ik ben zonder meer ervan overtuigd dat jij hem helemaal niet benijdt (want jullie zijn elkaars gelijken, maar wie benijdt, is de mindere), en dat toen je Budé en Bade tegelijk ter sprake bracht, jij je niet over de geleerdheid van Budé en in het bijzonder zijn welsprekendheid hebt uitgesproken. Veel mensen hebben dit verkeerd uitgelegd zoals velen jouw oordeel verkeerd uitlegden (want ik zou niet willen beweren dat ze dit met boze opzet deden). Het strekt jou tot eer, wanneer degene die jij evenaart zo groot mogelijk lijkt.

Dat lijkt me de stand van de hele kwestie te zijn. Jij moet maar zien of deze zaak voor de rechter gebracht en behandeld of liever ingetrokken moet worden. Want ik wilde je deze dingen op een eenvoudige en vriendelijke manier schrijven, omdat het gerechtvaardigd was dat jij op grond van onze wederzijdse genegenheid niet alleen mijn verdediging van jouw zaak, maar ook mijn advies hierover te weten kwam. Ik vond immers dat ik niet alleen gehoor moest geven aan mijn genegenheid voor, maar ook aan mijn oordeel over jou. Want ik zag dat ik niet zo zeer in aanmerking moest nemen wat jij als een voortreffelijk iemand in deze situatie goedkeurde als wel wat altijd jouw goedkeuring zou krijgen.

Het is nu aan jou, beste Erasmus, om even eenvoudig en vriendelijk terug te schrijven of je mijn advies wilt opvolgen of het liever afwijst. Als je vindt dat ik een verkeerde raadgever ben, licht dan alsjeblieft de reden van mijn vergissing toe. Want ook al ben ik bereid in elke zaak en op elke plaats voor jouw gezag te wijken, toch ben ik van mening dat het juister is in deze zaak,

9. Zie brief 2046.

waarin emotie bij mij minder van belang kan zijn dan bij jou, voor een argument van je te zwichten dan voor je gezag. Desondanks vertrouw ik erop dat je je volledig bij mijn mening zult aansluiten en ervoor zorgt dat ik geen spijt zal hebben van het geven van advies en jij niet van het aanvaarden daarvan.

Wat de verordening[10.] betreft die jij in je laatste brief[11.] noemt, wat kan ik hier anders over zeggen dan dat jouw vijanden met deze verordening wilden vaststellen dat jouw geschriften voor oude mensen en niet voor de jeugd zijn bedoeld, nadat ze hadden bepaald dat alleen kinderen van het lezen hiervan afgehouden moesten worden. Maar nu in alle ernst, en het is beslist geen grap: ik heb in ieder geval medelijden met de schrijvers van tegenwoordig, want ik zie dat het voor hen om gevaar voor hun goede naam en soms voor hun leven te voorkomen niet voldoende is dat zij zich bedachtzaam tot het schrijven hebben gezet, als zij niet overal ook redelijke lezers hebben gekregen. Zij boeten duidelijk voor andermans kwade wil of dwaasheid of eerder voor allebei. De herinnering aan deze onwaardige behandeling, die telkens weer bij mij opkomt, maakt, zeer geleerde Erasmus, dat ik, als ik voortdurend overdenk waar ik mij van de grond kan optillen, soms toch de moed verlies en mij voorneem de rest van mijn leven aan Harpocrates[12.] te wijden en mijzelf eeuwige stilte op te leggen.

Maar hierover een andere keer meer. Jouw slechte gezondheid maakt me erg ongerust, en wel het meest (ik vlei je nu helemaal niet, Erasmus) omdat ik denk dat niet één persoon, maar juist de letterenstudies en alle humaniora in één persoon een zeer groot gevaar lopen. En dus bid en smeek ik je, dat je mijn ongerustheid wegneemt door me vaak te schrijven en dat je zeer nauwgezet en zorgvuldig voor je gezondheid zorgt. Dit zal voor alle geleerden profijt opleveren en voor mij aangenaam zijn.

Maar nu maak ik er een einde aan om de standaardlengte van een brief die ik al heb overschreden, niet nog langer te maken. Behalve wanneer jij een even lange brief terug schrijft, als je daartoe tenminste in verband met je gezondheid in staat bent, kun je van mij voortaan alleen maar heel korte brieven verwachten.

Vanuit mijn tuinen in Gentilly, 12 augustus 1528

10. De veroordeling van de *Colloquia* door de universiteit van Parijs op 23 juni 1528.
11. De niet bewaard gebleven brief aan Louis de Berquin.
12. Harpocrates is de god van de stilte.

2022 *Aan de lezer*
Bazel, 13 augustus 1528

De brief vormt het voorwoord bij een nieuwe editie van de *Adagia*, die in september 1528 bij Froben verscheen.

Desiderius Erasmus uit Rotterdam groet de geleerde lezers

Ik vrees, beste lezer, dat sommigen betrouwbaarheid en standvastigheid bij mij missen, omdat ik nu een grotere uitbreiding heb aangebracht dan ooit tevoren, ook al beloofde ik bij de vorige uitgave dat deze de laatste zou zijn.[1.] In vertrouwen op deze belofte hebben sommigen de *Adagia* uitgegeven, zeker niet onzorgvuldig en zonder succes, en hopelijk ook met winst voor hen! Ik gun immers allen die de letteren met hun inzet helpen, van harte hun voordeel, als winstbejag maar niet betrouwbaarheid en zorgvuldigheid die we de wetenschap verschuldigd zijn uitsluit. Want uitgevers die kosten vermijden door geen geleerde corrector in dienst te nemen en ons boeken van oude schrijvers aanbieden die op een bedroevende manier bedorven, verminkt, aan stukken gescheurd en misvormd zijn, verdienen naar mijn mening een zwaardere straf dan mensen die heiligdommen ontwijden en plunderen. Nu bent u benieuwd met welk excuus ik mij uit deze zaak red. Moet ik soms met Agesilaus[2.] antwoorden: ‘Als het juist is, heb ik het beloofd. Als het onjuist is, heb ik het gezegd’, en moet ik ontkennen dat wat voor de wetenschap nutteloos is, juist is? Ik ben immers niet zo schaamteloos om met rechtsgeleerden te zeggen: ‘Uit een eenvoudige belofte ontstaat geen rechtszaak.’[3.] Of moet ik me verontschuldigen met het spreekwoord ‘Een tweede keer beter’,[4.] waarbij ik ontken dat een wijze het voor hemzelf niet als een schande beschouwt, als hij een keer onder de gegeven omstandigheden zijn plan verbetert? Ik zal het eenvoudig houden: ik erken mijn fout, ik probeer van de beschuldiging van onbetrouwbaarheid af te komen.

Toen ik beloofde dat die editie de laatste zou zijn, sprak ik naar waarheid, ook al heb ik niet de waarheid gesproken. Want ik zei wat ik in mijn hart voelde, en ik dacht dat het inderdaad zo zou zijn. Maar toen Galenus[5.] en veel andere auteurs die tot nog toe niet waren uitgegeven, het licht zagen en de

1. Zie brief 1659, p. 15.
2. Plutarchus, *Moralia* 208D; *Apophtegmata*, ASD IV, 4, p. 52.
3. Ulpianus, *Digesta* 124, 42.
4. *Adagia* 238.
5. Zie brieven 1594, p. 187, 1698, p. 106 en 1746, p. 194.

hoop bestond dat anderen direct daarna zouden verschijnen, veranderde ik algauw van mening; niet voor mijn eigen voordeel - want mij levert het niets op - maar voor het algemeen belang van de wetenschap. Want het maakt een groot verschil of je de spreekwoorden plukt uit de tuinen van de auteurs zelf waar ze zijn ontstaan, of uit verzamelbundels, zonder enige context en soms misvormd, zodat je vaak de betekenis en het gebruik niet kunt achterhalen. Maar als de auteurs worden uitgegeven, is het dan onverstandig om wat ontbreekt uit hun werk aan te vullen, wat onduidelijk is uit te leggen en wat corrupt is te verbeteren? Ik vind van niet.

U zult zeggen: 'Die konden toch hun eigen bijlage krijgen?' Dat konden ze, en dit zou voor geleerden voordeliger zijn. Gold dat ook maar voor de drukkers! Het belang van alle wetenschappen moet echter zwaarder wegen dan persoonlijke winst, als voor beide niet in gelijke mate kan worden gezorgd. Zodra ik het bericht ontving dat het werk in Lyon werd gedrukt,[6.] heb ik mijn best gedaan deze uitgave tot volgend jaar op te schorten. Maar in de drukkerij van Froben waren de voorbereidingen al zo ver gevorderd dat de zaak niet zonder aanzienlijk verlies kon worden uitgesteld. Ik heb geen reden op winsten van anderen jaloers te zijn, want ik ben hier geen pottenbakker.[7.] Maar er was geen eerlijkere geest dan die van Johann Froben, hoewel hij een enkele keer aan ongepaste aansporingen van enkele lieden gevolg gaf.[8.] In deze geest volgde Hieronymus Froben hem op: zoals hij zijn vader toen die nog leefde een groot deel van het werk vaak uit handen nam, zo torst hij nu het hele gewicht van de drukkerij op zijn schouders. En wel met zo'n betrouwbaarheid, waakzaamheid en vrome liefde voor de wetenschap, dat u niet alleen Johann Froben niet zult missen, maar ook merkt dat de ijver van die voortreffelijke oude man als het ware in zijn zoon is verjongd. Als iemand mij nu in het nauw brengt met het bekende gezegde: 'Het is voor een wijze een schande te zeggen: "Daar had ik echt niet aan gedacht"',[9.] dan vergeef ik mezelf met evenveel woorden: 'Ik ben niet een van die helden'.[10.]

Als ik de drukkers heb gekalmeerd, die toch minder verontwaardigd dienen te zijn, omdat degene die hen rijk maakt zelf zijn verhuizing al voorbereidt,[11.] denk ik dat de geleerden niet meer verbolgen op mij zullen zijn dan welgema-

6. In 1528 herdrukte Gryphius in Lyon de uitgave van Froben van februari 1526; zie brief 1659.
7. Dat wil zeggen geen jaloerse concurrent; zie *Adagia* 125.
8. Zie brieven 1033, p. 121 en 1526, p. 374.
9. Cicero, *De officiis* 1, 81.
10. *Adagia* 1448.
11. Een toespeling op de zware niersteenaanvallen die Erasmus vanaf Pasen teisterden; zie ook brief 1989.

nierde gasten meestal op hun gastheer, als die zijn gasten eens als volgt toespreekt: ‘Geniet van wat klaar staat, verwacht daarna niets,’ en vervolgens fazant of gebak voorzet, vooral omdat niemand wordt gedwongen te eten, als hij niet wil. Maar naar mijn mening dient degene die aan mijn tafel wordt ontvangen, wat eerlijker te zijn dan daar, omdat daar het bedrog tot luxe bijdraagt en hier mijn bedrog de wetenschap bevordert. Ik wil mij intussen ter verdediging van mijn zaak niet beroepen op het bijzondere karakter van dit onderwerp, dat met dagelijkse lectuur als het ware gevoed wenst te worden en te groeien. Als de meest voortreffelijke schrijvers zichzelf dit bij ieder onderwerp toestonden, en dat in tijden waarin men met de hand geschreven boeken alleen tegen een hoge prijs kon kopen, waarom zal ik mij in mijn *Adagia* niet hetzelfde toestaan in deze tijd waarin boeken misschien voor minder worden gekocht dan wellicht gunstig is voor de wetenschap? Al had ik dat wel gezegd, het was niet de laatste uitgave. Misschien zal dit de laatste zijn, maar dat durf ik niet te garanderen.[12.] Ik heb anderen zo bedrogen, dat ik nu mijzelf niet geloof. Het ga u goed.

Bazel, 13 augustus 1528

2023 *Aan Charles Blount*
Bazel, 13 augustus 1528

Desiderius Erasmus van Rotterdam groet de illustere jongeman Charles Mountjoy

Om werkelijk de ware zoon te zijn van je hooggeachte vader en werkelijk de erfgenaam van zijn bezittingen, mijn beste Charles, dient je belangrijkste zorg te zijn dat je de kostbaarheden van je vader niet onteert, en dat je je erop voorbereidt eerder de goede eigenschappen van je vader op te volgen dan zijn geldmiddelen te erven. Want ook al geniet hij door zijn zeer oude voorvaderen aanzien en ontbreekt het zijn luisterrijke geslacht niet aan een overvloedige en rechtmatig verkregen rijkdom, hij is toch, als je zijn volledige waarde bepaalt, door de kostbaarheden van de letteren en de rijkdom van zijn goede eigenschappen veel beroemder en vermogender dan door zijn stambomen of bezittingen. Het is niet gebruikelijk en de wet staat niet toe dat kinderen andere bezittingen van hun ouders erven, behalve wanneer ze zijn overleden. Maar van hun meest waardevolle goederen dienen de kinderen van jongs af aan hun erfdeel te grijpen.

12. Het zou niet de laatste herziene uitgave zijn. De laatste verscheen in 1533; zie brief 2726.

Dat is de vurige wens van je liefhebbende vader en daarvoor zijn de schitterende fundamenten al gelegd, nu je de eerste beginselen van de beide talen hebt geproefd, voor zover je dat op jouw leeftijd aankunt.[1] Ook word je van alle kanten geprikkeld en subtiel aangemoedigd om door te gaan. In de eerste plaats door je eigen vader, vervolgens door het meisje van zeer hoge afkomst dat bijna net zo oud is als jij, prinses Mary,[2] dochter van een geleerde koning en van een even geleerde als godvruchtige koningin. Zij schrijft al brieven in goed Latijn die laten zien dat zij een aanleg heeft die bij een dergelijk geslacht past. En ten slotte door al die meisjes van de familie More, als het ware een koor van de muzen. Daarom denk ik dat niet nodig is iemand aan te moedigen die uit zichzelf hard rent.[3]

Aangezien ik de *Adagia* al lang geleden aan jouw vader heb opgedragen,[4] besloot ik je slechts aan te moedigen om jezelf ook bij dit bezit aan te sluiten. Je zult geen enkele afbreuk doen aan de roem van je vader, maar veel glans aan het werk toevoegen en ten slotte zal het je, als ik mij niet vergis, een voordeel opleveren waarvan je zeker geen spijt zult krijgen. Het is niets nieuws hetzelfde werk aan meer mensen op te dragen. En als het nieuw was, zou ik antwoorden dat een vader en zijn zoon die sterk op zijn vader lijkt, eerder als één dan twee personen beschouwd moeten worden. Want wat is een zoon anders dan zijn vader die in een ander weer jong wordt? En misschien heeft je vader vanwege zijn werkzaamheden aan het hof onvoldoende tijd om aan dit soort aangelegenheden aandacht te schenken en draagt hij nu als een vermoeid iemand de fakkel[5] aan jou over.

Jij moet daarom, mijn beste Charles, het werk dat ik aan je vader heb opgedragen lezen, en je onder het lezen voorstellen dat Erasmus, eens de leermeester van je vader, met jou spreekt. Moge de Heer Jezus je bewaren en jou levenslang voorspoed bezorgen, hooggeachte jongeman.

Bazel, 13 augustus 1528

1. Charles Blount was in 1516 geboren.
2. De toekomstige koningin, ook in 1516 geboren.
3. *Adagia* 146.
4. In 1500; zie brief 126.
5. *Adagia* 138.

2024 *Van Erasmus Schets*
Antwerpen, 14 augustus 1528

Hartelijk gegroet. In een andere brief[1] schreef ik jou, hoffelijk als je bent, wat de noodzaak van me eiste. Nu blijft er niets meer over om te schrijven, behalve dat een andere brief van jou via een bode uit Bazel tegelijk met jouw bediende Quirinus[2] uit Holland hier arriveerde. Deze werd daar tot nog toe door de aantrekkelijkheid van zijn vaderland of wellicht door zijn bezigheden opgehouden en kon niet sneller hierheen terugkeren. Van wat hij hier en daar van horen zeggen voor nieuws heeft opgevangen, zal hij je verslag uitbrengen.

Nadat ik mijn andere brief aan je had verzegeld, ontving ik de tweede helft van het jaargeld van Jan de Hondt, vijfenzestig gulden, die ik aan jouw tegoed dat ik in mijn vorige brief[3] noemde, heb toegevoegd, zodat ik uiteindelijk in totaal zevenhonderddrieëndertig gulden en drie stuivers van je in bewaring heb. Op dezelfde voet zal ik doorgaan jouw vermogen bij mij te vergroten en er uiteindelijk mee doen wat je me opdraagt. Maak je geen zorgen om Jan de Hondt; hij zal wat hij verschuldigd is, correct blijven betalen. Ik heb hem opgedragen het ieder jaar in Kortrijk aan een vriend van mij ter plekke te geven, om te voorkomen dat hij aarzelt met als excuus dat hij niet weet aan wie hij het geld moet geven.

Wat de twintig goudguldens betreft die je van Frans van der Dilft[4] te goed hebt, zul je geen verlies lijden. Want ik heb ze in goud ontvangen, waarvan de waarde uitkomt op achtentwintig Vlaamse guldens. De waarde daarvan zul je volgens de gemiddelde wisselkoers ontvangen, of in goud zoals ze bij mij zijn binnengekomen.

Wat de kronen of elke andere muntsoort betreft waarmee men je in Engeland betaalt, weet ik niet wat voor verlies je kan overkomen. Want de wisselkoers bepaalt de waarde van het geld, dat daar meer en hier minder waard is. Niettemin zou het zo kunnen zijn, zoals je zegt, dat je wat winst kunt maken met dit geld wanneer je het uitvoert. Maar daar staat een verbod op, zodat uitvoer niet mogelijk is zonder het gevaar dat het geld in beslag wordt genomen; daar komt nog bij dat het geld onderweg aan het toeval van de zee en de zeerovers blootgesteld zou worden. Door het te wisselen wordt met dat geld dus veiliger omgegaan.

Er is geen nieuws waarover men opgewekt kan schrijven, zolang deze wereld bijzonder onrustig is en door de onstuimige oorlog in grote wanorde verkeert. Italië dat nog niet genoeg door wapens was verwoest, wordt nu door honger en een heel gevaarlijke pest geteisterd. Ze zeggen dat het Franse leger

1. Brief 2014.
2. Quirinus Talesius.
3. Zie brief 2014.
4. Idem.

dat Napels belegert door deze pest bijna is weggevaagd. Ik weet niet wat ik moet zeggen, maar wij zien dat de heerschappij van de keizer meer door de kracht van God dan door de eigen wapens wordt beschermd en verdedigd. Hier genieten we van de wapenstilstand met de Fransen, maar voeren we oorlog met de Gelderlanders, en die verloopt tot nu toe heel voorspoedig.

De keizer en de Fransman bestrijden op een heel afschuwelijke manier elkaar in woord en geschrift. De keizer verwijt de Fransman dat hij zijn erewoord heeft gebroken. Daarentegen maakt de Fransman de keizer openlijk zwart als bedrieger. De keizer die op de waarheid vertrouwt en niets dieper haat dan een leugen, daagde de Fransman uit tot een persoonlijk duel,[5.] vooral in de hoop dat de dood van een van hen aan zoveel rampen een eind zou maken. Laatstgenoemde verlangt dat hij de wapens kiest, eerstgenoemde het terrein, waar ze elkaar zullen treffen: een haast ongehoorde gebeurtenis, die werkelijk zulke grote vorsten onwaardig is. Nu deze haatgevoelens zijn aangewakkerd, zie ik niet hoe aan deze dwaasheden een einde kan worden gemaakt, tenzij iemand uit de hemel komt, gezonden door God de vredestichter, die - barmhartig als hij is - de goedheid heeft de harten van deze vorsten tot naastenliefde te verzachten en te verenigen in vrede en eensgezindheid die de omarming van Christus waardig is.

Het ga je goed, Antwerpen, 14 augustus 1528

Je beste vriend Erasmus Schets

Aan de onvergelijkelijke en zeer geleerde heer Erasmus van Rotterdam, belangrijkste uitlegger van de Heilige schrift. Te Bazel

2025 *Van Adrianus Cornelii Barlandus*
Leuven, 14 augustus [1528]

De komst van jouw bediende Nicolaas[1.] deed me veel genoegen, zeer geleerde heer, want hij bracht me een brief van jou[2.] en meldde dat je in uitstekende gezondheid verkeert. Ik zweer je dat ik liever dit zou horen dan wanneer iemand mij over de toewijzing van een zeer omvangrijke erfenis had bericht. Want ik weet heel goed hoeveel een langer leven van jou bijdraagt aan het aanzien van de betere letteren die ik doceer, hoewel niets dat een einde heeft lang duurt en eeuwig is.

5. Karel V daagde op 18 maart 1528 Frans I uit tot een duel. Frans aanvaardde de uitdaging maar trok zich later terug.
1. Nicolaas Kan.
2. De brief is niet bewaard gebleven.

Ik heb jouw *Ciceronianus* gelezen, waarin je tijdens je vlucht over de hele wereld ook in Zeeland aankomt. Hier reken je ook mij niet tot de wetenschappers, wat de grootste waardering kon zijn, maar tot de welbespraakte personen.[3.] Iets dergelijks kon ik bij mezelf niet herkennen. Toch was blij met het oordeel van zo'n belangrijk iemand.

Via Nicolaas stuur ik je twee redevoeringen van Cicero[4.] mee die door mij van aantekeningen zijn voorzien ten behoeve van hen die colleges retorica hier bij mij volgen. Nu behandel ik de *Philippica* ter verdediging van Sulpicius.[5.] Ik zou willen dat we jouw uitleg hadden over enkele redevoeringen van Cicero, waarmee je meteen de redenaarskunst zou toelichten. Geloof me, dat werk van je zou alle scholen stimuleren Cicero te lezen waar nu niets van Cicero wordt gedoceerd met uitzondering van brieven, waaruit de jeugd wel een verzorgd taalgebruik kan putten, maar geen overvloedige rijkdom aan woorden. Als ik gedaan kan krijgen dat je dit doet - misschien niet voor meer redevoeringen, maar dan in elk geval voor die tegen Pompeius[6.] die doorgaans als eerste wordt gelezen - denk ik dat jij mij een geweldige dienst hebt bewezen en dat ik jou heel veel dank ben verschuldigd. Een paar jaar geleden heb jij een commentaar geschreven op Cicero's *De officiis*.[7.] Ik vraag je of we iets van Erasmus over de redevoeringen van de vorst van de welsprekendheid kunnen krijgen.

Wat de zaken bij ons betreft[8.] heb ik niets dat het vermelden waard is, omdat wat dagelijks gebeurt of wordt ondernomen op geen enkele manier mijn goedkeuring heeft. Alle geleerden hier wachten vol verlangen op de uitgave van Augustinus die jij hebt herzien en van fouten ontdaan.[9.] Met hem zul je leven en eeuwig leven, zoals je verdient, omdat je zijn mooiste geschriften tegen het onrecht van de onbekendheid hebt beschermd. Het ga je goed, zeer hoffelijke heer en leermeester.

Leuven, daags voor Maria Hemelvaart

Adrianus Barlandus, voor eeuwig je vriend

Aan de uitmuntende theoloog Erasmus van Rotterdam

3. ASD I, 2, p. 680; vertaling: *Verweerschriften*, p. 254
4. Gedrukte uitgaven hiervan zijn niet bekend.
5. Cicero, *Philippica* 9.
6. *De imperio Gn. Pompeii* of *Pro lege Manilia.*
7. Zie brieven 152 en 1013.
8. Misschien een verwijzing naar klachten over het Collegium Trilingue; zie brief 1899, p. 307.
9. De uitgave zou in 1529 verschijnen; zie brief 2157.

2026 *Van Conradus Goclenius*
Leuven, 16 augustus [1528]

Hartelijk gegroet. Ik heb niets om je via Kan te schrijven. Want sinds het vertrek en de terugkeer van de bode[1.] die Frans van der Dilft naar je stuurde, is er niets vermeldenswaardigs gebeurd. De plannen van Vives ken ik alleen maar via je brieven. Hij voelt zich te veel verheven om ons iets mee te delen en ik had in navolging van jouw advies buiten een beleefde vriendschap geen omgang met hem. Voor zover ik weet zijn er hier geen handschriften van Seneca.[2.] Maar ik zal dat zorgvuldiger uitzoeken en Lips erover berichten zodra een bode beschikbaar is voor de eenzame plaats[3.] waar hij verblijft. Frans van der Dilft hoopt dat hij door jouw brieven in Spanje een goede aanbeveling zal hebben.[4.] Hij wordt nu volledig door de voorbereiding in beslag genomen. Als er ander nieuws is, zal ik je met de volgende boekenmarkt schrijven.

Leuven, 16 augustus

Je vriend Conradus Goclenius

Aan de vorst van alle geleerdheid, Erasmus van Rotterdam

2027 *Van Gervasius Wain*
Parijs, 16 augustus 1528

Bij het parlement van Parijs heeft Berquin van iedereen de slechtste reputatie. Een dezer dagen stuurde de paus ‘uit eigen beweging’ (zo staat het in de bul) een beschikking. Daarin ontneemt hij degenen die aangewezen waren om Berquin te berechten[1.] de bevoegdheid een vonnis uit te spreken. En aan de rechters die Berquin vanwege ketterij hebben veroordeeld[2.] geeft en be-

1. De brief die de bode bij zich had, bereikte Bazel op 30 juli; zie brief 2015.
2. Erasmus werkte aan een nieuwe editie van Seneca die in maart 1529 zou verschijnen; zie brief 2091.
3. In het klooster van Augustijner kanunnikessen in Croix-à-Lens-Saint-Rémy.
4. Zie brieven 2013, 2063, en 2109.
1. Door de koning benoemd; zie brief 1875, p. 228.
2. Op 12 maart 1526. Rechters waren Guillaume Duchesne, Nicolas Le Clerc en de drie priors; zie brieven 1692, p. 95, 1875, p. 228 en 2048, p. 282.

krachtigt hij de bevoegdheid die hij hun twee jaar geleden[3.] had verleend - namelijk om bij de beschuldiging van ketterij een vonnis uit te spreken, en wel zo dat Berquin bij hen niet in beroep mag gaan. Ik denk dat je daaruit wel afleidt hoe groot het gevaar is waarin hij verkeert. Als hij aan jouw advies geloof had gehecht, was de hele zaak geseponeerd, had hij voor zijn goede naam gezorgd en enorme kosten vermeden. Ik ben geneigd te denken dat de theologische faculteit jou vanwege Berquin heel slecht gezind is. Want hoewel ik deze verdachtmaking bij veel mensen heb weggenomen, denken zij dat jullie het volledig met elkaar eens zijn. Geloof me, Berquins onnadenkend handelen, waarmee hij veel geruchten over jou verspreidt, heeft je veel vijandigheid bezorgd. Hier roepen alle afzonderlijke kloosterordes en zelfs nonnen dat Berquin een vijand van God en de kerk is. Je weet hoe de doorsnee massa meestal tekeergaat tegen mensen die van ketterij worden verdacht.

De eerwaarde kardinaal van Lotharingen[4.] heeft in ieder geval ervoor gezorgd dat wat hij had beloofd wordt uitgevoerd. Je hoeft er niet aan te twijfelen dat de thesaurier van de kardinaal binnenkort tweehonderd écu's aan je zal betalen. De secretaris van de kardinaal van Lotharingen, Toussaint Hossey, heeft zich voor deze zaak voortvarend ingezet. Hij heeft me gevraagd om hem bij jou in mijn brief aan te bevelen. Ik vraag je, hoffelijk als je bent, zo vriendelijk te zijn hem een briefje te sturen en daarbij mijn naam te noemen, als ik daarmee tenminste geen misbruik maak van onze vriendschap.

Je hebt een buitengewone commotie teweeggebracht door te schrijven dat Bade Cicero's stijl dichter benadert dan Budé.[5.] Budé heeft hier zijn aanhangers, die jou in hun epigrammen verscheuren.[6.] Maar zij verdienen de woede van Caesar niet.[7.] Ik heb begrepen dat de oude Griek Lascaris jou met een bijtend epigram heeft gekrenkt.[8.]

Dit alles voor het avondmaal. Tegen het einde van de maaltijd kreeg ik de epigrammen van Lascaris bezorgd. Ik stuur ze hierbij mee, zodat jouw pen bij gelegenheid mijn domme Franse landgenoten en pseudo-Fransen kan antwoorden. Budé heeft onder de pers van Bade een boek liggen met de titel, zoals ik heb begrepen, *De proprietatibus phrasis Graecanicae et phrasis Latinae.*[9.]

3. Op 17 mei 1525.
4. Jan van Lotharingen-Guise; zie brieven 1841 en 2009.
5. Zie de eerste alinea van brief 2021.
6. Zie brieven 2038, 2040, 2046, 2047, 2048 en 2077.
7. De uitdrukking komt vaak voor in de *Epistulae ex Ponto* en *Tristia* van Ovidius.
8. Het hekeldicht is niet bewaard gebleven.
9. Het werk zou als *Commentarii linguae graecae* in 1529 bij Bade verschijnen; zie ook brief 1794, p. 281.

Het gerucht gaat dat jij in dat boek ter sprake komt.[10.]

Ik kon de kritieken van de faculteit op jouw boeken niet in handen krijgen. Ze zijn in het bezit van één iemand, Berthélemy, een theoloog aan de Sorbonne. Er zijn mensen die denken dat ze een berg zullen baren.[11.] Geloof me, het zal hun moeite kosten om wat naar hun mening gedrukt dient te worden uit te geven.[12.] Het ga je goed, mijn beste vriend.

Parijs, 16 augustus 1528
Je Gervasius, in haast
Aan de grote Erasmus van Rotterdam, doctor in de Heilige Schrift.
Te Bazel

2028 *Aan Willibald Pirckheimer*
Bazel, 25 augustus 1528

Hartelijk gegroet. Ik neem aan dat je de brief[1.] inmiddels hebt ontvangen, waarin ik je vroeg mij het handschrift van de brieven van Basilius en Gregorius van Nazianze te sturen. Want ik wil het erg graag hebben, niet om onbelangrijke redenen, en je zult er geen nadeel van ondervinden. Ik verwacht je handschrift bij de volgende boekenmarkt.[2.]

Ferdinand[3.] heeft me een heel eervolle brief geschreven en nodigt me uit naar Wenen te komen voor een salaris van vierhonderd gulden, alleen om daar te wonen. Maar ik ben niet van plan naar een andere wereld te verhuizen. Als ik weet dat het goed met je gaat, dan zal me dat dat heel aangenaam zijn. Het ga je goed, hooggeachte heer.

Bazel, 25 augustus 1528
Je vriend Erasmus van Rotterdam, in haast
Aan de zeer illustere Willibald, raadsheer van zijne majesteit de keizer

10. In brief 1794 vroeg Erasmus aan Budé om zijn naam te vermelden.
11. Vgl. *Adagia* 814.
12. De kritieken (*Censurae*) werden pas in 1531 gedrukt.
1. Brief 1997.
2. De herfstmarkt in Frankfurt.
3. Zie brieven 2000 en 2005.

2029 *Aan Christoph von Stadion*
Bazel, 26 augustus 1528

Erasmus van Rotterdam groet Christoph von Stadion, bisschop van Augsburg

Omdat ik het niet ten overstaan van u kan doen, heb ik uw heilige rechterhand gekust in de brief[1] die u met uw eigen vingers hebt geschreven, zeer geëerde bisschop. Maar met veel meer achting kuste ik het devote, oprechte en vriendelijk karakter dat uw brief uitstraalt, hoe kort die ook is. Een gesprek echter met Augustinus Marius heeft dit nog uitvoeriger, als was het op een schilderij afgebeeld, voor de ogen van mijn geest zichtbaar gemaakt. Ik ben zeer verheugd dat uwe hoogwaardigheid deze man kent en dat hij u is bevallen. Want alle goede mensen zijn vanwege zijn christelijke geleerdheid en de bijzondere hoffelijkheid en oprechtheid van zijn handelwijze zeer op hem gesteld. Maar hij wordt met geen sterker bewijs voor zijn vroomheid aanbevolen dan dat juist de slechtste mensen hem het meest haten. Hij overtuigde mij zonder veel moeite van de vaderlijke gevoelens en de innige genegenheid die u, eerwaarde heer, voor mij voelt, en ik aanvaardde die woorden met bijzonder grote blijdschap. Maar een mengsel van verdriet en schaamte beperkte in grote mate deze vreugde, wanneer ik namelijk uw hoge dunk van mij en uw sympathie met mijn verdiensten vergelijk. En toch word ik hoe dan ook in mijn kleinmoedigheid door het oordeel van zo'n eerlijke en geleerde bisschop getroost, wanneer ik mijzelf als volgt vlei: ‘Iemand met zo'n scherpe blik slaat beslist geen wartaal uit, zo'n integere man bedriegt me niet.’

Deze onrust in de kerk kwelt mijn geest meer dan men zich kan voorstellen, niet omdat mijn geweten mij hier beschuldigt, maar omdat de algemene ramp voor de christelijke godsdienst mij verdriet doet. Want zelf kwam ik als eerste van iedereen en bijna als enige tegen het voortwoekerende kwaad in verzet en zag ik de waarheid beter dan ik zou willen: namelijk dat deze vertoning die overal met zoveel applaus begon, deze afloop zou hebben. We zien kortom dat wat meestal bij gevaarlijke ziektes gebeurt, hier ten dele door de onwetendheid van de doktoren en ten dele door onhandelbaarheid van patiënten heeft plaatsgevonden: namelijk dat de kwaal tot nu toe zo ernstig is geworden, dat hij bijna niet meer te genezen is. En intussen strijden de vorsten van de wereld eindeloos met elkaar en geven ze gevolg aan hun verlangens. Ook de monniken komen over het algemeen voor hun eigen belang op en niet voor dat van Jezus Christus. Ze verlangen niet dat Christus in de harten van de mensen heerst, maar dat ze hun eigen heerschappij verdedigen. Ze plaatsen daarbij hun hoop op een overwinning vooral in opruiend geschreeuw bij het volk en in brutale kwaadsprekerij, waarin sommigen van hen in elk geval bijzonder uitmunten. Uit haat tegen Luther veroorde-

1. De brief is niet bewaard gebleven.

len sommige theologen ook dingen die met een vrome bedoeling zijn gezegd en die niet door ons zijn bedacht, maar door de apostelen en Christus zijn verkondigd. Door hun dwaze schaamteloosheid blijven veel mensen daarom vastzitten aan een partij die ze anders al hadden verlaten en sluiten velen zich bij hen aan die dat anders niet zouden doen. Maar welke steen hebben ze niet verzet[2.] en verzetten zij vandaag om mij uiteindelijk, vermoeid als ik ben door het onrecht, in het kamp van Luthers volgelingen te duwen? De feiten zelf laten duidelijk zien dat God ons deze storm vanuit de hemel heeft gestuurd omdat hij door onze misdaden is beledigd, zoals hij vroeger de Egyptenaren kikkers, sprinkhanen, vliegen en andere plagen zond. Desondanks erkent niemand zijn fouten en roept niemand de barmhartigheid van de Heer aan, maar vleit iedereen zichzelf en geeft een ander de schuld. Als men naar menselijke oorzaken zoekt, is niets gemakkelijker dan degenen aan te wijzen die dit kwaad hebben veroorzaakt en die het hebben verergerd.

Nu hoor ik dat velen ervan overtuigd zijn dat deze hele storm in de kerk uit mijn geschriften is voortgekomen. De belangrijkste aanstichter van dit meest valse gerucht was Girolamo Aleandro, een man - om maar niets anders te zeggen - die niet overdreven waarheidslievend is. Alberto Pio, prins van Carpi, lijkt dezelfde opvatting te huldigen; hij is eerder zeer bevriend met Aleandro dan dat hij dezelfde mening heeft. Maar ondertussen is er geen lutheraan of geen anti-lutheraan tevoorschijn gekomen, die in mijn boeken ook maar één afgekeurde leerstelling duidelijk kon aantonen, hoewel er zoveel drommen mensen zijn verschenen die zich met grootste ijver hierop toelegden. Ze komen slechts aanzetten met verwantschappen, overeenkomsten, schandalen, vermoedens en soms met schitterende leugens. Vaak gebeurt het dat wat ze bekritiseren niet eens hebben gelezen, of als ze het al hebben gelezen, het niet begrijpen. Alsof iets in elk opzicht zo behoedzaam kan zijn geschreven dat het met deze methodes niet kan worden gebruikt om iemand te belasteren, indien degene die commentaar levert niet onpartijdig is. En alsof het eerlijk is mij tot ketter te verklaren, omdat ze zelf geen Grieks of Latijn hebben geleerd.

Dat hetgeen ik zeg niet ongegrond is, heeft u met uw wijsheid uit mijn verweerschriften kunnen afleiden. Maar om u een reden tot lachen te geven zal ik iets toevoegen dat onlangs in Spanje is gebeurd. Een arts uit Madrid, Juarez genaamd,[3.] zeer bedreven in beide talen, is een bewonderaar van mij. Dominicaner monniken hadden in het geheim iemand uit hun kudde naar hem toegestuurd om hem van het lezen van mijn boeken af te schrikken.

2. *Adagia* 330.
3. De arts is niet geïdentificeerd; hetzelfde verhaal wordt ook in brief 2045, p. 263 verteld.

Toen hem dat helemaal niet lukte, verkondigde hij ten slotte dat mijn boeken het niet verdienden door vrome mensen te worden gelezen, omdat ze de leiders van de kerk met de meest smerige beschimpingen besmeurden. Om dit te bewijzen beval hij het boek *De matrimonio christiano* tevoorschijn te halen, waarin ik volgens hem bisschoppen homoseksuelen noemde en hen berispte omdat ze er vier of vijf maîtresses hadden.[4] Het boek werd erbij gehaald, hij liet de volgende passage zien: 'Als iemand zo onverstandig geweest is in plaats van met een maagd met een vrouw te trouwen die geen maagd meer is, zegt men dat hij zijn lichaam met haar heeft gedeeld. Maar wie met zoveel hoeren omgang heeft gehad, heeft zijn lichaam niet met hen gedeeld en als hij wil, ontvangt hij als *purus putus* '("een zuiver en rein iemand") en zoals de Grieken zeggen, *teleios* vier of vijf bisschopszetels.' Eerst stond de dokter versteld, maar spoedig begon hij om de domheid van de man te lachen. De wetten van de ouden noemden wat heel zuiver was *purum putum*, want *putum* klinkt als *purgatum*, gezuiverd. Vandaar zeggen we *putare vitem* ('een wijnstok snoeien') en noemen we het tuinafval *putamina.* Maar Spanjaarden noemen net als Italianen een jongen met een onzedelijke onderdanigheid een *putus.* Verder wilde ik, omdat *episcopatus* geen Grieks of Latijns woord is, liever *episcopas* zeggen, wat Paulus gebruikt bij 'Wie een opzienersambt verlangt,' etc., namelijk *episkopè*.[5] Maar die man dacht dat *episcopus* en *episcopa* worden bedoeld, zoals we *dominus* en *domina* zeggen. Kan het dwazer? En toch kijken de dominicanen tegen hem op als tegen een geleerd man. En van hetzelfde slag zijn bijna alle mensen die in het openbaar en privé tegen de naam van Erasmus tekeergaan, en dat zo vasthoudend, dat de keizer en de aartsbisschoppen van Toledo en Sevilla,[6] die eerlijk als ze zijn mij steunen, hen niet konden intomen. De schade die ik ondervind is gering. Ik zou ik willen dat al mijn geschriften werden vernietigd, als ik wist dat zij tot goddeloosheid aanleiding geven. Het doet me verdriet dat het huis van God op dit soort monsters rust alsof het Atlassen zijn.

Uit wat u mij in uw goedheid aanbiedt, maak ik op dat u een bijzonder hartelijke genegenheid voor mij voelt en ik verlang vurig hiervandaan naar elders te vliegen, maar mijn sterk verzwakte gezondheid weerhoudt me daarvan. De keizer nodigt me uit naar Spanje, Ferdinand naar Wenen, Margaretha naar Brabant, de Engelse koning naar Engeland, Sigismund naar Polen, Frans naar Frankrijk, en ze bieden me een heel ruim salaris. Konden ze, zoals ze dit kunnen geven, mij ook maar mijn jeugd en een blakende gezondheid bezorgen!

4. *Institutio christiani matrimonii*, ASD V, 6, p. 139.
5. 1 Timoteüs 3:1.
6. Alonso de Fonseca en Alonso Manrique de Lara.

Zeer druk bezet als ik ben, heb ik dit voor de vuist weg geschreven. Ik hoop dat u het zult lezen, om juist uit deze woorden op te maken, dat ik wat Augustinus Marius mij over uw buitengewone hoffelijkheid vertelde, van ganser harte geloof. Moge de Heer Jezus uwe hoogwaardigheid ongedeerd bewaren.

Bazel, 26 augustus 1528

2030 *Aan Andrzej Krzycki*
Bazel, 26 augustus 1528

Erasmus van Rotterdam groet Andrzej Krzycki, bisschop van Płock

Uw brieven,[1] zeer geëerde bisschop, hebben als bijzonder kenmerk dat zij al mijn verdriet uit mijn hart verdrijven en mij een zekere vrolijkheid bezorgen. De reden daarvoor ligt voor de hand: zij weerspiegelen immers uw bijzonder oprechte en vriendelijke karakter. Astrologen zoeken aan de hemel naar gunstige en ongunstige gesternten, tovenaars schrijven geluk of ongeluk aan goede en kwade geesten toe. Maar ik denk eerder dat het lot van de mens in handen van mensen ligt. Want we zien dat sommige mensen zijn geboren om anderen in het verderf te storten. In dit geval hadden we een astrolabium moeten gebruiken om weg te springen van lieden die onheil stichten, terwijl wij ons met welwillende en vriendelijke mensen verenigen. Omdat zij zo tegen me tekeergaan, terwijl ik hen met mijn inspanningen aanzienlijk heb geholpen en niemand schade heb toegebracht, verbaas ik mij in de eerste plaats over de dwaze brutaliteit van mensen die zich niet schamen hoewel ze al zo vaak een nederlaag hebben geleden. Ze matigen hun intriges niet, ook al zien ze dat ze niets anders bereiken dan dat ze hun eigen slechtheid in combinatie met hun even grote domheid steeds meer laten zien, terwijl die meer dan voldoende aan de wereld bekend is. De schade die ik ondervind is gering. Maar het doet me uit de grond van mijn hart verdriet dat de kerk op dat soort Atlassen steunt en dat zelfs christenen dat soort etterbuilen moeten verdragen en ook van voedsel moeten voorzien. Het zijn in ieder geval strontjes aan de ogen.[2] Ik troost mijzelf met de gedachte dat God mij met deze beproevingen wil reinigen, als toevallig iets van ijdele roem mijn geest is binnengeslopen. Welnu, hij is de Heer. Laat hij doen wat in zijn ogen het beste lijkt,[3] want hij ziet meer dan wij.

1. De brief waarop Erasmus antwoordt, is niet bewaard gebleven.
2. *Adagia* 1765.
3. 1 Samuel 3:18.

Ik ben me ervan bewust hoeveel ik u vanwege uw inzet voor mij verschuldigd ben. Aangezien u dat weloverwogen doet, ben ik niet de enige die bij u iets verschuldigd is, maar ook de christelijke godsdienst en de klassieke letteren; om die verder te helpen span ik mij in, hoe gering mijn aandeel ook is. Uw neef Andrzej Zebrzydowski die bij mij in huis woont en bij mij aan tafel eet, is voor mij een vriendelijke en innemende huisgenoot. Ach, kon ik hem maar evenveel voordeel bezorgen als ik zou moeten en zou willen! Maar voor zover mijn gezondheid en veel te drukke werkzaamheden, die al mijn aandacht in beslag nemen, het toelaten onttrek ik me niet aan mijn plicht. Ik wijs hem de weg en ik geef hem de sporen, al rent hij uit zichzelf,[4.] en soms oefen ik hem in Latijnse conversatie. Hij spant zich op de renbaan van beide talen volop in, zodat er goede hoop is dat hij bij u zo zal terugkeren als wij tegelijk hopen. Ik ben voor hem een goede stimulator voor de letteren, maar nog veel meer een leraar in de eenvoud, want zo sober en eenvoudig is de levenswijze die hij bij ons krijgt. Hij respecteert mij als een ouder en verdrijft een groot deel van de sleur met zijn vrolijke en prettige omgang. En hij vertelde me waarom het geschenk niet was bezorgd. Maar ik vind dat u mij een kostbaar geschenk hebt gestuurd door mij uw zeer geliefde neef te sturen. Ik hoop dat hij even weinig spijt heeft van zijn reis hierheen als ik geniet van zijn gezelschap!

De ramp in Hongarije[5.] doet me verdriet, al schreef Bernhard,[6.] bisschop van Trente en grootkanselier van koning Ferdinand, mij onlangs dat de zaken zo succesvol verlopen dat er duidelijk een gunstige goddelijke macht aanwezig is. Maar welk gebied wordt tegenwoordig niet geteisterd door oorlogsgeweld! Met de dag groeit de verbolgenheid van de vorsten. En we erkennen niet dat God op ons vertoornd is. Men zegt dat de paus in Nice verblijft - een kustplaats in Savoye. Ze beweren dat hij tussen de Fransen en de keizer vrede probeert te stichten. Ik hoop dat hij hier in elk geval de hoogste *pontifex*[7.] is, of beter gezegd de grootste en de machtigste. Maar men gehoorzaamde Julius graag toen hij de oorlog verklaarde,[8.] en ik vrees dat men aan de roep om vrede van deze paus niet evenveel gevolg geeft als hij inderdaad bezig is met wat men beweert.

De brief[9.] die ik aan koning Sigismund had geschreven en die in druk is

4. Vgl. *Adagia* 147.
5. Het conflict tussen Ferdinand en Johan Zápolyai.
6. Bernhard von Cles; de brief is niet bewaard gebleven.
7. De oorspronkelijke betekenis van *pontifex* is bruggenbouwer, de latere betekenis is paus.
8. Aan Frankrijk (1511).
9. Brief 1819.

uitgegeven, leverde mij vanwege één klein woordje aan het hof van Ferdinand behoorlijk wat vijandschap op. Want toen ik Johan[10.] noemde, voegde ik ‘koning’ aan zijn naam toe. Ik wist niet dat het in mijn brief stond en totdat ik de oorspronkelijke versie had geraadpleegd, kon ik niet geloven dat het zo was. Ik merk nu dat sommigen zich aan mij ergeren, omdat ik overal deze oorlog vervloek en tot vrede aanspoor. Dat we in zo'n grote ellende zelfs niet meer mogen klagen, ontbrak natuurlijk nog aan de rampen die ons overkomen.

Dan kom ik nu aan bij uw Geta wie nog weer een geschenk afhandig wordt gemaakt.[11.] Ik vrees dat als de storm van deze gebeurtenissen gaat liggen, de zogenaamde annaten worden verdubbeld. Ze benadrukken dat ze voor drie jaar waren afgesproken, terwijl het een zware last is voor de kerken en zelfs een ramp voor degene voor wie[12.] de annaten worden geregeld. Want hij zou vredelievender en meer op gepaste wijze optreden, als hij geen middelen had om zijn lijfwachten en gewapende troepen te betalen. Maar zolang bijna elke bisschop zijn eigen zaken regelt, wordt met het algemeen nut weinig rekening gehouden. De stortvloed van menselijke besognes voert echter veel van dit soort dingen met zich mee, die men eenvoudiger kan afkeuren dan verbeteren.

De koning zal ik schrijven, al is het maar weinig. Zoals u hem met uw woorden tot deze vrijgevigheid heeft aangezet, zult u vast wel bereid zijn hem uit mijn naam te bedanken, mocht mijn brief niet met de grootte van het geschenk of met mijn gevoelens overeenstemmen. Moge de Heer uwe hoogheid ongedeerd bewaren, zeer geëerde bisschop.

Bazel, 26 augustus 1528

10. Johan Zápolyai.
11. Vgl. Terentius, *Phormio* 46-47. Waarschijnlijk vergeleek Krzycki zichzelf met de arme slaaf Geta die voor de familie waarvoor hij werkte geschenken blijft kopen. Voor zijn overplaatsing als bisschop van Przemyśl naar Płock zou hij opnieuw annaten (de inkomsten van het eerste jaar uit een geestelijk ambt) moeten betalen.
12. De paus.

2031 *Aan Justus Decius*
Bazel, 26 augustus 1528

Erasmus van Rotterdam groet Justus Decius, secretaris van de koning van Polen

Als het mijn vrienden goed of slecht gaat, raakt mij dat altijd evenveel als wanneer het mijzelf betreft. Ik was geschrokken van uw val;[1] maar nu ben ik bijzonder verheugd dat u volledig bent hersteld. Want ik reken mijn Justus Decius tot mijn trouwste vrienden. Ik kan nu nauwelijks onder woorden brengen hoeveel zorgen de ziekte van Antonin[2] mij baart. Is er iemand met een oprechter karakter dan hij? Is er een betere vriend dan hij? Het zou me minder verdriet doen als hij het leven had geruild voor de dood.

Eenzelfde ramp trof R.P.[3] in Italië toen hij daar als diplomaat voor zijn koning optrad. De doktoren waren wanhopig en raadden hem een verandering van klimaat aan. Hij keerde naar Engeland terug. Het duurde lang, maar uiteindelijk werd hij weer beter en hervond hij zichzelf. Des te groter was mijn vreugde, omdat ik tegen alle verwachtingen in zo'n goede vriend had teruggekregen. Maar meteen diende zich een volgende ramp aan! Door toedoen van een invloedrijk persoon[4] werd hij in de gevangenis geworpen, omdat hij naar men zegt in overeenstemming met zijn aard nogal vrijmoedig het een en ander over die man had geschreven. Maar ik denk dat hij nu weer vrij is.

Hoe graag zou ik horen dat ook onze vriend Antonin aan ons en aan zichzelf is teruggegeven! In zijn vorige brief[5] dreigde hij met een geschenk dat ik zelf niet zou kunnen versmaden. Hij zei dat hij het me zou sturen via degene die hij hier als dienaar had gehad, Jozephus als ik me niet vergis.[6] Ik zou er heel wat geschenken voor over hebben, als ik zo'n goede vriend kon genezen! Het lijkt om een dodelijke ziekte te gaan. Hier in het huis van een van mijn vrienden[7] zijn ook al vier meisjes en een paar bedienden getroffen, van wie er één is overleden. Johann Froben, een man die onsterfelijkheid verdiende, is ons door een beroerte ontnomen.[8] Hij had nog jaren kunnen leven, als hij zich niet zo vreselijk voor zijn ziekte had geschaamd.

Andrzej Zebrzydowski heeft wat hij had ontvangen te goeder trouw afgeleverd.[9] Met zijn aanwezigheid in huis vind ik troost voor mijn slechte

1. Decius was van zijn paard gevallen; zie brief 1660, p. 19.
2. Zie brief 2011. In brief 2176 schrijft Erasmus Antonin dat hij verheugd is over zijn genezing.
3. Richard Pace; zie brief 2033.
4. Thomas Wolsey; zie brief 2033.
5. Zie ook brief 1916; de betreffende brief, mogelijk een antwoord op brief 1825, is niet bewaard gebleven.
6. Waarschijnlijk Antonins zwager Tectander.
7. Het huis van de familie Froben 'Zum Sessel'; zie brief 2033.
8. Zie brief 1900.
9. De honderd Hongaarse dukaten van koning Sigismund van Polen; zie brief 2033.

gezondheid en mijn werkzaamheden. Ik smeek u bij het standpunt te blijven dat u mijn gevoelens niet afmeet aan de plicht om brieven te schrijven. Het ga u goed, uitzonderlijke vriend.

Bazel, 26 augustus 1528

2032 *Aan Krzysztof Szydłowiecki*
Bazel, 27 augustus 1528

Gegroet. Wat u zo aantrekkelijk vindt aan mijn geschriften, stuit sommige mensen juist tegen de borst. Zij denken dat ik met mijn aanhoudende verheerlijking van de vrede de spot drijf met de eindeloos twistende vorsten. Weliswaar veroordeel ik niet iedere oorlog - want soms is het onvermijdelijk - en bespot ik geen enkele vorst, toch valt niet te ontkennen dat overal waar oorlog wordt gevoerd, door de ene partij of door de andere en soms aan beide kanten misdaden worden gepleegd. Maar God oordeelt over de harten en beweegredenen van vorsten, niet ik.

De brief[1] die ze daar bij u hebben laten drukken, leverde mij een behoorlijke vijandschap op, niet bij Ferdinand zelf - want er bestaat geen rechtvaardiger wezen dan hij - maar wel bij enkele aanzienlijken aan het hof van Ferdinand. En dat vanwege één woord, waarvan ik helemaal niet wist dat het er stond en waarmee ik Johan de titel ‘koning’ gaf, want een andere titel had ik toen niet.[2] De brief van koning Sigismund,[3] vol hoffelijkheid en godsdienstigheid, heb ik tot mijn grote blijdschap ontvangen en ook de gift[4] die mij in verlegenheid brengt. Zoals ik deze gift beslist niet verdiende, zo verwachtte ik hem ook niet.

De chaos van de oorlogen en de partijtwisten wordt met de dag erger. Ik koester geen enkele hoop meer op een einde van deze ellende, tenzij de leiders van de kerk samen met de monarchen hun persoonlijke verlangens opzij zetten en zich volledig aan de goddelijke wil overgeven. En tenzij het volk zijn leven betert en Gods toorn tot bedaren brengt, doordat het tot diens barmhartigheid zijn toevlucht neemt. Als de nieuwe sekten zo worden onderdrukt, dat de tirannie van niets ontziende monniken of van hen die uit naam van de paus in Rome tot nu toe deden waar ze zin in hadden, weer tot leven komt, zal dat

1. Brief 1819.
2. Johan Zápolyai claimde evenals Ferdinand de Hongaarse troon; zie ook brieven 1819 en 2030.
3. Zie brief 1952.
4. Zie brief 1954, p. 71.

betekenen dat men de plaag verandert, maar niet wegneemt. Het gezag van bisschoppen en vorsten moet de situatie in bedwang houden, zodat Christus overwint en de godsdienstigheid in plaats van de boosaardigheid van de mensen triomfeert. Bewaar in deze situatie alstublieft zonder onderbreking de moed die u tot nu toe hebt betoond en wijk daarbij niet naar links of rechts af. Ik wens u, illustere heer en uitzonderlijke patroon, het allerbeste toe.

Bazel, 27 augustus 1528

Eigenhandig ondertekend door uw zeer toegewijde dienaar, Erasmus van Rotterdam

Aan de hooggeachte heer Krzysztof Szydłowiecki, kasztelan en starost van Krakau en kanselier van het koninkrijk Polen

2033 *Aan Jan (II) Łaski*
Bazel, 27 augustus 1528

Erasmus aan zeer eerwaarde heer proost

Andrzej Zebrzydowski, die nu tot mijn genoegen bij mij in huis woont, betaalde mij uit naam van de koning honderd Hongaarse dukaten uit, en Glareanus, die toen toevallig aanwezig was, gaf hij er veertig uit jouw naam.[1.] Als hij vaker zo'n buit binnenhaalde, zou hij van zijn armoede kunnen scheiden. Je dient te weten dat je dit geschenk aan de wetenschappen en aan een dankbaar man hebt gegeven. Beatus[2.] verwacht niets anders van je dan wederzijdse genegenheid, want geldproblemen heeft hij niet. Als je hebt besloten hem iets te sturen, stuur hem dan iets symbolisch dat eerder een leuke verrassing is dan grote waarde heeft. Ik ben erg blij te horen dat de aartsbisschop mijn wetenschappelijk werk waardeert.[3.] Wat zijn geschenk betreft voer je ijverig zijn drukke bezigheden als verontschuldiging aan, alsof het iemand zoveel tijd kost om te zeggen: ‘Stuur hem honderd dukaten’. Maar in alle ernst, mijn beste Łaski, ik ben ruimschoots tevreden met de sympathie van die man. Ik zou willen dat die voortreffelijke oude man een gelukkigere neef had en jij een gelukkigere broer.[4.] Maar er is nooit een familie zo gelukkig geweest, dat er geen etterbuil in voorkwam.

1. Zie brieven 1952 en 1958.
2. Beatus Rhenanus.
3. Jan (I) Łaski; zie brief 1954.
4. Hieronim Łaski die de kant van Johan Zápolyai had gekozen in de strijd om Hongarije.

Als je spijt hebt van de aankoop van mijn bibliotheek,[5.] zal ik je wat je ervoor hebt betaald, teruggeven. Ik heb in elk geval geen spijt, maar je moet weten dat de boeken intussen met zeventig of tachtig florijnen in waarde zijn gestegen. Om je eenvoudiger hiervan te overtuigen: alleen Galenus al wordt hier voor dertig florijnen verkocht. Jouw Mercurius heeft blijkbaar genoeg van Polen en werkt bij Froben.[6.] Hij klaagde dat hij niet erg vriendelijk is behandeld en hij heeft geprobeerd mij wat geld afhandig te maken. Voor die mensen is het nooit genoeg.

Er is geen plaats ter wereld waar de falanxen van de monniken niet ijverig bezig zijn, maar nergens met voldoende resultaat. De aanstichter van de tragedie in Spanje[7.] doet zoals hij gewoon is alles in het geheim. Hij heeft een aangeboren talent voor vilein handelen en het zaaien van verdeeldheid. En hij is een diplomaat om vrede te stichten tussen koningen, terwijl hij met zijn karakter van de vrede eerder een oorlog had gemaakt. Bij de Engelsen spant men zich niet minder in, maar de koning, de koningin, de aartsbisschop van Canterbury,[8.] More en de bisschop van Londen, grootinquisiteur Tunstall, staan volledig aan mijn kant. Je kent het geluid uit Italië.[9.] In Brabant komen ze weer tot bedaren. In Savoye was een franciscaan[10.] begonnen uit alle macht[11.] tegen mij op te trekken, maar ik heb de man kunnen bedwingen door hemzelf en de vorst[12.] brieven te schrijven. Béda wilde wraak op mij nemen, omdat ik hem bij iedereen belachelijk heb gemaakt.[13.] Door zijn toedoen kwam de theologische faculteit om de dag bijeen en veroordeelden zij per zitting telkens vijf punten die ze uit al mijn geschriften hadden verzameld om met hun gezag een overwinning op mij te behalen. En ze hebben er al een paar veroordeeld, waaronder passages uit de evangeliën die in een van mijn *Paraphrases* staan, maar zo gepresenteerd alsof ze nu bij mij vandaan kwamen. Ik heb een antwoord opgesteld[14.] en één afschrift naar het parle-

5. Zie brief 1779a, p. 250.
6. Mogelijk de bode Georg, genoemd in brieven 1915 en 1916.
7. Edward Lee.
8. William Warham.
9. Met de *Ciceronianus* had Erasmus in Italië veel vijanden gemaakt.
10. Jean Gachi; zie brieven 1891 en 1886.
11. Letterlijk ‘met riemen en zeilen’ (*Adagia* 318).
12. Karel III van Savoye.
13. Door zijn *Prologus in supputationem calumniarum Natalis Bedae* (zie brief 1664), zijn *In N. Bedae censuras erroneas elenchus* en met name zijn *In N. Bedae censuras eeroneas elenchus* had Erasmus zich de woede van Béda op de hals gehaald; zie brief 1905, p. 330.
14. *Supputationes errorum in censuris Bedae* (Bazel, maart 1527).

ment van Parijs en een ander naar de theologische faculteit gestuurd met brieven[15.] erbij. De tragedie verstomde, maar ik twijfel er niet aan dat een andere elders zal losbarsten. Ik vraag me af wat de bedoelingen zijn van die faculteit, waarvoor de wereld tot nu toe zoveel achting had. Ze wachten op mijn dood en ieder jaar begraven ze mij met hun tongen.[16.]

Augustinus nadert zijn einde; niemand zou geloven hoeveel monsterlijke fouten ik bij hem heb aangetroffen.[17.] Als God me wat vrije tijd gunt, zal ik deze winter mijn ontwerp voor het werk over de methode van preken gereedmaken.[18.] De eksters en kraaien krassen al: 'Wat?', zeggen ze, 'zal hij ons leren preken, terwijl hij zelf niet eens preekt?' Met de zorg die ik aan Augustinus heb besteed, had ik al mijn werken af kunnen maken. Hoewel ik mij met handen en voeten[19.] ertegen verzette, heeft Froben zaliger nagedachtenis mij die taak opgedrongen, waartoe geen geldbedrag mij had kunnen overhalen. Maar de haven is in zicht. Het werkje zonder titel is behandeld zoals het verdiende; ik heb het afgemaakt en daarbij de fouten genoteerd.[20.] De taak Ambrosius te verbeteren had ik niet op me genomen. Ik heb hem ook niet helemaal doorgelezen, maar een deel heb ik toevertrouwd aan de corrector Sigismund,[21.] een geleerd man met een goed oordeelsvermogen, maar traag. Geen enkele auteur had meer verbeteringen nodig. Maar dat zal een andere keer worden afgemaakt. Wat de drukkerij betreft hoop ik dat het beter zal gaan dan toen Froben nog leefde. Hieronymus en de nieuwe echtgenoot van Frobens weduwe[22.] staan nu aan het hoofd van de drukkerij.

Ik kan nauwelijks onder woorden brengen hoeveel verdriet de ziekte van Antonin mij bezorgt: het is een fatale ziekte. Richard Pace werd een jaar geleden,[23.] toen hij als diplomaat in Italië optrad, door slapeloosheid bevangen, waarop krankzinnigheid volgde. Omdat de doktoren wanhoopten, werd hij naar Engeland teruggebracht. Uiteindelijk is hij weer zichzelf geworden. Maar daarop volgde een nog grotere ramp dan de vorige. Hij had iets al te vrijmoedig over de kardinaal[24.] geschreven. Toen dit onder de hovelingen

15. Brieven 1905 en 1902.
16. Vgl. brieven 1921 en 1986.
17. De uitgave van Augustinus verscheen in 1529 bij Froben; zie brief 2157.
18. Zie brief 1932, noot 13.
19. *Adagia* 315.
20. Een van de werken uit de editie van Augustinus, wellicht het *Liber Meditationum*, waaraan Erasmus een titel had toegevoegd.
21. Sigismund Gelenius.
22. Gertrude Lachner was intussen gehuwd met Johann Herwagen.
23. Erasmus vergist zich: Pace werd in augustus 1525 ziek.
24. Thomas Wolsey; zie brief 2031.

werd verspreid, viel het bij velen van hen te veel in de smaak. Hij werd gevangen gezet, hoewel de koning niet bijzonder boos was. Maar ik hoop dat hij nu weer vrij is. Ooit werden twee zussen van de vrouw van Froben door zo'n zelfde soort bezetenheid getroffen, werkelijk een jammerlijke aandoening. Nu is ook een van zijn dochters getroffen, een ongehuwd meisje,[25.] de hoop van haar familie. Er waren ook een paar mannen getroffen, van wie er enkele zijn overleden. Geen enkel bericht zal me zo blij maken als het bericht dat Antonin weer zichzelf is en wij hem terug hebben.

Ik had je uitvoeriger geschreven, als je in je vorige brief niet had bericht dat je naar Spanje wilde gaan.[26.] Ik wens jou en al je dierbaren het beste toe.

Bazel, 27 augustus 1528

Je herkent de hand van je vriend

2034 *Aan Sigismund I*
Bazel, 28 augustus 1528

Erasmus van Rotterdam groet Sigismund, koning van Polen

Te midden van zoveel gezwoeg waaronder ik naast het lot van mijn ziekte en leeftijd gebukt ga, en te midden van zoveel moeilijkheden en ergernissen die mij van alle kanten belagen, bood de brief van uwe majesteit, bij uitstek roemrijke koning Sigismund, veel troost, omdat hij van begin tot eind van een werkelijk wonderbaarlijke minzaamheid en grote genegenheid voor mij getuigt.[1.] Want zoals Salomo zegt: 'De woede van de koning is een voorbode van de dood', zo deed hij ook deze uitspraak: 'Het stralende gezicht van de koning brengt leven'.[2.] En dat stralende en welwillende gezicht liet u mij in uw brief zien. Maar hoewel ik beslist niet de talenten bij mezelf herken die met uw genegenheid voor mij overeenkomen, doet het mij ondertussen eerlijk gezegd toch genoegen dat een koning die zelf zoveel wordt geprezen mij prijst en mij bij mijn inspanningen voor wat ze waard zijn stimuleert. Het leek me dat ik voor mijn taak een overvloedige beloning zou ontvangen als uwe majesteit zich niet aan mijn stoutmoedigheid had geërgerd. Nu zie ik dat die stoutmoedigheid een goede afloop heeft gekregen, omdat zij er voor heeft gezorgd dat ik die waarlijk koninklijke minzaamheid en godsdienstig-

25. Justina Froben.
26. Zie brief 1954.
1. Zie brief 1952.
2. Spreuken 16:14-15.

heid die ik alleen door de loftuiting van veel mensen kende, aan den lijve heb mogen ondervinden. Uw minzaamheid, omdat u zo vriendelijk over Erasmus oordeelt en omdat u de goedheid had mijn beperkte talenten met zo'n belangrijke getuigenis te eren en die getuigenis niet alleen in een zeer vriendelijke brief wilde vastleggen maar ook met een rijk geschenk wilde bevestigen. Uw godsdienstigheid, omdat u alle voorspoed van uw rijk niet aan uw eigen inspanningen of plannen, maar aan Gods goedheid toeschrijft.

Wie zou zulke godsdienstige, christelijke woorden, afkomstig van zo'n grote koning, niet koesteren? Het is waar wat Salomo schrijft: 'De gedachten van de koning zijn in de macht van God, hij leidt ze waarheen waar hij maar wil'.[3.] Maar goede koningen komt pas echt lof toe, als zij op hun beurt hun gedachten naar God laten leiden, de koning van alle koningen. En als zij zich altijd baseren op zijn wil - want zonder zijn leiding zijn de pogingen van de mensen vergeefse moeite - en al hun handelingen zo verrichten dat ze weten en zich ervan bewust zijn dat al wat zij ook doen, dit doen voor aangezicht van hem, die even goed rechter is over koningen als over gewone mensen. Maar door die christelijke bescheidenheid van u, roemvolle koning, verliest u geen lofprijzingen, maar maakt u die juist tot iets van uzelf. U zou ze verliezen als u hem niet erkent aan wie alle glorie toekomt. Het is onmogelijk iets voorspoedig of gelukkig te noemen, wat die schepper van al het geluk niet heeft gezegend. Alles wordt onder een gunstige gesternte en met goede voortekens volbracht, wat wordt gedaan naar de voorschriften van hem die zei: 'Door mij regeren koningen, bepalen heersers wat rechtvaardig is; vorsten heersen dankzij mij, ik laat leiders rechtvaardig regeren'.[4.] Zo sprak de eeuwige wijsheid, die de zoon van God is. Maar wat schrijft de wijsheid aan koningen voor? 'Liefde', zegt hij 'en trouw beschermen de koning, liefde schraagt zijn troon'.[5.] Barmhartigheid betoont hij in het bemoedigen van verdrukten, liefde voor de waarheid bij integere rechtspraak, zachtmoedigheid bij het matigen van de strengheid van de wetten.

Het is de belangrijkste taak van koningen om weduwen bij te staan, wezen hulp te bieden en iedereen die wederrechtelijk wordt onderdrukt tegen geweld te beschermen. Gewoonlijk verplichten zij zich ook met een eed hiertoe, wanneer zij aan de macht komen. Waarheid heeft twee metgezellen: wijsheid en standvastigheid. Wijsheid verlicht de ogen waarmee men ziet wat goed is, wat verkeerd, wat nuttig is voor de staat en wat niet. Standvastigheid zorgt ervoor dat onze geest sterker is dan alle onze begeerten en dat hij niet door woede, liefde en haat van het goede verwijderd raakt. Zachtmoedigheid tem-

3. Spreuken 21:1.
4. Spreuken 8:15-16.
5. Spreuken 20:28.

pert de noodzakelijke strengheid met mildheid. Want de wet schrijft voor iedereen onpartijdigheid voor, maar niet alles past voor iedereen. Deze matiging van het publiekrecht, die zij onpartijdigheid noemen, wordt van een koninklijk hart als van een orakel verlangd. Wijze mannen hebben immers terecht gezegd dat de koning de levende wet is.[6] De wet kent weinig woorden, maar de omstandigheden van feiten en personen zijn eindeloos. Als het hierom gaat spreekt de koning dus in plaats van de wet, maar hij doet geen andere uitspraak dan wat de wet zelf zou zeggen als zij ons op alles een antwoord kon geven. Zachtmoedigheid is niet onmiddellijk aan een oorlog beginnen wanneer een aanleiding daartoe wordt gegeven, maar geen enkele manier onbeproefd laten als een zaak zonder oorlog kan worden beslecht. En soms is het verstandiger onrecht door de vingers te zien dan het met wapens te bestrijden. Zachtmoedigheid is, als een oorlog op geen enkele manier vermeden kan worden, deze zo te voeren dat er zo weinig mogelijk bloed wordt verloren en dat hij zo snel mogelijk wordt beëindigd. Het is aan deze wijsheid die allerlei goeds met zich meebrengt, dat Salomo[7] vroeg zijn troon als een uiterst betrouwbare en vastbesloten raadsvrouw voor altijd bij te staan.

Ook de ouden zagen iets dergelijks als door een wolk. Want we lezen dat de Egyptenaren met hun hiërogliefenschrift het beeld van een koning doorgaans zo weergaven dat ze een oog aan de scepter toevoegden. Met de scepter wezen ze op een rechtvaardige, integere en onbuigzame geest en met het oog op de wijsheid, die laat zien wat betamelijk is en wat niet. Dezelfde deugden prezen zij ook met andere symbolen aan door boven op de scepter een adelaar aan te brengen en aan de onderkant een nijlpaard. Met de adelaar bedoelden ze een heldere blik en minachting voor het laag-bij-de-grondse, en met het nijlpaard woede en wildheid die door de rede worden onderdrukt - dit dier is immers ontembaar en wild.[8] Want er kan geen gerechtigheid bestaan tenzij wanneer er een waarlijk verheven verlichte en scherpziende geest aanwezig is, sterker dan alle menselijke gevoelens die doorgaans de rede overschreeuwen. Ook al straalt u, onoverwinnelijke koning Sigismund, deze goede eigenschappen uit, toch zijn ze pas werkelijk van u, als u, zoals u doet, deze aan God toeschrijft, uit wie alle goeds in ons voortvloeit. Bij materiële goederen is wat we naar een ander hebben overgebracht, niet langer van ons, bij geestelijke goederen gebeurt echter het tegenovergestelde: wat we aan God toeschrijven, begint van ons te worden.

6. De ‘levende wet’ is een gemeenplaats in het klassieke politieke denken. Zie ook Erasmus' *Institutio principis christiani*, ASD IV, 1, p. 184.
7. 1 Koningen 3:9; 2 Kronieken 1:10.
8. Erasmus' belangrijkste bron is *Horappolon* 1, 56; een Latijnse vertaling van dit Griekse werk was in 1518 bij Froben verschenen.

Maar ik laat me verder meevoeren dan de lengte van een brief toelaat. Rest mij nog de goede en almachtige Christus te vragen dat hij zijn geschenken bij u beschermt en altijd met nieuwe vermeerdert. En dat hij alle vorsten met eenzelfde geest bezielt, zodat, wanneer zij eensgezind en geadviseerd door de hemelse wijsheid beslissingen nemen die heilzaam zijn voor de publieke zaak en Christus behagen, deze storm van menselijke gebeurtenissen eindelijk tot bedaren komt. Graag aanvaard ik de gunst die u mij, zonder dat ik het verdien, in uw zachtmoedigheid zo vrijgevig verleent en betuig ik u de grootst mogelijke dank. Maar ik weet niet wat ik u op mijn beurt kan beloven, behalve een dankbaar hart dat niets zal vergeten en al wat een nietswaardige dienaar zo'n machtige koning aan dienstbaarheid kan bieden. Moge de Heer Jezus al uw besluiten zegenen.

Bazel, 28 augustus 1528

Eigenhandig ondertekend door de nederige dienaar van uwe doorluchtige majesteit, Erasmus van Rotterdam

2035 *Aan Piotr Tomicki*
Bazel, 31 augustus 1528

Hartelijk gegroet. Hooggeachte bisschop, u zult op uw beurt van mij een tamelijk laconische[1.] brief ontvangen, omdat ik niet zozeer door omvangrijke en roemvolle, maar niettemin zeer vermoeiende bezigheden eerder overweldigd dan in beslag word genomen. Ik ben blij dat de overmoed waarmee ik het waagde uwe hoogheid lastig te vallen door mijn brief waarmee ik eerder aan de aansporingen van Antonin gehoor gaf[2.] dan dat ik door mijn eigen ingeving werd geleid, zo'n enorm goede afloop heeft gekregen. Want al was uw brief maar kort en zoals u hem noemt 'laconisch', toch getuigt hij van een overvloedige genegenheid voor mij.[3.] Ik zou mij daarmee vooral gelukkig achten, als ik bij mij iets van de verdiensten zou herkennen, wat aan de genegenheid die zo'n diepgelovige, erudiete en uitmuntende bisschop voor mij voelt beantwoordt. Ik zal beslist mijn best doen ervoor te zorgen dat u uw gunst, indien aan een onwaardig, dan in ieder geval niet aan een ondankbaar iemand toebedeeld lijkt te hebben.

Zoals uw brief mij een beeld van uw innerlijk schetste, zo schilderde en beschreef Andrzej Zebrzydowski u voor mij in talrijke gesprekken zo volle-

1. Vgl. *Adagia* 1092 en 1949.
2. Zie brief 1919.
3. Zie brief 1953.

dig, dat ik mijns inziens niet veel meer zou zien als ik u onder ogen zou komen. Hij is een jongeman die een dergelijke afkomst waardig is en nu dapper zijn dienstplicht in de Griekse en Latijnse taal vervult; door zijn dagelijkse gezelschap biedt hij mij veel troost en verrijkt hij mijn leven. Moge de grote en almachtige Christus ervoor zorgen dat Gods kerk veel bisschoppen zoals u krijgt. Dan konden we hopen dat op deze heftige storm van menselijke gebeurtenissen ooit rust zal volgen en zouden we een goede reden hebben de christelijke wereld geluk te wensen zoals we dat doen met het koninkrijk Polen, dat groot is maar één geheel vormt. Ik pleeg zulke helden te vereren, ook als ze mij niet persoonlijk een gunst hadden bewezen. In dit geval besef ik dan ook wat voor gevoelens ik u ben verschuldigd, aangezien u het niet voldoende vond die uitzonderlijke welwillendheid jegens mij met een brief aan te tonen, maar haar ook met een gouden getuigenis wilde bewijzen. Daarom denk ik zorgvuldig na over een onderwerp waarmee ik een teken van mijn dankbare gevoelens kan geven, al weet ik dat u in uw gulheid met wederzijdse genegenheid tevreden bent.

Uw familielid Andrzej bracht mij namens uwe hoogheid zestig Hongaarse dukaten. Ik ga u er niet uitvoeriger voor bedanken; liever zou ik u een wederdienst willen bewijzen. Moge de Heer u beschermen en in alles begunstigen, hooggeëerde bisschop. Bazel, 31 augustus 1528.

Geschreven en ondertekend door Erasmus van Rotterdam zelf

Aan de hoogwaardige heer en illustere vorst Piotr, bisschop van Krakau en vicekanselier van het koninkrijk Polen. In Polen

2036 *Aan Bonifacius Amerbach*
[Bazel, augustus 1528]

Hartelijk gegroet. Ik verlang niet naar huurders en ben niet uit op geld, maar omdat ik zie dat Daniel[1] zulke hoffelijke manieren bezit, zal ik hem in ieder geval aan mijn tafel ontvangen. Want ik heb thuis geen slaapplaats beschikbaar. Mijn Poolse gast[2] kijkt uit naar zijn komst. Met minder dan drie gulden per maand kan ik niet akkoord gaan. Ik zou willen dat hij toezegt drieënhalf te geven - zoveel betaalt mijn Poolse gast namelijk - of dat hij in elk geval geen bedrag noemt maar toezegt zoveel te zullen geven als ik vraag.

Als jij basilicum en tijm in je tuin hebt staan, zou ik daar graag wat van

1. Daniel Stiebar.
2. Andrzej Zebrzydowski.

willen. Geef Daniel zijn brief en boekje terug. Ik heb ze allebei zorgvuldig doorgelezen. Het ga je goed.

Aan de heer Bonifacius Amerbach

2037 *Aan John Longland*
Bazel, 1 september 1528

Erasmus van Rotterdam groet bisschop John

Zeer geëerde bisschop, mijn Quirinus heeft me twee brieven[1] van u gebracht; in één ervan herhaalt u het oude liedje over de klachten van een zeker stel theologen. U dient te weten dat ik u voor die waarschuwing zeer dankbaar ben, want ik zie duidelijk dat zij uit een zeer liefhebbend hart voortkomt. Wat de aansporing van uwe eerwaarde betreft om het voorbeeld van Augustinus na te volgen, dat is iets wat ik al lang uit mijzelf doe: ik schrap en verbeter telkens wanneer ik iets aantref dat verbeterd moet worden. Augustinus liet daarentegen na de uitgave van zijn *Retractationes* veel zaken staan die eenvoudigweg ketters zijn als iemand die nu zou willen verdedigen. Ook zijn de opvattingen van stervelingen zo uiteenlopend, dat je nauwelijks drie mensen kunt vinden die dezelfde mening hebben. Je ziet dat sommigen zo verkeerd oordelen, dat als ik met hen in overleg trad, ik juist het beste en wat bij uitstek voor de vroomheid bevorderlijk is, zou schrappen.

Op de punten die zij doorgaans inbrengen en die u opsomt, kan ik gewoon antwoorden dat er niets van dien aard in mijn *Colloquia* voorkomt en dat geen enkel schoolkind door het lezen ervan slechter wordt. Het zijn verzinsels van bepaalde lieden, van wie je kunt zeggen dat ze voor niets anders dan kwaadspreken in de wieg zijn gelegd. Ik zou overigens niet willen dat het als een belediging van hun[2] orde wordt opgevat. Maar in het ondermaanse is er geen enkel lichaam zonder zweren. Tot nu toe oefenden zij hun tirannie uit over de onervaren jeugd en eenvoudige mensen zonder scholing. Maar nu irriteert het hen dat de jeugd iets leert wat zij zelf niet weten. Vandaar die tranen.[3]

In mijn *Colloquia* staat niets dat onzedelijk of frivool is. Het is zelfs zo dat zij onderwerpen die van nature frivool zijn, op een preutse wijze behande-

1. De brieven zijn niet bewaard gebleven. Met Quirinus is Quirinus Talesius bedoeld.
2. Met name franciscanen en dominicanen.
3. *Adagia* 268.

len, zoals in het colloquium 'De aanbidder en zijn meisje' en 'De hoer en de jongen'.[4] En volgens mij heb ik overal heel nauwkeurig ervoor gezorgd dat kinderen in hun prille jaren geen enkele losbandigheid aan mijn geschriften ontlenen. Wat leer ik als het over bedevaarten gaat, vraag ik je, anders dan dat mensen daarbij bijgeloof moeten vermijden? Want daar was de wereld overal tot aan het krankzinnige toe van vergeven, met meer winst voor de kosters dan voor de vroomheid.[5] De *Colloquia* keuren de biecht goed, tot grote ergernis van hen die zich als evangelischen verkopen. Er wordt daar een soldaat belachelijk gemaakt die te biecht gaat zoals het gros van de mensen doorgaans doet.[6] Maar zij ergeren zich alleen maar aan het feit dat ik ergens zeg dat de biecht die voor God gebeurt, de belangrijkste is en dat de jongeman suggereert dat de biecht een menselijke instelling is;[7] toch beweert hij dat niet. Ik heb het over de manier van biechten die nu gebruikelijk is en die ik nergens afkeur. Dat Christus de biecht heeft ingesteld, is niet waarschijnlijk, en tot nog toe heeft niemand het kunnen aantonen. Als iemand het aantoont, zal ik de eerste zijn om hem toe te juichen. Maar ondertussen verkondig ik dat de biecht in ere gehouden moet worden alsof het een instelling van Christus is.

In mijn boekje *De modo confitendi*[8] ben ik er niet op uit dat we niet biechten, maar dat we dat op een zinvolle manier doen. Dat kon ik niet bereiken zonder enkele nadelen op te voeren die ik niet toeschrijf aan de biecht, maar aan de tekortkomingen van degene die te biecht gaan en die de biecht afnemen. Hoewel de hele wereld vol is van verhalen over schanddaden en misdrijven die onder de beschutting van de biecht worden gepleegd, zijn ze verontwaardigd, omdat ik er een paar van dat soort heel terughoudend heb aangekaart; en ze beseffen niet hoeveel ik uit christelijke schaamte heb verzwegen, waarvan alleen al het vermelden de geest van de lezer zou kunnen besmetten. Maar verscheidene monniken dringen deze biecht niet uit liefde voor de vroomheid op, maar omdat zij hiermee een indrukwekkende oogst binnenhalen, zolang zij in de huizen van de rijken van wie zij hun geheimen kennen heersen, zolang ze stervenden bijstaan en zolang zij aan hun testa-

4. *Proci et puellae* (ASD I, 3, p. 277-288), *Adolescentis et scorti* (ASD I, 3, p. 339-343); vertaling: *Gesprekken*, p. 98-113 en p. 182-188.
5. *Peregrinatio religionis ergo* (ASD I, 3, p. 470-494); vertaling: p. 309-345.
6. *Confessio militis* (ASD I, 3, p. 154-158, i.h.b. p. 157); vertaling; p. 21-25, i.h.b. p. 25.
7. *Confabulatio pia* (ASD I, 3, p. 171-181); vertaling: p. 45-58.
8. *Exomologesis sive de modo confitendi* (1524); zie brief 1426.

menten knagen. Ze zouden die poel van verderf[9] die tot nog toe uit de biecht is voortgekomen, eens kritisch moeten bekijken; dan zullen ze niet langer verbaasd zijn, als ik hen op de juiste wijze van biechten attent heb gemaakt. Ze zouden eveneens kritisch moeten bekijken hoeveel bijgeloof er schuilt in de heiligenverering en hoeveel ellende uit de menselijke ceremoniën voortkomt; dan zullen ze zien dat mijn terechtwijzing absoluut noodzakelijk was.

Heiligen zijn zeer ingenomen met hun verering als iemand hun leven navolgt, hoewel men bij niemand een betrouwbaarder voorbeeld voor zijn leven kan zoeken dan bij Christus zelf. Ik roep op tot de ware verering. Maar de bijgelovige manier van verering leverde hun meer winst op, en vandaar hun luide protesten. De kerkelijke ceremoniën veroordeel ik daar niet en evenmin ergens anders. Maar ik geef aan hoe men ermee om moet gaan en ik roep op om het beter te doen. Als Christus hetzelfde leert, als de heilige Paulus dit doet, als dit vroom en heilig is, waarom gaan ze dan tegen mij tekeer? Sommigen roepen: 'Wie wist niet dat men het doel van de godsdienst niet in de ceremoniën moet plaatsen?' Nee integendeel, wie weet niet dat de hele godsdienst tot nu toe tot ceremoniën is teruggebracht en dat de kracht van het evangelie daardoor bijna is verouderd? Maar dit was bevorderlijker voor het aanzien en de inkomsten van bepaalde lieden. Christus echter, wiens aanzien de belangrijkste overweging dient te zijn, verlangt een andere winst. Laten zij zich met ware vroomheid aanbevelen. Want als die ontbreekt, wat is dan de pracht en praal van de ceremoniën anders dan huichelarij?

Over de keuze van bepaald voedsel heb ik Béda meer dan voldoende van repliek gediend, als de man enig schaamtegevoel zou hebben.[10] Er bestaat geen werkelijk vroom iemand, of hij zou, als hij kwestie aandachtig bekeek, liever willen dat bij dit soort zaken de verplichting in een aansporing werd omgezet. Want in de huidige omstandigheden zouden er minder valstrikken zijn en zouden er meer mensen met overtuiging vasten, vooral als het leven van priesters een voorbeeld van christelijke onthouding en gematigdheid uitstraalde. In Frankrijk verkeren, zoals men schrijft, twee mensen in levensgevaar, alleen maar omdat ze gedwongen door ziekte op twee dagen in de vasten vlees hebben gegeten. Ziet u nu wat de ceremoniën teweegbrengen? Namelijk dat we vanwege hetgeen mensen hebben ingesteld Gods geboden schenden, omdat we een broedermoord minder erg vinden dan het overtreden van een regeling van pausen. Geen enkele paus heeft trouwens verboden dat een zieke wat zijn gezondheid eist tot zich neemt.

9. Vgl. *Adagia* 227.
10. Béda had kritiek geleverd op Erasmus' *De esu carnium* (zie brief 1341a, p. 284), waarop Erasmus reageerde met zijn *Prologus in supputationem*; zie ook brief 2033, noot 13.

Ik ben niet de enige die de buitensporige hoeveelheid feestdagen afkeurt,[11.] vooral omdat er tegenwoordig op geen enkele dag meer wordt gezondigd dan op feestdagen. Een groot voorstander ben ik van feestdagen die met mate worden gevierd, maar ik zou willen dat ze werden besteed aan de heilige zaken waarvoor ze ooit zijn bedacht, en niet aan geneugten en zondige handelingen. De christelijke godsdienst is tegenwoordig niet afhankelijk van wonderen en het is overduidelijk hoeveel verkeerde opvattingen door op winst beluste oplichters met behulp van verzonnen wonderen de wereld zijn ingebracht. Wat in de Heilige Schrift staat zullen we des te vaster geloven, als we aan de eerste de beste verhalen van bepaalde lieden geen geloof zouden hechten.

Zelfs nu nog verschijnen er mensen die hun oude kunstgrepen opnieuw toepassen. Zo verscheen er ergens een geest die dringend absolutie van een priester verlangde, omdat hij zonder te biechten was heengegaan. Niet omdat de wil ontbrak, maar omdat hem de beschikking over een priester was geweigerd. Wat valt voor ons hier anders te leren dan dat mensen die niet biechten absolutie kunnen krijgen en er na dit leven een priester nodig is voor hen die wel wilden biechten, maar niet de mogelijkheid hadden?

Elders liet een pastoor daags voor de sabbat stiekem levende krabben op een begraafplaats los, nadat hij brandende kaarsen op hun rugschild had gebonden. Toen ze tussen de graven door kropen, zag men 's nachts een huiveringwekkend spektakel en niemand durfde dichterbij te komen. Hierdoor ontstond er een verschrikkelijk gerucht. Terwijl iedereen verbijsterd was, verkondigde de pastoor vanaf de preekstoel aan het volk dat het de zielen van de gestorvenen waren die met missen en aalmoezen van deze kwelling bevrijd wilden worden. Het bedrog werd als volgt ontdekt: uiteindelijk vond men tussen puinhopen een paar krabben met een gedoofde kaarsstomp op de rug die de pastoor niet had verzameld.

Dezelfde pastoor verzon nog iets anders. Zijn nicht woonde bij hem in huis, een vrouw met flink wat geld. In het holst van de nacht sloop hij steeds haar slaapkamer binnen, terwijl hij gehuld in een laken deed alsof hij een geest was. Hij stootte onbestemde kreten uit, in de hoop dat de vrouw een exorcist zou laten komen of zelf iets zou zeggen. Maar zij had de moed van een man en vroeg in het geheim een familielid om zich één nacht bij haar in de slaapkamer te verbergen. In plaats van met exorcismen wapende hij zich met een knuppel en toen hij stevig wat had gedronken om minder bang te zijn, verborg hij zich in haar bed. Op de gebruikelijke wijze verscheen het spook, angstaanjagend loeiend. De exorcist schrok wakker. Terwijl hij nog niet nuchter was sprong hij op en viel hij hem aan. Toen probeerde de geest

11. Zie brief 1039, p. 136-137.

hem met woorden en gebaren bang te maken. Maar de dronkaard zei: ‘Als jij de duivel bent, dan ben ik z'n moeder,’ hij greep de oplichter en bewerkte hem met zijn knuppel. Hij stond op het punt hem te doden, als deze niet door van stem te veranderen had geroepen: ‘Spaar mij, ik ben niet een geest, maar ik ben Johannes.’ Toen de vrouw zijn stem herkende, sprong zij uit bed en maakte een eind aan het gevecht.

En dit is nog maar het begin. Weliswaar heb ik altijd gedacht dat het een vrome handeling is om voor de doden te bidden of missen op te dragen, maar ik zou aan dergelijke bangmakerijen niet erg veel waarde hebben gehecht, ook als het geen bedrog is, dat bijna nooit ontbreekt. In elk geval is Chrysostomus van mening dat al deze dingen bedriegerijen van duivels zijn.[12.] Als de jeugd nu meer geneigd is om die zaken te veronachtzamen waarvan ik niet wil dat ze worden veronachtzaamd maar met meer toewijding in acht worden genomen, waarom gelooft men dan dat zij die zaken eerder uit boeken en preken van lutheranen putten dan uit mijn geschriften? Wie zou ten slotte, omdat in deze tijden alles vol zweren zit, zo voorzichtig kunnen schrijven dat sommigen het niet aangrijpen als een kans om aan hun eigen verlangens toe te geven? Uit de Heilige Schrift moet veel geschrapt worden, als we alles willen verwijderen dat velen de gelegenheid bood om kwaad te doen. Laat iemand één onchristelijke zin uit al mijn boeken aanwijzen, ik zal de eerste zijn deze te schrappen. Sommige theologen hadden een paar passages veroordeeld, wat slechts als hun persoonlijke mening gold, maar dat alles was van dien aard dat of zij niet begrepen wat ik had geschreven of dat zij opvallende lasterpraat verkondigden. Van mijn *Paraphrases* keurden ze verscheidene passages uit de evangeliën af, alsof het mijn woorden waren.[13.] Hoeveel leugens heb ik niet aangetoond in Béda's boek, hoeveel valse beschuldigingen, hoeveel krankzinnigheden? Ze kennen geen schaamte en ze gaan door met wat ze doen alsof ze geen enkel antwoord hebben ontvangen. Over de *Elegiae* van Fausto en de *Facetiae* van Poggio[14.] die in alle talen zijn vertaald, ja zelfs over priapische schunnigheden[15.] mogen schoolkinderen van die lieden les krijgen. Maar mijn *Colloquia*, een werk dat ik heb geschreven om te taalgebruik van schoolkinderen te verfijnen, en mijn *Encomium matrimonii*,[16.] een fictief onderwerp dat ik als voorbeeld voor het

12. *Homiliae* 28, 3 (over Matteüs 8:23-24).
13. Zie brief 2033, noot 14.
14. Fausto Andrelini en Poggio Bracciolini.
15. Een verzameling van tachtig obscene epigrammen, gewijd aan Priapus; de dichter is onbekend.
16. Geschreven in 1499 en pas gepubliceerd in 1518. Zie ook brief 1341a, p. 262-263.

retoricaonderwijs heb behandeld, vinden zij niet aanvaardbaar. Ze voeren echter geen serieuze reden aan waarom ze dat doen. Hun toevlucht zoeken ze bij de bescherming van hun gezag en hun grote aantal. De theologische faculteit en de universiteit gebruiken zij als voorwendsel. Alsof wij niet weten met wat voor trucs dat soort bestuursbesluiten soms tot stand plegen te komen.

Overal is de slechtheid van een enkele lieden sterker dan de rechtschapenheid van de rest van de mensen. De leider en regisseur van dergelijke toneelstukken heeft heel wat mensen die hem trouw hebben gezworen.[17.] Iedereen die hij kan meeslepen, sleept hij door een smeekbede, omkoping, chantage of geweld mee. En toevallig kreeg deze groep een rector zoals men zich wenste; men zoekt een geschikt moment, men zorgt ervoor dat diegenen aanwezig zijn van wie ze denken dat ze zullen instemmen of in ieder geval zich zullen schikken. Daarbij hebben ze diegenen buitengesloten van wie ze weten dat hun beslissingen eerder in dienst staan van het goede dan van het perverse verlangen van deze of gene. Zo komt een verordening tot stand die voor henzelf goed en voordelig is.[18.] De rest wordt afgehandeld door gezworen vrienden en de rector die erbij was gehaald.[19.] Geweldig, zo overwint de vroomheid, zo triomfeert de katholieke kerk. Ja, zelfs de volmacht die vorsten en pausen hun gaven om ketterijen de kop in te drukken, misbruiken zij om hun persoonlijke leed te wreken en om de humaniora waar ze zelf niet in thuis zijn te onderdrukken. En daarmee gaan zij tegen de bedoeling en de wens van de vorsten en pausen in, die willen dat mensen die op een wettige manier aan goddeloosheid schuldig zijn bevonden, met christelijke mildheid worden genezen, als zij nog te genezen zijn, en dat men pas tot een terechtstelling overgaat, wanneer alles geprobeerd is om dat te voorkomen. En dat vooral omdat dit rampzalige kwaad zich zo wijd heeft verbreid. Verder willen ze juist dat degenen die met toewijding hun best doen betere studies aan de vergetelheid te onttrekken, goede auteurs van verwaarlozing en fouten te bevrijden en de harten van mensen tot zuivere vroomheid aan te vuren, worden geëerd en bedankt. Inderdaad zijn er verscheidene mensen, die niet alleen dankbaar zijn, maar dat ook laten blijken.

Het zint die lieden echter niet, dat de scholastieke spitsvondigheden minder aanzien hebben dan voorheen. Maar wat, vraag ik u, is er bij menselijke zaken eeuwig? Vroeger bestonden er geen theologische opleidingen en Augustinus gold als een onverslaanbare dialecticus, omdat hij Aristoteles' *Categoriae* had gelezen. Uiteindelijk bereikte de theologie haar top, om niet te zeggen

17. Bedoeld zijn Noël Béda en Jacques Berthélemy; zie brief 2126.
18. Bedoeld is de veroordeling van Erasmus' werken.
19. Op 23 juni 1528 werden Erasmus' *Colloquia* verboden.

dat zij er overheen ging, want de Heilige Schrift werd samen met de oude schrijvers verwaarloosd. Ook de verzamelde werken van Petrus Lombardus werden behalve door een handvol mensen niet gelezen.[20] Een groot deel van de tijd werd met sofistische en onnodige vraagstukjes verknoeid. Nu gaat het wereldtoneel een andere kant op, maar die lui houden verbeten vast aan wat ze zijn gewend en gaan tekeer tegen alles wat ze niet hebben geleerd. Wie weet niet dat monniken de hoogste eer verdienen? Maar geef me echte monniken, dan zal de eer niet ontbreken. Waar zijn ze nu, of wat hebben ze behalve hun habijt en hun tonsuur, een enkele uitzondering daargelaten? Want ik heb bedenkingen als ik zeg dat er helemaal geen zijn. Ik vraag u, als een man die godsdienstigheid liefheeft, om langs de kloosters in uw bisdom te gaan. U zult zien hoe weinig ware, christelijke godsdienstigheid u daar zult aantreffen, hoe weinig theologische kennis, hoe weinig spirituele kracht, vooral onder hen die zich bedelmonniken noemen. Bij ons oefenen ze zelfs een ongelofelijke tirannie uit. Steeds weer moet ik verzekeren dat ik deze dingen niet zeg om de een of andere orde te beledigen, maar alleen mij richt tot hen die hun orde zeer slechte diensten bewijzen. Ze zien duidelijk waarom zoveel mensen hen haten. Toch verbeteren ze hun fouten niet, maar proberen ze met brutaliteit, geweld en intrige de overwinning te behalen.

Had u maar zoveel tijd om de antwoorden te lezen die ik Béda en de Spaanse monniken heb gegeven.[21] Dan zou u zien om wat voor onbeduidende kleinigheden zij zoveel opschudding hebben veroorzaakt. En ze schamen zich helemaal niet om hun onwetendheid, hun leugenachtigheid, hun laster en hun sluwheid. Zo hebben zij een complot georganiseerd: ‘Laten we allemaal tot het volk roepen wat tegen die zwaar misdadige man kan worden gezegd; laten we niet zwijgen bij feestmalen, bij het geheime biecht horen, in clandestiene gesprekken, bij de hoogste en de laagste hovelingen, en vooral bij ongeletterden die de boeken van Erasmus niet kunnen lezen. Laten we bovenal voorkomen, dat iets van zijn werk in de volkstaal wordt vertaald, want dat zou onmiddellijk onze leugens verraden. Zo zullen we vanzelfsprekend winnen’. Wat is er gemener dan die plannen? En dat is dan de godsdienstigheid van de monniken. Augustinus[22] zegt dat men nergens deugdzamer leeft dan in kloosters en dat dwalingen nergens zo gevaarlijk zijn. Toch spreekt hij over monniken die bij elkaar leefden zonder dat zij aan geloften, laat staan eeuwige, waren gebonden. Wat zou hij nu zeggen, als hij veel kloosters zou zien die in niets van openbare bordelen verschillen? Wat over

20. Erasmus bedoelt vooral diens *Sententiarum libri quattuor*; zie ook brief 456, p. 54.
21. Zie brieven 2033, noot 13, en 1879.
22. *Epistulae* 78, 9.

de talrijke conventen van monniken, waar men alles behalve kuisheid kan aantreffen? Ik heb het over de kloosters bij ons.[23] Ook in de kloosters die zichzelf als observanten aanbevelen, mijn God, hoe weinig mensen leven daar bij wie je de oprechtheid van een christelijk hart kunt merken! Toch bouwen we dagelijks nieuwe kloosters. En dan doen ze alsof ik hun vijand ben, lieve hemel, hoewel ik in al mijn geschriften niets anders doe dan tot het ware geloof aansporen. Als hun dit zo ter harte gaat als ze het willen doen voorkomen, hoe kan het dan dat ze mijn medewerking niet omarmen? Ik voorzie dat er vanwege hun stompzinnigheid en schaamteloosheid die met een even grote kwaadwilligheid gepaard gaat, een andere, veel ergere opschudding zal volgen op de opschudding die met Luther begon, tenzij het gezag van vorsten en bisschoppen op het goede moment waakzaam is.

Nu richten sommige dominicanen en franciscanen al hun hoofd op en grijpen ze elke gelegenheid aan om tegen mensen aan wie ze een hekel hebben, tekeer te gaan. Ze hebben een hekel aan iedereen die de klassieke talen en een zuivere godsdienstigheid een warm hart toedraagt. Onlangs hebben ze in Frankrijk drie mensen in de gevangenis geworpen, van wie er een verbrand zou worden, als de rechtvaardigheid van de koning hem niet had geholpen doordat de rechtszaak naar Parijs werd teruggewezen. U denkt misschien dat het om een halsmisdaad gaat. Er werd daar met het geld van de koning een klooster gebouwd. De man, die sowieso van alle lutheranisme helemaal niets moest hebben, had gezegd: ‘Dat geld zou misschien beter aan wezen, weduwen en armen besteed kunnen worden’. Omdat hun waardigheid door deze uitspraak was aangetast, eisten de monniken dat deze rechtschapen en geleerde man op de brandstapel terechtkwam. Ze hadden de fakkels al in hun hand, de brandstapel was al opgericht, de beslissende uitspraak was al gedaan. Twee anderen zijn gevangen genomen, uiteraard vanwege een zwaarwegende reden. Gedwongen door ziekte hadden ze op twee dagen van de vasten vlees gegeten, wat ze niet ontkenden.[24] Dit is nog maar het voorspel van de tirannie van de monniken. Als die niet wordt ingeperkt, wat is dan uiteindelijk de voorspelling van de toekomst? Een verstandig mens doet immers de beste voorspellingen. Het leed onder het volk zal in een bitterder storm omslaan. Alleen de bedelorden waren de bron en de oorzaak van al dit kwaad - ik zeg nadrukkelijk enkele slechteriken, niet de orden. De wereld zal niet tot rust komen totdat zij weer in het gareel worden gebracht. Het is ook in hun eigen belang dat dat gebeurt; ja, dit is zelfs de wens, zo niet van het grootste, dan toch van het beste deel van de monniken. Het is al te radicaal om kloosters op te heffen, wat op sommige plaatsen

23. In de Nederlanden.
24. Vgl. p. 236 en brief 2038.

is geprobeerd. Laten we er liever voor zorgen dat kloosters een leerschool zijn van soberheid, zedigheid, gematigdheid en ware godsdienstigheid.

Op welke manier dat gedaan kan worden, zal ik een andere keer uiteenzetten. Nu stip ik in het voorbijgaan alleen aan dat monniken in aanzien zouden stijgen, als het hun wettelijk werd verboden jongens en meisjes met lieve woorden of dreigementen tot hun levenswijze te verleiden; als degenen van wie vast staat dat ze door bedrog zijn meegelokt, op gezag van de bisschoppen hun vrijheid terugkregen en de kidnappers werden gestraft; als bovendien in het belang van geprofeste mannen en vrouwen ervoor werd gezorgd dat het ernstige en rechtschapen mannen zijn, die hen met het voedsel van de hemelse leer voeden, en dat niemand toestemming zou krijgen in ledigheid te leven. Ook zou het in niet geringe mate de eenheid van de kerk bevorderen, als waar mogelijk die enorme verscheidenheid aan titels, kleding en rituelen werd afgeschaft - het was voldoende dat hun kleding goedkoop en eenvoudig was - en als eerder het gelaat en het beheerste gedrag zouden getuigen van een monnik dan de kleur of de vorm van zijn habijt. Laten zij bovendien de oorkonden waarmee ze zichzelf buitensporig tegen monarchen, bisschoppen, bestuurders, de gewone man of liever gezegd tegen zichzelf hebben bewapend, ongeldig verklaren en hun bisschoppen erkennen, zoals zij die de leiders en stichters van de ordes waren het deden en wenselijk achtten.

Maar een andere keer meer hierover. Nu keer ik terug naar het punt waar ik was afgedwaald. Als we iets moeten verbeteren, laten we dan die gematigdheid aanwenden die christenen past en die zoals we zien de eerste christenen hebben betracht. Hun erudiete godsdienstigheid heeft succesvol tegen zoveel legers van ketterijen gestreden. Maar wat denken zij te bereiken met hun dwaze tumult, kwaadaardige allianties, giftige lasterpraat, lachwekkende schaamteloosheid, hun brutaliteit die erger is dan die van soldaten en hun aperte leugens? De kerk, de duif[25.] van Christus, heeft niet de gewoonte slechtheid met slechtheid, dwaasheid met dwaasheid en goddeloosheid met goddeloosheid te overwinnen, maar zij heeft geleerd het kwade met het goede te verslaan.[26.] Niemand kan aan mijn gezindheid twijfelen. In de kerk van Luther had ik een sleutelfiguur kunnen zijn, maar ik wilde mijzelf liever in heel Duitsland gehaat maken dan uit de gemeenschap van de kerk vertrekken. Ik had de stichter van een nieuwe partij kunnen zijn. Geen enkele leerling heb ik verworven, maar ik overhandigde wie ik kon aan Christus, omdat ik liever medeleerlingen wilde hebben dan leerlingen. Ik streef geen enkele status na, hoewel ik al lang van alle kanten door de belangrijkste

25. Vgl. Hooglied 6:9.
26. Vgl. Romeinen 12:21.

vorsten word uitgenodigd,[27.] en dat zijn er niet weinig. Laten zij het een nogal arrogante uitspraak van me vinden, als ze maar weten dat ik de volledige waarheid spreek. Ik blijf in mijn bescheiden positie standvastig en ik sta mezelf ondanks mijn gezondheid en leeftijd niet toe met mijn voortdurende en te zware arbeid op te houden.

Dit verklaart hoe groot mijn afkeer van ketterij is. Toch zijn sommige passages in mijn geschriften aanstootgevend. Maar het ontgaat hun hoeveel erger zaken aanstoot gaven die ik met een waarschuwing wilde genezen. Ik heb er eerlijk gezegd nog geen spijt van dat ik geprobeerd heb de scholastiek naar de bronnen van de Schrift en het lezen van de oude schrijvers terug te roepen, vooral als ik telkens naga tot wat voor onbeduidende spitsvondigheden zij is vervallen. Als die lieden de theologie in haar oude glorie willen herstellen, moeten ze dat niet doen door tegen anderen tekeer te gaan, maar door een gematigde theologie die Christus past te presenteren, zoals men op enkele scholen daarmee al is begonnen. Mijn godsdienstigheid en geweten dwongen mij tot enkele waarschuwingen aan monniken, al heb ik ook hier aan de goede naam van het geloof en aan christelijke terughoudendheid veel concessies gedaan. Zij zullen hun voormalige gezag met meer succes herstellen als zij door devoot en heilig gedrag laten zien dat ze werkelijk monniken zijn, dan wanneer zij met domme leugens andermans goede naam belachelijk maken. En als ze echt om het aanzien van hun eigen orden geven, moeten ze dat soort druktemakers die hen met hun woorden en daden bij uitstek in diskrediet brengen, beteugelen en zich toeleggen op de zuiverheid waarmee zij vroeger de sympathie van de hele wereld verwierven.

Kortom, we moeten met oprechte bedoelingen ervoor zorgen dat in deze turbulente gebeurtenissen Christus overwint, en dat hem alleen een triomf wordt bezorgd en niet de menselijke hartstochten, die wij aan beide kanten als om strijd de overwinning naar zich toe zien trekken. Laat de paus en kardinalen winnen, als hun hart maar op Christus is gericht. Laten ook de monniken winnen als ze dat willen, mits ze de zaak van Christus dienen. Als ze hun eigen eer, hun buik, hun gewin en hun macht op het oog hebben, strijden we niet meer voor Christus maar voor de wereld. Het kwaad wordt niet verwijderd, maar verplaatst; de ziekte wordt niet genezen, maar zij verandert, misschien wel ten kwade. Laten we de goede dingen die Luther heeft verkondigd en waartoe hij heeft vermaand, overnemen. Niet omdat hij ons erop heeft gewezen, maar omdat de dingen juist zijn en met de Heilige Schrift overeenstemmen. Nu voorzie ik het gevaar dat wij niet worden teruggebogen tot er een evenwicht is bereikt, maar zoals vaak gebeurt, naar de andere

27. Zie brief 1938. Nieuwe uitnodigingen in brieven 1952, 2000 en 2005; zie ook brief 2029, p. 220.

kant afbuigen. Zoals er voorheen heel wat bijgeloof bij de heiligenverering voorkwam, zullen zij er nu veel aan toevoegen om verder van de leer van Luther verwijderd te zijn. Maar hier moesten wij ons matigen, niet overdrijven. Het volk diende te leren dat de beelden niets anders zijn dan symbolen, bestemd voor eenvoudige zielen; dat heiligen vereerd moeten worden, maar niet aanbeden met wat men *latria* noemt;[28.] dat het beter zou zijn om zijn ziel tot Christus te verheffen zonder aardse beelden dan door middel van beelden. Het zou beter zijn al wat we gedaan willen krijgen aan Christus te vragen. Het zou veiliger zijn ons voor te nemen Christus na te volgen dan een van de heiligen en de heiligen heel devoot te vereren door hun goede daden na te volgen; en in de kerk niet zomaar alle beelden op te zoeken, maar daarbij gematigdheid en fatsoen in acht te nemen. Om het niet te lang te maken: als we in al het overige niet op overdrijving maar op gematigdheid zouden afstormen, konden we op een gelukkige afloop van deze storm hopen.

Maar dit zal nooit gebeuren, tenzij vorsten en leiders van de kerk hun persoonlijke gevoelens in hun plannen niet laten meespelen en zich alleen maar op de glorie van Christus en het algemeen welzijn van het christendom richten. Wanneer we dat deden, zou God ons bijstaan en deze commotie tot bedaren brengen. Want het is overduidelijk dat deze stormachtige gebeurtenissen niet zonder de wil van God op de aarde zijn afgestuurd, zoals hij eens met verschillende plagen de Egyptenaren trof zodat ze weer bij zinnen zouden komen. Het meest verstandig zou het daarom zijn dat wij allen tot Gods barmhartigheid onze toevlucht nemen en ieder zijn eigen schuld erkent. Nu geven we elkaar de schuld en niemand erkent die van hemzelf. We zijn niet uit op genezing van deze kwalen, maar op wraak.

Wat mijzelf betreft zal ik het niet heel erg vinden als al mijn geschriften hun waarde verliezen. Als ze schadelijk zijn voor de godsdienstigheid, zou ik niet eens willen dat ze blijven bestaan. En als ze de godsdienstigheid bevorderen, maar God besloten heeft dat ze door mijn eigen of andermans schuld verloren gaan, laat dan gebeuren wat hem goeddunkt, die niet anders kan willen dan wat het beste is. Laten ze een leerstelling aanwijzen die tegen het christelijke geloof ingaat. Als ik die niet meteen verbeter, kunnen ze roepen dat ik een slechte christen ben. Maar wat moet ik beginnen met de verdachtmakingen, verdraaiingen, aantijgingen en leugens van domme, kwaadwillige en onkundige mensen? Ik kan hun meer verstand toewensen, genezen kan ik hen niet. Kon ik dat ook maar! Christus zal hen genezen wanneer het hem goeddunkt.

28. Katholieken maken onderscheid tussen de verering die God toekomt (*latria*) en die voor heiligen (*dulia*).

Uw vriend Robert Aldridge heeft omwille van mij veel moeite aan het collationeren van handschriften besteed.[29] Ik heb niets om hem te bedanken aangezien hij zo ver weg woont. Ik verzoek u in uw goedheid hem uit mijn naam te belonen en ik ben bijzonder blij dat hij bij u in de gunst staat. Moge de Heer Jezus u ongedeerd bewaren.

Bazel, 1 september 1528

2038 *Aan Hermann von Neuenahr*
Bazel, [ca. 1 september] 1528

Erasmus van Rotterdam groet Hermann von Neuenahr

Ik had me voorgenomen om voor de winter te verhuizen, maar Augustinus, mijn Athos,[1] houdt me op.

In mijn *Ciceronianus*[2] veroordeel ik niet de stijl van Cicero - ik heb hem steeds zo belangrijk gevonden dat ik het idee heb dat anderen, hoe welbespraakt ze ook zijn, in zijn nabijheid verstommen - maar het dwaze streven naar het taalgebruik van Cicero. Met deze opzet ga ik een groot aantal geleerden langs die Nosoponus[3] evenwel niet in de lijst van ciceronianen opneemt, met de bedoeling zichzelf te troosten, omdat hij de schandvlek dat hij geen volmaakte ciceroniaan is met zoveel mannen gemeen heeft. Toch noem ik niemand zonder hem te prijzen. Maar ze zeggen dat sommige Budé-aanhangers woedend zijn omdat ik Budé met Bade heb vergeleken, ook al vergelijk ik hen slechts op een punt dat, zoals ik betoog, te verwaarlozen is en waarover Budé zelf zich altijd in het openbaar laatdunkend heeft uitgelaten, namelijk die vloeiende stroom ciceroniaanse welsprekendheid. En om te voorkomen dat iemand deze passage verkeerd kon uitleggen voegde ik toe: ‘al verdient Budé ieders achting om veel andere uitnemende gaven’.[4] Er is geen enkel serieus werk van mij waarin ik niet eervoller over hem spreek dan enige Fransman ooit heeft gedaan. En toch zijn de vrienden van Budé ziedend, als het gerucht waar is, alsof ik op de as van zijn vader en moeder

29. Voor de nieuwe uitgave van Seneca; zie ook brief 2056.
1. D.w.z. een zware last; zie *Adagia* 3339.
2. Zie brief 1948.
3. In de *Ciceronianus* is het personage Nosoponus een overtuigde ciceroniaan.
4. ASD I, 2, p. 672-673; vertaling: *Verweerschriften*, p. 249. Zie ook brieven 2040 en 2044.

heb geplast. Ze roepen: ‘Hemeltjelief! Budé vergeleken met Bade!’ Ze roepen dat ik jaloers ben op Budé's roem en ze verscheuren mij in talrijke puntdichten, waarvan er een paar aan Janus Lascaris worden toegeschreven.[5.] Toch vermeld ik hem juist in dit boekje uiterst eervol en elders noem ik zijn naam steeds met een respectvolle aanhef. Wie zou geloven dat er zoveel dwaasheid onder de Fransen leeft? De kwestie is zelfs de koning ter kennis gebracht. Toen hij wilde weten wat de oorzaak was van het meningsverschil, werd hem gezegd dat Budé ergens kritiek op mij had geleverd en dat ik daardoor beledigd was, op wraak zon en hem met Bade heb vergeleken.[6.] Ik voorzie dat er op het gebied van de wetenschap evenveel onrust zal ontstaan als we bij de godsdienst zien.

Men zegt dat de paus[7.] in Nice is terwijl hij tussen twee alleenheersers vrede probeert te stichten, maar ik vrees dat hij eerder op wraak zint. Een vreselijk kwaad, waaraan ik nog geen einde zie komen. Als de beweging van Luther begint te wankelen, waar ze zelf ijverig naar toe werken, zal er een onverdraaglijke tirannie van pseudomonniken[8.] ontstaan. Bij ons zijn ze de baas.[9.] Ook in Frankrijk hebben ze naar ik hoor gezegevierd, met steun van de koningin-moeder en de kanselier die nu kardinaal is.[10.] In de provincie zijn twee mensen gevangen genomen; hun leven loopt gevaar, omdat ze - door ziekte gedwongen - twee dagen in de vasten vlees hebben gegeten. Een derde was op de brandstapel terechtgekomen, als de koning hem niet had geholpen.[11.] Zijn zaak komt opnieuw voor in Parijs. Hij had gezegd dat het bedrag dat daar aan de bouw van een of ander bovenmaats klooster werd besteed, misschien beter uitgegeven kon worden om wezen, weduwen en armen te steunen. Dit is nog maar het begin, de rest kun je zelf wel bedenken. Het ga je goed.

Ik stuur jouw aartsbisschop geen antwoord, omdat zijn brief[12.] geen aanknopingspunt bood.

Bazel, 1528

5. Zie brief 2027, noot 8.
6. Vgl. brieven 2046, p. 277 en 2048, p. 281-282.
7. Clemens VII; zie brief 2030.
8. Bedoeld zijn de bedelmonniken.
9. Waarschijnlijk bedoelt Erasmus ‘hier in Duitsland’.
10. Louise van Savoye en Antoine Duprat; zie brieven 2042 en 2053.
11. Zie brief 2037, p. 241.
12. Hermann von Wied; het gaat om brief 1995.

2039 *Aan Erasmus Schets*
Bazel, 2 september 1528

Hartelijk gegroet. Wil je er alsjeblieft voor zorgen dat het pakketje[1.] naar Engeland wordt gebracht en de brief aan Valdés naar Spanje.[2.] Over de jaargelden heb ik je al geschreven. Over het jaar 1527 zijn ze mij in Engeland twintig pond schuldig, dat zijn zestig nobels. Op de feestdag van Michael[3.] zullen ze me vijfenveertig nobels schuldig zijn. Het jaargeld van Kortrijk was volledig verschuldigd op de afgelopen geboortedag van Johannes.[4.] Mijn dienaar Kan is niet teruggekeerd. Ik was er al bang voor. Als jij met al je dierbaren het goed maakt, ben ik zeer verheugd.

Bazel, 2 september 1528

Je herkent de hand van je vriend

Aan de geachte heer Erasmus Schets. Te Antwerpen

2040 *Aan Juan Luis Vives*
Bazel, 2 september 1528

Erasmus van Rotterdam groet Juan Luis Vives van Valencia

Als je niets over Seneca hebt, behalve wat Aldridge had genoteerd in het exemplaar dat lange tijd bij More was,[1.] zul je vergeefse moeite doen; ik heb dingen die veel anders zijn. Maar als je oude manuscripten bent tegengekomen, wat ik natuurlijk vurig hoop, vraag ik je niet ze hierheen te sturen, want je zou misschien te laat zijn. Ze zijn namelijk al aan het werk begonnen. Maar pas na het inzien van mijn uitgave die van jou aan als je dat wilt. Ik kon van mijn uitgave niet afzien. Want de vorige was niet van mij en er is niets waarmee ik mijzelf meer schande heb bezorgd dan dat ik die bijzonder dwaze

1. Het pakket bevatte naast brief 2037 ook andere brieven.
2. De brief, gedateerd 31 augustus 1528, is niet bewaard gebleven; zie brief 2109.
3. 29 september.
4. 24 juni; zie brief 1999.
1. Erasmus' uitgave van Seneca (Bazel, 1515) waarvan hij Robert Aldridge een exemplaar stuurde om het te vergelijken met een manuscript uit King's College; zie brieven 1656, 2056 en 2061.

man heb vertrouwd, van wie ik dacht dat hij enig menselijk verstand bezat.[2.] Deze taak paste bij jou, of bij een andere Spanjaard[3.] of bij een geleerde waar hij ook maar vandaan kwam, maar deze schande kon ik niet langer verdragen.

Velius neemt het me kwalijk[4.] dat ik jou in de *Ciceronianus* heb overgeslagen, ook al kwam het alleen maar door vergeetachtigheid. Als ze denken dat ze mij mijn vergeetachtigheid vanwege mijn hoge leeftijd niet kunnen vergeven, dan moesten ze haar maar eerder toeschrijven aan alle onrust op het gebied van de wetenschap dan aan mijn drukke werkzaamheden.[5.] En toch was ik gelukkiger met het weglaten van jouw naam dan met het vermelden van die van Budé. Ook al heb ik hem in mijn geschriften altijd met de hoogste eer behandeld, en zo ook in deze dialoog, toch briesen naar verluidt alle Budé-aanhangers van woede, omdat ik hem met Bade heb vergeleken. Weliswaar heb ik hem vergeleken op een punt dat, zoals ik daar betoog, niet van belang is en door Budé zelf in alle openheid onbelangrijk wordt gevonden. Desondanks voegde ik om misverstand te voorkomen eraan toe: 'al verdient hij ieders achting vanwege zijn vele uitmuntende gaven'.[6.] Wat een belediging! De Fransen en met hen Janus Lascaris (al kan ik dat bijna niet geloven, want ik heb hem overal en ook in deze dialoog op een eervolle manier vermeld) vinden dat ze die belediging met bijtende epigrammen moeten wreken.[7.] Het is een noodlottige ramp voor de godsdienst en de wetenschap.

Hieronymus[8.] heeft me jouw brief laten lezen. Heus, je bepleit een gemakkelijk te winnen zaak bij hem. Je probeert hem ervan te overtuigen dat de *Civitas*[9.] goed wordt verkocht. Wat zou hij graag willen dat het waar was![10.] Want als hij niet zoveel boeken overhad, waren jouw en mijn aanspo-

2. Wilhelm Nesen.
3. Omdat Seneca zelf een Spanjaard was.
4. In een niet overgeleverde brief waarop Erasmus antwoordde met brief 2008.
5. In brief 2061 accepteert Vives Erasmus' verontschuldigingen. In de tweede druk van de *Ciceronianus* zou Erasmus Vives vermelden.
6. Zie brief 2038, noot 4.
7. Zie brief 2027, noot 8.
8. Hieronymus Froben; de brief is niet bewaard gebleven.
9. Vives' geannoteerde uitgave van Augustinus' *De civitate Dei*, verschenen bij Froben in 1522.
10. Zie brieven 1531, p. 388 en 1889, p. 276.

ringen niet nodig. De feiten zouden hen ertoe brengen het werk te drukken. ‘Maar weg met die leugenaar!’ zeg je. Wie is die leugenaar? Pseudocheus[11.] zei dat alles was verkocht en dat inmiddels een nieuwe uitgave werd voorbereid. Maar Johann en Hieronymus Froben vertellen dat er nog een groot deel van de boeken over is. Wijs ons hier die leugenaar aan. Toen ik Hieronymus aanspoorde om je *Declamationes*[12.] te drukken, antwoordde hij dat hij nog veertig exemplaren overhad van jouw schrijverij die hij op mijn instigatie heeft gedrukt.[13.] Als het allemaal leugens zijn, weet ik niet wat ik moet zeggen. Je naam is al bekend en ik twijfel er niet aan dat hij eens heel bekend zal zijn, vooral als je de aandacht op je vestigt met een praktisch boekje, zoals dat van Lazare de Baïf.[14.] Maar ik heb Hieronymus aangespoord dat hij je zelf schrijft, want hij is een beetje traag.

God verhoede dat ik mij in de zaak van Jupiter en Juno meng, vooral omdat ik me er niet in heb verdiept.[15.] Eerder zou ik twee Juno's aan één iemand toewijzen dan er één weg nemen. Ik had de Moor[16.] een brief toevertrouwd, die ik zonder zegel had ingesloten, op voorwaarde dat hij die zou overhandigen of achterhouden. De bediende[17.] die hem had verzegeld, liet zich dat zonder na te denken bij iemand ontvallen.[18.] De koningin stuurde een geschenk,[19.] maar door zijn getreuzel ontnam die persoon het geschenk veel van zijn aantrekkelijkheid. Hij hield mijn bediende zes weken lang vast en zocht telkens weer een aanleiding om hem met lege handen weg te sturen. De koningin gaf het, hem werd het afgenomen. Hij is zo weinig vrijgevig, dat hij ook niet iets van een ander graag geeft.

Het ga je goed, 2 september 1528

11. Met Pseudocheus (een leugenachtig personage uit Erasmus' colloquium *Pseudochei et Philetymi*) is de boekhandelaar Franz Birckmann bedoeld. Zie ook brief 1513, p. 345.
12. *Declamationes Syllanae quinque* (Antwerpen, 1520); zie brief 1082.
13. In maart 1521 had Froben Vives' *Somnium* herdrukt.
14. *De re vestiaria* (Bazel, 1926).
15. Blijkbaar wilde Vives Erasmus' mening weten over de voorgenomen scheiding van Hendrik VIII en Catharina van Aragon.
16. Thomas More. Erasmus had blijkbaar samen met brief 1804 aan More een (niet overgeleverde) brief aan Catharina van Aragon verzonden. Hierin ging hij waarschijnlijk in op zijn opmerkingen over echtscheiding in zijn *Institutio christianii matrimonii.* De opmerkingen konden Catharina, aan wie het werk was opgedragen, pijnlijk hebben getroffen nu Hendrik VIII van haar wilde scheiden; vgl. brief 1804, p. 28.
17. Nicolaas Kan; zie brief 1816, p. 81.
18. William Mountjoy, lid van de hofhouding van de koningin.
19. Als dank voor de *Institutio christiani matrimonii*; zie brief 1816, p. 81.

2041 *Aan Girolamo Aiazza*
Bazel, 3 september 1528

Erasmus van Rotterdam groet Girolamo Aiazza

Zeer geëerde heer. Ik ben zeker van mening dat het devoot is te bidden of een mis op te dragen voor de doden, maar als ik überhaupt ergens een neus voor heb, is het verhaal van het spook een verzinsel van monniken die graag liegen maar er niet bedreven in zijn. Ze zijn wonderbaarlijk gesteld op het vagevuur, omdat het heel nuttig is voor hun keukens. Ik voorzie - zoals het nu gaat - dat deze overwinning niet naar Christus zal gaan, maar naar de begeerten van enkele lieden die eerder hun eigen belang dienen dan dat van de godsdienst. Het is aan Christus hierover te oordelen, maar wij verdienen het nog niet dat hij ons genadig is.

Voor de grap noemt u me een hieronymiaan,[1] maar om u niet in onwetendheid te laten: tegenwoordig ben ik meer een augustijn. Want met enorm veel moeite ontdoe ik de hele Augustinus van fouten, terwijl ik van de werken van Hieronymus alleen de brieven op mij heb genomen. Augustinus is inmiddels voor het grootste deel gedrukt. Ik ben u dankbaar voor uw belangstelling voor mij, wat ik niet anders dan met wederzijdse genegenheid kan laten blijken.

Het ga u goed.

Bazel, 3 september 1528

2042 *Aan Pierre Toussain*
Bazel, 3 september 1528

Erasmus van Rotterdam groet Pierre Toussain

Er is geen reden, mijn meest dierbare Pierre, om je bij mij voor je onbedachtzaamheid en je nogal onverzorgde brief te verontschuldigen. Ik weet dat al wat je schrijft, uit een zuiver hart voortkomt. Je hoeft je niet bang te zijn dat hij tot enig ongenoegen aanleiding geeft. Jouw brief[1] werd te goeder trouw afgeleverd en zal door mij niet worden verspreid. En mocht dit toch gebeuren, dan staat er niets in wat niet bij een vroom iemand past. Ook vind ik je

1. Zie brief 2020.
1. De brief is niet bewaard gebleven.

geen haar minder aardig, als je met Berquin enig contact zou hebben gehad. Want ik beschouw hem als een geleerd en erudiet man. Alleen vind ik het jammer dat hij, zeker van zichzelf, zijn leven op het spel zet. Als hij zich na zijn eerste overwinning[2] gedeisd had gehouden, zou hij nu veilig en rustig leven. Maar hij wilde liever zijn eigen gevoel dan mijn goede raad volgen. Als het voor hem voordelig was geweest dat hij mij vijandschap bezorgde, zou ik me ermee troosten dat mijn ongemak tot voordeel van een vriend leidde. Nu maken we het elkaar moeilijk en luistert hij naar geen enkele waarschuwing.

Ik hoor dat de paus in Savoye is en hoor ook hoezeer de kardinaal van Frankrijk[3] voor de kerk ijvert en hoeveel achting hij voor theologen en monniken heeft. Ik vermoed dat Alberto Pio, de prins van Carpi,[4] daar bij hem is, een grote vriend van Aleandro. In een boek[5] dat deze me stuurde probeert hij aannemelijk te maken dat ik de aanstichter ben van al dit tumult. Ik zie al voor me wat voor tirannie er zal ontstaan. Ik ben bang dat de wereld wint. Dat is te wijten aan onze eigen misdaden.

Nog steeds verkeer ik in de mening dat ik er beter aan doe te zwijgen zolang zij niets aan de verordening toevoegen.[6] Ik heb hen zo vaak van repliek gediend, ik heb de Cousturiers en de Béda's hun leugens, valse beschuldigingen, onzinnigheden en onwetendheid zo duidelijk voorgehouden. Alle schaamte hebben ze afgelegd. Al hun hoop op een overwinning bestaat uit geschreeuw, beledigingen, bullen, hoogdravende taal en uit coalities met en de gunst van vorsten. Wat ben je toch van plan, mijn beste man? Jezelf terugtrekken? Je dient je in jezelf terug te trekken als je gemoedsrust zoekt.

Kun je me alsjeblieft aanbevelen bij de zeer illustere koningin?[7] Haar devote wijsheid en wijze devotie prijs ik van harte. Als je me minder vaak schrijft, zul je minder aardig, maar niet minder geliefd zíjn. Moge de Heer je beschermen, geliefde vriend in de Heer.

Bazel 3 september 1528

2. De vrijlating die de Franse koning in 1523 gelastte.
3. Antoine Duprat; zie brief 2038.
4. Zie ook brief 2029, p. 219.
5. Pio's antwoord op brief 1634, dat als *Responsio accurata et paraenetica* in 1529 bij Bade in Parijs zou verschijnen en waarvan Erasmus de tekst al had ontvangen.
6. Bedoeld is de veroordeling van Erasmus' *Colloquia* door de Parijse universiteit op 23 juni 1528; zie ook brief 2037.
7. Margaretha van Valois.

2043 *Aan Nicolas Le Clerc*
Bazel, 5 september 1528

Erasmus van Rotterdam groet de theoloog Nicolas Le Clerc

Omdat ik hoor dat u een geleerd, rechtschapen en ernstig iemand bent, vraag ik mij verbaasd af of het waar is wat ik van allesbehalve onbelangrijke personen heb vernomen, namelijk dat u mij in uw preken steeds weer beschimpt alsof ik een ketter en een groter kwaad dan Luther ben. Dit is weliswaar het voorbeeld dat Guillaume Duchesne zaliger nagedachtenis gaf,[1.] maar Paulus draagt ons op te wedijveren in het goede.[2.] Of hij mij terecht zo vaak een ketter en de antichrist tegenover de ongeschoolde menigte heeft genoemd, beseft hij nu beter. In elk geval denkt Ludwig Baer, zoals u weet een zeer integer en geleerd iemand en bovendien een van uw beste vrienden die mij persoonlijk als huisvriend kent, heel anders over Erasmus dan jullie verkondigen.[3.] Ik twijfel er niet aan dat jullie anders over mij zouden denken en spreken, als jullie mijn werk zouden lezen en met mij waren omgegaan.

Als u verder zou beseffen hoeveel ellende ik van die verdedigers van de sekten moet verduren, dan was u van mening dat mijn standvastigheid, mijn geduld of, als u wilt, mijn ongeluk, enige sympathie verdienden. Ik lever mijzelf al sinds lange tijd aan jullie over om mij terecht te wijzen, als ik ergens van de godsdienstigheid ben afgedwaald. Niemand wijst me terecht, niemand onderwijst me, maar de zaak wordt tegenover het volk met geschreeuw, met lasterpraat en gekonkel afgedaan.[4.] 'Maar', zegt u, 'Béda heeft u terechtgewezen.' Noemt u dit terechtwijzen: zoveel leugens, zoveel overduidelijk valse aanklachten over een christenmens uitstorten? De kerk van Christus, illustere heer, pleegt niet met scheldwoorden en leugens, maar met de waarheid te zegevieren. Zij is niet uit op de vernietiging van dwalenden, maar op hun genezing. Als u Christus voor ogen houdt, zal hij u bij uw streven daarnaar

1. Volgens Erasmus was Duchesne samen met Béda de grote drijfkracht achter de veroordeling van zijn boeken (zie brieven 1664 en 2053) en ook betrokken bij de aanklacht tegen Louis de Berquin (zie brief 2188).
2. Galaten 4:18.
3. Baer schreef Le Clerc rond deze tijd een brief en schijnt ook antwoord te hebben gekregen; zie brief 2065, p. 311.
4. Erasmus had de Parijse theologen herhaaldelijk aangeboden hem op zijn fouten te wijzen zodat hij ze kon verbeteren. Zie brieven 1571, 1664 en 1723.

helpen. Maar als u met menselijke verlangens rekening houdt, behartigt u de belangen van de wereld, niet van Jezus Christus. Het is duidelijk dat deze storm door God is gezonden om ons aan te sporen ons leven te beteren. Nu moeten devote mannen ervoor zorgen dat de overwinning naar Christus gaat en niet naar bepaalde groepen mensen. Want de meesten van hen behartigen hun eigen belangen, niet die van Jezus Christus.

Als het waar is wat mij werd verteld, verzoek u dringend uw woorden en opvattingen te veranderen, maar als het niet waar is (wat ik met meer genoegen zal geloven) kunt deze brief aan u als niet geschreven beschouwen. Moge de Heer uw gedachten naar alle mogelijke goede werken richten.

Bazel, 5 september 1528

2044 *Aan Pierre Danès*
Bazel, 5 september 1528

Erasmus van Rotterdam groet Danès

Ik vond het altijd vreselijk om te zien dat de muzen, hevig geschrokken door al het tumult in de wereld, in de meeste gebieden volledig zwegen of werden verwaarloosd. Evenzo was ik buitengewoon verheugd dat uw land Frankrijk hun een vredige en aangename woonplaats biedt. Want de barbaarse oorlogsgod houdt al lange tijd Italië, de aloude moeder en voedster van talenten, in zijn greep. In Spanje is het ook onrustig. En in Duitsland ontbreekt het niet aan mensen die onder het mom van het evangelische geloof hun best doen om alle geleerdheid op het gebied van de vrije kunsten uit te doven.

Maar mijn blijdschap werd enigszins bedorven door de ophef die mijn *Ciceronianus* daar bij u veroorzaakte. En dat terwijl het zo'n belangrijk onderwerp is, dat zelfs Budé in een brief aan mij beloofde dat hij iets tegen die na-apers van Cicero zou schrijven.[1] Er wordt in mijn werk niets anders betoogd dan dat de mensen die graag als ciceronianen worden gezien, zich niet op diens kenmerken en woordjes moeten concentreren, maar Cicero waarheidsgetrouw en volledig dienen weer te geven. Bovendien heb ik Bade niet op willekeurige punten met Budé vergeleken, maar slechts op een punt dat door Budé in alle eerlijkheid onbelangrijk wordt gevonden en zoals ik daar betoog niet van belang is. Ze hebben ook niet gemerkt dat dit de woorden van Nosoponus zijn, niet van Erasmus. Om ten slotte te voorkomen dat iemand de vergelijking uit kwade wil zou kunnen bekritiseren, voegde ik toe dat

1. Zie brieven 1812, p. 59 en 2046, p. 268.

Budé ‘om veel andere en uitmuntende gaven ieders achting verdient’.[2] En toch vond men dat mijn onderwerp die bijtende epigrammen verdiende. Het is van groot belang voor de wetenschap dat de mensen die voor de meer verfijnde literatuur strijden, met aaneengesloten schilden tegen de falanxen van de vijanden een blok vormen. Want die zijn nergens eendrachtiger dan wanneer het erom gaat de voorspoedige groei van de talen en de literatuur te dwarsbomen. Maar ik vrees dat de lichtvaardigheid van bepaalde lieden bij de humaniora eenzelfde ziekte veroorzaakt als die waardoor de christelijke godsdienst voor onze ogen werd aangetast.

Ik heb u nog niet persoonlijk of schriftelijk leren kennen, maar toch bewonder ik u als persoon, omdat u zich aan de muzen en alle gratiën hebt gewijd; enkele niet ongeleerde en evenmin onbeduidende personen hebben u namelijk met hun pen voor me uitgetekend. Ik wilde, mijn beste Danès, dat het u bekend is wat mijn gevoelens zijn. Weet dat die niets met onoprechtheid te maken hebben. Het ga u goed.

Bazel, 5 september 1528

2045 *Aan Maarten Lips*
5 september 1528

Desiderius Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Maarten Lips

Al is het onmogelijk dat jouw liefdevolle gevoelens voor mij mij niet welgevallig zijn, toch zou ik niet willen dat jij met dat soort druktemakers in een ernstig conflict raakt. Mijzelf kan het weinig schelen te weten waarover deze of gene leutert. Zoals je zegt, helpt het als ze belachelijk worden gemaakt. Waarom zoek je hier iemand om hen belachelijk te maken, terwijl niemand hen beter belachelijk kan maken dan zij zichzelf? Als ik werkelijk hun vijand was - God verhoede dat een christen het slecht voorheeft met een medechristen - zou ik geen andere genoegdoening wensen dan dat zij zichzelf op die manier bij alle goede mensen gehaat, veracht en belachelijk maken. Over mijn eigen lot maak ik me niet al te druk, want ik troost mezelf met het voorbeeld van David en denk bij mezelf: ‘Wat als de Heer hun heeft opgedragen mij zwart te maken en mij met dat geneesmiddel wilde zuiveren van wat zijn ogen bij mij niet aanstond? Misschien bekoorde mij voordien het applaus

2. *Ciceronianus*, ASD I, 2, p. 67; vertaling: *Verweerschriften*, p. 249. Zie ook brieven 2038 en 2046.

van geleerden enigermate; ik geef in elk geval toe dat ik aan mijn vriendschap met geleerden erg veel genoegen beleefde. Deze vreugde wordt door dat bittere medicijn flink getemperd. Wat als God - aangezien de diepte[1] van de goddelijke raadsbesluiten ondoorgrondelijk is - voor ons beider heil zorgt? Het mijne, zodat ik mij, gewaarschuwd door de terechtwijzingen van de mensen, volledig tot Christus wend; het hunne, zodat ze eindelijk gedwongen worden bij zinnen te komen, wanneer ze aan iedereen hun uitzonderlijke domheid en hun even grote boosaardigheid hebben laten zien?' Ik verbaas mij erover dat die lieden zo weinig verstand of schaamte hebben en dat ze niet ophouden hetzelfde toneelstuk op te voeren, hoe vaak ze ook door alle verstandige mensen die hun mening gaven zijn weerlegd, op fouten betrapt, uitgelachen en uitgefloten. Wat geeft uiteindelijk die lieden zoveel zelfvertrouwen, behalve misschien de onkunde van het volk, de gewilligheid van de vrouwtjes en de schaarste aan geleerden en mensen die onpartijdig oordelen? Het is een prachtige rots waarop ze leunen, maar die rots is niet Christus van wie ze als broeders gezien willen worden.

Zodra de Hieronymus met mijn verbeteringen was verschenen,[2] hadden ze naast anderen ook de vrouw van een koning[3] ervan overtuigd dat de stijl van Hieronymus mij niet aanstond en dat ik mijn best had gedaan om wat hij met zijn woorden had geformuleerd, met mijn eigen bewoordingen smaakvoller weer te geven. Dwazer kan het niet. Alsof ik smaakvoller zou kunnen verwoorden wat Hieronymus heeft gezegd! Alsof ik zo dwaas ben dat ik meen me zoveel werk op de hals te moeten halen om iemands stijl te veranderen! Het waren niet de minsten die dit beweerden, maar de ene een dominicaan,[4] de ander een franciscaan[5] en allebei bisschop. Ik geloof niet dat die lieden zich aan enig tekstbederf bij Hieronymus hadden gestoord, omdat ze niets van hem hadden gelezen.

Wat voor dwaze dingen riepen sommigen vanaf de preekstoel tot het volk, toen het Nieuwe Testament was uitgekomen: dat er iemand was verschenen die verbeteringen aanbracht in het Magnificat,[6] het Onze Vader, het Evangelie van Johannes. Wat waren ze toen met zichzelf ingenomen! Hoe vierden ze hun overwinning! Terwijl ze zich ondertussen bij alle geleerden en alle mensen met gezond verstand belachelijk maakten.

Met eigen oren heb ik hun lofprijzingen over mij gehoord. In Antwerpen

1. Vgl. Psalm 36:7.
2. Zie brieven 541, p. 218, 948, p. 255 en 1805, p. 30.
3. Catharina van Aragon.
4. Jorge de Ateca, biechtvader van Catharina van Aragon.
5. Henry Standish.
6. Lucas 1:46-55.

hield de overste van de karmelieten[7.] een preek in zijn klooster, een hoogleraar theologie. Dat was te zien aan zijn paarse bonnet. Hij kende trouwens geen woord Latijn, laat staan dat hij iets van de Heilige Schrift wist. Maar vanwege Pinksteren was er veel volk op de been. Toen hij daar even onkundig als suf hetgeen hij van dwaze compilaties had opgestoken voorlas, kreeg hij toevallig mij in het oog waarop hij me twee zonden voorhield die ik tegen de Heilige Geest zou hebben begaan. De ene was dat ik het Magnificat durfde te verbeteren, de andere dat ik had gezegd dat predikers hun thema niet begrijpen, omdat ze dat uit de Heilige Schrift halen die door de Heilige Geest is geopenbaard. Alsof er geen verschil is tussen de Heilige Geest en een monnik als hij, die je eerder een blok hout dan een mens had kunnen noemen. Je had ze moeten horen lachen daar! Niet alleen geleerde mensen maar ook een paar vrouwtjes die mij kenden, want ik woonde toen in de buurt.[8.]

De aanleiding voor hem dat te zeggen was de volgende.[9.] Een paar dagen eerder had een wat oudere man van dezelfde orde vanaf dezelfde plek gepreekt. Het thema was I Petrus 4: 'Wees bedachtzaam en waakzaam, zodat u kunt bidden'.[10.] Toen sprak hij, gebruik makend van zijn aantekeningen, uitvoerig over de deugd bedachtzaamheid, ook al staat er in het Grieks *sôfronèsate*, wat eerder 'wees sober' betekent. Want soberheid, het tegenovergestelde van luxe, en waakzaamheid die slaperigheid - de metgezel van luxe - uitsluit, passen bij het bidden. Dat had ik me laten ontvallen bij een maaltijd, zonder ergernis of vijandigheid. Want die oude man leek me allerminst een slechterik. Ik vond het alleen jammer dat hij niet meer taalkennis bezat.

Wat moet ik je vertellen over de man die ten overstaan van een monarch en omringd door edelen, op zijn knieën en met beide handen ten hemel geheven, de vorst te hulp riep om de boeken van Erasmus te verbieden.[11.] Toen hem werd gevraagd aan te wijzen wat hij in mijn werk gevonden had dat met het geloof in tegenspraak is, telde hij met een ongelooflijke arrogantie op zijn vingers drie punten af: dat ik de lichamelijke opstanding zou ontkennen, dat ik afwijzend zou staan tegenover het huwelijk en niet veel minder afwijzend tegenover de eucharistie. Toen men hem om bewijs vroeg, haalde hij met dezelfde dwaasheid een passage uit I Korintiërs 15 aan:[12.] 'Wij zullen allen verrijzen', waarmee een passage uit I Tessalonicenzen 4 overeenstemt:[13.]

7. Sebastiaan Craeys op 31 mei 1517; zie brieven 948, p. 252 en 1967, p. 93.
8. Waarschijnlijk bij Pieter Gillis.
9. Zie brief 948, p. 252.
10. 1 Petrus 4:7.
11. Henry Standish; zie brieven 1126, p. 21-22 en 1581, p. 121.
12. 1 Korintiërs 15:51.
13. 1 Tessalonicenzen 4:17

‘Daarna zullen wij, die nog in leven zijn, die’ enzovoorts. Omdat ik daar een andere lezing laat zien zonder dat ik er een volledig veroordeel, concludeerde dit wonder van redeneerkunst dat ik de opstanding ontken, als de mensen die de laatste dag meemaken terwijl ze nog leven, zonder tussenkomst van de dood onsterfelijk zouden worden. Toen hij in de argumenten van de geleerden verstrikt raakte, antwoordde hij om zich eruit te redden dat de apostel Paulus in het Hebreeuws aan de Korintiërs had geschreven. Deze uitspraak werd door velen met gelach ontvangen, maar door de koning, uiterst zachtmoedig is hij is, met medelijden; hij schaamde zich voor zijn beschermeling, terwijl die zich niet voor zijn gedrag schaamde. En dit was niet zomaar iemand, maar een hoogleraar in de theologie die tegenwoordig zelfs bisschop is. In deze tijd heeft overmoed zoveel meer succes dan wijsheid.

Er was een ander die erg veel op hem leek, in de ogen van velen een groot theoloog, naar zijn eigen oordeel de grootste, en geen onbelangrijke steunpilaar van de kerk.[14.] Hij had al een hele tijd luidkeels in het openbaar tegen mijn Nieuwe Testament geprotesteerd door te zeggen dat het laatste uur voor de kerk had geslagen, en dat de antichristen en hun voorhoede waren gekomen. Toen het tot een gesprek kwam waarbij geen ooggetuigen aanwezig waren, vroeg ik hem om als er iets in het Nieuwe Testament stond waaraan hij zich ergerde, dit mij te laten zien. Toen hij niets zei, bleef ik aandringen, waarop deze bescheiden man uiteindelijk antwoordde dat hij mijn *Annotationes* nooit had gelezen. Precies wat iedere Nomentanus of Balatro[15.] gezegd zouden hebben.

Iets bescheidener dan hij was iemand anders die ook een hogere positie had.[16.] Deze had mijn *Annotationes* herhaaldelijk zonder enig voorbehoud als een geleerd en gelovig werk goedgekeurd. Toen ik hem later verweet dat hij op dat moment de valse aanklachten van Lee goedkeurde, terwijl hij mijn werk van kaft tot kaft, zoals men zegt,[17.] had gelezen en het al die tijd zonder enig voorbehoud had goedgekeurd, antwoordde deze gewichtige persoon dat hij het wel had gelezen, maar niet zó zorgvuldig.

Dezelfde man had me in een volgepakte collegezaal op een heel hatelijke manier bekritiseerd, zij het zonder mij bij naam te noemen, maar wel op zo'n

14. Nicolaas Baechem; zie ook de brieven 948, p. 252-253, 1225, p. 297 en 1581, p. 118.
15. Nomentanus is een spreekwoordelijke verkwister in Horatius' *Satiren* 1, 1, 102; Balatro (‘nar, clown’) is een bijnaam voor Servilius, een cliënt van Maecenas in *Satiren* 2, 8.
16. Jan Briart. Zie ook brieven 1225, p. 296-298, 1571, p. 88, 1581, p. 118 en Erasmus' *Apologia qua respondet invectivis Lei*, ASD IX, 4, p. 57.
17. *Adagia* 137.

manier dat iedereen voelde wie hij aanviel. Toen ik hem er onder vier ogen naar vroeg, bezwoer hij me plechtig dat ik de laatste persoon was die hij had bedoeld en dat hij alleen wat bedenkingen had bij mijn *De matrimonio.* Toen wij daarover van gedachten wisselden, gaf hij toe dat telkens wanneer ik in het *Encomium matrimonii* het woord *coelibatum* ('ongehuwde staat') gebruikte, hij dat interpreteerde als een kuis en maagdelijk leven. Ook bekende hij dat hij bij het lezen van de titel *Declamatio* dacht dat het om een preek ging die men in de kerk houdt.[18.] Ik vroeg hem of hij het eerlijk vond dat ik van ketterij werd beschuldigd, als sommigen van hen geen Latijn kenden. Besmuikt lachend zweeg hij. Je weet denk ik wel op welke mensen ik doel.

Je weet ook heel goed wie Bucenta is.[19.] Naast andere stommiteiten die hij er tijdens een persoonlijk gesprek in grote hoeveelheden uitflapte, vond hij het onverdraaglijk dat ik in een van de *Annotationes* over Thomas van Aquino had geschreven dat die talentvolle man het niet verdiende dat hij in die tijd had geleefd. Ik bedoelde het natuurlijk als compliment: zo hij zich ergens vergiste, rekende ik het zijn eeuw aan. Maar hij, een theoloog zonder kennis van de taal, dacht dat 'niet verdienend' wordt gezegd van iets dat verfoeilijk is. Wat je hier hoort, is een nieuw soort gevolgtrekking: Bucenta bezit geen kennis van de taal; dus lastert Erasmus de heilige Thomas. Dezelfde man had een kanttekening gemaakt bij een passage waarin ik met een vergelijking de ernst van kwaadwillige kritiek accentueer, die hetzelfde effect heeft als een lasterlijk pamflet, ja, zelfs nog kwetsender is. Hij geloofde dat ik aan lasterlijke pamfletten mijn goedkeuring gaf. Alsof iemand overspel zou goedkeuren, wanneer hij dit om het te accentueren met moord vergelijkt.[20.] Ook had hij een opmerking gemaakt over een passage waarin ik de zienswijzen van de kerkvaders citeer die aan de maagd Maria een feitelijke zonde lijken toe te schrijven, en daaraan toevoeg: 'en wij maken haar helemaal vrij van elke zonde'.[21.] Daarmee geef ik natuurlijk aan dat de mening van sommige moderne schrijvers sterk verschilt van die van de kerkvaders. Maar hij dacht dat ik namens mezelf had gezegd dat de maagd vrij was van de erfzonde, en stond op het punt dat tot mijn dwalingen te rekenen. Hij heeft er toen ook andere, nog dommere dingen uitgeflapt, waarvan de vermelding bij mij weerzin opwekt.

18. Zie ook brief 1967, p. 93 en noot 18.
19. Bijnaam voor Vincentius Theoderici; het Grieks *boekentès* betekent 'koeherder'; zie brieven 1342, p. 305 en 2205.
20. Zie brief 1196, p. 192.
21. Zie brief 1196, p. 192-193.

Hij zon op wraak, maar zijn pen was niet scherp genoeg. Dus begon hij Vergilius, Juvenalis en de *Margarita poetica*[22.] te lezen om aan de hand daarvan zijn stijl te verfijnen. Daarbij kreeg hij drie helpers. Met vereende krachten hebben ze een voortreffelijk werk afgeleverd. Hij popelde om het uit te geven, maar de vicaris van zijn orde gaf geen toestemming. Uiteindelijk publiceerde hij het ezelsjong clandestien onder een pseudoniem.[23.] Het was een klein geschrift, het domste, saaiste en waanzinnigste dat je je kunt voorstellen, maar ik telde er zeventig overduidelijke leugens.[24.] Ik weet heel goed wie de auteurs waren. Van een van hen, Cornelis van Duiveland, stuurden vrienden mij een lange brief die hij aan Lee had geschreven. Daarin wordt het mysterie van deze volkomen dwaze zaak onthuld. Omdat de drukker een groot risico liep en het stadsbestuur de verkoop van die boekjes had verboden, stuurden ze er enkele dominicanen bepakt en bezakt op uit om ze in het geheim hier en daar te verkopen. Is dat geen prachtige daad die bij zo'n heilige orde past? Nadat ze hun taak hadden volbracht zijn ze snel verdwenen, de een naar Zeeland, een ander naar Gelderland, een derde ik weet niet waarheen. Alleen de rabbijn bleef waar hij was; wel is hij niet veel later voorgoed heengegaan.[25.] Eén grote daad was immers voor een onsterfelijke reputatie voldoende. Deze man die zulke dingen bedacht was mij vooral vijandig gezind omdat ik zijn orde niet gunstig gezind was, terwijl hij zelf natuurlijk een groot sieraad daarvan vormde.

In Brugge ging een suffragaanbisschop[26.] een uur lang tegen Luther en Erasmus tekeer, natuurlijk met de bedoeling dat het volk zou veronderstellen dat wij een overeenkomst hebben. Het volk zou dat doen, als het niet door zoveel voorbeelden van henzelf had geleerd komedianten niet zonder meer te geloven. Aangezien dit hem goed was afgegaan, greep hij de gelegenheid aan toen de deken[27.] van zijn kerk afwezig was: hij kreeg zijn tafelvriend, de voorzanger,[28.] zover dat hij weer mocht spreken en vanaf de preekstoel waagde hij het openlijk te zeggen dat er in mijn boeken bepaalde ket-

22. Een bloemlezing van klassieke en Renaissance-teksten van Albrecht von Eyb (1420-1475).
23. Theoderici's *Apologia* (1525), gericht tegen Erasmus' *Exomologesis* en *De esu carnium*, verscheen onder het pseudoniem Godefridus Ruysius Taxander; zie bief 1581a.
24. In het Latijn *manifesta mendacia*, ook de titel van Erasmus' antwoord dat hij niet publiceerden, thans uitgegeven in ASD IX, 4, p. 338-355.
25. Bijnaam voor Theoderici, die op 4 augustus 1526 stierf.
26. Nicolas Bureau, suffragaanbisschop van Doornik.
27. Marcus Laurinus.
28. Gisbert van Schoonhove.

terijen staan. Toen hij van de preekstoel afdaalde, werd hij door een bijzonder geleerd man opgevangen, destijds raadpensionaris van die stad, nu opgeklommen tot nog grotere waardigheid.[29.] Hij drong er bij de suffragaanbisschop op aan in elk geval een van die passages te noemen, terwijl die allerlei uitvluchten zocht. Hoe denk je dat hij zich eruit gepraat heeft? Zoals narren dat meestal doen, zei hij dat hij geen van mijn pennenvruchten had gelezen. Hij zei dat hij alleen van plan was geweest de *Zotheid* te lezen, maar dat hij daar zo'n diepgaande latiniteit was tegengekomen (dat waren zijn woorden), dat hij bang was dat ik in een of andere ketterij zou kunnen vervallen.[30.]

Zodra de *Epistolae Obscurorum Virorum* waren uitgekomen,[31.] werden ze met enorm applaus van monniken in Engeland door franciscanen en dominicanen ontvangen. Zij waren ervan overtuigd dat ze serieus waren uitgegeven om Reuchlin te beledigen en de monniken te steunen. En toen een bijzonder geleerd maar uiterst geestige man deed alsof hij zich nogal aan de stijl ergerde, stelden ze hem gerust. 'Kijk niet naar huid van de stijl, beste man', zeiden ze, 'maar naar de kracht van de gedachten.' En ze zouden het vandaag de dag nog niet hebben doorgehad, als niet iemand er een brief aan had toegevoegd had waarin hij de lezer erop wees dat de inhoud niet serieus is.[32.] Later kocht een dominicaner overste van een klooster in Brabant,[33.] onze doctor in de theologie die bij de vaderen bekendheid wilde krijgen, een stapel van die boekjes om ze als geschenk naar de leiders van de orde te sturen, zonder eraan te twijfelen dat ze waren geschreven om zijn orde te eren. Kan er een grotere stommeling bestaan?[34.] Maar in hun eigen ogen zijn ze de Atlassen van de wankelende kerk. Uit hun midden worden kenners van de geloofswaarheden van de kerk gekozen; zij zijn het die een uitspraak doen over de boeken van Erasmus, en naar hun oordeel zijn wij christenen of ketters.

Uit diezelfde broederschap verscheen een ster onder de theologen[35.] die trots verkondigde dat hij Erasmus in de houdgreep had[36.] en ontsnappen niet

29. Frans van Cranevelt.
30. Zie ook brieven 1581, p. 123 en 1967, p. 92. In eerdere brieven (1144, p. 66 en 1192, p. 180-181) zijn het de *Parafrases* die Nicolas Bureau boven de pet gaan.
31. *Epistolae Obscurorum Virorum* (anoniem uitgegeven in 1515) is een verzameling gefingeerde brieven, op naam gesteld van Ulrich von Hutten en Johannes Crotus Rubianus.
32. Bedoeld is de laatste brief van de verzameling (2, 70).
33. Jacobus Remigli. Zie ook brief 808.
34. *Adagia* 3038.
35. Waarschijnlijk weer Vincentius Theoderici; vgl. brieven 1858, p. 197 en 1967, p. 94.
36. *Adagia* 396.

mogelijk was. ‘Hij heeft geschreven dat Hieronymus geen maagd was.’ zei hij, ‘Kijk! Hieronymus zegt zelf dat hij maagd was.’ ‘Waar dan?’ ‘In het boekje aan Eustochium[37.] zegt hij: “Want ik prijs niet alleen de maagdelijkheid, maar ik bewaar haar ook”.’ Toen zei hij triomfantelijk: ‘Wat is duidelijker? Niemand bewaart wat hij heeft verloren.’ Terwijl Hieronymus met ‘bewaren’ bedoelde dat hij de bewaarmethode voorschrijft. Evenzo zeg je van iemand die in krijgskunde onderricht geeft, dat hij soldaten voorbereidt op een oorlog. Wat een bijval kreeg hij hiervoor van zijn tafelvrienden! Maar wat een gelach, wat een gesnuif, wat een gegrijns was er onder de geleerden! Er gaat geen dag voorbij of ze verzinnen dergelijke krijgslisten, waarvan jij er ook een aantal beschrijft.

In een nabij gelegen deel van Frankrijk bleef een franciscaan met enorm luide stem tegen mij tekeergaan, in het openbaar, onder vier ogen, bij maaltijden en vanaf de preekstoel.[38.] In een behoorlijk lange brief deed ik mijn beklag bij hem,[39.] tegelijkertijd drong ik bij de vorst van die streek[40.] erop aan de schaamteloze brutaliteit van de man in te tomen waarbij ik aangaf dat dit ook voor de rust in zijn gebied van belang was. In de brief die de prediker terugschreef[41.] zwoer hij plechtig dat hij altijd alleen maar eervol over mij had gesproken. Tegenover een paar edellieden die zijn gescheld zo vaak met eigen oren hadden gehoord, beweerde hij hetzelfde. Maar de heilige kap van Franciscus bedekt zoveel van dit soort dingen.

Vergelijkbaar was de onbeschaamdheid van een dominicaan[42.] die in een beledigend voorwoord een zekere graaf[43.] had verguisd en met de meest vreselijke scheldwoorden tegen hem tekeer was gegaan. Omdat de vrienden van de graaf hem daartoe maanden, schreef hij eigenhandig een herroeping waarin hij zwoer dat hij nooit zoiets slechts over de graaf had gedacht, maar hem altijd voor een geleerd en gelovig man had gehouden. Maar in dezelfde herroeping herhaalde hij de woorden uit het voorwoord, die op niemand anders dan op de graaf konden slaan. Ik heb hier de herroeping liggen. Wil je in dit geval liever spreken van uitzonderlijke domheid of van meer dan schurkachtige schaamteloosheid? En toch was hij het licht van zijn orde, een uit-

37. *Epistolae* 22, 23.
38. Jean Gachi.
39. Brief 1891.
40. Karel III, hertog van Savoye; zie brief 1886.
41. De brief is niet bewaard gebleven.
42. Jacob van Hoogstraten, die in 1518 zijn *Apologia secunda* publiceerde.
43. Hermann von Neuenahr. Zie ook brieven 877, p. 124, 889, p. 133-134, 1892, p. 292 en 2126. Zie ook *Adagia* 3664.

muntende kenner van geloofszaken en een onvergelijkelijke hoogleraar in de theologie. Wat denk je dat die gewone ordebroeders van hem zeggen en doen, voor wie 'Hij heeft het zelf gezegd'[44.] volstaat? Daarom applaudisseren ze meteen, ze vallen hem bij en sluiten zich volledig bij zijn mening aan.

Een Spaanse franciscaan, die als een geleerd en gelovig man bekend stond, kwam ook met punten aanzetten die hij uit mijn boeken had verzameld. Een ervan was meer dan ketters: ik had in het *Enchiridion* geschreven dat de apostelen de ware en eigenlijke (*germana*) theologie bezaten. Tegen het volk bulderde hij: 'Wie,' zei hij, 'tolereert iemand die dat schrijft? Hij zegt dat ware theologie alleen in Duitsland is te vinden, hoewel het daar bijna overal wemelt van de ketterijen.'[45.] Hij onthulde nog een punt dat even gevaarlijk was. In de vijfde richtlijn had ik geschreven dat het niet belangrijk was met de kap van Franciscus te worden begraven en dat het habijt weinig zou helpen, als iemand niet diens leven had nagevolgd. Hij beweerde dat ik er dezelfde denkbeelden op na hield als Montanus, die ontkende dat voor gevallenen een terugkeer tot genade mogelijk was. Alsof een terugkeer tot de genade alleen door de kap van Franciscus mogelijk is. Of alsof het een kap is die een mens gezond verstand verschaft. Uit mijn *Paraclesis* veroordeelde hij de passage waar ik zeg dat ik zou willen dat alle vrouwtjes het evangelie en de brieven van de apostelen zouden lezen.[46.] Dat beschouwde hij als ketters, ook al bestaan er twee brieven bij van Johannes die aan een vrouw zijn gericht. Maar waarmee bewees hij dat het ketterij was? 'Het is in tegenspraak met een voorschrift van Paulus,' zei hij, 'die in I Timoteüs 2[47.] schrijft: "Een vrouw moet zich stilzwijgend in alle onderdanigheid laten onderrichten", enz.' Alsof een vrouw thuis haar mond niet open mag doen. Het is toch zeker iets anders of een vrouw in de kerk spreekt dan wanneer zij thuis zwijgend iets leest! Deze coryfee van het franciscaanse volk had dertig punten in ongeveer dezelfde trant verzameld en publiek gemaakt.

Nog niet zo lang geleden benaderde een dominicaner prior die onder de zijnen voor een geleerd man doorging, een arts[48.] die bijzonder kundig is in het Grieks en Latijn en een sympathisant van mij, om hem met leugenachtige woorden van zijn belangstelling voor Erasmus af te brengen. Omdat de theoloog niets bereikte, maar de arts juist aanmoedigde om nog enthousias-

44. Vgl. *Adagia* 1487.
45. Zie brieven 1858, p. 195, 1967 p. 94, en 1985 p. 123, en voor de betreffende passage brief 858, p. 73.
46. De *Paraclesis* is het voorwoord bij Erasmus' uitgave van het Nieuwe Testament die in 1516 verscheen. De betreffende passage in ASD V, 7, p. 290.
47. 1 Timoteüs 2:11.
48. Suárez; zie ook brief 2029, waar Erasmus hetzelfde verhaal vertelt.

ter over mij te denken en te spreken, vergat hij zijn geveinsde gematigdheid en begon hij zijn ware aard te tonen met de uitspraak dat de boeken van Erasmus niet door fatsoenlijke mensen gelezen dienden te worden, omdat ze allemaal wemelen van smerige beledigingen. Toen de arts om een voorbeeld vroeg, zei hij: 'Lees het boek dat hij onlangs over het huwelijk heeft geschreven.' 'Wat staat daar dan in?' 'Hij noemt bisschoppen homoseksuelen en voegt eraan toe dat ze vier of vijf maîtresses hebben.' Hierop begon de arts te lachen en zei: 'U hebt nog eens goede ogen, omdat u in het boek zag wat ik niet heb gezien, hoewel ik het herhaaldelijk heb gelezen.' Maar de theoloog was zeker van zijn zaak en zei: 'Haal dat boek maar tevoorschijn, dan zal ik het laten zien.' Het boek werd erbij gehaald en de passage aangewezen waarin ik betoog dat tegenwoordig iemand niet het priesterschap kan ontvangen, als hij zonder het te weten in plaats van met een maagd met een vrouw trouwde die geen maagd meer was, terwijl iemand die met zoveel hoeren omgang heeft gehad, niet alleen de waardigheid van het priesterschap, maar ook vier of vijf bisschopszetels ontvangt. Dit zijn mijn woorden: 'Als iemand zo onvoorzichtig geweest is om in plaats van met een maagd met een vrouw die geen maagd meer is te trouwen, dan zegt men dat hij zijn lichaam met haar heeft gedeeld. Maar wie met zoveel hoeren omgang heeft gehad, heeft zijn lichaam niet met hen gedeeld en wordt, als hij wil, tot vier of vijf bisschopszetels toegelaten alsof hij *purus ac putus* ("zuiver en rein") en zoals de Grieken zeggen *teleios* is.' Verbaasd zei de arts: 'Waar staat hier homoseksueel? En waar vijf maîtresses?' Uiteindelijk stelde hij uit het antwoord van de man diens buitengewone dwaasheid vast. Net als Italianen noemen Spanjaarden een homoseksueel of mannelijke hoer doorgaans een *putus*, zoals zij prostituees *putanae* noemen. Maar de ouden noemen wat onbedorven is volgens de gewoonte van het oude recht *purum putum.* Want van *putus* komt het woord *putare* dat we gebruiken in de betekenis van *purgare* (reinigen). Ziedaar de homo. Maar waar zijn de vijf maîtresses? Hij was van mening dat *episcopas* afgeleid was van *episcopus*, zoals we *dominas* afleiden van *dominus.* Maar omdat het woord *episcopatus* ('bisschopszetel') geen Grieks of Latijns woord is, wilde ik liever het woord *episkopè* gebruiken dat Paulus bezigt.[49] Degenen die met dat soort voorbeelden hun eigen domheid etaleren, klagen over mij dat ik hun gezag in de weg sta.

Maar wat ik nu ga vertellen, is nog heel wat lomper. In een of ander dominicanenklooster deelde de prior onder zijn medebroeders mijn geschriften uit om daaruit fouten te verzamelen. Een van hen kreeg toevallig mijn Hiero-

49. Het woord *episcopatus* komt wel voor in de Vulgaat, bij Tertullianus en Amianus Marcellinus. Erasmus introduceerde het verlatijnste Griekse woord *episcopa* in zijn vertaling van 1 Timoteüs 3:1.

nymus-uitgave toebedeeld. De man die even onbekend met Hieronymus was als met Erasmus, begon zonder onderscheid wat hem aan Hieronymus en mijn commentaar niet beviel, te noteren. Hij had een enorme hoeveelheid fouten uit Hieronymus verzameld. Toen iedereen tijdens een bijeenkomst naar voren bracht wat hij had genoteerd, verwachtte hij veel lof omdat hij de meeste punten van allemaal aandroeg. Uiteindelijk merkte iemand met wat meer verstand, dat hij geen onderscheid tussen Hieronymus en Erasmus had gemaakt. En dus waren in plaats van de verwachte lof spot en hoon zijn deel. Maar toch heeft dit voorval geleerd dat men uit iedere rechtzinnige auteur meer dwalingen kan plukken dan uit mijn boeken, als iemand die met zulke bedoelingen benadert als zij dat bij mij doen. Ja, ik garandeer zelfs dat ik uit de brieven van de heilige Paulus valse beschuldigingen zal putten die heel wat waarschijnlijker zijn dan de beschuldigingen die zij uit mijn geschriften halen, als men slechts zijn roem en gezaghebbende naam wegdenkt.

Moet ik hier het verhaal over de Britse theoloog nog een keer vertellen? In een bijeenkomst waar gediscussieerd werd over de vraag of het op grond van de Heilige Schrift geoorloofd is een ketter te doden, schreeuwde hij met de woorden van Paulus: ‘Een mens die scheuring maakt, moet gij na hem eenen andermaal terechtgewezen te hebben ontwijken.’[50.] Toen hij dezelfde passage bleef herhalen en de andere aanwezigen zich afvroegen wat hij bedoelde, begreep een wat snuggerder iemand dat hij een vergissing maakte: hij dacht dat *devitare* (ontwijken) hetzelfde was als *e vita tollere* (uit de weg ruimen). Hoe liep het af? Enkelen daar schaamden zich voor zulke beschamende dwaasheid bij een man op leeftijd en ook nog theoloog. Hierin vervallen zij die zonder kennis van de taal en zonder studie van de Heilige Schrift als theologen beschouwd willen worden.

Wat ik nu ga zeggen, komt van een college met een zeer goede naam.[51.] Het staat op schrift, al is het nog niet uitgegeven. In mijn Colloquium met de titel *Symbolum*[52.] noem ik de Vader gewoon de ‘schepper van alles’ en daarmee bedoel ik natuurlijk dat alleen hij het begin zonder begin is. Daaraan heeft mijn goede vriend de theoloog - zijn naam zal ik niet noemen - naar eigen goeddunken ‘van de dingen’ toegevoegd, terwijl ik had geschreven ‘van alles wat er is’. En daarbij wijst hij erop dat de drie personen onderscheiden zaken zijn, zodat ik me er niet uit kan praten. Vervolgens poneert hij dat ‘schepper’ en ‘oorzaak’ en vergelijkbare woorden bij hun correlaten een onder-

50. Titus 3:10. Het incident komt ook ter sprake in Erasmus' *Lof der Zotheid* 64.
51. De Parijse theologische faculteit. In brief 2466 vertelt Erasmus dezelfde anekdote.
52. Het Colloquium *Inquisitio de fide.*

scheid naar substantie of essentie verlenen, om nog niet te spreken van een onderscheid naar realiteit of persoon. Want zo formuleert hij het. Met een eerder geval onderbouwt hij het en vertelt dat een Parijse theoloog ten tijde van Gerson tot een openbare herroeping was gedwongen, omdat hij de Vader in een preek de 'oorzaak van de Zoon' had genoemd. Hij bedoelde evenwel niets anders dan dat de Zoon uit de Vader voortkomt, enz. En passant wil ik op het volgende wijzen: waarom durfde iemand die uit het woord 'oorzaak' een valse beschuldiging haalt, te zeggen dat de Zoon uit de Vader voortkomt, terwijl wij het 'voortkomen uit' strikt genomen aan de Heilige Geest toekennen? Maar ter zake. Welke godheid gaf hem te kennen dat het geen verschil maakt of je 'schepper' of 'oorzaak' zegt? Om maar niets te zeggen over het woord 'oorzaak' dat ik nergens heb gebruikt. Maar hij deinst voor het woord 'oorzaak' terug, alsof 'begin' of 'oorsprong' of enig ander woord strikt genomen bij goddelijke zaken past. En wat zijn die 'vergelijkbare woorden'? Soms 'begin', 'oorsprong', 'bron' of iets dergelijks? In elk geval is het verzorgd Latijn om *autor* ('schepper') te zeggen, waaruit iets als uit een eerste bron voortvloeit. Ook de heilige Hilarius kent aan de Vader een gezag toe als iets wat hem eigen is, omdat in hem het belangrijkste en absolute principe van het begin is.[53.] En ook Augustinus deinst niet voor het woordje 'schepper' terug, als hij met de ariaan Maximinus discussieert. Want toen die zei 'Wij aanbidden de Vader als de schepper', legde Augustinus 'schepper' uit als 'het begin van de Zoon en de Heilige Geest'.[54.] Lijkt het hier rechtvaardig van mij te zeggen dat ik oneerbiedig over God sprak, omdat die theoloog geen Latijn had geleerd en Hilarius en Augustinus niet had gelezen?

Waarom zou ik hier de uitspraken van Christus en Paulus aanhalen die onder mijn naam zijn veroordeeld, terwijl ze in de *Paraphrases* op naam van iemand anders worden geciteerd? Hoeveel dwaasheden wijs ik aan in de geschriften die Lee, Zuñiga en Béda tegen mij hebben gepubliceerd! Hoeveel belachelijke beweringen, onwetendheden, boosaardigheden, valse aanklachten en leugens! Hoeveel godslasteringen ook, als iemand hen met dezelfde woorden klem zou zetten als waarmee ze valse aanklachten tegen mij vanwege bepaalde uitspraken bedenken. Hoewel zij dit alles zelf bepalen, nemen zij het mij kwalijk dat ze bij sommigen een minder goede naam hebben. Het is aan hen om voor hun roem te zorgen, maar ik zal voor zover dat in mijn vermogen ligt niet toelaten dat de glorie van Christus door wereldse begeerten wordt overschaduwd. We zullen ons pas dan waarachtig en op gelukkige wijze beroemen, als we ons op hem beroemen.[55.] Wat bereiken ze

53. *De Trinitate* 2, 1.
54. *Contra Maximinum* 2, 5.
55. Vgl. 1 Korintiërs 1:31.

met dit soort ruzies, scheldpartijen, jaloezieën, oplichterijen, trucs, leugens en verdraaiingen anders dan dat ze hun eigen gezag dat het zwaarst zou moeten wegen ondermijnen? Dat ze de harten van hun toehoorders en lezers vergiftigen, terwijl ze hen tot godsdienstigheid zouden moeten aanzetten? Dat ze de christelijke eensgezindheid splijten, terwijl we zonder die eensgezindheid geen christenen zijn? Ik heb zo'n hekel aan dat soort conflicten dat ik liever bij alles het zwijgen er toe doe dan telkens weer als gladiator in de arena te verschijnen. Het is dat ik weet dat het goddeloos is de misdaad van goddeloosheid te bekennen, terwijl de gedachten niet naar goddeloosheid neigen. Ik ben vastbesloten mijn geweten te volgen en mijn ogen in deze stormachtige tijden niet van Christus af te wenden. Laat hij zelf op de afloop toezien. Als je mijn advies wilt opvolgen, moet je niet al te veel met dat soort druktemakers slaags raken om te voorkomen dat zij die gelukzalige rust van jou verstoren. Die wordt je gegeven door je verzaking aan deze wereld, de overdenking van de Heilige Schrift en de beschouwing van het hemelse leven. Moge de Heer Jezus je beschermen.

Bazel, 5 september 1528

2046 *Aan Germain de Brie*
Bazel, 6 september 1528

Erasmus van Rotterdam groet de aartsdiaken Germain de Brie

Een poos geleden[1] had je, hooggeachte Brie, mij erop attent gemaakt dat de uitgave van de *Ciceronianus* bij jullie mij enige vijandigheid had bezorgd. Ik voorspelde dat dit zonder meer zou gebeuren, maar alleen bij diegenen die door hetzelfde bijgeloof werden bevangen dat ik aan Nosoponus[2] toeken, waarbij ik met de typering van één persoon mijn best doe iedereen te genezen. Maar wat ik allerminst verwachtte was dat er iemand uit de groep geleerden zou verschijnen die meende dat het werkje, dat ik tot algemeen nut van de wetenschap zorgvuldig had samengesteld, met de epigrammen in de trant van Hipponax[3] gestenigd diende te worden. Belangrijke vrienden berichten dat dit bij jullie gebeurt. En als voorproefje hebben zij drie of vier even vijandige als domme gedichten gestuurd en niet verzwegen wie de auteurs daarvan waren.

1. Kort na de publicatie van de *Ciceronianus*, in een niet bewaard gebleven brief.
2. Nosoponus is in de *Ciceronianus* een vurige ciceroniaan.
3. Vgl. *Adagia* 1156; zie ook brief 2027.

Vaak stemt het mij droevig dat het christelijke geloof overal ter wereld door meningsverschillen die zo'n ellendige pest zijn, gevaar loopt. Maar ik vrees dat een soortgelijke pest nu de geesteswetenschappen aantast die sinds lang in veel gebieden een heel voorspoedige bloei hebben gekend, maar nergens voorspoediger dan bij jullie in Frankrijk. Want in Italië zwijgen de muzen en worden ze verwaarloosd, hevig geschrokken als ze zijn door het tumult van de oorlogen.[4] Hoewel ik van nature heel ver af sta van degenen die dit of dat volk zo zijn toegedaan dat ze de andere bijna haten, ben ik toch, als ik enig land meer toegenegen was, dit altijd voor Frankrijk geweest. Daarvan kunnen zowel degenen getuigen die vertrouwelijk met mij zijn omgegaan als mijn geschriften, waarin ik graag bij lofprijzingen voor de Fransen blijf stilstaan. Met name geldt het voor de *Panegyricus*, waarmee ik hertog Filips bij zijn terugkeer uit Spanje gelukwens.[5] Des te meer kwelt mij ook de noodlottige vijandschap die de machtigste vorsten al zo lang gescheiden houdt. Maar omdat ik zag dat de letterenstudies bij de Duitsers volledig werden vernietigd of op een ellendige manier verwaarloosd en in Italië vanwege het wapengekletter hun hoofd niet durfden uit te steken, deed het mij in elk geval genoegen dat de muzen bij jullie een rustige en lieflijke verblijfplaats hadden. Het was van het grootste belang dat er bij degenen die voor de humaniora strijden, overeenstemming in voorliefdes en gevoelens bestond; men zou zelfs een voorbeeld moeten nemen aan de vijanden van de letteren die wij met een bijzondere eensgezindheid in gezamenlijke slagordes tegen deze studies zien strijden. Onder welke hemel iemand was geboren, diende hier niet mee te tellen. Al wie in dezelfde studies zijn ingewijd, zijn burgers onder elkaar en mede-ingewijden. Waarom was het nu belangrijk om uit zo'n onbeduidende aanleiding zo'n ernstige tragedie te ontketenen en voor degenen die ons allen even slechtgezind zijn als de studies, dit buitengewoon aangename spektakelstuk op te voeren, zodat zij steeds meer worden aangemoedigd tot wat zij vol ijver uit eigen beweging doen? 'Olie op het vuur,'[6] zeggen ze.

'Maar u hebt daartoe aanleiding gegeven,' zullen ze zeggen. Welke aanleiding? vraag ik. Wat beoogt dat werk anders - tenzij we zelf onze ogen volledig willen sluiten - dan de overdreven, bezorgde, dwaze en onvolmaakte wedijver met Cicero aan de kaak te stellen en tot echte navolging van die schrijver op te roepen? Welke geleerde en welk verstandig iemand zou hiermee niet instemmen? Wat is voor echt onderwijs nuttelozer dan wanneer de

4. Zie brief 1935, p. 48-49.
5. Zie brieven 179 en 180. Filips de Schone keerde niet uit Spanje terug, maar vertrok daarheen. Zie ook brief 1840, p. 133-134.
6. *Adagia* 109.

jeugd aan één auteur slaafs is onderworpen doordat iedereen die van de stijl van Cicero afwijkt wordt afgewezen? Toch probeert de jeugd hiervan alleen maar weer te geven wat bij hem van geen enkel belang is. Deze ziekte had haar oorsprong in Italië en niemand heeft een groter tumult veroorzaakt dan degenen die het minste van Cicero in zich hadden. Veel van onze mensen werden aanvankelijk door deze pestepidemie besmet, vooral degenen die bij ons uit Italië terugkeerden.[7.]

Omdat ik duidelijk zag dat dit voor een degelijke kennis of de christelijke welsprekendheid bijzonder nutteloos was, heb ik mij een paar dagen ingespannen om dit bijgeloof uit de geest van de jeugd te verdrijven. Want het verwijdert hen juist van datgene wat het beoogt, omdat ze van zoveel lezenswaardige auteurs een afkeer hebben en degene die ze als enige van plan zijn na te volgen niet bereiken. Ik ben immers niet zo blind dat ik niet zie dat Marcus Tullius zo'n koning van de welsprekendheid is dat anderen, hoe welsprekend ze ook zijn, in vergelijking met hem lijken te verstommen. Daarom zie ik niet waarom het onderwerp hen ergert. Guillaume Budé heeft mij per brief[8.] aangespoord dit te behandelen. Ook had hij laten weten[9.] dat hij van plan was dit slag mensen te behandelen als hij daartoe de gelegenheid had. Als hem dit onderwerp niet tegenstond, waarom gaan dan degenen die als grote bewonderaars van Budé gezien willen worden, zo tekeer?

Maar misschien is het niet het onderwerp dat aanstoot geeft, maar de manier waarop het wordt behandeld, omdat Nosoponus bijna iedereen de eretitel ciceroniaan ontneemt. Maar zij dienden zich toch te realiseren dat Nosoponus daar spreekt en niet Erasmus. Zelfs van Bulephorus[10.] is het taalgebruik trouwens niet ondubbelzinnig, omdat hij verzint dat hij door dezelfde ziekte wordt gegrepen met de bedoeling een ander te genezen. Daarom laat hij toe dat dit eerbewijs aan de meest gewaardeerde schrijvers wordt geweigerd, met de bedoeling dat Nosoponus niet alle moed verliest als die minder bereikt dan wat hij beoogt. Zodoende wordt daar niet de spot gedreven met degenen die niet als cicerionanen worden erkend, vooral volgens de norm en het oordeel van Nosoponus. Het was integendeel mijn bedoeling iedereen ervan te overtuigen dat er veel schrijvers zijn geweest die zo geleerd en welsprekend waren, dat ze weliswaar niet met identieke, maar in elk geval soortgelijke gaven met Cicero konden wedijveren. Toch zijn ze heel ver van de huid en het laagje van de stijl van Cicero, het enige waar zij naar verlangen, verwijderd. Maar ik had mij zo voorgenomen niemands naam te vermel-

7. Erasmus dacht vooral aan Christophe de Longueil.
8. De brief is niet bewaard gebleven.
9. Brief 1812, p. 59; zie ook brief 2044.
10. Bulephorus probeert in de *Ciceronianus* Nosoponus te genezen.

den, dat ik, hoewel ik een persoon opvoer die weinig onpartijdig oordeelt, hier toch geenszins van wat betamelijk is ben afgeweken. Want ik noem niemand aan wie ik niet de lof die hij verdient heb toegekend, in elk geval voor zover dit en passant en incidenteel mogelijk was. Ik had daar immers niet de kritieken op of loffelijke verdiensten van alle schrijvers opgenomen. Voor hetgeen ik beoogde waren tien voorbeelden voldoende. Maar ik dacht dat sommigen vanwege hun naamsvermelding mij zouden bedanken, en er zijn er die dat hebben gedaan. Op dat moment vond ik dat deze verscheidenheid aan oordelen voor jongeren die zich op de geleerde welsprekendheid toeleggen nuttig zou zijn. In een eerdere brief aan mij leek jij zelf deze mening te huldigen.

Maar sommigen zijn verontwaardigd omdat ik daar Budé weinig eervol heb behandeld. Hoezo? Soms omdat Nosoponus, die nog niet van zijn vooroordeel vrij is, hem van de lijst van ciceronianen verwijdert? Budé zelf geeft dit eerlijk toe en hij streeft niet naar wat Nosoponus verlangt; hij veroordeelt zelfs wat die als enige bewondert niet. Daarom wordt niemand uit de groep van geleerde en welsprekende personen verwijderd, want ik zet in dezelfde dialoog uiteen dat het mogelijk is dat er iemand bestaat die geleerder en welsprekender is dan Cicero, hoewel hij volledig van hem in zijn spreekstijl verschilt. Waar staat dan die belediging van Budé? Laten ze hem geleerder maken dan Marcus Tullius, deze lof wordt hem niet ontzegd. Ook al maken zij hem welsprekender, de lofprijzing van Nosoponus staat hier niet in de weg. Zijn loffelijke verdiensten stip ik met een paar woorden aan. De manier waarop ik het onderwerp behandelde liet immers geen overvloed aan woorden toe, maar in de *Annotationes* van het Nieuwe Testament en de *Adagia* heb ik vaak ruimte gezocht om zijn lofprijzingen uit te breiden, zo dat niet in mijn brieven is gebeurd.[11] Of het moet zijn dat zij het ook als een belediging van Budé beschouwen dat hij door Erasmus wordt geprezen, niet alleen vaak, maar ook bij serieuze onderwerpen die waarschijnlijk hun schrijver heel wat eeuwen zullen overleven.

Wat hun mening hierover ook mag zijn, ik heb dit in ieder geval gedaan om hem te eren. Ik wist trouwens heel goed dat zijn bescheidenheid een getuigenis van mijn pen niet verlangde en zijn roem een aanbeveling van mij niet nodig had. Want hij heeft van zichzelf iets om zich voor de wereld geliefd en beroemd te maken, zelfs als hij nog niet zo beroemd zou zijn zoals hij nu is. Maar toen verkeerde ik in de mening dat dit in het belang van de wetenschap was en eerlijk gezegd ook enigszins in mijn belang. Want ik heb Budé altijd zo belangrijk gevonden, dat ik zijn vriendschap met mij vooral

11. Bij Matteüs 20:2, Lucas 1:4, 13:9 en 16:26. Vgl. brieven 1334, p. 208 en 1794, p. 282. In de *Adagia* zijn nergens lofprijzingen te vinden.

als eervol beschouwde en dacht dat door het noemen van die man mijn boeken extra aanzien zouden krijgen, alsof het toegevoegde edelstenen waren. Zelfs de eerbetuigingen waarmee jij hem in je brief heel uitvoerig overlaadt, heb ik met groot genoegen gelezen; het deed mij deugd dat tenminste bij jullie iemand vanwege zijn uitmuntende verdiensten de eer krijgt die hem toekomt en dat een man die zich tot nu toe voor de juiste studies buitengewoon verdienstelijk heeft gemaakt en dat dagelijks nog meer doet, als een god wordt vereerd.[12.] Omdat ik voortdurend deze gevoelens voor Budé heb gehad en nog steeds heb, hoe komt het dan dat die lieden verdenkingen van jaloezie en haat verzinnen?

Maar zij beweren dat mijn vergelijking van Budé met Bade een niet te rechtvaardigen misdaad is. Ten eerste worden de namen van geleerden niet paarsgewijs vermeld zoals Quintilianus[13.] Griekse met Latijnse auteurs heeft vergeleken, maar per gebied. Budé en Bade verschenen toevallig tegelijk, omdat zij beiden Fransen zijn en beiden in Parijs wonen. Of het moet zijn dat ze het ook onverdraaglijk vinden, dat Budé en Bade in dezelfde lijst worden genoemd. Zij die deze mening zijn toegedaan, verschillen sterk van mening met Budé, tenzij ik zijn karakter helemaal niet ken. ‘Maar,’ zeggen ze, ‘u vergelijkt de een met de ander als een kameel met een mier.’ ‘Integendeel, Nosoponus vergelijkt,’ is mijn antwoord, ‘niet ik’. Maar vooruit, laat het excuus van een denkbeeldig persoon niet als verdediging dienen, voor zover het althans deze passage betreft. Laat Erasmus dit hebben geschreven en laat hij het met een eerlijke mening hebben gedaan: is de reputatie van Budé dan soms met ook maar één woord beschadigd? Ik maak een vergelijking, maar op welk punt dan? Soms in hun voorvaderen, soms in rijkdom, soms in aanzien, soms in geleerdheid of welsprekendheid? Geen sprake van. Alleen maar in de huid en het laagje van de stijl van Cicero. Budé vindt dit ronduit onbelangrijk en ik verkondig daar openlijk dat men daaraan geen waarde aan moet toekennen, waarbij ik aantoon dat de grootste en meest gewaardeerde schrijvers er geen aandacht aan hebben geschonken. Budé vergelijk ik niet anders met Bade dan ik Leonardo Aretino met Quintilianus en Filelfo met Plinius heb vergeleken.[14.]

‘Maar,’ zeggen zij ‘u zet Bade bijna vooraan.’ Natuurlijk geef ik hem de voorkeur in datgene waarin hij de voorkeur verdient; en hoewel hij daarin de voorkeur heeft gekregen doet hij geen afbreuk aan de roem van Budé. Want ik stel daar aan de orde dat juist de beroemdste schrijvers niet op Cicero leken.

12. Vgl. brief 2021, p. 203.
13. Quintilianus, *Institutiones oratoriae* 10, 101, 105 en 123.
14. Deze vergelijkingen komen niet in de *Ciceronianus* voor. Wel vergelijkt Erasmus Lorenzo Valla met Quintilianus en Ermolao Barbaro met Plinius.

Hoe meer Budé in geleerdheid en welsprekendheid Bade overtreft en hoe groter de afstand is waarop deze achterblijft, des te geschikter is daarom dit voorbeeld voor hetgeen ik daar beoog. Het verbaast mij dat er bij jullie geleerden zijn die dit niet zien. En als ze het wel zien, verbaast het mij nog meer dat er mensen zijn die hun stem verheffen en menen dat deze kwestie beledigende versregels verdient. Om te voorkomen dat een schoft de gelegenheid zou aangrijpen mij over een ongelijke vergelijking te kapittelen, voeg ik eraan toe: 'Hoewel Budé om zijn andere talrijke uitmuntende kwaliteiten respect verdient'.[15.] Welk woord staat hier dat niet zijn voortreffelijkheid benadrukt? Ik ken hem 'talrijke kwaliteiten' toe; dit was voor mijn bedoeling niet voldoende en daarom voeg ik 'buitengewone' eraan toe. En ik heb niet gezegd 'hij is voorzien van', maar 'hij verdient respect om'. Daarom plaats ik hem niet alleen boven Bade, maar verkies ik hem boven bijna alle schrijvers. Degene voor wie iedereen ontzag heeft, heeft immers veel meer aanzien dan ieder ander.

Wat voor blindheid schuilt er in hun oordelen, terwijl dit alles zonneklaar is? Als gevolg hiervan gaan zij, hoewel ik Budé zo eervol heb behandeld, niet anders tegen mij tekeer dan als ik hem in zijn gezicht had gespuugd. Men zegt dat, als het de muzen behaagt, ik de levenden en de doden aanval,[16.] hoewel ik daar met uitzondering van alleen mijzelf niemand zonder hem te prijzen voorbij laat komen. Zelfs degene die naar men zegt mij met dergelijke versjes bespot,[17.] komt eervol genoeg in die dialoog ter sprake. Nergens anders vermeld ik zijn naam zonder eervolle aanhef. Een ander mompelt: 'Hij sympathiseert meer met zijn evenknie.' Ik beschouw voor mij zelf deze woorden in ieder geval als niet beledigend, maar waarschijnlijk zal Bade zich eraan ergeren dat Erasmus aan hem gelijk wordt gesteld. Anderen staat het vrij van Bade te vinden wat ze willen, ik heb hem steeds gerekend tot de groep van degenen van wie je hun geleerdheid, talent en welsprekendheid niet mag verachten. Toch maak ik er geen geheim van dat hij veel belangrijker geweest zou zijn, als een gunstiger lot hem vrije tijd en rust voor zijn studies had geleverd.

Maar al wat ik zeg doet niet ter zake. Zoals mijn vergelijking eervol is voor Budé, doet zij geen enkele afbreuk aan Bade. Waar zijn hier de bewijzen dat iemand Budé zijn lof misgunt? Heeft jaloezie mij soms ertoe aangezet om in mijn serieuze geschriften, waarvan ik hoop dat ze blijven bestaan, mij zo vaak zo beminnelijk en zo eervol over hem uit te laten als waarschijnlijk geen ander, zelfs geen Fransman, heeft gedaan? Word ik bij jullie zo van jaloezie beschuldigd, terwijl ik in Rome[18.] een zware vijandschap heb opgelopen, om-

15. Zie brief 2038, noot 4.
16. Zie ook brief 2048, p. 282.
17. Janus Lascaris.
18. Zie brief 1794, p. 282-283.

dat ik in mijn brieven aan hem ook boven de Italianen de voorkeur gaf? Mensen die met hun toewijding de humaniora niet alleen bevorderen maar ook met hun aanzien sieren, wens ik, mijn waarde Germain, doorgaans geluk en ik pleeg niet jaloers op hen te zijn. Naar mijn mening staat geen enkele tekortkoming verder van mijn karakter af dan afgunst. Wie heeft ooit gemerkt dat ik mij heb geërgerd aan het feit dat ik zelfs bij doorsnee schrijvers werd achtergesteld? Ach, was ik maar evenveel vrij van alle andere tekortkomingen. Vroeger schermutselden wij met brieven om onze stijl te oefenen (toen stond hij meer aan de kant van Jacques Lefèvre). Maar dit gevechtje heeft onze vriendschap eerder versterkt dan verbroken. Daarna zei men dat hij over mij ontstemd was, omdat ik ergens in mijn geschriften de Fransen lijk aan te vallen. In de *Colloquia*[19.] komt één passage voor, waar iemand belooft aan te zullen tonen waar hij zoveel geld als hij wenst kan krijgen, of het nu om goudof zilvergeld gaat. Hij stelde de ander teleur in diens begerige verlangen met zijn antwoord: 'Uit *De asse* van Budé.'[20.] Wat zou er onschuldiger kunnen zijn dan deze grap? Of waaraan wordt de lezer anders herinnerd dan dat Budé met toewijding *De asse* heeft geschreven? Is Lazare de Baïf soms terecht boos op mij, als iemand in de *Colloquia* een grap maakt over een man die in lompen is gehuld en belooft hem te laten zien waar hij alle soorten kleren voor niets kan krijgen, en als deze wil weten waar, als antwoord zou krijgen: 'In *De re vestiaria* van Baïf'?[21.] Zoveel zorgvuldigheid wordt er nauwelijks aan heilige geschriften besteed!

Andere, soortgelijke verwijten zal ik niet herhalen om te voorkomen dat ik te uitgebreid schrijf, vooral omdat ik over deze kwestie per brief aan Budé mijn verontschuldigingen heb aangeboden. Is het soms niet toegestaan tegen iedere Fransman met elk verzonnen personage zelfs iets voor de grap te zeggen, zonder dat heel Frankrijk mij van majesteitsschennis beschuldigt? Hoeveel volkeren, wier gewoonten in de *Adagia* worden bekritiseerd,[22.] zullen dan gebelgd over mij zijn? Maar hoe oprecht ik heb gehandeld, dien je uit het volgende af te leiden. Nooit zou ik geloven dat Budé hierom verbolgen op mij was, als hij niet zelf - eerlijk als hij is - in een brief[23.] aan mij zijn woede had bekend, die hij evenwel gemakkelijk leek te hebben laten varen.

19. In *De captandis sacerdotiis.*
20. Een werk over antieke munten.
21. Baïfs *De re vestiaria* was in 1526 in Bazel verschenen.
22. Zie *Adagia* 2074 (Corsica); 1001, 1168, 1348, 3354 (Engeland); 1001, 2550, 2725 (Frankrijk); 844, 1001, 1523 (Duitsland); 3354 (Italië); 2001, 2026, 3600 (de Nederlanden); 693, 1753 en 2141 (Picardië).
23. Deze brief, waarop brief 2047 het antwoord vormt, is niet bewaard gebleven.

Ik denk niet dat vriendschappen onder stervelingen zo gelukkig zijn, dat er niet herhaaldelijk dit soort wolkjes verschijnen. Integendeel, dergelijke aanvarinkjes leiden vaak tot een hernieuwde genegenheid.[24.]

Na het verschijnen van de *Ciceronianus* werd ik in brieven van vrienden aangemaand om een of ander verweerschrift aan Budé te schrijven en hem daarmee gunstig te stemmen voor het geval hij zich beledigd had gevoeld. Ook jouw brief leek mij daartoe aan te sporen. Maar het kwam niet bij me op wat of aan wie ik moest schrijven. Want ik was van de oprechtheid en wijsheid van Budé zo overtuigd, dat ik eerder dank voor zijn vermelding van hem verwachtte dan dat ik vreesde dat hij zich beledigd voelde. Zoals jij tegelijk zijn grootmoedigheid en vriendelijkheid oprecht roemt, zo meende ik met beide goed bekend te zijn. Dientengevolge dacht ik dat, als mij iets was ontvallen wat ik niet zo voorzichtig had gezegd, hij dit naast zich neer zou leggen of in gunstige zin zou opvatten. Mijn gevoelens voor hem waren zoals ze voor een oude vriend en boegbeeld voor de letteren dienen te zijn, en de passage had zelfs zo weinig gemeens dat zij hem met weinig woorden heel veel lof toezwaaide. Hoe kon ik mij dan ertoe zetten te geloven dat Budé verontwaardigd was? Had ik een van zijn vrienden moeten schrijven? Wie ik ook maar had uitgekozen - ik zou zijn oordeel over mij, over Budé of over ons beiden zwart hebben gemaakt. Over mij, alsof ik zo brutaal ben om zonder dat mij enig onrecht is aangedaan mijn pen tegen zo iemand te hanteren - vanwege zijn wetenschappelijke arbeid kan ik niet anders dan gesteld op hem zijn, zelfs als er tussen hem en mij geen enkele vriendschap bestond (ik zou verder, maar even eerlijk kunnen zeggen: zelfs als hij weinig eervol over mij zowel zou denken als spreken). Over Budé, want wie zou Budé voor zo'n lastig iemand houden dat hij een prachtig compliment met verontwaardiging zou vergelden. En wat ons beiden betreft, wie zou denken dat ik mij zo slecht ken dat ik het volhoud om met die man om de roem voor geleerdheid te wedijveren, die ik altijd buiten de wispelturigheid van deze tijd heb geplaatst en met de oude helden pleeg te vergelijken, of dat Budé zo kleingeestig is dat hij het niet beneden zijn waardigheid acht met iemand die aan mij gelijk is de strijd aan te gaan? Op dit moment zal niemand mij ervan overtuigen dat Budé ook maar een haar minder mijn vriend is dan anders, tenzij hij met een brief zijn ergernis kenbaar maakt. Ik geloof niet dat hij dit zal doen.

Van wie, vraag ik, wordt de reputatie het meest beschadigd door degenen die nu met zulke dwaze gedichtjes onzin verkondigen? Die van mij of van Budé? De passage zelf pleit me vrij. Als er enige blaam bestaat, treft deze Budé, die zij ervan verdenken dat hij of zonder reden boos is op zijn vriend of aan

24. Terentius, *Andria* 555.

zulke dwaze vrienden genoegen beleeft. Of het moet zijn dat zij zonder dat hij het weet schertsen. Jij had een betere reden boos te zijn op Erasmus, mijn beste Brie, omdat ik jou veel afstandelijker behandel dan Budé.[25.] Toch had ik helemaal niets van je te vrezen, omdat ik al lang met de juistheid van je oordelen en je vriendelijke karakter bekend ben. Maar hoever staan zij, die met dreigende woorden geprobeerd hebben jou tegen mij op te zetten, van de gratiën en de muzen af, terwijl ze jouw ergernis hadden moeten verzachten. Waarom op zo'n onvriendelijke manier bij een vriendelijke brief? Jij spoort mij verstandig en vol genegenheid aan om hier voor mijn reputatie te zorgen. Weg met alle reputatie, als deze geestesziekte de liefhebbers van de humaniora heeft besmet. Op welke wijze moet ik dit onderwerp behandelen om de reputatie van hen die over iets onbelangrijks tekeergaan niet te beschadigen? Ik heb Budé met Bade vergeleken. Wat, als ik de fles van Budé met de fles van Bade had vergeleken? Zouden ze dan roepen dat ik Budé in zijn grootsheid had beledigd? Want deze vergelijking heeft de roem van Budé niet meer beschadigd dan wanneer ik een fles met een fles had vergeleken.

Er blijft nog één ding over, mijn hemel!, namelijk dat ik mij rechtvaardig om niet de schijn te wekken dat ik jaloers op Budé ben. Alsof de eervolle vermelding van zijn naam die over zoveel plaatsen in mijn werken is verspreid, onvoldoende duidelijk maakt hoe groot mijn jaloezie is. Wij zijn jaloers op degenen die wij verwachten te kunnen evenaren. Ik pleeg tegen Budé die mijlenver vooruit rent eerder op te kijken en hem te bewonderen dan dat ik hem benijd. Want wanneer jij in jouw eerlijkheid Budé en Erasmus op één lijn stelt door te verkondigen dat wat ik voor Duitsland ben wat Budé is voor zijn Frankrijk, is dat wel smaakvol en met veel welsprekendheid gezegd. Maar in feite bega je geen kleinere vergissing dan als ik simpelweg Budé met Bade had vergeleken. Want wij, Erasmus en Budé, zijn meer verschillend dan ongelijk. Zoals het feit dat Frankrijk zijn muzenleider vereert en erkent, van een welgevallig oordeel getuigt, zo ontbreekt het Duitsland niet aan personen aan wie dit eerbewijs eerder toekomt dan aan Erasmus. ‘Degene die je evenaart,’ zeg je ‘dient de grootste te zijn.’ Hoe zullen uiteindelijk degenen die mij aan Bade gelijk stellen, dit opvatten, tenzij ze aan loftuitingen van vrienden dezelfde toegeeflijkheid toekennen die naar men zegt Venus aan meineden van minnaars verleent?

Maar om op de beschuldiging van jaloezie terug te komen, vraag ik welke lettergreep zij in mijn boeken aantreffen die van jaloersheid jegens Budé getuigt? Of wie zullen ze überhaupt noemen, of het nu een toonaangevend of een middelmatig iemand is, wiens ijver ik niet heb bewonderd? Of wie is door mijn pen ooit beledigd, die niet als eerste mij onaangenaam kwetste? Je

25. In de *Ciceronianus*; zie brief 2021, noot 5.

wijst mij ook op een middel, namelijk dat ik in de volgende uitgave de vermelding van Budé schrap of hem van Bade scheid. Dat is heel eenvoudig en zal ik graag doen.[26.] Maar wat voor kritiek zullen degenen leveren, die hierover al tekeer zijn gegaan? Als ik dit achterwege laat, zal men zeggen dat ik afgunstig was. Als ik het verbeter, zullen ze de herinnering aan de eerdere vergelijking, die zich van hun gemoederen al heeft meester gemaakt, terughalen. Toch zal ik doen wat jij me adviseert. Zoals ik zeker weet dat jouw advies uit een heel oprecht hart voortkomt, zo hoop ik dat het ook succes zal hebben. Hoewel ik, mijn beste Brie, nooit aan de oprechtheid en de continuïteit van je gevoelens voor mij heb getwijfeld, kan het toch voor mij niet anders dan aangenaam zijn dat jij door deze gebeurtenis aan iedereen je genegenheid voor mij duidelijker hebt bewezen. Daarbij hoop ik wel dat dit geen haat tegen jou teweegbrengt, omdat je bijzondere geleerdheid en je goudeerlijke karakter het verdienen dat iedereen je steunt en niemand je vijandig gezind is.

Maar ik vraag jou, die zo'n grote advocaat bent, wat voor een goede en gemakkelijk te winnen zaak jij op je hebt genomen. De slechtste zaken worden doorgaans aan de beste pleitbezorgers toegewezen, hoewel ik vermoed dat ze eerder een goede arts dan een goede redenaar nodig hebben. Waar komen die lieden anders mee aanzetten dan met: ‘Hij heeft Budé met Bade vergeleken?’, en herhaaldelijk zingen ze weer dit liedje: ‘Hij heeft Budé met Bade vergeleken’. Naar verluidt zijn er onder hen lieden die eerst vrienden leken en die over mijn wetenschappelijke arbeid bijzonder gunstig oordeelden. Na mijn vergelijking van Budé met Bade ontzeggen ze mij onmiddellijk wat ze mij voordien toekenden - talent, geleerdheid welsprekendheid, vermogen tot oordelen en tenslotte zelfs gezond verstand. Vriendschap waar een einde aan kon komen, was nooit echt.[27.] Maar hoe moet men de vriendschap kwalificeren die om zulke onbeduidende redenen in vijandschap is overgegaan? Ja zelfs een vriendschap die een dienst met smaad beloont? Slechte mensen hebben alleen maar een gelegenheid nodig zoals het spreekwoord luidt.[28.] Slechter zijn degenen die welwillendheid als een gunstig moment voor kwaadwilligheid aangrijpen en op wraak zinnen waar men dank behoorde te betuigen. Dit erger dan Scythische gedrag[29.] dient enorm ver van de geesteswetenschappen verwijderd te zijn.

26. In de tweede druk van de *Ciceronianus* werd de passage over Budé gewijzigd.
27. *Adagia* 1072.
28. *Adagia* 1068.
29. *Adagia* 3885. De Scythen stonden bekend om hun barbaarse wreedheid.

Het was mijn ongeluk dat heel wat mensen de punt van hun pen op mij hebben gericht. Maar wie is er ooit om zo'n onbelangrijke reden door mij aangevallen? Ik van mijn kant denk dat je niet zomaar een schrijver zult aantreffen in wiens boeken je zoveel vleiende woorden vindt als in die van mij. Hoewel ik juist in dit boekje een persoon opvoer met een verkeerd oordeel en het onderwerp zelf mij uitnodigde om bij mijn behandeling van stijlvariaties aan te geven wat mij bij de afzonderlijke schrijvers aanstond en wat niet, heb ik bij mijn kritieken mij toch zo gematigd opgesteld, dat, als ik mij niet vergis, geen onpartijdig iemand bij mij oprechtheid zal missen. De inhoud was toch bijzonder nuttig voor de vorderingen van jonge volwassenen. Maar ik wilde liever iedereen minder behulpzaam zijn dan één iemand beledigen. Ik vermoed dat er bij jullie zich vreemdelingen[30.] bevinden, die hevig verontwaardigd zijn omdat ik ontken[31.] dat iets dat niet christelijk is, welsprekend is. Omdat zij zich schamen hiervoor uit te komen gebruiken zij wellicht de vergelijking van Budé met Bade als voorwendsel voor hun ergernis en zaaien ze tweedracht, waarbij ze iemand zoeken die ze naar voren kunnen schuiven om hun ergernis te wreken. Ik neem aan dat jou niet ontgaat wat dit raadsel wil zeggen: 'Je hebt een neus.'[32.] Maar tegen lieden die hun best doen dat het heidendom onder de dekmantel en de naam van de humaniora weer ontkiemt, moet men zoals het spreekwoord luidt[33.] de voet dwars zetten. Als wij oprecht christenen zijn, mag niets ons geleerd, sierlijk of bekoorlijk lijken dat niet vervuld is van Christus, telkens als het onderwerp hierom vraagt. Ik ken enkele mensen die in het geheim het heidendom bewonderen. Als die mijn woede hebben opgewekt, zullen ze worden ontvangen zoals ze verdienen. Ze zullen merken dat ik niet bang ben Christus te verdedigen. Bij andere onderwerpen schik ik mij zonder bezwaar naar iedereen.

Hoewel ik denk dat er in de brief[34.] die ik naar iemand had gestuurd waarin ik mijn mening aan een vriend nogal vrijmoedig toevertrouwde, niets stond dat niet waar is of voor Budé een belediging vormt, zou ik toch graag willen dat hij niet in andermans handen was gekomen. Ik had aan één iemand geschreven wiens betrouwbaarheid mij bekend was, en ik meende dat jij, verstandig als je bent, geen raadgever nodig had, hoewel ik je in een latere brief[35.] had gewaarschuwd. Want er is geen sprake van dat ik deze schreef

30. Vooral Italianen.
31. Aan het einde van de *Ciceronianus*, ASD I, 2, p. 709; vertaling: *Verweerschriften*, p. 287.
32. *Adagia* 581.
33. *Adagia* 2034.
34. Erasmus' antwoord aan Berquin; zie brief 2021, noot 1.
35. Zie brief 2021, p. 207.

met de bedoeling hem te publiceren; ik wilde dat slechts twee personen[36.] hem lazen. Daarom vraag ik je te zorgen dat het onderwerp zich niet verder verspreidt, hoewel ik al hoor dat het gerucht van deze verzonnen onenigheid de meest christelijke koning[37.] ter ore is gekomen. Als hij niet werd gedwongen aan dergelijke onzin aandacht te besteden, zou hij natuurlijk verder niets om handen hebben. Ze schrijven dat toen de koning wilde weten wat er tussen ons speelde, een van de hovelingen antwoordde dat Budé het onaangenaam vond dat ik in mijn geschriften herhaaldelijk tegen de Fransen tekeer ging en dat ik zijn woede wilde wreken door hem met Bade te vergelijken. Wie het ook maar heeft gezegd, was, als het tenminste waar is wat ze schrijven, geen grote vriend van mij. Want het is absoluut onjuist dat ik ooit de Fransen de mantel uitveeg, zelfs als Budé door zijn intense vaderlandsliefde vroeger enige argwaan heeft gekregen of ontstemd is geraakt. Dit heeft, hoe belangrijk het ook is, niets met de onderhavige kwestie te maken. Het is eigen aan mensen dat zelfs onder de grootste vrienden soms onjuiste verdenkingen en bespottelijke ergernissen ontstaan, die bij nadere beschouwing spoedig verdwijnen. De komedie van het mensenleven brengt dit alles met zich mee.

Ten slotte ben ik steeds van oordeel geweest dat Budé voor mij te groot was om hem te benijden, zelfs als ik dat bij iemand kan of pleeg te doen. Ik vind dat de man te goed is om die dwaze opschudding goed te keuren. Het zou heel absurd zijn Bade nu te verkiezen boven degene die ik doorgaans met mensen als Ermolao Barbaro en Plinius vergelijk.[38.] Ik denk niet dat het een gerechtvaardigde reden is onze vriendschap te verbreken, wanneer Budé ergens een andere menig heeft dan ik, mits hij aan een oude gewoonte vasthoudt en zich van brutale beledigingen onthoudt en hij van zijn kant toestaat dat ik met een zelfde gematigdheid mijn zaak verdedig, gesteld dat ik toevallig enig recht lijk te hebben.

Wat geestig drijf je de spot met de *Colloquia* voor oude mannen![39.] Ze willen beslist dat kinderen altijd kinderen zijn en alleen maar wiegeliedjes zingen; zo bezorgd zijn ze voor hen dat ze liever willen dat zij de *Facetiae* van Poggio[40.] lezen dan dat ze uit mijn *Colloquia* een eerlijk oordeel over goed gedrag en vroomheid putten. Ik hoop dat ik een valse profeet ben, maar ik

36. Berquin en Brie, aan wie hij een kopie stuurde; zie brieven 2048 en 2077.
37. Vgl. brief 2038.
38. Vgl. brief 1794, p. 283.
39. Zie brief 2021, p. 207 en noot 10.
40. Poggio Bracciolini; de *Facetiae* worden ook in brief 2037, p. 238, genoemd.

zie gebeuren dat er een tragedie ontstaat, erger dan die van Luther, als het gezag van vorsten de heerszucht van bepaalde lieden niet tempert. Met de houding van een gladiator banen zij zich nu al een weg naar de schone letteren en de liefhebbers daarvan, blind als ze zijn in de strijd en bij een overwinning hoogst brutaal. Ik wilde dat de afloop van dit rampzalige conflict bijdroeg aan de glorie van Christus. Nu vrees ik dat menselijke verlangens datgene wat men hem verschuldigd was naar zich toe trekken en dat er voor ons uit een oude oorlog een nieuwe en uit een heel slechte een nog slechtere oorlog uitbreekt. Maar ik zie niet wat we hier anders kunnen doen dan bidden. Er is geen reden, zeer geleerde Brie, waarom deze noodlottige storm jou met jouw talenten van het bevorderen van de wetenschappen zou afhouden. Je ziet dat deze tijd mij weinig erkentelijk is voor mijn inspanningen, maar misschien zal het nageslacht mij minder ondankbaar zijn. Dit moet je eerder mijn lotsbestemming aanrekenen, omdat ik iets met Hercules gemeenschappelijk lijk te hebben - om over een onbelangrijke kwestie verheven te spreken: hij verwierf zich met zijn inspanningen niets anders dan afgunst en zijn laatste gevecht met de hydra was verreweg het zwaarst. Jij bent onder een gelukkiger gesternte geboren en zult onder gunstigere voortekenen je bezigheden voortzetten, omdat je ook door mijn voorbeeld voorzichtiger bent geworden. Er is geen enkele reden bang te zijn als je jezelf tot de groene velden van de muzen beperkt. Had ik dat maar gedaan!

Lazare de Baïf gaf me een heel fraai boekje over de soorten kleding;[41] binnenkort zal hij over keukengerei publiceren. Voor deze onderwerpen hebben lieden die nu met hun kritieken autoritair optreden, geen juridische bevoegdheid, maar zij bezorgen de geesteswetenschappen heel veel genoegen en steun.

Mijn zwakke gezondheid verdraag ik heel dapper, omdat ik de kracht onvang van Christus, die mij leert de dood niet te vrezen maar eerder ernaar te verlangen. Naar mijn mening heb ik lang genoeg geleefd. Wie deze aan alle kanten woelige wereld weigert te verlaten, dient wel buitensporig naar het leven te willen verlangen, omdat er goede hoop bestaat dat wij naar een gelukkiger woonplaats zullen verhuizen. Maar wat hoor ik, geachte vriend? Zullen alle geesteswetenschappen alleen door de dood van mij gevaar lopen? Als ik niet van de oprechtheid van je gevoelens overtuigd was, zou ik zeggen dat je hier een grap maakt of een pronkrede houdt. Je daagt me ook uit even lange brieven te schrijven en laat vreselijke dreigementen horen als ik dat niet doe. Want waarmee kon je mij meedogenlozer bedreigen dan met voortaan puur spartaanse brieven?[42] Een gevecht aan te gaan weiger ik niet, als jij me maar een gelijke gezondheid, evenveel vrije tijd en de tuinen van Gentilly

41. *De re vestiaria.*
42. Zie het eind van brief 2021, p. 207.

geeft. Ik weet nog niet of ik je brief heb geëvenaard; misschien in het aantal regels, want hoe zou ik dat in sierlijkheid kunnen doen?

Het gerucht heeft ons bereikt dat de eendracht tussen de vorsten is hersteld.[43.] Maar hoe vuriger ik wens dat het waar is, des te minder durf ik het te geloven. Als dat werkelijk het geval is, zou ik graag vóór de laatste dag van mijn leven Frankrijk weer bezoeken. Hoe jaloers denk je dat ik op je ben om je afzondering, je vrienden en je vrije tijd, verreweg het grootste geluk?

Je zou mij mijn jaloezie niet kwalijk nemen, als je weet in wat voor tredmolen ik mij beweeg. Ik dien voor zeven persen materiaal te leveren om te drukken. Maar vooral Augustinus[44.] nekt mij, omdat ik hem helemaal van fouten ontdoe, terwijl ik bij Hieronymus[45.] behalve zijn brieven niets heb ondernomen. Hoewel ik mij met hand en tand[46.] ertegen verzette heeft Johann Froben zaliger nagedachtenis mij dit karwei opgedrongen. Ik was zo op hem gesteld dat ik niets kon weigeren, zelfs als hij me had opgedragen op de markt het touw vast te houden.[47.] Hij is bij zijn werk gestorven; ik vrees dat het mij ook opslokt. In ieder geval heeft het mij nagenoeg van mijn ogen beroofd. Geen van de delen kent een maat of een einde; zo vaak moet ik hetzelfde lezen en opnieuw lezen. De onduidelijkheid van de onderwerpen, het spitsvondige taalgebruik en de vaak langgerekte volzinnen verlangen een oplettende lezer en staan niet toe dat men zelfs een ogenblik slaapt. Maar ik heb zoveel fouten ontdekt, dat niemand het zal geloven, tenzij hij het met de oorspronkelijke tekst vergelijkt. Het is verbazingwekkend dat niemand tot nu toe hierover heeft geklaagd. Geen enkel commentaar heb ik eraan toegevoegd, behalve als er een woordje van een opmerking moest worden voorzien om te voorkomen dat het opnieuw verkeerd werd weergegeven. Ik heb alleen maar met behulp van oude handschriften fouten verwijderd, de inhoud in gepaste vorm gerangschikt en met een paar woorden aangegeven wat niet van hem is - en dat met een betrouwbaarheid en zorgvuldigheid die wij aan zo'n vrome, zo'n geleerde en zo'n welsprekende verdediger van de kerk verschuldigd zijn. Een levensbeschrijving heb ik niet eraan toegevoegd,[48.] omdat ik zie dat hij zelf zich daarmee bezig heeft gehouden. Hij wilde liever

43. Een onjuist gerucht; het zou pas gebeuren met de Vrede van Kamerijk in augustus 1529.
44. Het werk aan de uitgave van Augustinus; zie brief 2157.
45. De uitgave van Hieronymus; zie brief 396.
46. *Adagia* 315; vgl. brief 2033.
47. In het oude Rome hielden jongeren die een rondedans uitvoerden een touw vast om bij elkaar te blijven; zie Terentius, *Adelphi* 752 en Livius, *Ab urbe condita* 27, 37.
48. Vives had hierop bij Erasmus aangedrongen; vgl. brief 1994, noot 4.

zijn eigen geschiedschrijver zijn. De haven is in zicht, maar van verre. Als het mij is gegeven dit werk te overleven, zal het gerechtvaardigd zijn dat je Erasmus niet anders gelukwenst dan wij meestal doen bij vrienden die wij lang hadden opgegeven en die na een lange en gevaarlijke zeereis met de voorsteven op de vaderlandse kust belanden. Het ga je goed.

Bazel, 6 september 1528

2047 *Aan Guillaume Budé*
Bazel, [circa 6 september] 1528

Erasmus van Rotterdam groet Guillaume Budé

Zie eens, zeer geleerde Budé, hoe groots ik over je eerlijkheid oordeel, omdat ik in deze kwestie voor mij geen andere advocaat heb gekozen dan degene voor wie ik als schuldig geld en op wiens aangedane onrecht die lieden zich lijken te wreken. Ik stuur je deze brief[1.] toe, want de drukkers hebben de bundel[2.] nog onder handen, hoewel er niets in staat wat met deze kwestie verband houdt. Mijn gevoelens voor jou kenden geen enkele jaloezie of kwaadwilligheid. Integendeel: toen ik hoorde dat de vruchten van je werkzaamheden werden gepubliceerd, heb ik van ganser harte de wetenschap in het algemeen en persoonlijk mijzelf en ook jou gelukgewenst. Want onder jouw leiding en aanvoering bloeien tegelijk de Latijnse en Griekse letteren zo voorspoedig in Franrijk op. En je zult je met al je wijsheid des te meer inspannen om te verhinderen dat besmettelijke meningsverschillen die zijn ontstaan dat succes bederven.

Wat voor manier van doen is dat, vraag ik je, om vanwege zo'n onbelangrijke kwestie hekeldichten te verspreiden?[3.] Alsof ook ik niet met verzen kan spotten, wanneer ik op dezelfde manier tekeer zou willen gaan. Ik twijfel er niet aan dat deze zaken je niet aanstaan, omdat je weet dat door de ouden naar waarheid is gezegd: welwillendheid die niet gelegen komt, verschilt niets van vijandigheid.[4.] Deze koorts is in Rome ontstaan door toedoen van bepaalde lieden, die het niet konden verdragen dat een Fransman of een Duitser werd geprezen. Je ziet hoever die zich heeft verspreid.

1. Brief 2046.
2. De *Selectae epistolae*, die op 16 september 1528 bij Froben zouden verschijnen.
3. Zie brief 2027, noot 6.
4. *Adagia* 669.

Ik neem aan dat jij de verdenking die je tegen mij leek te hebben opgevat maar die, geloof me, volledig vals was (namelijk dat ik met opzet de reputatie van de Fransen aanval) hebt laten varen. Hoewel jouw verontwaardiging mij bij de Fransen diepe afkeer bezorgde, aanvaard ik wat gebeurd is wat milder, omdat ik weet dat deze afkeer eerder uit een mateloze liefde voor het vaderland dan uit vijandigheid jegens mij voortkomt. Zoals ik in de brief die ik aan Louis de Berquin schreef niets bewust heb verzonnen, zo denk ik dat er niets in staat wat je reputatie aantast. Ik was vooral bang dat de brief bij meer dan twee mensen[5.] in handen zou komen. In ieder geval zal ik hem niet publiceren. Men moet aan vrienden anders dan aan het volk schrijven. Ik vertrouw erop dat als jij, verstandig als je bent, niet denkt dat wat ik vraag aan onze vriendschap is verschuldigd, jij in elk geval dit aan de algemene rust voor de wetenschap toestaat. Maar met jouw vriendelijkheid zul je ervoor zorgen dat ik jou om twee redenen verplicht ben. Het ga je goed.

Bazel, in het jaar 1528

2048 *Aan Louis de Berquin*
Bazel, [circa 6 september] 1528

Op jouw brief[1.] waarvan je een kopie wenst te hebben, kon ik op dit moment niet de hand leggen. Als ik hem vind, zal ik er een sturen. Tenzij ik mij volledig vergis schrijf je daar dat jij je alleen maar aan mijn vergelijking van Budé met Bade hebt geërgerd, omdat zij behalve de letteren niets gemeenschappelijks hebben. Vervolgens gaf je duidelijk te kennen dat je vreesde dat hij beledigd was, omdat je me aanspoorde mij per brief bij Budé te verontschuldigen. Hoewel ik het karakter van Budé goed ken, ben ik tot nog toe niet ervan overtuigd dat hij zich door die vermelding beledigd voelde.

In ieder geval betreur ik het dat de brief die aan jou was gericht,[2.] verspreid is geraakt, hoewel zelfs daar niet iets beledigends over Budé is gezegd. Als het wel zo was, zou het een onbedoelde vergissing zijn. Ik dacht dat je niet iemand nodig had om je te waarschuwen. In een latere brief had ik De Brie aangeraden de kwestie[3.] geheim te houden om te voorkomen dat er een

5. Erasmus stuurde ook een kopie naar Germain de Brie; zie brieven 2048 en 2077.
1. De brief die Berquin na de inzage van de *Ciceronianus* stuurde, is niet bewaard gebleven.
2. Zie brief 2021, noot 1.
3. Zie brief 2021, noot 10.

tragedie zou ontstaan, hoewel ik voldoende vertrouwen had in zijn wijsheid, zelfs als hij niet was gewaarschuwd. Maar de zaak verliep zoals bij mensen gebruikelijk is. Natuurlijk heeft de koning geen zaken om zich mee bezig te houden, als hij ook niet van deze niemendalletjes op de hoogte wordt gebracht. Degene die op de vraag van de koning antwoordde wat jij schrijft, was een vijand van me. Maar ze bespotten mij ook met epigrammen, die natuurlijk heel kostelijk zijn en een succesvolle inhoud hebben. Onder hen is iemand[4.] die zegt dat ik de levenden en de doden aanval. Afgezien van het feit dat hij door mij overal eervol wordt vermeld, wordt hij juist in dit geschrift helemaal niet beledigd! Ik zie duidelijk dat er bij de humaniora een storm zal opsteken zoals we deze onder vorsten en hoogleraren theologie waarnemen.

Wat de vertalingen betreft[5.] kunnen ze zonder moeite antwoorden dat geleerden met minder gevaar mijn boeken lezen dan ongeletterden. Waarschijnlijk maken ze jou ook andere verwijten. Dat je op een overwinning vertrouwt juich ik toe. Maar ik heb er moeite mee dat jouw vertrouwen mij zo vaak om de tuin leidt. De paus[6.] is weer gaan leven, hij heeft zijn kardinalen die macht hebben en hem zijn toegedaan. Overal beginnen dominicanen en franciscanen krachtig op te treden en naar ik hoor is de jurisdictie van de rechters die een vonnis tegen je hebben uitgesproken, hersteld. Zoals ik schreef,[7.] zeg ik eerlijk, maar niet zonder verdriet, dat je veel onderneemt en niets bereikt, mijn beste Berquin. Leverde de situatie maar een ander soort taalgebruik op!

Over het publiceren van de brief[8.] heb ik zelfs nooit gedroomd. Ik heb hem naar De Brie gestuurd zodat hij beter zou zijn toegerust om mij te verdedigen voor het geval iemand ophef zou maken. Met wat voor succes ik de theologen zal antwoorden weet ik niet, omdat zij mijn werken niet lezen. Met de instelling van gladiatoren banen enkele volgelingen van Béda zich rechtstreeks een weg naar mij.[9.] Ik weet niet wat ik van de vorsten kan verwachten. Zelfs al zouden zij mij steunen, dan zouden zij door nietsontziende gelederen onder de voet worden gelopen. Kon ik met mijn antwoord maar bereiken dat niemand hierna aan de mening van theologen geloof hechtte, want ik heb Béda zoveel leugens, zoveel duidelijke beledigingen en

4. Janus Lascaris; zie brief 2027, noot 8. Zie ook brief 2038.
5. Berquin had werken van Erasmus vertaald; zie brief 1692, noot 3. Vgl. brieven 1599, 1679, p. 58, 1722, p. 44-45 en 1875, p. 227-228.
6. Na de 'Sacco di Roma' (mei 1527) had Clemens VII Rome verlaten, waar hij in oktober 1528 weer zou terugkeren.
7. Het is niet bekend waar Erasmus dit heeft geschreven.
8. Erasmus' antwoord aan Berquin; zie ook brief 2047.
9. Vgl. Terentius, *Phormio* 964.

zoveel dwaze waanzin voor de voeten geworpen,[10] wiens beide boeken[11] naar men zegt de goedkeuring van de allerheiligste faculteit hebben verkregen. Ik zou liever willen dat de faculteit haar oordelen zo matigde dat iedereen ze geloofde dan dat ze tot gevolg hebben dat niemand ze gelooft, zelfs als ik dat zou kunnen. Hoe kan ik uiteenzetten wat de faculteit en wat de universiteit is, wanneer ik met beide even onbekend ben? Ik schaam me nu al over zoveel verweerschriften. Liever zou ik door het uitgeven van goede boeken die bij het nageslacht blijven bestaan een overwinning op dat monster willen behalen.

Voor wat je me over de aanvoerders van dat onstuimig optreden[12] schrijft, ben ik je dankbaar. Over een antwoord zal ik zorgvuldig nadenken. Naast mijn zwakke gezondheid en teveel werkzaamheden heb ik last van enkele duistere figuren die de een na de ander door die evangelischen in het geheim tegen mij worden opgezet. Nu heb ik naast die Thraso[13] met een adder te maken, een jongeman[14] die door een ziekte zijn fatsoen en verstand heeft verloren. En er is geen hond zo smerig, dat hij aan zaken die al zo uit de hand zijn gelopen geen schade kan toebrengen. Ik denk dat minder moeite kost met de hele theologische faculteit slaags te raken dan met dergelijke mesthopen. Het ga je goed.

Misschien zal ik via Anton[15] uitvoeriger schrijven. Een vriend berichtte mij[16] dat je dreigende taal laat horen alsof je de theologen namens mij schrik wilde aanjagen. Als je dat met ongeacht welke bedoeling toch doet, levert dat een diepe haat tegen mij op. Middelen tegen ziekte kunnen mij niets schelen. Ik heb lang genoeg geleefd, om niet te zeggen te lang. Dit is alles wat ik op jouw brief[17] kon antwoorden. Het ga je goed.

Bazel, 1528

10. Met de *Prologus supputationis* (1525; zie brief 1664) en de *Supputationes errorum in censuris Bedae* (1527).
11. De *Annotationes* (1526) en wellicht de *Apologia adversus clandestinos Lutheranos*, die pas in 1529 verscheen maar bij de faculteit al bekend was.
12. Naast Noel Béda mogelijk Jacques Barthélemy en Nicolas Le Clerc; zie ook brief 2037, p. 239.
13. Bedoeld is Heinrich Eppendorf; zie ook brieven 1934 en 1992.
14. Waarschijnlijk Ludovicus Carinus; vgl. het begin van brief 2067.
15. Anton Bletz.
16. Pierre Toussain of Gervasius Wain.
17. De brief is niet bewaard gebleven.

2049 *Aan Joachim Martens*
Bazel [ca. 16 september] 1528

Erasmus van Rotterdam groet de arts Joachim uit Gent

Ik had al enkele spreekwoorden uit Galenus verzameld, toen ik voor het eerst een brief van je kreeg. Want kort daarop kreeg ik eenzelfde brief met bijna dezelfde inhoud.[1] Jouw toewijding was mij buitengewoon aangenaam, want zij bewees jouw bijzondere sympathie voor mij. Ik had de spreekwoorden niet door onafgebroken lezen verzameld, maar al naar gelang ik iets toevallig was tegengekomen. Ik vermoed dat jij hetzelfde hebt gedaan. In veel gevallen stemden wij overeen, daargelaten het feit dat ik er meer had verzameld. Bij jouw spreekwoorden waren er twee die mij waren ontgaan. In ieder geval bewonder je Galenus en heel terecht. Maar het zit me dwars dat zo'n belangrijke schrijver met zoveel kosten zo gebrekkig is uitgegeven zoals doorgaans met uitgaven die ons nu uit Italië bereiken het geval is. Zie wat de vervloekte dorst naar goud[2] teweegbrengt! Wat een heiligschennis wordt gepleegd omwille van een paar gouden munten, waarmee men een geleerde corrector kon huren!

Jacopo Sadoleto is mij niet onbekend omdat ik herhaaldelijk brieven[3] van hem heb ontvangen die een en al vriendelijkheid waren. Ik heb nauwelijks tijd hem nu te schrijven. Het kostte mij moeite deze brief aan jou te schrijven; ik ben erg op je gesteld, ten dele vanwege je bijzondere geleerdheid en ten dele vanwege je eerlijke karakter, dat ik naar ik meen uit je brief en vooral uit je bewezen dienst[4] heb afgeleid. Wanneer mij tijd wordt gegund, zal ik jouw opmerkingen over de inleidingen van Galenus die ik heb vertaald,[5] bekijken. Want op dit moment drukt Augustinus,[6] een schrijver die eindeloos praat, zo op mij dat ik de Etna en de Athos[7] op mijn schouders lijk te dragen. Nu verschijnen de *Proverbiorum chiliades* die met een omvangrijke toevoeging zijn verrijkt.[8] Toch zul je me een groot plezier doen als je voor de volgende editie

1. Beide brieven zijn niet bewaard gebleven.
2. Vergilius, *Aeneis* 3, 57.
3. Zie brieven 1511, 1555 en 1586. Met brief 2059 hervatte Erasmus de correspondentie.
4. Het verzamelen van spreekwoorden uit Galenus.
5. Zie brief 1698.
6. Zie brief 2159.
7. Zie brief 2038, noot 1.
8. Sinds 1508 de titel van de uitgaven van de *Adagia*; zie brieven 2022 en 2023.

wat aantekeningen wilt maken. Ik zal je een exemplaar van de *Adagia* als geschenk sturen, wanneer ik een betrouwbaar iemand kan krijgen om het te bezorgen. Ik heb ook een kleine preek over psalm 85 gepubliceerd.[9.] Augustinus nadert zijn voltooiing. Wanneer ik hiervan ben bevrijd, zal ik aan enkele belangrijkere werken beginnen, hoewel het aanhoudend geblaf van mensen als Zoïlus mij niet veel vrije tijd overlaat.

Zodra Luther op het toneel verscheen om zijn toneelstuk op te voeren, heb ik te veel als een ware profeet voorspeld dat de situatie zo zou escaleren. Men geloofde mij niet. Naar het voorbeeld van dwazen door ervaringen wijzer geworden, matigt hij nu zijn uitspraken zo, dat hij bijna zijn *palinodia* zingt.[10.] Maar de Trojanen komen te laat tot inzicht.[11.] Daarentegen treden de bedeltirannen,[12.] en met hen enkele theologen, even grote vijanden van de humaniora als van ketterij, zo verkeerd op dat ik vrees dat er een grotere brand uitbreekt. Omdat ik tot matiging oproep, dat wil zeggen om Christus als doel te hebben, heb ik aan beide kanten een slechte naam. De strijd met vrienden is heftiger dan met vijanden. Ik ben bang dat menselijke verlangens de overwinning die wij aan Christus te danken hebben naar zich toe trekken. Het enige wat voor ons overblijft is een gunstiger einde van deze stormen te wensen.

De vermelding van degenen die over mijn wetenschappelijk werk gunstig oordelen was mij een genoegen. Het enige wat mij bij zoveel ondankbaarheid van de mensen troost biedt, is het feit dat juist de belangrijkste en meest integere personen mij gunstig gezind zijn - en dat in bijna alle landen, Engeland, Brabant, Spanje, Duitsland, Frankrijk, Hongarije en Polen. Ik zou een uitgebreide lijst van hen voor jou kunnen samenstellen, als ik niet bang was als een Thraso over te komen. Niet alleen met brieven die op de meest eervolle wijze zijn geschreven, getuigen zij van hun welwillendheid, maar ook met heel aantrekkelijke voorstellen en ongevraagd toegezonden geschenken. Bijna overal staan geleerden aan mijn kant, met uitzondering van degenen die zich met volle overgave bij nieuwe partijen hebben aangesloten en zich niet door hun oordelen, maar hun emoties laten leiden. De sympathie van zoveel en zulke belangrijke mensen plaats ik moeiteloos tegenover lieden als Lee, Zuñiga, Cousturier en Béda. Ook jou, mijn beste Joachim, reken ik graag tot mijn eerlijke vrienden.

Ook vroeger was ik evenzeer op Hilarius[13.] gesteld als op jou, maar nu nog meer omdat hij naar ik begrijp zo dicht bij jou woont. Zijn zwervend be-

9. Zie brief 2022.
10. D.w.z. zijn uitspraken herroept; zie brieven 2013, noot 5, en 2059.
11. *Adagia* 28.
12. Leden van bedelordes, met name franciscanen en dominicanen.
13. Hilarius Bertolph.

staan bevalt mij niet en men mompelt iets over zijn huwelijk; ik ben bang dat hij niet goed voor zijn zaken zorgt. Alciati zal ik schrijven als ik wat tijd heb.[14.] Wil je de gouverneur,[15.] beschermheer van de wetenschap, de grote man d'Oraison[16.] en de bisschop van Maguelonne[17.] namens mij hartelijk danken en groeten. De bekende arts[18.] is naar Venetië teruggekeerd. Niemand keurt hier het gedrag van de man goed en slechts weinigen zijn geneeskunst. Van zo iemand zou ik geen vriend en geen vijand willen zijn.

Het ga je goed. Bazel, 1528

2050 *Aan Petrus Decimarius*
Bazel, 16 september 1528

Erasmus van Rotterdam groet Petrus Decimarius

Ook deze brief vertrouw ik aan de winden toe en ik zal korter schrijven, zodat er minder verlies is als hij verloren gaat. Degenen die met Terminus de spot drijven dien ik van repliek met een bijlage die aan de *Psalm* is toegevoegd.[1.] Ik stuur je het werkje toe. Mijn werk *De pronuntiatione*[2.] wordt niet door evenveel mensen gelezen en juist hierdoor heeft het meer succes. Want de *Ciceronianus*, die door iedereen wordt verslonden, heeft in Parijs de woede van veel mensen opgewekt. Mijn brief aan De Brie, die ik je in gedrukte vorm stuur,[3.] zal je van de affaire op de hoogte stellen. Bij mensen is niets zo gelukkig, dat het niet met een pestziekte vermengd raakt.

Carvel heeft me vanuit Lyon geschreven. In ieder geval voorzie ik dat er vanwege die eksters en kraaien, onheil voorspellende vogels, een nieuwe brand uitbreekt. De brand, die door de dwaze protesten van die lieden tegen de letteren is ontstaan, keert naar zijn bron terug zoals ik zie.

Over granaatappels of iets anders hoef jij je geen zorgen te maken. Ik ben geen slaaf van dergelijke lekkernijen en dit soort waren wordt niet gemak-

14. Zie brief 2051.
15. Johannes Nicolai, gouverneur van Avignon.
16. Antoine Honorat, heer van Oraison.
17. Guillaume Pellicier.
18. Het is niet bekend op wie Erasmus doelt.
1. Brief 2018, gedrukt aan het einde van *In psalmum 85*.
2. Zie brief 1949.
3. Brief 2046, opgenomen in de *Selectae epistolae*, die zojuist door Froben waren uitgebracht.

kelijk vervoerd. Het naburige Bourgondië voorziet mij van wijnen.

De zeer illustere bisschop[4.] zal ik schrijven als mij wat tijd wordt gegund. Want wanneer je schrijft dat ik heel druk bezet ben, heb je je niet correct uitgedrukt. Je had moeten zeggen dat ik overstelpt was. Breng namens mij de groeten over aan Alexander,[5.] Antonius,[6.] Diego van Burgos en Jacques Ferrand. Beatus Rhenanus woont in Sélestat. Glareanus en Amerbach groeten je hartelijk. Het aantal geleerden is hier verbazingwekkend laag. De evangelische koorts heeft de meeste mensen in zijn greep. Het ga je goed, mijn voortreffelijke vriend. Bazel, 16 september

2051 *Aan Andrea Alciati*
Bazel, 16 september 1528

Erasmus van Rotterdam groet Andrea Alciati, doctor in de rechten

Amerbach, een volmaakt iemand,[1.] las mij het deel van jouw brief voor waarin je mij ter sprake bracht, eerder vriendelijk dan hoffelijk. Die oprechtheid, zeer geleerde Alciati, zou alle beoefenaren van de vrije kunsten sieren. Maar niets is bij menselijke gebeurtenissen zo gelukkig, dat daar niet een of andere pest binnensluipt. Ik bewonder het taalgebruik en het talent van De Longueil in hoge mate, maar soms mis ik bij hem eerlijkheid. Toch betreur ik het dat dit talent ons vroegtijdig is ontvallen. Ik word gedwongen dezelfde deugd soms ook bij Budé te verlangen, overigens een zeer geleerd en fatsoenlijk iemand. Je kunt van de affaire op de hoogte raken door een brief[2.] die ik aan De Brie heb geschreven en die in het boekje[3.] staat dat ik je toestuur.

Je instelling, je bewonderenswaardige geleerdheid en je onberispelijke gedrag verdienen het zonder meer dat het toeval met dezelfde welwillendheid daarop reageerde. Waarom zou ik, beste vriend, jouw lot nu betreuren, omdat bijna iedereen deze stormachtige gebeurtenissen meemaakt?[4.] Ik bewonder en waardeer je geesteskracht, maar zou liever bij voorspoed je be-

4. Guillaume Pellicier.
5. Niet geïdentificeerd.
6. Mogelijk Antonius Cameranus.
1. Vgl. *Adagia* 491.
2. Brief 2046.
3. In de zojuist verschenen *Selectae epistolae.*
4. In een brief aan Amerbach had Alciati over de woelige tijden, vooral in Italië, geklaagd.

scheidenheid willen prijzen dan in tegenspoed je dapperheid willen bewonderen. Ging het lot slechts zo heftig tegen Erasmus tekeer dat het zijn krachten verminderde! Met veel slangenmonsters heb ik te maken, die hun dodelijk vergif niet uit zeven, maar zevenduizend koppen spuwen.

Je krijgt een korte brief, maar ik vrees dat je hem lang noemt omdat je door mijn ondeugdelijke handschrift bent uitgeput. Er is een reden Bonifacius geluk te wensen, want de gezwollen buik van zijn echtgenote belooft hem de vurig gewenste naam van vader.[5.] Het ga je goed, belangrijkste sieraad van deze tijd. Ik vraag je mijn gevoelens voor jou niet te beoordelen aan de hand van het werk dat ik aan brieven besteed. Je zou kunnen zeggen dat dit een lange brief is, als je wist onder welke werkzaamheden ik word bedolven en hoeveel mensen ik helemaal alleen moet antwoorden.

Bazel, 16 september 1528

2052 *Aan Germain de Brie*
Bazel, 21 september 1528

Erasmus van Rotterdam groet Germain de Brie

In het voorwoord van zijn uitgave van Cyrillus[1.] vermeldt Oecolampadius mij zonder reden en jou met reden, maar op een ingehouden manier. Iemand is begonnen de *Psegmata graeca*[2.] bij wijze van oefening over te schrijven, maar hij wordt als een idioot beschouwd.

Ik wist niet dat More in Parijs is geweest.[3.] Graag wil ik weten of jullie elkaar hebben ontmoet. Tot mijn vreugde hoor ik dat Budé's werk over de sierlijkheid van het Grieks[4.] wordt gedrukt. Men zegt dat ik daarin word vermeld, niet erg vriendelijk naar ik hoor. Maar mijn hart verwacht wat beters van Budé. Als hij in beperkte mate met mij over iets van mening verschilt of

5. Op 25 december 1528 werd zijn dochter Ursula geboren.
1. In *Opera* [...] *in quibus habes non pauca antehac Latinis non exhibita* (Bazel, 1528).
2. *Divi Ioannis Chrysostomi Psegmata quaedam* (Bazel, 1523). Zie ook brieven 1817, p. 84, en 2062. De vertaling van De Brie was in maart 1528 in Parijs verschenen.
3. Een bezoek van More aan Frankrijk, waar hij aan onderhandelingen zou deelnemen, is waarschijnlijk niet doorgegaan.
4. Het werk verscheen pas in september 1529 onder de titel *Commentarii linguae graecae.* Zie ook brief 1794, p. 281.

iets in mijn werken verbetert, zal ik het nooit als een belediging opvatten. Ik heb nooit iets gehoord dat zo dwaas is als die opvattingen.[5.] Maar sommigen zit iets anders dwars: naar hun mening is niets stijlvol dat niet heidens is. Ze zouden niet willen dat de schone letteren de naam van Christus laten horen.

Breng de groeten aan Lupset over. Dat hij heel druk bezet is leid ik juist af uit het feit dat hij me niet schrijft, en daarom aarzelde ik hem te schrijven. Het ga je goed, mijn oprechte vriend De Brie. Het verbaast mij dat ik over Jacques Lefèvre[6.] niets zekers hoor. Bazel, op de feestdag van Matteüs, 1528

De bezorger van deze brief is de Pool Andrzej Zebrzydowski, een jongeman van zeer aanzienlijke afkomst. Zijn verlangen naar Frankrijk dat door het licht van zoveel geleerden schittert, heeft aan zijn verblijf bij mij een einde gemaakt. Wees zo vriendelijk hem af en toe te ontvangen. Opnieuw vaarwel.

2053 *Aan Nicolaus Vesuvius*
Bazel, 21 september 1528

Erasmus van Rotterdam groet Nicolaus Vesuvius

Ik zie dat Béda in gezelschap van zijn trawanten zich met de instelling van een gladiator rechtstreeks een weg naar mij baant.[1.] Enkele mensen sporen mij aan om de strijd te beginnen en de faculteit aan te vallen zonder iemand te ontzien. Mij lijkt het niet verstandig en als dat wel het geval zou zijn, heb ik er geen tijd voor. Ik hoor dat de bisschop[2.] buitengewoon verstandig is. Graag zou ik hier zijn orakelspreuk willen horen.

Degene die mij Franse spreekwoorden heeft gestuurd, lijkt me een vroom iemand en degene die uitspraken heeft gestuurd lijkt me eerlijk.[3.] Wil je hun beiden de groeten overbrengen? Want ik had geen tijd hun te schrijven. Degene die aan Donatus[4.] een voorwoord heeft toegevoegd, toont zijn ware ge-

5. De meningen van de Franse ciceronianen.
6. Na zijn terugkeer naar Frankrijk in 1526 had hij zich rustig gehouden; zie brieven 1674, p. 50 en 1717, p. 133.
1. Vgl. brief 2048, p. 282.
2. Michel Boudet, bisschop van Langres.
3. Blijkbaar vrienden van Vesuvius, die Erasmus materiaal voor een volgende uitgave van de *Adagia* aanboden.
4. De *Ars grammaticae* van Donatus; de schrijver van het voorwoord is niet geïdentificeerd.

daante; hij is een even grote dwaas en opschepper als hij vroeger was. Iemands woede verdient hij niet. De ellende van deze tijd is dat zelfs aan de meest verachtelijke lieden wat ze maar willen wordt toegestaan. De schaamteloosheid van de evangelischen daagt vorsten uit dit kwaad te genezen. Maar ik vrees dat er voor geen van beide partijen een geschikt geneesmiddel zal zijn. Misschien zullen zij voor zichzelf het mes en het brandijzer hanteren.

Ik zou willen dat er indien mogelijk althans voor Augustinus[5.] een koninklijk privilege werd gegeven. De middelen van de kinderen van Froben zijn van dit werk afhankelijk. Ik verleen nagenoeg kosteloos mijn medewerking, maar in andere gevallen zou ik zoveel werk voor tweeduizend gulden niet op me nemen. Mijn geweten heeft me hiertoe gedwongen. Ik hoor dat de kardinaal van Frankrijk[6.] niet erg toegankelijk is. Enkele onheilspellende figuren fluisteren hem wellicht iets in het oor om te voorkomen dat ik eerlijk word beoordeeld. In dit werk staat niets dat van mij is, behalve dat ik voor zover mogelijk enkele fouten heb verwijderd, wat onechte werken zijn heb aangegeven en de boeken naar inhoud heb gerangschikt. Het voorwoord zal niets bevatten waaraan iemand aanstoot kan nemen. Als jouw bisschop enige invloed bij de koning heeft, zou ik graag zien dat hij ons althans voor dit werk een privilege van de koning bezorgt. Ik stuur je een kleine uitgave van mijn brieven,[7.] als tenminste Anton[8.] zoveel last wil dragen. Het ga je goed.

Bazel, op de feestdag van Matteüs, 1528

Men schrijft dat Nicolas Le Clerc in het openbaar tegen mijn naam tekeergaat,[9.] waarbij hij het voorbeeld van Duchesne volgt. Een nieuwe manier van preken! Toch zeggen ze dat de man als buitengewoon rechtschapen en bedachtzaam wordt beschouwd. Ik kan het nauwelijks geloven.

5. In brief 2075 komt Erasmus hierop terug. Zie verder brief 2157.
6. Antoine Duprat.
7. De *Selectae epistolae* (Bazel, 1528).
8. Anton Bletz.
9. Zie brief 2043.

2054 *Aan Érard de la Marck*
Bazel, 1 oktober 1528

Erasmus van Rotterdam groet de bisschop van Luik

Een poos geleden stuurde ik uwe hoogheid via Michael Bormanus[1.] een brief[2.] en het tweede boek van de *Hyperaspistes*.[3.] Of hij ze heeft bezorgd weet ik niet. Al lang ben ik van plan hier weg te vliegen, maar ik weet niet naar welk nest. Koning Ferdinand[4.] nodigt mij voor een riant salaris naar Wenen uit, maar dat is naar een andere wereld. De koning van Engeland[5.] nodig mij met een heel vriendelijke brief uit, maar ik moet niet aan een reis per schip denken. Koning Sigismund van Polen[6.] nodigt mij uit, waarbij hij mij ook een bepaald niet klein eergeschenk heeft gestuurd. Van verscheidene bisschoppen[7.] krijg ik een uitnodiging. Maar liever zou ik in Brabant, laat ik niet zeggen oud willen worden - want dat ik ben al - maar uit willen rusten. Overigens zie ik daar geen salaris voor mij klaar liggen, hoewel het mij was beloofd.[8.] En er is te veel vrijheid toegestaan aan enkele dwaze monniken en theologen, die met het katholieke geloof als dekmantel tegen de geesteswetenschappen en hun beoefenaren oorlog voeren, en sommigen ook tegen het evangelie zelf.

Parijs heeft zijn Béda, hoewel hij niet de enige is,[9.] en in Brabant ontbreekt het niet aan mensen zoals Béda. In mijn boeken die tot nog toe zijn verschenen, hebben zij zelfs niet één zin kunnen vinden die met de katholieke leer in tegenspraak is, en met hun slechte bedoelingen hebben ze ervoor gezorgd dat ik over mijn geschriften gunstig oordeel. Egmondanus en Vincentius[10.] zijn naar hun bestemde plaats vertrokken, maar het ontbreekt niet aan personen die hun gedrag overnemen. Ik hoor dat in Mechelen iemand[11.] in het openbaar vanaf de preekstoel tegen mijn naam tekeergaat, waarbij hij de verordening van de keizer[12.] en zelfs het voorschrift van Christus onverschrokken naast zich neerlegt. En het hof sluit zijn ogen hiervoor. Dit is de beloning die Erasmus krijgt voor zoveel inspanningen waarmee hij de geesteswetenschappen en de christelijke godsdienst probeert te helpen.

1. Mogelijk Michiels Borman, kanunnik in Luik.
2. De brief is niet bewaard gebleven.
3. Zie brief 1853.
4. Zie brieven 2000 en 2005.
5. Zie brieven 1878 en 1998.
6. Zie brief 1952.
7. Zie brieven 1409, 1562, 1771 en 1814, p. 76.
8. Zie brief 1380, noot 1.
9. Naast Béda ook Pierre Cousturier en Jacques Berthélemy.
10. Nicolaas Baechem en Vincentius Theoderici; beiden overleden in augustus 1526.
11. Hoogstwaarschijnlijk Jan van Paesschen.
12. Zie brief 1690, p. 90.

Ze doen alsof ze nog altijd eraan twijfelen of ik oprecht aan de katholieke kant sta. Maar ze konden dit weten, juist omdat alle sekten samen een meer dan dodelijke haat tegen mij koesteren.

Misschien is het bij u al bekend dat Johannes Oecolampadius[13.] hier in het openbaar is getrouwd met een beslist knap meisje. Een augustijner prediker[14.] heeft hetzelfde gedaan en onlangs ook een franciscaanse prediker.[15.] Langs deze weg veroordelen zij in elk geval de ketterij van degenen die het huwelijk verfoeien. Onder hen was een vrijgezel[16.] die een tijd geleden door de magistraat is veroordeeld en in het openbaar gegeseld. Daarbij droeg hij een ijzeren band om zijn hals en zo leidde de beul hem voor een eeuwige ballingschap de stadspoort uit. Tegelijk zijn een bakker,[17.] bij wie hij verbleef, en diens echtgenote verbannen. Nadat de vrijgezel haar buitengewoon handig had overgehaald om gescheiden van haar echtgenoot te slapen, placht hij met haar overspel te plegen, terwijl haar echtgenoot naar het schijnt er enige weet van had.

Ik zal u nog een ander verhaal vertellen. In een dorp met de naam Altdorff overleed een boer plotseling in een herberg terwijl hij de eucharistie bespotte. Getuigen hebben verklaard dat het als volgt is gebeurd. Een plattelandskoster vervoerde een kistje gevuld met nog te wijden broden die men hosties noemt. Hij was vergezeld van een andere plattelander, die ooit koster was geweest. Toen ze in het zojuist genoemde dorp kwamen, wilden ze iets drinken. In een herberg vroeg de metgezel aan de koster hem een hostie te geven. Aarzelend gaf hij haar, waarna de ander deze spottend begon te consacreren. Toen de herbergierster dat zag, keurde zij dat af. Maar hij zei: ‘Jij hebt er niets mee te maken. Ga weg en breng wijn!’ Toen de vrouw terugkwam, trof ze de man ineengezakt aan. Ze vroeg wat hem scheelde. Degenen die aan een andere tafel dronken antwoordden: ‘Misschien is hij flauwgevallen.’ De vrouw bracht azijn; zij wilden die hem toedienen. Maar tevergeefs, de man was morsdood. Dit is geen verzonnen verhaal. Ook andere geruchten doen de ronde, maar ik wilde niet over zaken schrijven waar ik niet zeker van ben.

Een jongeman, Herman van Friesland genaamd,[18.] is naar Mechelen verhuisd. Hij is van aanzienlijke komaf, maar bijzonder geleerd en gedraagt zich onberispelijk. Uw hof zal hij geen alledaags sieraad verlenen, als hij uw gunst

13. Vgl. brief 1977, p. 113.
14. Thomas Gyrfalk.
15. Johann Lüthard.
16. Peter Frauenberger.
17. Johann Varnower.
18. Haio Herman.

heeft verkregen. Als hij u, zeer eerwaarde en illustere heer, nog niet bekend is, vraag ik zo goed te willen zijn met hem kennis te maken. Als u hem kent, maak dan alstublieft nader kennis met hem en sluit hem met uw gebruikelijke vriendelijkheid op grond van zijn verdiensten in uw hart. Want hoewel een uitmuntende deugdzaamheid bij filosofen op zichzelf voldoende is, mist zij om voor meer mensen nuttig te kunnen zijn soms toch de steun van vorsten. Een hof heeft veel dienaren nodig; met het oog hierop dient men jongemannen wier aanleg grote verwachtingen wekt, te koesteren. Maar wellicht doet u, welwillendheid als u bent, al lang wat ik vraag. Laat ik eraan toevoegen dat er bij Erasmus in zijn gevoelens voor u helemaal niets is veranderd, en evenmin twijfel ik eraan dat u telkens als de omstandigheden dit eisen als de mecenas optreedt die u altijd bent geweest. Ik wens u alle mogelijke voorspoed toe. Bazel, 1 oktober 1528

2055 *Aan Jean de Carondelet*
Bazel, 1 oktober 1528

Erasmus van Rotterdam groet de aartsbisschop van Palermo

Hoewel ik met groot gevaar voor eigen leven tegen nieuwe sektes strijd, hoor ik toch dat er in Mechelen iemand is, die met bespottelijke schaamteloosheid in het openbaar tegen mijn naam tekeergaat.[1] En dat terwijl zijne majesteit de keizer dit al zo vaak heeft verboden en er nog niemand is verschenen die in mijn talrijke publicaties zelfs één zin heeft kunnen aantonen die in tegenspraak is met het juiste geloof, ook al is dit een tijd geleden door mensen als Lee en Zuñiga en onlangs door mensen als Béda en Spaanse monniken geprobeerd.[2] Hun brutaliteit maakt te veel misbruik van uw zachtmoedigheid. Wat kan men met dergelijk geschreeuw anders bereiken dan dat een nieuw tumult losbreekt? Hoe dan ook accepteer ik het dat het jaargeld van de keizer niet wordt uitbetaald,[3] maar ik denk dat ik deze beloning beslist niet verdien.

Hier hebben de gebeurtenissen het punt bereikt dat het voor mij niet

1. Zie vorige brief, noot 11.
2. Zie brieven 1341a, p. 268 (Lee), p. 270-272 (Zuñiga), 1943 (Béda) en 1791 en 1967 (Spaanse monniken).
3. De betaling van het jaargeld dat Karel V had ingesteld, zou nooit meer worden hervat. Zie ook brieven 1380, 1408, p. 132, 1434, p. 180, 1585, p. 150, 1700, p. 108 en 1703, p. 114.

meer veilig is nog langer in deze gebieden te verblijven. Koning Ferdinand[4.] nodigt mij met grote beloften naar Wenen uit. Maar ik zou nergens liever dan in Brabant willen rusten, als ik althans niet word gehinderd door enkele brutale lieden, die telkens als het hun goed uitkomt voor de keizer, God en de mensen geen respect hebben. Hier mag ik helemaal niets zeggen en ik kan heel slecht met kachels overweg. Het past een oude man niet in een vreemd land te leven; tenslotte vragen mijn leeftijd en gezondheid al lang om rust.

Naar ik aanneem kent uwe hoogheid Herman van Friesland,[5.] een jongeman van aanzienlijke komaf, met een heel aangenaam karakter en buitengewoon geleerd. Het lijkt me dat hij voor uw hof een bijzonder sieraad en uitermate bruikbaar zal zijn, als u hem met uw sympathie in uw hart sluit. Ik zou u nadrukkelijker vragen dat te doen, als ik niet wist dat de man zo getalenteerd is dat hij zichzelf royaal zal aanbevelen. Ik weet dat u mij dankbaar zult zijn, als u de goedheid hebt met de jongeman persoonlijk kennis te maken. Moge de Heer uwe hoogheid in goede gezondheid laten leven.

Bazel, 1 oktober 1528

2056 *Aan Haio Herman*
Bazel, [circa 1 oktober 1528]

Erasmus van Rotterdam groet Haio Herman uit Friesland

Men is met Seneca[1.] begonnen, want voor *De beneficiis* was ik ruimschoots van handschriften voorzien. Intussen heb ik op eigen kosten deze bode gestuurd, uitsluitend om mij jouw boek[2.] te bezorgen. Er is geen reden tot ongerustheid: behalve mij zal niemand het aanraken. Bedek het met een laag papier en voorzie de buitenkant van wasdoek. Met dezelfde zorgvuldigheid zal ik je het terugsturen. In het voorwoord zal ik gelegenheid hebben je naam eervol te vermelden, als je dat tenminste toestaat.[3.] Ik weet niet welke handschriften Vives[4.] heeft gezien; misschien was het jouw boek of het handschrift dat een vriend van mij[5.] een tijd geleden bij Thomas More heeft gecollatio-

4. Zie brief 2005.
5. Haio Herman.
1. Erasmus' tweede editie van Seneca; zie brief 2091.
2. Een exemplaar van de Treviso-editie van Seneca (1478), ooit eigendom van Agricola en door hem uitvoerig geannoteerd.
3. Erasmus hield zich aan deze belofte; zie brief 2108.
4. Zie het begin van brief 2061.
5. Robert Aldridge; zie brieven 1656, 1766, p. 230, 1797 en het begin van brieven 2040 en 2061.

neerd. Maar ik heb zo'n massa annotaties verzameld dat ik voor zijn en jouw boek niet beducht ben.

Heel graag zou ik deze taak aan ieder ander overlaten, als mijn schaamte mij niet dwong mij van een smaad te ontdoen die ik door de dwaasheid en onbetrouwbaarheid van een vriend[6.] had opgelopen. Bij de eerste uitgave[7.] waren we beiden schuldig; hij aanvaardde een taak die hij in geen enkel opzicht kon uitvoeren, maar ik vertrouwde die hem toe. De schuld was even groot, afgezien van het feit dat een grotere schande is dat iemand zichzelf niet kent en dat het eerder op onbevangenheid lijkt om over een vriend een beter oordeel te hebben dan hij verdient. Het was kenmerkend voor hem dat hij, toen hij merkte dat ik over de uitgave klaagde, het deel van de kopij dat de meeste annotaties bevatte liet verdwijnen om te voorkomen dat hij als schuldige werd aangewezen. Ik heb trouwens meer dan voldoende bezigheden.

Mijn *Ciceronianus* heeft bij heel wat Italianen ergernis gewekt, iets waarvan ik voorspelde dat dat zeker zou gebeuren. Ook bij de Fransen, wat ik helemaal niet verwachtte. Je kunt de affaire te weten komen uit het boekje dat ik je toezend.[8.] Velius doet zijn beklag bij mij, omdat ik jou heb overgeslagen,[9.] alsof ik iedereen moest opnemen, zelfs degenen die door hun geschriften nog geen bekendheid hebben gekregen. Niet zonder reden bewondert hij trouwens jouw aangenaam klinkend en sierlijk taalgebruik. Het is van groot belang, mijn beste Herman, onder welke voortekenen jij voor het eerst in de wereld bekend wordt. Kies niet een ambitieus onderwerp uit, maar een dat bijval verdient, in de smaak valt en vooral door zijn nut aan te bevelen is. Hoe ongelukkiger hier voor mij een zaak is verlopen, des te groter is de zekerheid waarmee ik anderen raad geef.

Nadrukkelijk vraag ik je ervoor te zorgen dat deze bode niet met lege handen bij mij terugkomt. Het werk[10.] is in volle gang en kan alleen maar met veel kosten worden onderbroken. Als jij van jouw kant wilt dat ik iets voor je doe, zal ik ervoor zorgen dat je me niet van ondankbaarheid kunt betichten. De bisschoppen van Palermo en Luik heb ik geschreven.[11.] Het is aan jou te bezien of het raadzaam is de brieven te bezorgen. Bazel, [1529]

6. Wilhelm Nesen; zie brieven 1341a, p. 255-256 en 1479, p. 282.
7. Zie brief 325.
8. De *Selectae epistolae* (Bazel, 1528).
9. Zie brief 2008. In de tweede druk zou Erasmus Herman vermelden.
10. Aan de heruitgave van Seneca.
11. Brieven 2055 en 2054.

2057 *Aan Erasmus Schets*
Bazel, 1 oktober 1528

Hartelijk gegroet. Ik heb veel middelen tegen niersteen, maar alles heb ik uitgeleend aan iemand die heel ernstig ziek is. De maand maart heeft mij hier een belangrijke vriend ontnomen, Ferry,[1] aartsdiaken in Besançon, broer van de aartsbisschop van Palermo, die mij Bourgondische wijnen placht te leveren.

Men[2] dient een gematigd dieet te hanteren, vooral bij de avondmaaltijd, en te zorgen dat men het niet koud krijgt, vooral aan de voeten. Een gordel of kleding mag niet te strak om de nieren zitten. Eet licht voedsel zoals lamsof kippenvlees. Gebruik geen spijzen die erg heet of vet zijn, zoals gebraden vlees, drink geen zware wijnen en eet niet veel brood, vooral als het oud is. Maak er een gewoonte van vaak te plassen.

Tegen pijn heb ik niets probater gevonden dan wat ik je ga vertellen. Doe wat kamille en peterselie in een linnen zak, kook dat in een schone pot totdat het water ongeveer voor de helft is verdampt. Haal daarna de zak weg en pers al het vocht direct eruit (dat kan gemakkelijk met twee houten schijven) en leg hem onmiddellijk op de nieren waar de pijn zit, totdat hij lauw wordt. Dan moet hij opnieuw in hetzelfde kokend water worden gelegd, weer eruit gehaald en op de nieren worden gelegd. Dit kan twee keer of vaker gebeuren terwijl men in bed ligt. Daarna moet men een vlakke hand op de plaats van de pijn leggen en dan een poosje slapen. Vervolgens moet men proberen te plassen. Dit procedé heeft mij nooit teleurgesteld.

De andere middelen zal ik ook sturen, als ik wat ik heb geleend weer terugkrijg. Maar er is geen limiet aan de middelen, een dieet is het belangrijkste. Wees voorzichtig met vers bier of bier met bezinksel en gebruik lichte rode wijn met mate.

Ik verzoek je de brief[3] in Vlaanderen te laten bezorgen aan degene aan wie hij is gericht. Jou, mijn beste Schets, je voortreffelijke echtgenote en al je familieleden wens ik alle goeds toe. Bazel, 1 oktober 1528

Je vriend Erasmus van Rotterdam

Aan de achtenswaardige heer Erasmus Schets, zakenman. Te Antwerpen

1. Ferry de Carondelet; hij overleed op 28 juni 1528.
2. Erasmus bedoelt iedereen die last heeft van nierstenen.
3. Waarschijnlijk brief 2060.

2058 *Aan Johann von Riedt*
Bazel, 1 oktober 1528

Hartelijk gegroet. Johann van Riedt was ik niet vergeten, maar ik stelde het zeer op prijs dat jij de herinnering aan onze oude vriendschap weer tot leven bracht. Christoph von Carlowitz, een jongeman die zoals je terecht schrijft hoge verwachtingen wekt, verblijft in Dole. Wat jij me opdraagt, zal ik per brief doen. Met Joachim[1.] ben ik zeer ingenomen. Tweemaal heeft hij mij bezocht. Ik zal de man voor een maaltijd uitnodigen en als er iets is waarmee ik hem een dienst kan bewijzen, zal ik dat ook omwille van jou graag doen.

Wat bij jullie de monniken en theologen doen weet ik niet. In Parijs en Spanje gaan ze gewoonweg als dwazen tekeer. De gewelddadigheid van Luther heeft ons die tirannie bezorgd, doordat hij op een verkeerde manier iedereen de vrijheid probeert terug te geven.

Wat je voor Jacobus Ceratinus zult doen, doe je zowel voor een man met grote verdiensten als voor je universiteit.[2.] Maar voor zover ik zie overleggen jullie te veel over zijn salaris. Ik wens jou, mijn dierbare vriend, en je familieleden het allerbeste toe.

Bazel, 1 oktober 1528

Je Erasmus van Rotterdam, eigenhandig geschreven

2059 *Aan Jacopo Sadoleto*
Bazel, [1 oktober] 1528

Erasmus van Rotterdam groet Jacopo Sadoleto, bisschop van Carpentras

Hoeveel rampen brengt deze noodlottige storm aan menselijke gebeurtenissen met zich mee, zeer geachte bisschop! Waarover zullen we treuren of wie zullen we troosten? Welk deel van de wereld kunnen we zien waar deze storm niet heeft gewoed? Of wie van de rechtschapen mensen heeft niet tegelijkertijd zelf een trooster nodig? We hebben gezien dat Rome met meer wreedheid is geplunderd[1.] dan het ooit door de Galliërs of daarna door de Gothen is gedaan. We hebben gezien dat het hoofd van de kerk Clemens zeer

1. Joachim Sterck van Ringelberg.
2. De universiteit van Keulen.
1. Bedoeld is de ‘Sacco di Roma’ in mei 1527.

meedogenloos is behandeld;[2] en nog steeds zien wij dat de twee machtigste vorsten van de wereld met ongeneeslijke haat tegen elkaar strijden en, als het gerucht waar is, elkaar tot een duel uitdagen.

Bij zulke onstuimige gebeurtenissen maakte ik mij over u en Bembo ernstige zorgen. Vooral en bijna uitsluitend bij u beiden lijken mij de oude oprechtheid en geleerde godsdienstigheid ongeschonden bewaard te zijn gebleven. Aan de buitengewone begaafdheid van u beiden was ik altijd bijzonder gehecht. Want uw begaafdheid heb ik niet alleen door de loftuitingen van uw vrienden en uw brieven[3] aan mij leren kennen, maar ook door uw voortreffelijke boek.[4] Met een bijna niet te geloven enthousiasme wordt het nu overal door iedereen voor wie een combinatie van een goede geest met goede literatuur dierbaar is, gekoesterd. Bembo begon ik nog meer te waarderen en te bewonderen, nadat ik de brieven had gelezen die Longueil, een vroegere leerling die uw welwillendheid ondervond, publiceerde. Ik zag hoe belangrijk het was voor de wetenschap en de christelijke godsdienst dat dergelijke geesten bij deze brand ongedeerd waren. Mijn ongerustheid over Pietro Bembo heb ik nog niet laten varen omdat ik niet weet hoe hij het maakt. Maar des te meer wens ik u geluk, omdat een goddelijke macht, die niet alleen u maar ook de beste studies en christelijke godsdienst gunstig gezind is, u aan een dreigende storm heeft onttrokken. Had hij u maar volledig daaraan onttrokken. Ik hoor dat een groot deel van u verloren is gegaan, namelijk uw bibliotheek[5] die rijk was aan de meest bijzondere werken van de beide talen. Uit ervaring[6] weet ik hoe zwaar het verlies is dat u heeft geleden, vooral omdat het onherstelbaar is.

Wat een ongehoorde barbaarsheid! Was ooit de wreedheid van de Scythen, de Quaden, de Vandalen, de Hunnen en de Goten zo groot, dat zij, niet tevreden met al wat aan rijkdom viel te plunderen, met brandstichting tegen boeken, het meest heilige bezit, tekeergingen? Hier treur ik niet alleen om het lot van een vriend, maar ook om dat van mijzelf. Voor mij geldt dat al wat daar verloren is gegaan, mij en alle wetenschappers is ontnomen. Zo is de ramp voor de stad Rome ook een ramp voor de hele wereld geweest, omdat zij niet alleen de burcht van de christelijke godsdienst, de voedster van geta-

2. Zie brief 1910, noot 6.
3. Brief 1511 en misschien een niet bewaard gebleven brief tussen brieven 1555 en 1586.
4. *Interpretatio in Psalmum* '*Misere mei*' (Rome, 1525); zie brief 1586.
5. Sadoleto had de 'Sacco di Roma' zien aankomen en was kort tevoren uitgeweken naar Carpentras. Zijn bibliotheek ging tijdens het transport verloren.
6. Letterlijk: 'Hier in huis' (*Adagia* 948).

lenteerde mensen en zogezegd het meest rustige tehuis van de muzen was, maar ook de gemeenschappelijke moeder van alle volkeren. Want wie is, hoewel in een andere wereld geboren, niet door die stad in haar vreedzame schoot opgenomen, gekoesterd en opgevoed? Wie beschouwde zich daar als vreemdeling, ook al was hij uit de verste uithoek van de wereld vertrokken? En wat meer is, voor hoeveel mensen was dat vaderland dierbaarder, aangenamer en gunstiger dan dat van henzelf? Of welke persoon was zo onbeschaafd, dat de stad door haar omgang met zo iemand hem niet zachtaardiger en milder naar ons heeft teruggestuurd? Of wie heeft daar een tijd lang geleefd, die niet tegen zijn zin is weggegaan, die niet graag van de gelegenheid die hem werd geboden haar weer te bezoeken, gebruik heeft gemaakt en een gelegenheid die niet werd geboden probeerde aan te grijpen? Natuurlijk was het eerder een vernietiging van de wereld dan van de stad.

Door zoveel meningsverschillen geschokt wankelt de christelijke godsdienst. De razernij van Bellona[7.] is overal aanwezig, en bij zo'n rumoerig tumult worden de muzen en de vrije kunsten volledig verwaarloosd, zijn uit de gratie of zwijgen hevig geschrokken. En alsof deze ramp niet genoeg is, sluiten epidemieën, hongersnood en gebrek aan allerlei zaken zich daarbij nog aan. Op de golven van deze gebeurtenissen verschijnt er geen enkele haven van goede hoop; overal is er hemel en overal zee.[8.] Desondanks denk ik dat de leider van de kerk Clemens in zo'n verschrikkelijke storm zich als een dappere en uitmuntende kapitein bewijst. Deze ramp vraagt om een bijzondere medicus, die bij hem ook de naam Medici[9.] ons lijkt te beloven. De animositeit van de monarchen verlangt een machtige raadgever om hen, zwaar verbitterd als ze zijn, tot toegevendheid op te roepen. Ook hier lacht het gunstige voorteken van Clemens VII ons toe. Ik twijfel er niet aan dat Gods hulp hem, vroom als hij is, zal bijstaan, indien de christenen slechts de hand van God, die hen uitnodigt hun leven te beteren, erkennen, hun misdaden belijden en met een eerlijk hart tot diens barmhartigheid hun toevlucht nemen. Anders moet men vrezen dat ons overkomt wat de Egyptenaren is overkomen. Niet te genezen met zo veel en zulke zware middelen,[10.] zijn zij ten slotte door een golf van de zee verzwolgen.[11.]

Deze evangelische koorts - want zo mag men hem noemen - zakt grotendeels en geeft goede hoop op een terugkerende gezondheid. Want wat Luther nu publiceert, lijkt bijna op het herroepen van zijn opvattingen. Dit

7. Romeinse godin van de oorlog.
8. Vergilius, *Aeneis* 3, 193.
9. Clemens VII heette Giulio de' Medici.
10. De tien plagen, beschreven in Exodus 7-11.
11. Exodus 14:26-30.

bevalt zijn leerlingen zo slecht, dat zij, mijn hemel!, hem voor een ketter uitmaken, waarbij ze beweren dat hij door de evangelische geest in de steek is gelaten en met een menselijke geest onzin verkondigt.[12] Niet weinig burgers, ja zelfs steden komen weer bij zinnen.[13] Maar ik vrees dat door bepaalde lieden de ziekte weer erger wordt. Door wie, zult u vragen? Door dezelfde lieden, die met hun onheilspellende plannen en hun waanzinnig geschreeuw deze ellende hebben veroorzaakt en tot zo ver hebben laten komen. De overwinning die aan Christus te danken is proberen zij naar zich toe te trekken. Ze denken dat hun triomf niet schitterend genoeg is, tenzij ze niet alleen zien dat de ketterijen zijn vernietigd, maar zij ook de schone letteren hebben vertrapt. Want ze vallen de beoefenaren hiervan veel feller aan dan de leiders van de ketterijen zelf. Maar ik vertrouw erop dat de rechtvaardigheid van de paus, bisschoppen en vorsten de rechtschapen en geleerde mensen tegen de schaamteloosheid van deze lieden zal beschermen.

Het ga u goed, Bazel 1528

2060 *Aan Omaar van Edingen*
Bazel, 1 oktober 1528

Hartelijk gegroet. Ik verzoek u nadrukkelijk ervoor te zorgen dat de ingesloten brief[1] veilig wordt afgegeven bij Lieven van den Zande, uw zeer toegewijde beschermeling. Hiermee ben ik naar mijn mening ook aan u verplicht, maar deze verplichting aan een man die naar ik hoor uitermate geleerd en vriendelijk is, neem ik graag op me. Daarom kunt u hierna Erasmus aan de lijst van uw vrienden toevoegen. Het ga u goed.

1 oktober 1528

Erasmus van Rotterdam, eigenhandig geschreven

Aan de zeer geachte heer Omaar van Edingen, griffier van de Raad van Vlaanderen, te Gent

12. Zie brieven 2013, noot 5, en 2049.
13. Zie brief 1988.

1. Brief 2062.

2061 *Van Juan Luis Vives*
Brugge, 1 oktober 1528

Vives aan Erasmus

Van de aantekeningen die ik over Seneca[1.] bezit, heb ik sommige uit oude handschriften gehaald; andere zijn van mijzelf op grond van de betekenis die ik gedeeltelijk dacht te kunnen afleiden uit de woorden, gedeeltelijk uit de manier waarop de inhoud wordt behandeld. Maar wat ze ook waard mogen zijn - ik zou liever hebben dat die auteur, die het ten volle verdient gelezen en gekend te worden, met jouw verbeteringen in de handen van lezers komt dan met die van mij. Want ik twijfel er niet aan dat een uitgave zal verschijnen die jouw naam waard is, als je zelf maar de leiding over het werk wilt nemen en daarbij aanwezig wilt zijn. Vertrouw aan niemand anders het werk toe, waarvan een aanzienlijk deel van je reputatie en veel profijt voor de lezers afhangen. Want bij de huidige stand van zaken zouden zelfs niet de Sibyllen of een willekeurige droomuitlegger de tekst kunnen verklaren. Voordat ik je brief las, had ik de naam Aldridge nog nooit gehoord. Bij More heb ik geen Seneca gezien die zelfs maar één verbetering had.

Van je *Ciceronianus* heb ik eerder geproefd dan dat ik hem heb gelezen. Zelf heb ik uit Italië een brief gekregen van iemand die niet alleen een vriend, maar ook een ver familielid van mij is. Die spoort mij aan twee jaar lang niets anders dan Cicero te lezen en hem in ideeën, woorden en stijlfiguren na te volgen, zodat ik Longueil en vele anderen ver achter me zal laten. Ik heb daarbij gelachen om de kinderachtigheid van die navolging, die als een vorm van waanzin in heel wat geesten is binnengedrongen. Ik had het erg op prijs gesteld als je mijn naam had genoemd. Maar ik vergeef je zonder probleem deze vergissing van een oude man, zelfs als je mij met opzet had overgeslagen, want het staat voor mij vast dat jij niets met een vijandelijke bedoeling hebt gedaan. En het is niet verwonderlijk dat je mij bent vergeten, omdat je druk bezig was zoveel personen van iedere rang en stand te verzamelen. Zodoende schoot mij, toen ik die namen langsliep, te binnen wat Atticus tegen Cicero zei terwijl deze redenaars beoordeelde.[2.] Toch geloofde ik niet dat ik uit jouw geheugen was verdwenen, maar ik bracht de aard van je plan met iets anders in verband.

Dat Budé of iemand anders die de aard van dialogen goed kent, door wat je daar hebt gezegd diep is beledigd verbaast mij hogelijk. Toch is deze onenigheid tussen jullie naar ik meen niet nieuw, maar bestaat al lang. Na die eerdere verzoening werd zij door woorden en brieven die jullie tot elkaar

1. Vgl. brieven 2040 en 2056.
2. Cicero, *Brutus* 269. Cicero's opsomming van redenaars en hun verdiensten is zo uitgebreid dat Atticus zich afvraagt waarom Cicero niet ook nog ene Marcus Servilius (een onbeduidende figuur) genoemd heeft.

richtten erger; toch werd zij een tijdlang onderdrukt, maar zij komt nu bij deze gelegenheid tevoorschijn, verborgen onder de mantel van een ander. Deze Alecto of deze Ate brengt zaken van mensen zoveel schade toe dat zij niets, openbaar of privé, ongestoord achterlaat: oorlogen tussen vorsten, onenigheid in de wereld van de wetenschappen, waanzin in juist menselijke relaties, meningsverschillen bij de eenheid van godsdienst en haat en gewelddadigheid bij de liefde voor vroomheid. Ach, had Christus maar eens de goedheid om met een mildere blik aan zoveel ellende een eind te maken en de onrustige situatie van de mensen rust en helderheid te bezorgen. Als iemand in eendracht behoorde te leven, zijn wij dat ondanks alles. Wij worden gegrepen door liefde voor de kunsten en wetenschappen, die worden gehaat en aangevallen door heel veel mensen die op een groot gezag en een grote macht steunen.

Wil je Hieronymus[3.] mijn groeten overbrengen? Als hij niet graag schrijft, hoeft hij zich niet te vermoeien met het beantwoorden van mijn brieven. Ik betreur het dat mijn werken voor die drukkerij verlies of te weinig winst hebben opgeleverd.[4.] Ik zal in het vervolg mij ervoor inzetten dat ik hem verder geen moeilijkheden bezorg en, als ik kan, zijn belangen niet schaad. Graag beloof ik dit te zullen doen voor zover het voor mij mogelijk is. De reden dat ik hem schreef was een franciscaan,[5.] die onlangs in Bazel was om jou te zien. Die vertelde dat Hieronymus Froben wilde dat mijn werken door hem werden gedrukt. Maar het verbaast me niet dat hij liegt, omdat zoveel mensen die van jullie vandaan komen leugenaars zijn. Want op jouw vraag wie die leugenaar is, luidt het antwoord: het is iemand die bij ons het een en bij jullie, zoals je zelf schrijft, het ander vertelt.

Maar laten we, geachte leermeester, het hierover voortaan niet meer hebben, ik niet met jou en jij niet met mij, als je dat goedvindt. Want je maakt op mij niet de indruk dat je telkens als je deze kwestie ter sprake brengt, zonder enige ergernis spreekt. Je moet niet denken dat ik zo sterk naar het noemen van mijn naam verlang. Liever zou ik deze of gene met mijn goede eigenschappen van dienst willen zijn dan mijn naam zonder nut voor anderen over de hele wereld verspreiden. Ik weet immers heel goed hoe onterecht de roem is die niet op verdiensten let, en hoe ijdel roem is die niets stevigs heeft om vast te grijpen, zodat je daar niet langer van geniet dan dat je terwijl je door applaus en gejuich van omstanders buiten jezelf staat, zaken hoort en

3. Hieronymus Froben.
4. Hieronymus had geweigerd Vives' editie van Augustinus' *De civitate Dei* te herdrukken, omdat hij met een restant van de eerste druk was blijven zitten; zie brieven 1665 en 2040.
5. Niet geïdentificeerd.

ziet die vreemd voor jou zijn en jij jezelf niet bent. Want als je tot jezelf bent teruggekeerd, vind je niets. Hoeveel bitterheid is vervolgens vermengd met deze druppel honing! Zo niet van elders zou ik in ieder geval aan jou een voorbeeld en bewijs kunnen ontlenen. Ten slotte dienen wij te beseffen dat we pelgrims zijn, of liever dat we op weg zijn om voor het gerecht te verschijnen, dat we binnenkort het gerechtshof en de rechter zullen bereiken, ongeacht hoeveel omwegen wij onderweg proberen te maken. Daar zal onbekendheid onder de mensen iemand die zijn zaak bepleit niet in het nauw brengen; daar zal roem, als ware het de getuigenis of de lofprijzing van een provincie, hem niet verheffen. Maar wie door de Heer is aanbevolen, zal dan pas zijn goedgekeurd. Ik zie niemand die zo brandt van verlangen naar roem, dat deze overdenkingen hem niet laten afkoelen.

Daarom vraag ik je, geachte leermeester, mij voortaan niet over reputatie of glorie te schrijven. Want ik verklaar je onder ede dat ik veel minder door deze woorden word geraakt dan je kunt geloven. Aan het algemeen belang hecht ik veel waarde. Heel graag zou ik dit steunen, als ik kan. Volgens mij zijn degenen die het algemeen belang hebben bevorderd gelukkig. Ik denk dat jij waarachtiger roem en lof verkrijgt, wanneer ik zie dat iemand door het lezen van je geniale werken een beter iemand is geworden, dan wanneer je al die benamingen als ‘de meest welsprekende, de meest geleerde en de grootste’ hoort.

Ik hoop dat Jupiter en Venus[6] eens niet tot de oude Venus bidden, maar tot Christus die de harten verandert. Breng de groeten over aan Rhenanus en Cantiuncula, als hij in Bazel is.

Met de allerbeste wensen, Brugge, 1 oktober 1528

2062 *Aan Lieven van den Zande*
Bazel, 2 oktober 1528

Erasmus van Rotterdam groet de kartuizer Lieven van den Zande

Je eerste brief[1] heeft bij mij zoveel genegenheid voor jou opgewekt als ik nauwelijks in gelijke mate voor een ander voel. Niet mijn gevoelens, maar noodzaak was de rede dat ik je niet heb geantwoord. Er zijn zoveel mensen die mij tot het schrijven van brieven dwingen, dat ik alleen tegen deze ene taak nauwelijks ben opgewassen. En het is niet veilig sommigen onder hen

6. Zie brieven 1932, noot 7, en 2040, noot 15.
1. Brief 1463.

een brief te weigeren. Je laatste brief[2.] was zelfs aangenamer, want behalve een bij uitstek toegewijde en broederlijke genegenheid laat hij ook dienstvaardigheid zien; iets anders dat aangenamer is kon je mij niet aanbieden. Eén ding was daar wat onaangenaam, namelijk dat je zo zorgvuldig een belediging probeert te voorkomen. Alsof ik zo'n Scyth ben, dat ik niet alleen onrecht woedend verdraag, maar ook door dergelijk dienstbetoon word beledigd.

Waren die opmerkingen maar op tijd gekomen![3.] Want er is daar niets dat voor mijn werk niet van groot belang is. Ik heb dat werk in grote haast uitgevoerd. Als er iets is waarmee ik van mijn kant jou een dienst kan bewijzen, zal ik laten zien hoe weinig ik mij aan jouw zelfvertrouwen, zoals je het noemt, heb geërgerd. Ik vraag je nadrukkelijk om, als je verder iets van die aard hebt, zo vriendelijk te zijn mij dit mee te delen. Al wat je naar Antwerpen naar Erasmus Schets stuurt, zal mij veilig bereiken; maar stuur wat je denkt te moeten verzenden na het zorgvuldig te hebben verzegeld.

De *Adagia*[4.] zijn opnieuw uitgekomen en met talrijke toevoegingen verrijkt. Op mijn instigatie is Froben in het bezit gekomen van Griekse letters die heel wat beter zijn.[5.] Als het niet zo was dat voor de veelschrijver Augustinus[6.] zeven persen amper toereikend waren, zou er tegen de lente een bescheiden werk van Chrysostomus in het Grieks verschijnen.[7.] Germain de Brie heeft *Babylas* vertaald en met volle zeilen[8.] is hij onder applaus van de theologen op Oecolampadius afgestevend. Hij heeft zich gezet aan het vertalen van wat er van de *Psegmata*[9.] rest. Ik verwacht dat dit een nieuwe komedie zal opleveren.

Ik maak mij boos op de Schoenlapper,[10.] niet omwille van mijzelf maar vanwege het christendom, dat op dergelijke zotte lieden steunt. Als adviseur heeft hij een schoolmeester, die ik in Engeland te eten heb gegeven, toen hij

2. Brief 2016.
3. Aantekeningen op Hieronymus, in brief 2016 vermeld.
4. Zie brieven 2022 en 2023.
5. Grotere letters, voor het eerst gebruikt in de *Epistolae floridae* (september 1529).
6. Bij Froben werd Erasmus' uitgave van het verzameld werk van Augustinus gedrukt; zie brief 2157.
7. *Aliquot opuscula divi Chrysostomi Graeca* verscheen in 1529; zie brief 2093.
8. *Adagia* 3501.
9. *Psegmata* is de titel van de Latijnse vertaling van Oecolampadius. Zie brieven 2016, p. 193 en 2052, noot 2.
10. Pierre Cousturier.

bijna van honger omkwam. Ik gaf hem onderricht, terwijl hij niets wist en heb hem per brief aanbevolen toen hij in de steek was gelaten - de meest dwaze en onbenullige man, afkomstig uit Normandië.[11.] Van hem leerde mijn kletskous wat hij tegen mij uitbraakte als waren het vaststaande feiten, hoewel er geen levend wezen bestaat dat onbetrouwbaarder is dan die nietsnut. Béda gaat met zijn volgelingen woedend in Parijs tekeer en in Spanje gedragen de zwermen monniken zich niet vriendelijker.[12.] De onstuimigheid van Luther heeft ons deze dwingelandij van dwazen bezorgd. Hij komt nu met gematigde voorstellen,[13.] alsof het genezen van verkeerde handelingen even gemakkelijk is als het niet verrichten ervan. Karel Uutenhove beveelt zich met zijn zeer ingetogen gedrag ruimschoots aan en ik zal niet toelaten de indruk te wekken dat ik ergens in mijn plicht tekort ben geschoten.

Je krijgt een brief die ik eigenhandig heb geschreven. Maar ik ben bang dat je hem niet zult lezen, tenzij jij in je edelmoedigheid ook dit uitlegt als een bewijs van een diepere genegenheid voor je. Moge de Heer je bewaren, mijn dierbare Van den Zande, en je met alle gaven van de Geest verrijken. Bazel, 2 oktober 1528

2063 *Van Conradus Goclenius*
[Leuven], 7 oktober [1528]

Hartelijk gegroet. Ik kon nauwelijks geloven wat er in je brief stond, namelijk dat Carinus tot zulk een schaamteloosheid of dwaasheid is vervallen dat hij zo'n ongepaste misdaad[1.] tegen zichzelf, tegen de letteren en tegen de vorst der letteren heeft begaan. Maar eerder had een voormalige toehoorder[2.] van mij dit verzekerd. Bij zijn terugkeer uit Dole vertelde hij me over het monster Carinus ongeveer hetzelfde als wat in jouw brief stond, en omdat ik dit niet geloofde bracht hij een eigenhandig geschreven brief van Carinus tevoorschijn. De strekking ervan was dat hij bij rechtschapen mensen in hun dagelijkse gesprekken en door jouw brieven voortdurend belachelijk werd gemaakt. Hij zou het onrecht niet langer verdragen en had een

11. Van den Zande zag dit als een verwijzing naar Gervasius Amoenus; zie brief 2082.
12. Zie brief 1967.
13. Zie brieven 2013, noot 5, 2049 en 2059.
1. Doordat de brief van Erasmus niet bewaard is gebleven, is niet bekend wat met de misdaad wordt bedoeld.
2. Het is niet bekend wie dit is.

manier gevonden om wraak te nemen en hij zou dit doen, zelfs als hij wist dat hij alle aanhangers van Erasmus als vijanden zou hebben. Buitengewoon verbaasd was ik over zijn woede en ik heb niet minder medelijden met hem dan dat ik het betreur dat jij in je verheven positie door dergelijke hondsvliegen wordt lastig gevallen. Hoe dat gevecht ook zal verlopen, het zal de vijanden van de letteren een heel aangenaam schouwspel bieden. Het zou daarom mijn wens zijn dat de strijdlust op alle mogelijke manieren tot bedaren wordt gebracht. Ik geloof dat als Beatus Rhenanus, Amerbach of Glareanus hun best deden hem van zijn voornemen af te brengen, hij nog niet zo in razernij was ontstoken, dat hij aan het advies en de aansporingen van dergelijke mensen geen gevolg zou geven.

Persoonlijk zou ik, als ik op de plaats van Erasmus stond, dat wil zeggen als Roscius[3.] in het theater van de hele wereld, hem liever tien talenten willen betalen voor het kleine beetje reputatie dat hij ten onrechte meent door jouw toedoen te hebben verloren dan de ergernis te verdragen die je zult krijgen door de ondankbaarheid van je honden die tegen je blaffen. Voor hem is het ook beter te voorkomen dat hij zich het eeuwige brandmerk van een ondankbaar persoon bezorgt. Ik ben mij ervan bewust dat ik terecht van onbezonnenheid kan worden beschuldigd, omdat ik je dit voorstel. Maar mijn verontwaardiging hierover brengt mij hiertoe; ik betreur het dat de vijanden van de letteren vermaak wordt geboden en ik betreur het dat jij in je meest verheven werkzaamheden wordt gehinderd. Want de roem van de naam Erasmus is te groot dan dat hij door de aantijgingen van Carinus zelfs een beetje kan afnemen. Ik schaam mij ook voor Carinus, omdat hij zo verblind is geraakt dat hij niet ziet wat voor schande hij tegemoet rent. Ik kan hem niets beters wensen dan meer verstand. Want als ik macht over hem had, zou ik hem liever met ketenen boeien dan toe te laten dat hij zich zo brutaal gedraagt.

Dat Kan nog niet bij je is aangekomen, verbaast mij. Want hij vertrok hier, als ik mij niet vergis, omstreeks 16 augustus. Hij twijfelde er niet aan dat hij binnen een paar dagen Bazel zou bereiken voordat Hieronymus Froben naar de jaarmarkt van Frankfurt vertrok. Wellicht heeft hij een trage reisgezel ontmoet of een of andere ziekte opgelopen.

Ik denk dat je wel wat gehoord hebt over Nicolaas van Broeckhoven, Johannes Munterus en enkele andere priesters van het college[4.] in Antwerpen. Afgelopen augustus zijn ze nadat ze in het geheim hun bezittingen hadden verkocht of ingepakt, plotseling verdwenen en worden ze vermist. Deze gebeurtenis bezorgde de vijanden van de letteren opnieuw een prachtige aan-

3. Quintus Roscius Gallus.
4. De Latijnse school.

leiding voor lasterpraat, omdat Nicolaas als niet onkundig op het gebied van de letteren gold en nu zelfs door zijn vijanden als zeer geleerd wordt geprezen. Zodoende heeft de beschuldiging dat geen enkele deskundige in de letteren afkerig is van de verkeerde opvattingen van deze tijd, meer succes. Er wordt nog niet met trompetgeschal[5.] verkondigd, maar slechts gefluisterd dat zij zich na een huwelijk uit de voeten hebben gemaakt. Het gerucht lijkt mij althans niet bezijden de waarheid. Want nadat Luther opperpriester van dit sacrament was geworden, begon het bij die lieden bijna een geloofsartikel te zijn dat zonder echtgenote niemand een christen was.

Onze vriend Van der Dilft heeft zich omstreeks 1 september naar Zeeland begeven om met de eerste groep schepen die daar verzameld was naar Spanje over te steken.[6.] Tot nu toe is hij overigens daar blijven steken omdat de noordenwind niet waait. Met alleen deze wind wordt het Kanaal overgestoken; hij waait nu onafgebroken voor de vijfde dag. Daarom denk ik dat hij aan zijn reis is begonnen. Wary en mijn collega's Rutgerus Rescius en Jan van Campen groeten je.

De franciscaan[7.] verblijft nu in Antwerpen om zijn kroost te baren, hoewel de belangrijkste theologen - dat weet ik zeker - hem dit afraden. Maar jij hoeft niet bang voor hem te zijn.

Het ga je goed, 7 oktober

Gisteren waren Cornelis de Schepper en Claudius Cantiuncula hier op doorreis. De ene, ambassadeur van de keizer, was net terug uit Polen. De ander heeft aan het hof van ons de zaken van zijn vorst[8.] behartigd. Beiden zijn zo op je gesteld dat ik mij nauwelijks kan voorstellen dat er anderen zijn die evenveel van Erasmus houden. Opnieuw wens ik je het beste.

Ik had geen tijd de brief over te lezen; de koerier had veel haast. Vergeef me daarom als ik een fout heb gemaakt.

Je vriend Conradus Goclenius

Aan de heer Erasmus van Rotterdam te Bazel

5. Vgl. *Adagia* 496.
6. Vgl. brief 2026.
7. Frans Titelmans; zijn *Collationes quinque* zouden in 1529 in Antwerpen verschijnen (zie brief 2089).
8. Jan van Lotharingen-Guise.

2064 *Van Christoph von Stadion*
Dillingen, 8 oktober 1528

Hartelijk gegroet. Op 13 september ontving ik uw brief die u op 26 augustus had geschreven.[1] Zoals het dagelijkse lezen van uw geschriften mijn geest steeds een ongelooflijk genoegen heeft bezorgd, zo valt nauwelijks te zeggen hoeveel uw brief bij mij in de smaak is gevallen, omdat hij niet alleen door de vorst van de wetenschap, maar ook door een oprecht geliefde vriend is geschreven. Wat u over de zaak van Luther vertelt, is ons niet alleen volledig bekend, maar ook absoluut waar. Niet alleen theologen, maar ook enkele aanzienlijke personen aan het hof van de keizer veroordelen wat door de volgelingen van Luther wordt geschreven, zelfs als het in overeenstemming met de tekst van de evangeliën is. En - wat mij nog meer verontrust - zij doen hun best om alles wat tot nog toe in de christelijke godsdienst in acht is genomen, ook al mist het ieder redelijk motief, te beschermen en te verdedigen. En toch is het feit dat verscheidene menselijke regelingen vermengd zijn met teksten van de evangeliën die daarmee weinig overeenstemmen, eerder waarheid dan dat het een bewijs nodig heeft. Dit is één reden en mijns inziens de belangrijkste, waarom deze woelingen in de kerk niet tot vrede en eendracht worden teruggebracht. Iedereen zoekt wat van hemzelf is en laat zich door zijn eigen verlangens leiden, maar niemand houdt rekening met het algemeen belang en het belang van het christendom. Tenzij God met zijn onmetelijke mildheid anders beschikt zie ik geen hoop op vrede en eendracht.

Sommigen beweren dat deze chaos in de kerk aan uw geschriften zijn oorsprong ontleent. Maar geloof me, zeer geleerde Erasmus, die lieden verspreiden deze praatjes in elk geval niet uit liefde voor de godsdienst waarvan zij vijanden zijn, en niet uit eerbied voor deugdzaamheid, maar zij doen dat vanwege afgunst, verbittering en kwaadwilligheid. Een belangrijke prikkel voor afgunst is door anderen te worden overtroffen; groot is de haat tegen hen die steunend op hun bijzondere deskundigheid de voorschriften van het evangelie duidelijk en eenvoudig overbrengen en daarmee op de onkundigen onvermijdelijk kritiek leveren.

Wat anderen aan uw geschriften ontlenen weet ik niet; maar ik geef eerlijk toe dat ik uit uw werken meer vroomheid en meer van de leer van het evangelie heb geput dan uit geschriften van anderen, wie zij ook mogen zijn. Uw geschriften bezorgen mij in geen enkel opzicht ergernis, maar door ze te lezen word ik iedere dag een beter mens en raak ik meer onderlegd. Zij laten mij de ware weg van een christelijk leven zien. Ik zeg dit in alle eerlijkheid, niet uit genegenheid voor u. Het is bovendien niet verwonderlijk dat sommige mensen u ongefundeerd of met de meest onbeduidende redenen ervan beschuldigen dat u verkeerde opvattingen over het christelijk geloof hebt.

1. Brief 2029.

Want dit soort mensen heeft deze dwingelandij en wreedheid altijd tegen goede en geleerde personen bedreven, en eerder door haat en jaloezie dan met het oog op de godsdienst. Zij beschouwden Lorenzo Valla, een zeer geleerd iemand, als verdachte in geloofszaken, omdat hij had gezegd[2] dat het *Catholicon*, Hugutio[3] en soortgelijke schrijvers geen enkel woord op een juiste manier hadden verklaard, behalve dat waarvan ze een verklaring hadden gevonden of waarover niemand twijfelt. En dat er drie categorieën zijn, niet tien, drie elementen, niet vier, drie interne betekenissen, niet vijf; dat het abstracte niet van het concrete verschilt; dat er geen zuivere elementen bestaan naast die welke we zien en aanraken; dat de zee niet dieper dan de aarde is en dat er één iets transcendent is, niet zes.

Nu ziet u, zeer verheven Erasmus, wat zij tegen oprechte en geleerde mensen durfden te verzinnen of als lasterpraat waagden te bedenken, zodat zij hen van majesteitsschennis konden beschuldigen en aanklagen. Maar wat zij u ten laste kunnen leggen alsof u een verkeerde geloofsopvatting heeft, zie ik niet. Want u kunt zelf uw geloof niet alleen met wat u verkondigt, maar ook met de handelingen uit uw leven laten blijken, terwijl zij dat niet kunnen. Niet alleen hun leven is heel schandelijk, maar ook hun reputatie, om maar te zwijgen over sommigen van hen die gestoord of compleet waanzinnig zijn.

Ik wilde u dit schrijven zodat u weet dat wat onze vriend Augustinus Marius u namens mij heeft meegedeeld, niet alleen uit mijn mond maar ook uit het diepst van mijn hart is voortgekomen. Moge de almachtige Christus u zo lang mogelijk gezond en wel laten leven.

Dillingen, 8 oktober 1528

Christoph, bisschop van Augsburg, met eigen hand

Aan de prins van de wetenschap, de heer Erasmus van Rotterdam, theoloog en oprecht geliefde vriend. Te Bazel

2065 *Van Philippus Montanus*
Parijs, 13 oktober [1528]

Hartelijk gegroet. U zult zich, hooggeachte leermeester, wellicht verbazen over mijn langdurig zwijgen. Maar dat ik tot nu toe niets heb geschreven, dient u niet toe te schrijven aan nalatigheid van mij, maar aan gebrek aan koe-

2. Valla in *Repastinatio dialectice et philosophie.*
3. Het *Catholicon* was een Latijnse grammatica en Latijns woordenboek, geschreven door Giovanni Balbi. Hugutio (Uguccio) van Pisa was de auteur van *Liber derivationum*; zie ook brief 26, p. 70.

riers. Want zelfs onderweg wilde ik over mijn belevenissen schrijven, als ik iemand had ontmoet die een brief had kunnen bezorgen. Had iemand zich tenminste maar aangediend, toen wij hier onder een gunstig gesternte behouden waren aangekomen! Op dat moment was het mogelijk geweest met meer zekerheid (omdat de herinnering aan plaatsen en gebeurtenissen nog vers was) en uitvoeriger te schrijven. Maar nu wordt mij geen gelegenheid geboden te schrijven zoals ik graag zou willen vanwege een baan als leraar aan het Collège de Lisieux, die mij, terwijl ik mij lang tevergeefs verzette, door gepaste en ongepaste smeekbeden van de rector[1.] is opgedrongen, en ook vanwege het onverwachte vertrek van Anton.[2.] Want van zijn dienaar had ik vernomen dat hij binnen acht dagen zou vertrekken. Maar de dag daarop liet zijn broer, die was meegereisd, weten dat hij zich voor een reis naar de jaarmarkt van Bazel gereed maakte. Daarom moest ik mij haasten als ik iets wilde. Toen ik dit had gehoord vond ik het beter zelfs in alle haast mijn belevenissen kort weer te geven dan helemaal niets te schrijven, in de hoop dat u met al uw vriendelijkheid wat u met een goede bedoeling krijgt toegestuurd welwillend aanvaardt. Maar zoals ik al had gezegd, maant de tijd mij om mijn belangrijkste wederwaardigheden met een paar woorden weer te geven.

De dag waarop mijn Poolse vriend[3.] en Karel[4.] ons verlieten, kwamen wij heel voorspoedig tegen de avond in Tann aan. Maar daags daarna begon Lorenz, de dienaar van Daniel,[5.] te klagen dat hij iets aan zijn voetzool voelde wat hem pijn deed. Langzamerhand werd de kwaal zo ernstig dat we voor hem een paard moesten zoeken in dorpen een paar mijl verder. Om sneller onze bestemming te bereiken huurden we drie paarden die Daniel en mij tegelijk met Lorenz moesten vervoeren. Ondertussen maakten we ook gebruik van voertuigen en zo maakten we de hele reis ‘niet altijd in de naam van de Heer’, zoals u schertsend en charmant placht te zeggen, maar van tijd tot tijd met paard en wagen. Of we zaten toevallig op merries, die boeren ons misschien in plaats van hengsten opdrongen. Maar toen we Bayon hadden bereikt, een stad die ongeveer twee mijl van Saint-Nicolas ligt, kocht Daniel voor zijn Lorenz een paard en zo kwamen we als twee ruiters en evenveel personen te voet met Gods hulp in Saint-Nicolas aan. Maar voordat we zover waren gekomen, verloor het paard waarop Lorenz zat een hoefijzer. De schade was gering; ernstiger was wat daarna gebeurde. In Saint-Nicolas bracht een smid nieuwe hoefijzers aan en bevestigde deze zo stevig, dat hij er

1. Jean de Tartas.
2. Anton Bletz.
3. Waarschijnlijk Andrzej Zebrzydowski.
4. Karel Uutenhove.
5. Daniel Stiebar.

met één niet alleen de hoef, maar ook het vlees raakte. Daarna ging dit paard tot aan Parijs steeds meer mank lopen, zelfs zo dat wij als voetgangers vaak op de ruiters moesten wachten en het paard, dat voor vijf kronen was aangeschaft, voor één kroon en dat met moeite, werd verkocht. Hierdoor ondervonden we enige hinder; in andere opzichten verliep alles heel voorspoedig. Want gezond en wel trokken wij met Gods genade vijftien dagen na ons vertrek Parijs binnen. Het belangrijkst was daar voor mij de taken die uwe hoogheid mij had opgedragen nauwgezet uit te voeren.

Bijna alle brieven[6.] heb ik persoonlijk bezorgd bij degenen aan wie ze waren geadresseerd. Want Budé was toen niet thuis, maar zijn zoon verzekerde mij dat hij tegen middernacht zou terugkomen. De brief heb ik aan de zoon toevertrouwd om hem zijn vader te overhandigen als deze was teruggekeerd. Een paar dagen later ben ik samen met de Pool weer naar zijn huis gegaan. Toen hij uw brief van de Pool had ontvangen, vroeg ik of hij ook de brief had gekregen die ik een enkele dagen tevoren had bezorgd.[7.] Hij zei dat dat was gebeurd en bood zijn medewerking aan zoals gebruikelijk is. Vidoveus,[8.] kapelaan van de bisschop van Langres, is niet in Parijs. Twee of drie keer heb ik vergeefs naar hem zelf gezocht. Men zei dat hij wellicht eerstdaags zou terugkeren. Maar toen ik zag dat er aan het wachten geen einde zou komen, heb ik de brief ter bezorging aan een priester toevertrouwd. Hij beloofde plechtig ervoor te zorgen dat hij de brief in handen zou krijgen. Vandaag heb ik gekeken of hij was teruggekeerd om te vernemen of hij de brief had ontvangen en om hem te berichten dat Anton weldra terug zou gaan naar Bazel; maar ze zeiden dat hij niet was teruggekomen. Onze magister Nicolas Le Clerc[9.] zei dat hij Baer had teruggeschreven. Pierre Danès[10.] zei dat hij de brief zou beantwoorden. Ik dacht dat het helemaal niet nodig was Berquin,[11.] Budé en De Brie[12.] over het vertrek van Anton te informeren, omdat ik begreep dat zij van hem een gedrukt exemplaar van de brieven[13.] hebben gekregen. Ik denk dat hij hen hiervan op de hoogte heeft gesteld.

6. Brieven 2042-2044 en 2046-2048.
7. Vermoedelijk een brief waarin Erasmus Zebrzydowski bij Budé aanbeval.
8. Bedoeld is Nicolaus Vesuvius, kapelaan van Michel Boudet, aan wie brief 2053 was gericht.
9. Aan hem was brief 2043 gericht.
10. Ontvanger van brief 2044.
11. Ontvanger van brief 2048.
12. Ontvanger van brieven 2046 en 2052.
13. De *Selectae epistolae* (Bazel, 1528).

Als er iets is, geachte leermeester, waarvoor ik hier kan zorgen, kunt u dat veilig aan uw Philippus, de meest toegewijde dienaar van uwe excellentie opdragen. Ik zou alleen maar willen dat u beoordeelt waartoe ik overeenkomstig mijn geringe capaciteiten en onbelangrijke positie in staat ben, terwijl u zeker kunt zijn van mijn trouw en toewijding, die u in al uw welwillendheid nooit in de steek zullen laten. Maar genoeg hierover.

De brief aan Berquin gericht heeft bij veel mensen aanstoot gegeven. Daarentegen valt de brief die nu naar De Brie is verzonden,[14.] bij zeer veel mensen bijzonder in de smaak. Hij zal de ophef die een storm in de wetenschap leek te veroorzaken, naar ik verwacht zeker verminderen.

Veel mensen wachten op uw boek over de methode van preken en verlangen sterk naar uw behandeling van dit onderwerp.[15.] Want zij weten hoe succesvol u die zaken zoals veel andere kunt behandelen. U met uw wijsheid weet ook dat het welzijn van de staat grotendeels van preken afhankelijk is. Daarom verlangen degenen die de staat oprecht zijn toegedaan vurig dat zo goed mogelijke predikers worden opgeleid. Als u dit doet, lijdt het geen twijfel dat u alle goede mensen, die u al lang aan u hebt verplicht, veel sterker aan u zult verbinden. Intussen meld ik maar niet (wat toch het belangrijkst van alles is) hoeveel zegen en voorspoed het brengt trouw te zijn geweest aan de talenten die God in zijn goedheid ons heeft toevertrouwd. Maar waarom zeg ik dat tegen u? Een zwijn tegen Minerva?[16.] Ik weet, geachte leermeester, dat u niemand nodig heeft die u aanspoort. Toch verlang ik tegelijk met alle vrome mensen zo dringend dat u dit doet, dat ik niet kon nalaten met hun wensen mijn smeekbeden te verbinden.

Wat de gemeenplaatsen en ook de specifieke plaatsen[17.] betreft waarop u mij in uw goedheid, toen ik bij u verbleef, hoop gaf, verzoek ik u als het vanwege uw bezigheden mogelijk is mij een antwoord te geven.

Het ga u goed, mijn heer Erasmus, hooggeachte leermeester. Ik verzoek u uw Philippus die u eenmaal zonder verdiensten voor u maar uitsluitend uit welwillendheid in de groep van uw leerlingen en dienaren hebt opgenomen, altijd tot degenen die uwe excellentie het meest toegedaan zijn, te rekenen. Ik zal in ieder geval met al mijn krachten mij ervoor inzetten dat ik nooit met recht de indruk kan wekken zelfs de minste aanleiding ertoe te hebben gegeven dat mijn naam uit de lijst van uw vrienden wordt geschrapt.

14. Brief 2046.
15. Pas in 1535 zou dit werk als *Ecclesiastes sive de ratione concionandi* verschijnen.
16. Vgl. *Adagia* 40.
17. Wellicht voorbereidingen voor *De pueris instituendis*, dat in september 1529 verscheen; zie brieven 2189 en 2190.

François Dubois bedankt u voor de uitgave van uw brieven en wenst u in uw waardigheid alle goeds toe. De rector van het Collège de Lisieux, bij wie ik nu verblijf, verzocht mij uwe excellentie te groeten. Hij oordeelt en spreekt zeer waarderend over u.

Parijs, 13 oktober

Uw toegenegen Philippus Montanus

Aan de uitmuntende leraar in de Heilige Schrift, de heer Erasmus van Rotterdam, zijn hooggeachte leermeester. Te Bazel

2066 *Van Louis de Berquin*
[Parijs, circa 13 oktober 1528]

Hartelijk gegroet. Ik heb de verdediging van je *Ciceronianus*[1] gelezen, die naar ik meen bij veel mensen in goede aarde is gevallen, en zelfs bij Budé. Jij hebt, denk ik, heel duidelijk willen maken dat alle uitmuntende en beroemde schrijvers die er zijn geweest zo van Cicero verschilden, dat ze zich geen enkele moeite hebben gegeven hem na te volgen; en dat daarom Budé zelf, die door zoveel andere gaven uitmunt, helemaal niet naar de stijl van Cicero heeft gestreefd, zodat Bade eerder in deze lijst moest worden opgenomen dan Budé. Maar mijn vrienden leggen het zo uit dat dat iedereen die jij opnoemt, met veel toewijding maar op een waardeloze manier zijn best had gedaan het kenmerkende van Cicero weer te geven. Als een van hen zou Budé zelf zich hierop zo tevergeefs hebben toegelegd, dat Bade die in zoveel andere gaven zijn mindere is, bij deze lofprijzing ver boven hem verkozen moest worden. Nosoponus speelt volgens hen de rol van hen die door dit bijgeloof zijn bevangen. Daarom verheerlijkt hij iets wat niemand onder zoveel uitmuntende personen had bereikt en wat hij zelf naar hij meende had behaald. Maar in zijn kritiek geeft Nosoponus volgens hen de rol van Erasmus weer. Graag zou ik de rest van de brieven[2] die je hebt verstuurd willen hebben, als ze al gereed zijn gekomen.

Je schrijft[3] dat mijn tegenstanders eenvoudigweg zullen antwoorden dat geleerden met minder schade jouw boeken lezen dan ongeletterden. Maar ik zal me hiervan niet laten overtuigen. Integendeel, ik zou durven beweren en ik hoop dat ik dat in het openbaar zal doen, dat ongeletterden Franse boeken met minder schade lezen dan die lieden Latijnse boeken lezen. Wat zij mij

1. Brief 2046.
2. De *Selectae epistolae* (Bazel, 1528).
3. In brief 2048.

behalve mijn vertaling verwijten zie ik niet, afgezien van het feit dat ze tegen een paar marginale opmerkingen bezwaar maakten. Ze hebben Momus nagevolgd, die op een sandaal van Venus kritiek leverde omdat hij niets anders kon. Maar op dezelfde manier zullen ze aanstoot nemen aan al mijn opmerkingen bij de Ilias van fouten[4] van Béda. Want op grond van wat ik in mijn leven heb gedaan, heb ik voldoende aangetoond hoe ver ik af sta van de misdaad waarvan zij mij hebben beschuldigd. Aan de overwinning twijfel ik niet; die zou sneller zijn gekomen, als ik niet liever had gewild dat zij eclatanter was. Een document van de paus[5] was niet nodig, behalve om hun lasterpraat kenbaar te maken. De teruggave van de rechtsbevoegdheid aan de rechters die mij hebben veroordeeld, is volslagen terecht. En zelfs als dit waar is, zullen ze toch nooit enig gezag over mij hebben.

Ik zie dat je de theologen niet zult antwoorden[6] en het is misschien beter voorlopig geen acht op hen te slaan, als die waanzinnige lieden zich tenminste tot dan beheersen. Degenen die de stukken van mijn rechtszaak lezen, zullen voldoende begrijpen wat voor lieden mijn critici zijn, zelfs als ze de geschriften waarin jij hen zo vaak afschildert niet hebben gelezen. Ik hoor dat de mensen in Leuven hetzelfde edict[7] hebben uitgevaardigd, natuurlijk om de Parijzenaars na te apen, hoewel ik denk dat zij dat plan al eerder uit eigen beweging hebben opgevat. Het is een goede zaak dat, hoewel de theologen tegelijk met de *Declamatio matrimonii*[8] de *Querela pacis* hadden veroordeeld, de universiteit over het laatstgenoemde werk geen uitspraak heeft gedaan. Noël Béda doet zijn uiterste best om te bereiken dat het werkje over de twaalf artikelen van het geloof van Béda,[9] dat de koning een poos geleden naar de universiteit heeft gestuurd met de opdracht de artikelen met haar oordeel goed of af te keuren, op gezag van de universiteit wordt veroordeeld en dat wordt vastgesteld dat Béda juiste opvattingen heeft gehad en geschreven. En hoewel hij zoveel trawanten heeft, kon hij tot nu toe niet gedaan krijgen dat alle artikelen werden goedgekeurd. Want sommigen voer-

4. Vgl. *Adagia* 226.
5. Zie het begin van brief 2027.
6. Vgl. brieven 2048 en 2053.
7. Een edict uit 1528 dat de *Colloquia* veroordeelde. Erasmus ontkende het bestaan daarvan; zie brieven 1697, p. 102, en 2077.
8. Bedoeld is het *Encomium matrimonii*, opgenomen in de eerste uitgave van de *Querela pacis* (1517), later in *De conscribendis epistolis.*
9. Bedoeld is het anonieme *Duodecim articuli infidelitatis magistri Natalis Bedae excerpti reprobantur et confutantur* (Parijs, 1527). Erasmus en Béda dachten dat Berquin de auteur was, maar dit was de Parijse theoloog Jacques Merlin.

den als bezwaar aan dat het overduidelijk was dat Béda Christus en het evangelie had veroordeeld. Ik denk dat je de brief en het werkje van een anonieme vriend hebt ontvangen,[10.] die indien het mogelijk was, in zijn eentje het onbesuisde optreden van die lieden zou tegenhouden.

Ik weet niet wat degene wil bereiken die jou schreef dat ik de theologen met jouw naam bang wilde maken. Ik had misschien, toen dat edict werd uitgevaardigd, kunnen antwoorden dat Erasmus niet zou zwijgen en hen zou behandelen zoals ze verdienden. Maar wat mijn zaak betreft heb ik de faculteit zelf haar aantijgingen, haar ketterijen en haar godslasteringen voor de voeten geworpen. Ik heb de stellingen voorgelezen die door hen waren vervalst, ik heb zinnen uit het evangelie voorgelezen en zelfs de eigen woorden van Christus, die zij als ketters verklaarden. Toch hebben zij geen enkel antwoord hierop gegeven. Want wat hadden zij kunnen antwoorden, omdat hun eigen documenten bewezen dat zij dit zelf hadden gedaan en hun aantijgingen en ketterijen zo duidelijk waren, dat ze zelfs geen uitvluchten konden zoeken?

Je schrijft dat je een antwoord hebt opgesteld op de brief[11.] van Alberto Pio, prins van Carpi, maar dat je dit antwoord niet hebt verzonden, omdat je niet wist waar hij verbleef.[12.] Maar hij heeft zijn boek hier al onder veel mensen verspreid. Misschien zou hij het hebben uitgegeven, als ik niet na ontvangst van jouw laatste brief bij een van zijn getrouwen gedaan had gekregen dat deze hem zou aansporen met de uitgave te wachten totdat Erasmus had geantwoord. Als ik me niet vergis oordeelt hij over bepaalde zaken totaal anders dan hij schrijft. En wat jou betreft wilde de man, een opschepper zoals Italianen dat zijn, de indruk wekken dat hij op iets bij Erasmus kritiek had kunnen leveren. Wat de geschriften van Luther aangaat (ik heb het niet over alle) lijkt hij heel veel niet te hebben begrepen; in elk geval heeft hij de meeste verkeerd en met lasterlijke bedoeling uitgelegd, vooral hetgeen Luther over het geloof en goede werken heeft geschreven. Want hij legt dat overal en altijd zo uit alsof Luther ons een nutteloos geloof zonder inhoud verkondigt, dat op de manier van de vijgenboom die de Heer vervloekte, slechts met bladeren glanst en intussen vruchten mist.[13.] Ik zeg dit niet omdat ik Luther steun, maar omdat ik een afkeer heb van laster, tot wie hij ook maar is gericht.

10. De brief is niet bewaard gebleven; wie met de anonieme vriend wordt bedoeld, is niet bekend.
11. Bedoeld is Pio's *Responsio accurata et paraenetica* van 15 mei 1526, die als brief in geschreven vorm circuleerde en in 1529 bij Bade in Parijs in druk verscheen; Erasmus ontving een kopie van Pio. Zie ook brief 2108. 12.
12. Na de 'Sacco di Roma' was Alberto Pio naar Lyon gevlucht.
13. Marcus 11:13-14.

Als je hebt besloten je antwoord[14.] te publiceren of hem toe te sturen, zorg er dan voor (zoals je meestal doet) dat je zijn zelfingenomenheid niet beledigt of de indruk wekt hem teveel te vlijen. De man staat in hoog aanzien bij de paus en bij zijn neef kardinaal Salviati, die hier zijn gezant is,[15.]

2067 *Van Benedikt Burgauer*
Schaffhausen, 16 oktober 1528

Genade en vrede van de Heer

Via mijn broer[1.] kreeg ik, zeer geleerde en uitmuntende Erasmus, brieven[2.] bezorgd die naar ik begrijp, clandestien uit Spanje waren verzonden. Ik kon geen geschiktere koerier hebben om ze bij u af te leveren. Wanneer u besluit deze later of via deze koerier te beantwoorden, kunt u ze mij toevertrouwen. Mijn broer heeft mij opgedragen u te laten weten dat ze via de bank van de Fuggers zeer snel daarheen worden verzonden. Hij wil zonder kosten alle medewerking verlenen. Ik zou graag hebben dat u in uw waardigheid mij tot diegenen wenst te rekenen die u willen dienen en u een dienst willen bewijzen; tot hen die Erasmus als het sieraad en de meest verdienstelijke persoon van heel Duitsland en van de kerk beschouwen en prijzen en die Gods geschenken verheerlijken. Met deze brief verklaar ik mij verplicht om u ter wille te zijn. Als het niet te veel gevraagd is, zou ik graag - wat mijn grootste wens is - het handschrift van Erasmus hebben en zien, zodat ik te weten kom dat de brief is bezorgd. Het ga u goed.

Schaffhausen, op de feestdag van de heilige Gallus, 1528

Benedikt Burgauer, pastoor in Schaffhausen, de meest toegewijde dienaar van u met al uw wijsheid

Aan de zeer illustere en in alle opzichten zeer geleerde Desiderius Erasmus van Rotterdam, prins der theologen, in het beroemde Bazel, zeer geëerd in de Heer

14. Erasmus' *Responsio ad epistolam Albert Pii* verscheen in maart 1529 bij Froben.
15. De rest van de brief is niet bewaard gebleven.
1. Mogelijk Dominik Burgauer, die zich in 1521-1522 in Bazel vestigde.
2. Misschien de antwoorden op de brieven 1968-1971.

2068 *Van Tielmannus Gravius*
Keulen, 16 oktober 1528

Hartelijk gegroet

Toen Felix[1] hiervandaan naar Brabant vertrok, gaf ik hem terstond een brief[2] die voor jou, mijn onvergelijkelijke beschermheer Erasmus, was bestemd. Omdat ik op dat moment door externe en huiselijke bezigheden in beslag werd genomen, heb ik daarin met minder woorden dan ik wilde de tragikomedie van zijn reis beschreven. Want ik verlangde als een heel druk bezet iemand met een heel druk bezet iemand een poosje voor mijn plezier futiliteiten uit te wisselen. Als wat ik heb geleverd jou aangenaam in de oren klonk, is dat geen reden mij te bedanken, maar eerder jouw Polyphemus. Zijn omstandigheden hebben mij ertoe gebracht jou over dergelijke wissewasjes te schrijven. Als het niet aangenaam is, moet je hem het armoedige van mijn onderwerp aanrekenen.

Toen hij vanuit zijn geboorteplaats hier was teruggekeerd, berichtte hij dat zijn vrouw tegelijk met haar kind in het kraambed was overleden. Omdat hij nu helemaal van de muilkorf van het huwelijk is bevrijd, lijkt hij zo zijn hoop op jou met al je gezag te hebben gevestigd, dat hij niets zomaar wil proberen om een bepaalde levenswijze te aanvaarden, tenzij jij hem krachtig daartoe hebt aangespoord. De man is mij volledig onbekend; daarom wil en kan ik geen getuigschrift over hem opstellen. Maar voor zover ik het uit de omgang met hem van enkele dagen in mijn huis kan afleiden, lijkt hij me een buitengewoon eerlijk iemand. Zonder moeite zul jij met je gezag waarmee je overal en vooral bij vorsten heel veel bereikt, hem kunnen helpen. Hij lijkt me een veel beter lot te verdienen dan hij tot nog toe heeft gekend.

Ik hoor dat mensen de werken van Augustinus[3] die door jouw toedoen zijn hersteld, bij de eerstkomende jaarmarkt in handen zullen krijgen. Naar ik hoop gebeurt dit onder een goed gesternte, zodat wij de vruchten van je schitterende onderneming en meest heilige werk in grote overvloed kunnen plukken. Moge intussen Christus onze Heer zo goed zijn jou voor ons veilig en in goede gezondheid te bewaren

Keulen, 16 oktober 1528

Je Tielmannus Gravius

Aan de zeer geleerde Erasmus van Rotterdam, in alle opzichten de meest volmaakte theoloog

1. Felix Rex, bijgenaamd Polyphemus.
2. De brief is niet bewaard gebleven.
3. De editie in tien delen verscheen in 1529; zie brief 2157.

2069 *Van Daniel Stiebar*
Parijs, 18 oktober 1528

Gegroet. Ik zie dat ik juist en anders dan ik dacht verstandig heb gehandeld. Want toen ik onlangs bij u vertrok zei ik dat ik uwe excellentie niet zou schrijven, voordat u had beloofd dat u al mijn barbaarse taalgebruik door de vingers zou zien. Als deze overeenkomst niet was gesloten, zou, toen ik eraan dacht uwe excellentie te schrijven, een zeker schaamtegevoel mij volledig hiervan hebben afgeschrikt. Maar omdat bij mij de gedachte aan de overeenkomst en aan uw onuitsprekelijke vriendelijkheid en welwillendheid jegens mij opkomt, blijft er van het schaamtegevoel niets over. Meestal gebeurt het dat wanneer eenmaal de teugel van de schaamte is afgeworpen, men zich niet langer schaamt. Zo zal ook uw vriend Stiebar, vertrouwend zoals ik zei op uw vriendelijkheid, niet bang zijn om al wat hem voor de mond komt eruit te flappen.

Er is geen reden, zeer illustere Erasmus, u met veel woorden over onze reis[1] lastig te vallen. Wij allen en ieder voor zich bereikten door Gods welwillendheid gezond en wel Parijs. Tijdens de hele reis kregen we met iets vervelends te maken: omdat mijn dienaar niet aan de inspanningen was gewend kocht ik een klein paard voor vijf kronen. De rest verliep heel voorspoedig. De temperatuur was heel gematigd en we zijn niet zwaar geteisterd door het nadeel van kou, hitte en regenbuien. In het deel van Frankrijk en Lotharingen waar wij doorheen reisden, hebben naar men zegt rovers geen mogelijkheid aan te vallen. Wij hebben in elk geval geen schade opgelopen. Wat Philippus en mij betreft is de reis op deze wijze heel voorspoedig verlopen. Hoewel wij door de lange reis enigszins vermoeid waren, is dit toch door andere voordelen goedgemaakt. Philippus heeft zich tegenover mij en mijn medereizigers zo gedragen dat ik nu niets anders te wensen heb dan een mogelijkheid hem van mijn kant een wederdienst te bewijzen. Ik leef hier bij een kapper om toch enigszins Frans te leren. Hoewel ik zijn verhalen niet begrijp, geven ze mij zoveel plezier, dat ik daardoor bijna sterf van het lachen. Intussen heb ik besloten mijn jongens[2] in een tredmolen te plaatsen. Want in de school die men het Collège de Sainte-Barbe noemt, malen ze nu hun portie.

Voor het moment heb ik voldoende verteld over mijn reis en de manier waarop ik mijn leven heb geregeld. Wat moet ik zeggen over uw genegenheid voor en uw bezorgdheid om mij? Ik mag sterven, Erasmus, als ik met een paar

1. Naast Stiebar namen zijn dienaar Lorenz, Philippus Montanus en een verder onbekende broer van Anton Bletz deel aan de reis; zie ook brief 2065.
2. Niet zijn medereizigers, maar mogelijk een groep voor wie hij in Parijs moest zorgen.

woorden kan weergeven dat ik besef hoeveel ik uwe excellentie vanwege uw ongehoorde vriendelijkheid en welwillendheid ben verschuldigd. Neemt u van me aan: zoals ik het als het toppunt van geluk beschouwde dat ik met een van de belangrijkste filosofen vertrouwelijk ben omgegaan, zo reken ik het juist tot mijn grootste ongeluk dat ik noodgedwongen zo snel bij u moest vertrekken. Maar wat zou men kunnen doen? Men moet zowel voor de tijd als voor het lot zwichten. Wat kan ik verder zeggen? Niets, mijn beste Erasmus, behalve dat het mijn innige wens is dat u ervan overtuigd bent dat ik mij naar beste kunnen zal inspannen om u ervan te overtuigen dat ik uw gunstige gezindheid tegenover mij, die ik eens bij u thuis heb ervaren, niet vergeten ben. Want bij mij heeft duidelijk de mening postgevat, dat wij aan degenen die onze geesten met literatuur en deugdzaamheid hebben gevormd en ons oprecht zijn toegedaan, alleen met wederzij dse genegenheid onze dankbaarheid kunnen tonen. Niet alleen zal ik nooit ophouden u uit de grond van mijn hart te vereren en aan u gehecht te zijn, maar ik zal ook ervoor zorgen dat wanneer hiernaast mijn bescheiden vermogen wat kan bijdragen, ook dit gebeurt. Ik verzoek u mij die u kort geleden onder uw vrienden hebt opgenomen, op die plaats te laten staan. Het ga u, sieraad van de letteren, goed.

Parijs, 18 oktober 1528

Uw toegenegen Daniel Stiebar

Een van de opdrachten van De Brie aan Philippus was om zelf met eigen woorden u hartelijk te groeten. Door een zware koorts was het hem nu niet mogelijk u te schrijven. Ik schrijf dit in opdracht van Philippus. Hij zou zelf schrijven, als zijn brief[3] al niet was verzegeld.

2070 *Aan Christoph von Stadion*
Bazel, 22 oktober 1528

Erasmus groet Christoph von Stadion, bisschop van Augsburg

Diep onder de indruk was ik van een waarlijk christelijke vroomheid die een voortreffelijke bisschop past. Wat u mij met een buitengewone vriendelijkheid toeschrijft, kan ik niet herkennen; ik ken mijzelf te goed. Maar ik leg uw loffelijke woorden uit als een troost voor de beledigende en onjuiste oordelen van bepaalde lieden, om niet te spreken over de dodelijke hinderlagen die sommige aanhangers van de nieuwe partijen met hun verbazingwekkende loopgraven voor mij leggen.

3. Brief 2065.

Augustinus[1.] brengt mij bijna om het leven, en daar is Seneca[2.] bij gekomen, een werk waar geen eind aan komt, nog afgezien van de last van mijn brieven. Toch vormt de zwaarte van mijn wetenschappelijke arbeid het kleinste deel van mijn vermoeidheid. Ik bewonder uw geduld, omdat u de psalm[3.] hebt kunnen lezen die ik cursorisch heb behandeld en tussen mijn drukke bezigheden als het ware heb geschetst. Want dat heb ik afgeleid uit een brief[4.] van uwe excellentie aan monseigneur Augustinus Marius. Het lijkt me dat ik psalm 4 met wat meer succes heb behandeld.[5.]

Omdat ik overladen ben met werk, kon ik op dit moment alleen dit schrijven. Een andere keer uitvoeriger. Moge de Heer Jezus uwe zeer eerwaarde excellentie bewaren.

Bazel, 22 oktober 1528

2071 *Van Adolf Eichholz*
Heimbach, 23 oktober 1528

Hartelijk gegroet. Toen ik kort geleden wilde vertrekken naar de wijnoogst in het dorp dat Heimbach[1.] heet, trof ik, wijd en zijd zeer vermaarde heer, een reisgezel die mij vooral door Tielmannus Gravius, een zeer bijzondere vriend van ons beiden, was aanbevolen. Ik heb het over Felix Rex (alias Polyphemus) uit Gent, een man die waarachtig in geschiedenis, literatuur en bijzonder taalgebruik of talen zeer onderlegd, deskundig en ervaren is. Dit heb ik vastgesteld aan de hand van gesprekken die wij over verschillende onderwerpen, nu eens in het Grieks, dan weer in het Latijn, Frans of Italiaans zes dagen lang op een schip en in herbergen met elkaar hebben gevoerd. Toen ik van onze vriend Tielmannus had vernomen dat hij uw koerier is en een van uw dienaren met wie u behoorlijk vertrouwelijk omgaat, heb ik hem daarna zogezegd met open armen[2.] met nog veel meer genoegen ontvangen en ben ik naar beste kunnen tijdens onze reis nog veel vriendelijker met hem omgegaan. Hierdoor kon ik niet toestaan dat hij, hoewel hij onder de last van tal-

1. Het werk aan de uitgave van Augustinus; zie brief 2157.
2. Erasmus' tweede editie van Seneca verscheen in maart 1529; zie brief 2091.
3. Zie brief 2017.
4. De brief is niet bewaard gebleven.
5. Zie brief 1535.
1. Nu Niederheimbach, plaats aan de Rijn tussen Koblenz en Bingen.
2. Vgl. *Adagia* 1854.

loze brieven die overal vandaan kwamen gebukt ging, zonder deze onbeduidende brief aan uwe eerwaarde van mij zou terugkeren. Daarmee wilde ik in de eerste plaats laten weten dat ik in goede gezondheid verkeer en daarnaast uw laatste brief[3] aan Adolf (waarin u beloofde dat u een keer uitvoeriger zou schrijven) weliswaar niet erg verzorgd maar enigszins voor de vuist weg beantwoorden. Ik zou wensen dat u met al uw vriendelijkheid (waarmee u in hoge mate uitmunt) daarin niet op de elegantie van de stijl let - want mijn muze is nogal ruw - maar op de oprechtheid van mijn gevoelens jegens u en dat u hier welwillend tegenover staat.

Maar laten we naar mijn reis terugkeren. Toen ik eindelijk in Boppard aan land was gegaan, ontmoette ik met Felix de douanier Christoph...,[4] van wie ik weet dat hij een zeer trouwe vriend van u is, met de bedoeling dat hij, als hij tijd had, een brief voor u zou geven (uw vriend Johann Flaming was intussen niet aanwezig). Maar Christoph verontschuldigde zich wegens tijdgebrek en droeg Felix op dat hij hem bij u op alle mogelijke manieren met hartelijke groeten zou aanbevelen. Bovendien eerde hij vanwege uw grote reputatie ons beiden met voortreffelijke douanewijn om deze op het schip te nuttigen. Daarna heb ik in mijn dorp Heimbach Felix gastvrijheid verleend om intussen een geschiktere gelegenheid te hebben u te schrijven. Maar om niet al te praatziek over te komen zal ik met een paar woorden eindigen en graag ruimte geven voor meer sierlijke en geleerde brieven die anderen u schrijven.

Vaarwel, mijn beste en grootste mecenas. Ik hoop dat u gezond en gelukkig even lang als Nestor leeft. Verwelkom en koester uw vriend Eichholz die zich voor altijd aanbevolen houdt, en behandel hem zelfs als uw persoonlijke dienaar.

Uit het dorp Heimbach, in grote haast tussen de werkzaamheden en het lawaai van de wijnoogst, 23 oktober in het jaar van de genade van Christus 1528

Uw vriend, zo er ooit een was, Adolf Eichholz uit Keulen

Nieuws zult u in grote overvloed ontvangen van Felix en via brieven van anderen.

Aan de zeer welbespraakte Desiderius Erasmus van Rotterdam, zonder meer de belangrijkste theoloog, zijn altijd eerbiedwaardige leermeester

3. De brief is niet bewaard gebleven.
4. Christoph Eschenfelder. Eichholz liet ruimte over om de achternaam in te vullen, maar zag dit bij de verzending over het hoofd.

2072 *Aan Erasmus Schets*
Bazel, 9 november 1528

Ik heb de brief[1.] ontvangen die je mij via Polyphemus[2.] hebt gestuurd en ook de brief die je via Bernard[3.] verzond. In Engeland is men mij niets verschuldigd met uitzondering van het jaargeld dat de aartsbisschop van Canterbury[4.] mij doorgaans stuurt. De bisschop van Londen[5.] stuurt vaak geld, maar is mij niets verschuldigd. Ook de bisschop van Lincoln[6.] stuurt mij meestal per jaar vijftien angelots,[7.] maar uit vriendelijkheid, niet omdat hij dat verplicht is. Ik heb hun verzocht om als zij wat wilden sturen het geld aan Luis de Castro te betalen. Bewaar het geld totdat ik schrijf wat ik wil dat ermee gebeurt. Het ga je goed met degenen die jou zeer dierbaar zijn, mijn beste vriend.

Bazel, 9 november 1528
Je vriend Erasmus
Aan de achtenswaardige heer Erasmus Schets te Antwerpen

2073 *Aan Haio Cammingha*
Bazel, 12 november 1528

Erasmus van Rotterdam groet Haio Cammingha uit Friesland

Het moet wel zo zijn, mijn meest dierbare Haio, dat bij onze geboorte bepaalde sterren dezelfde stand hebben gehad of dat er tussen onze beschermgeesten iets van een geheime verwantschap bestaat, want na het korte gesprek raakte ik, terwijl jij mij volledig onbekend was en mij alleen maar vanwege mijn naam kende, onmiddellijk bijzonder op je gesteld. De feiten bewijzen heel duidelijk dat jou hetzelfde is overkomen. Als dat immers niet het geval zou zijn, had je nooit met een brief, die zo vriendelijk en als ik het mag zeggen zo doelgericht was geschreven, om een verblijf bij mij in huis gevraagd. Want je had in Dole zoveel studiegenoten van aanzienlijke komaf, die jou

1. De brief is niet bewaard gebleven.
2. Felix Rex.
3. Niet geïdentificeerd.
4. William Warham; uit brief 1999 blijkt dat het om 30 pond per jaar ging.
5. Cuthbert Tunstall; zie brieven 1726, 1750 en 1781.
6. John Longland; vgl. brief 1758.
7. Naam van een gouden munt.

door gemeenschappelijke studies en dezelfde levenshouding heel dierbaar waren. Het is een oud en algemeen bekend gezegde[1] dat gelijken zich het gemakkelijkst met gelijken verzamelen. Hier moet wel een nieuwe en geheime natuurkracht zijn, zoals bij een magneet die staal aantrekt. Niet iedere huisgenoot, hooggeachte jongeman, past even goed bij mijn manier van leven, aangezien de voortdurende en soms ook te grote wetenschappelijke inspanningen, voorts mijn gevorderde leeftijd, maar vooral mijn zwakke gezondheid, die mij herhaaldelijk aan mijn sterfelijkheid herinnert, mij dwingen om een man van heel weinig mensen te zijn. Desondanks ligt het in mijn aard om indien mogelijk iedereen in alles ter wille te zijn. Maar als mijn gevoelens voor jou mij niet bedriegen, als jouw brief geen vals beeld van je innerlijk heeft weergegeven en als het waar is wat degenen schrijven die jouw karakter door intieme omgang door en door kennen, heb ik er geen bezwaar tegen zo'n begaafd iemand in mijn huishouden op te nemen. Daarbij hoop ik dat jij voor mijn kleine familie een sieraad en genoegen zult zijn.

Je weet nu wat mijn gevoelens zijn. Nu is het aan jou, verstandig als je bent, op grond hiervan een besluit te nemen en te bezien wat het meest tot jouw voordeel bijdraagt. Ik zou niet willen, mijn beste Cammingha, dat omwille van mij daarvan iets afgaat. Je zult een tafel hebben die eerder met literaire verhalen dan met heerlijke spijzen is gekruid. Hij heeft zo weinig luxe, dat hij niet veel weelderiger is dan de tafel van Pythagoras of Diogenes, als zij een keer thuis aten. Je zult zeggen dat je in de school van de soberheid terecht bent gekomen of bij spartaanse maaltijden wordt ontvangen. Geen enkel leven lijkt mij gelukkiger en luxueuzer dan wanneer iemand, die voortdurend sober leeft, van de rust van zijn geest en de goede gezondheid van zijn lichaam geniet; wanneer hij van tafel opstaat en aangenamer met vruchtbare gesprekken dan met een maaltijd is ontvangen, en wanneer zijn honger zo is gestild dat hij geen last heeft van een opspelende maag en zijn lichaam, overladen met voedsel, niet zijn geest belast, voor het geval hij iets met zijn studies of iets anders serieus moet doen.

Want wat is onaangenamer dan die maaltijden, of beter gezegd, die drinkgelagen, waar alles door ongeordend rumoer luid klinkt, waar een gast wordt gedwongen de voorgeschreven hoeveelheid te drinken en ieder zichzelf schade aandoet om een ander schade toe te brengen? Er is geen gevoel van plezier, wanneer het lichaam door ziekte wordt bevangen. Wat kan er dan aangenaam zijn, wanneer wijn het verstand volledig heeft weggenomen? Je kunt immers nauwelijks zeggen wat het meest onmenselijk is, iemand die dorst heeft verhinderen te drinken of iemand die geen dorst heeft tot drinken te dwingen. Is dit, vraag ik je, een festijn of eerder een kwelling? Ik heb

1. Vgl. *Adagia* 122.

het nu niet over scheldpartijen, gevechten en andere wandaden die dronkenschap doorgaans met zich meebrengt. Ik heb het niet over een schandelijk verlies aan geld (want nergens wordt onbehoorlijker verlies geleden), ik zeg niet hoe groot en hoe onherstelbaar het verlies aan tijd is - de meest kostbare uitgave die er is. Heuse pijn volgt daags daarna op dit idiote plezier, de geest is traag, de maag is van streek en het draaien van het hoofd is lastig. Soms eist ook een oprukkende koorts boete voor het gebrek aan zelfbeheersing. Het plezier duurt kort, als men dit desondanks plezier mag noemen, en met een langdurige kwelling betaalt men hiervoor boete. Overal zijn lieden die jonge mensen met een beter karakter tot hun leefwijze verleiden. Je zou kunnen zeggen dat zij de scholen alleen maar hebben bezocht om de studies van anderen te dwarsbomen.

Om deze reden ben je mij, hooggeachte Haio, heel dierbaar, want hoewel jij je op zeer beroemde voorouders kunt laten voorstaan, hoewel desgewenst een ruim familievermogen voor luxe voorhanden is, hoewel jij naar ik meen je twintigste levensjaar nog niet hebt bereikt en hoewel je ten slotte Friesland als vaderland hebt, waar in het algemeen luxe bijna wordt geprezen en soberheid afgekeurd, heb jij toch zo'n afkeer van dergelijke waarlijk dierlijke genoegens, dat voor jou niets aangenamer is dan een ingetogen en sober leven. Je herinnert je ongetwijfeld dat je naar de universiteit bent vertrokken om als het ware van een rijke markt royaal voorzien van de meest kostbare koopwaar van de schone letteren naar huis terug te keren, om op jouw beurt voor de stamboom van je familie een sieraad te zijn en er meer licht aan toe te voegen dan je ervan ontvangt. Dit is voor mij het bewijs van een bijzonder goed karakter dat voor deugd is geboren. Zoals men vroeger even waarheidsgetrouw als scherpzinnig zei:[2] 'Wie in Athene rechtschapen is, dient bijzonder rechtschapen te zijn,' zo moet een karakter dat niet door zoveel verleidingen tot ondeugden kan worden aangetast, buitengewoon deugdzaam zijn.

Omdat ik tegelijk door brieven en mondelinge loftuitingen van veel mensen die jou van huis uit kennen zeker weet dat jij met deze karaktereigenschappen bent uitgerust, kan ik niet anders dan je gelukwensen. Tegelijk heb ik zeer goede hoop dat jij jouw Friesland met je geschriften en handelwijze meer roem zult verlenen. Het is door zeer getalenteerde personen beroemd geworden. Want, om maar te zwijgen over mensen als Canter en Von Langen, wat is er goddelijker dan Rodolphus Agricola? Zijn roem werd overgenomen door Haio Herman, een veelbelovende jongeman die jou ooit de fakkel van deze roem zal overhandigen. Het doet mij genoegen dat Viglius,[3]

2. Vgl. *Adagia* 3053.
3. Viglius van Aytta.

zoals je schrijft, deze loop met grote haast aflegt. Deze feiten bewijzen dat het niet volslagen ongegrond is wat men doorgaans zegt - namelijk dat Friesland de vruchtbaarste voortbrenger van talentvolle personen is, maar dat de genoegens van het leven verhinderen dat velen zich tot de hoogste deugd omhoog werken. Er is nauwelijks een andere ondeugd die slechter bij de muzen en Minerva past dan luxe en mateloosheid.

Omdat ik begrijp dat voor jou niets aangenamer is dan de studie van de letteren, zul je, als het in jouw voordeel kan gebeuren, voor mij als de meest welkome gast komen. Je komt terecht bij een filosofische en ook, als jou dat meer aanstaat, bij een heilzame tafel. Heel wat mensen die eerder met hun gezondheid kampten heeft hij een betere gezondheid teruggegeven. In elk geval heeft - wat ik zou willen zeggen zonder dat Nemesis dit hoort - tot nog toe niemand van mijn tafelgenoten een ziekte opgelopen. Het zijn er altijd heel weinig. Ik doe dit alleen maar om tijdens de maaltijden en in de uren na afloop hiervan - meestal houd ik mij dan ver van inspannende studie, vooral na een maaltijd, tenzij noodzaak mij hiertoe dwingt - door het uitwisselen van verhalen aan de vervelende eenzaamheid te ontsnappen. Toch laat ik niet toe dat deze volledig vreemd aan de muzen zijn. Als je van deze groep deel wil uitmaken, zal ik mijn best doen dat je van dit verblijf bij mij geen enkele spijt krijgt. Als de omstandigheden iets anders adviseren, wens ik dat jij door deze brief, als ware het een wisselbrief, ervan overtuigd bent dat, ongeacht de plaats waar jij of ik verblijven, Erasmus een van degenen is en altijd zal zijn die jou van harte alle goeds toewensen. Niets zul je mij tevergeefs vragen, als het maar van die aard is dat ik het kan doen. Het ga je goed.

Bazel, 12 november 1528

2074 *Van Jacopo Sadoleto*
Carpentras, 20 november 1528

Jacopo Sadoleto, bisschop van Carpentras, groet Erasmus van Rotterdam

Uw brief uit Bazel van 1 oktober[1] heb ik ontvangen. Eigenhandig had u erbij geschreven dat u tevoren[2] een ander exemplaar had gestuurd, dat ik niet had ontvangen. Maar ook deze brief is tamelijk laat bezorgd, want ik ontving hem medio november. Hij was mij, zeer geleerde Erasmus, in elk opzicht buitenge-

1. Brief 2059.
2. Misschien tegelijk met brief 2049.

woon aangenaam. Want hij bracht mij een volledig beeld van uw bijzondere deugdzaamheid en buitengewone vriendelijkheid voor ogen dat ik pleeg te bewonderen en te koesteren, en hij getuigde voor mij van uw bijzondere welwillendheid jegens mij. Het feit immers dat u zoveel aandacht hebt besteed aan mijn welzijn en zo bezorgd bent geweest totdat u zekerheid had over wat mij was overkomen en wist dat ik mij in mijn eigen omgeving had gevestigd, is een belangrijke aanwijzing voor een ongetwijfeld vriendelijke en buitengewone welwillende houding. Liever zou ik sterven, beste Erasmus, als ik u toesta dat u in genegenheid mijn meerdere bent. Altijd heb ik uw talrijke eigenschappen en wellicht het meest van alle uw genialiteit, geleerdheid en woordenrijkdom hooggeacht en bewonderd, en dat vooral omdat u die grote sieraden van uw geleerdheid voor godsdienstige studies en het verheerlijken van de naam van Christus hebt aangewend. Uw grote genegenheid voor mij kan ik, hoewel mijn gevoelens dezelfde zijn, toch niet voldoende met woorden en brieven beantwoorden: zo sterk is mijn verlangen weer te geven hoezeer die gevoelens mij aan u verplichten. Mijn schrijfstijl en welsprekendheid schieten hier tekort, hetgeen u verstandig als u bent, veel beter zult begrijpen.

Wat mijzelf betreft; ik ben door een wonderbaarlijke goddelijke weldaad gered en ongedeerd gebleven, omdat ik twintig dagen[3.] voordat die afschuwelijke ramp de stad Rome overkwam uit de stad ben vertrokken om een reis naar mijn kerk[4.] te maken. Tevoren had ik mij al voor God verplicht daarheen te reizen en mij voor de rest van mijn leven daar te vestigen met achterlating van al mijn andere bezittingen. Ik denk dat die goede wil in mij het enige was wat toen in aanmerking kwam als reden dat ik door God gered werd. Want wat er voor mij overblijft is van dien aard, dat ik eerder op Gods barmhartigheid dan op zijn rechtvaardigheid moet vertrouwen. Al mijn bezittingen heb ik bij die treurige plundering verloren, zelfs mijn bibliotheek[5.] die ik had gevuld met Griekse en Latijnse boeken die overal waren gekocht. Bij al mijn schade heb ik dit alleen als een verlies ervaren, dat u ook als zwaar opvat en waar ik het mee eens ben. Maar toch dient men alles in gunstige zin te aanvaarden.

Over mijn vriend Bembo hoeft u zich geen zorgen te maken. Toen Leo[6.] nog leefde is hij door een of andere ziekte overvallen en om van klimaat te wisselen heeft hij zich naar Padua begeven en zich in dezelfde plaats geves-

3. De ‘Sacco di Roma’ begon op 6 mei 1527; Sadoleto moet dan omstreeks 16 april zijn vertrokken.
4. In Carpentras.
5. Zie brief 2059, noot 5.
6. Leo X overleed op 1 december 1521.

tigd.[7] Daar verblijft hij nu ook, hij wijdt zich volledig aan de literatuur en de studies en is heel nauw met de muzen verbonden. Ik denk dat hij in elk geval een werk samenstelt dat hem lof en roem zal verlenen en voor anderen van groot nut zal zijn.

De val van de stad Rome kan naar mijn mening alleen maar met uw welsprekendheid waardig genoeg worden betreurd. Het is niet te geloven hoe groot de ramp en de schade zijn die bij de ondergang van die stad de volledige mensheid hebben getroffen. Hoewel daarin ook enkele ondeugden voorkwamen, overheerste toch grotendeels de deugd. Die stad is in elk geval steeds het tehuis voor beschaving, gastvrijheid en van alle inzicht en wijsheid geweest. Als mensen zich over haar ondergang hebben verheugd, dient men hen niet als mensen, maar eerder als wilde dieren te beschouwen. Ik denk trouwens dat het maar weinig mensen is overkomen dat zij niet bedroefd zijn geweest over de ondergang van de aanzienlijkste en meest vooraanstaande van alle steden of, als zij door een zekere waanzin zo waren bevangen dat zij haar deze ondergang en ramp toewensten, nu zij na de verzadiging van hun haatgevoelens niet door spijt over hun razernij en door de wisselvalligheid van wat mensen overkomt worden geraakt. Maar laat God naar die mensen omzien over wie u schrijft dat zij weer bij zinnen lijken te komen; ik wens dat het zo is en zal niet ophouden God hierom te bidden, want ik haat hen niet en verlang zelfs dat zij hun verstand terugkrijgen. Maar laat God toch naar hen omzien.

Het feit dat u mijn verdriet deelt dat wij beiden door de zeer smadelijke val van de belangrijkste stad ter wereld hebben geleden, biedt mij veel troost, en ik vorm mij een uitstekend oordeel over uw voortreffelijke geest en karakter. Werd er maar enigszins rekening gehouden met de algemene vrede en eendracht; en dan zou het eindelijk een keer gebeuren dat wij ons beter konden troosten en voor iedere staat het beste konden hopen. Heel verstandig schrijft u nu, en ik begrijp het, dat nu al deze hoop volledig is verdwenen, geen plaats voor de schone letteren en godsdienstige studies overblijft, tenzij door God anders is bepaald. Toch mogen we daardoor niet de moed verliezen en vermoeid raken, maar dienen wij allen die in de beste vakken zijn opgevoed en geschoold ieder naar beste kunnen na deze grote nederlaag en dit gemeenschappelijk verlies hulp te bieden en in geschriften ons in te zetten voor vrede en vroomheid, als dat voor ons in het openbaar en in omgang met mensen niet mogelijk is. Ik ben daar druk mee bezig en zie dat u lang geleden al zoveel roem hebt vergaard, dat er nauwelijks iemand is die u durft na te volgen, laat staan dat iemand hoopt u te kunnen evenaren. Want wat wij met de grootste inspanning en veel tijd vervaardigen terwijl het allesbe-

7. In zijn villa bij Padua in de zomer van 1521.

halve bruikbaar en vlekkeloos is, publiceert u moeiteloos en in zeer korte tijd, terwijl het buitengewoon geschikt en volmaakt is, zodat de glans en de weelderigheid van uw stijl geen inspanning lijken te kosten maar u van nature eigen zijn. Daarom mag het u ook helemaal niet wonderlijk overkomen dat veel mensen u uw roem misgunnen en u erom benijden. Want uw roem reikt hemelhoog en niet alle mensen zijn zo, dat uw voortreffelijke eigenschappen hen meer tot genegenheid voor u aanzetten dan uw vermaardheid hen tot kwaadaardigheid beweegt. Toch moet u op hen neerzien en geen waarde aan hen toekennen, want zij verdienen het niet dat u vanwege hun brutaliteit zelfs in geringe mate van uw stuk wordt gebracht. Zoals mijn genegenheid voor u, mijn aard en de plichten van de vriendschap verlangen, zal ik altijd uw vermaarde voortreffelijke kwaliteiten bewonderen en uw waardigheid en reputatie bijzonder zijn toegedaan.

Het ga u goed.

Carpentras, 20 november 1528

2075 *Aan Nicolaus Vesuvius*
[Bazel, ca. november 1528]

Hartelijk gegroet. Je schrijft dat de zaak van het privilege[1] is geregeld. Ik begrijp dit niet helemaal, tenzij je met geregeld wellicht bedoelt dat het resoluut is geweigerd. Als er geen enkele hoop is, wil ik niet dat je jezelf met deze zaak vermoeit. Als er enige hoop is wil ik het weten. Sommige mensen morren over het feit dat Erasmus in de tekst[2] heeft ingegrepen. Had een ander dat maar gedaan! Want ik vrees dat dit werk mijn dood tot gevolg heeft. Er komt zoveel tekstbederf bij deze schrijver voor en er komt geen eind aan. Ik weet niet of iemand dit op een meer wetenschappelijke manier zou hebben gedaan; ik denk dat er nauwelijks iemand is die zoveel tegenzin geduldig zou verdragen. Aantekeningen, zoals ik bij Hieronymus heb gedaan, voeg ik er niet aan toe. Ik verwijder alleen de fouten. Waar mogelijk breng ik orde in het materiaal aan en signaleer ik wat van een andere hand is. Er is daarom voor hen geen enkele reden om voor mijn hand te vrezen.

Bérault verblijft in Orléans; ik heb hem geschreven.[3] Ik beveel mij bij de

1. Het privilege voor de Augustinus-uitgave van Froben; zie brief 2053.
2. Van Augustinus; zie brief 2157.
3. De brief is niet bewaard gebleven.

bisschop[4.] aan. Via Anton[5.] zal ik een keer uitgebreider schrijven.

Aan de hooggeachte Nicolaus Vesuvius, kapelaan van de bisschop van Langres

2076 *Van Maarten Lips*
[Lens-Saint-Remy? december] 1528

Hartelijk gegroet. Ik heb dit omstreeks de tweede zondag van de Advent[1.] naar Goclenius gestuurd. Behandel het zorgvuldig zoals je dat gewoon bent. Ik vraag je mij te laten weten hoe het met je gaat en wat je doet.

Betekenis van de afkortingen in het tweede boek van de *Interpellationes*.[2.]

Pasc. (je weet wie dat is);[3.] *al.* betekent een ander exemplaar. De rest is duidelijk.

Betekenis van de afkortingen in de andere drie boeken van de *Interpellationes* die ik heb gecorrigeerd. Eerst wordt het nummer van de bladzijde genoemd. Daarna wordt er soms aan toegevoegd: *ver. a princ. cap.*, dat wil zeggen een bepaalde regel vanaf het begin van hoofdstuk zoveel. De nummering moet dan bij het begin van het hoofdstuk beginnen. Soms wordt aan het paginanummer toegevoegd: *ver. a fine cap.* Dan moet je vanaf het eind van het hoofdstuk rekenen om zonder vergissing bij de bedoelde regel te komen. Meestal zul je lezen ‘pag. zoveel, regel zoveel’, soms ‘pag. zoveel, regel zoveel vanaf het eind van de bladzijde’. Ik denk dat je wel zult begrijpen hoe je moet tellen.

Wat voor nut zou het hebben gehad als ik je het tweede boek had gestuurd, terwijl andere zoveel fouten bevatten? Maar het eerste was nog meer dan de andere gehavend. Nu zullen in ieder geval deze boeken met minder fouten verschijnen en het tweede boek ontbreekt daarbij niet. Behandel het dus zorgvuldig, zoals ik zei. Het ga je goed.

Tegelijkertijd heb ik door dezelfde bode bij Goclenius het tweede boek van de *Apologia David* en dat wat ik in het eerste boek van de *Apologia* heb verbeterd, laten bezorgen. Weliswaar is het eerste boek (waarvan men tot nog toe dacht dat dit het enige was) goed ontdaan van fouten verschenen, maar

4. Michel Boudet, bisschop van Langres.
5. Anton Bletz.
1. 6 december 1528.
2. In de Ambosius-uitgave van Erasmus die in augustus 1527 verscheen (zie brief 1855) ontbreekt het tweede boek van de *Interpellationes*.
3. Mogelijk Paschasius Berselius.

ik twijfel er niet aan dat ik met ten minste enkele van mijn aantekeningen jou een plezier zal doen. Het tweede boek van de *Apologia* heb ik echter niet verzegeld zoals de andere die ik toen heb verzonden, maar alleen verpakt. Ik weet dat Goclenius deze *Apologia* alleen maar zal sturen als een geschikte koerier beschikbaar is, die hij zonder bezwaar met die last durft op te zadelen. Als ik me niet vergis zal hij je de rest door een willekeurig iemand laten bezorgen, omdat het de vorm van een brief heeft.

Je zult wellicht verbaasd zijn dat ik over de tweede *Apologia* spreek, omdat er tot nu toe slechts één boek bestond en niemand van een tweede boek melding maakte. Ik zal daar niets tegen inbrengen, behalve dat je het zelf moet onderzoeken. Mij lijkt geen enkel werk zo kenmerkend voor Ambrosius als die *Apologia.* In omvang overtreft zij het tweede boek van de *Interpellationes.*

Het ga je goed, mijn oprecht dierbare Erasmus en zorg dat je mij bij Paschasius niet ter sprake brengt. 1528

Je toegenegen Lips

Ik heb Goclenius gevraagd mij zijn Ambrosius te lenen om de nummers van de pagina's en de regels te noteren, en dat omwille van jou. Dat heeft hij gedaan, maar naar ik begreep met tegenzin. Dat is niet verwonderlijk, want hij was bang dat het door het transport heen en weer zou worden beschadigd. Het zou terecht zijn hem uitvoerig te bedanken, maar dat kan ik niet. Wil jij alsjeblieft deze taak namens mij vervullen?

Aan de beroemde hoogleraar in de heilige theologie Desiderius Erasmus van Rotterdam die in Bazel verblijft. Te Bazel

2077 *Aan Louis de Berquin*
Bazel, 23 december 1528

Erasmus van Rotterdam groet Louis de Berquin

Zelfs als Nosoponus[1] de rol van Erasmus zou spelen was er geen reden voor de verontwaardiging van Budé. Ik kan me maar niet genoeg verbazen over de onjuistheid van de oordelen. Italië heeft deze koorts op ons afgestuurd zodat geen enkel deel van de wereld tegen meningsverschillen bestand zou zijn. Verjaagd uit Rome besmetten zij Frankrijk[2] en ik denk dat zij na deze ene ketterij er ons meer zullen bezorgen. Daarom ben ik van plan na de eerst-

1. In de *Ciceronianus* is Nosoponus een overtuigde ciceroniaan.
2. Erasmus denkt met name aan Alberto Pio.

komende Pasen[3] een onderbreking van mijn studies aan te kondigen, vooral nu Froben[4] is overleden.

Heel ongelukkig is het dat de persoonlijke brief,[5] die ik jou had geschreven en aan De Brie verzonden op voorwaarde dat hij hem voor zich zou houden, zo bij iedereen van hand tot hand gaat dat men zou kunnen denken dat hij is gedrukt. Ik kan maar met moeite geloven dat Jacques Toussain zo dwaas of onbeschaafd van karakter is dat hij om zo'n onbelangrijk iets met beledigende verzen tekeer wil gaan tegen de naam van iemand die hem nooit met één woord heeft gekwetst. Maar veel meer verbaas ik mij over de Griek,[6] als de gedichten die aan hem worden toegeschreven werkelijk van hemzelf zijn. Of het moet zijn dat ze hun best doen bij mensen als Cousturier en Béda in de gunst te komen.

Ik van mijn kant, mijn beste Berquin, kan iemand die zo op mij is gesteld, alleen maar toegenegen zijn, maar jouw genegenheid bezorgt mij ondanks je verontschuldigingen een ondraaglijke vijandigheid. Met mijn brief, waarin ik je dingen die wel en niet gezegd mogen worden in het oor fluister, loop je te koop. Je maakt bekend dat ik niet zal zwijgen. Die uitdagingen waren, geloof me, niet nodig voor mensen die uit zich zelf al genoeg zijn opgehitst. Ik zou jou zelfvertrouwen erg waarderen, als ik niet zag dat het zoveel ongeluk bracht. Tot nu toe heeft alles wat je hebt gedaan een tegengesteld effect gehad. Tegen mijn advies in heb jij je overwinning bekend gemaakt;[7] zie eens hoe het is verlopen. Wat heb je, vraag ik je, bereikt met je vertalinkjes die jij als de enige weg beschouwde om de haat tegen je te verzachten? Eén bisschop[8] is wat gunstiger over mij gaan oordelen. Wat is er met de brief bereikt, wat met de uitgave van de *Duodecim articuli*?[9] Dat alles is niet anders dan het opjagen van de horzels.[10] Voor alles heb je goede en krachtige argumenten, maar voor ons beiden zijn ze weinig succesvol. Je wilde liever een schitterende dan een snelle overwinning. Ik bewonder je zelfvertrouwen, maar dat zelfvertrouwen zal een vergissing blijken, of met mijn voorspelling zal dit het geval zijn.

3. 28 maart 1529.
4. Johann Froben overleed op 26 oktober 1527.
5. Zie brieven 2047 en 2048.
6. Janus Lascaris; zie brief 2027.
7. Waarschijnlijk doelt Erasmus op een ‘liber triumphalis’ (een triomfgeschrift), dat Berquin na zijn eerste proces in 1523 publiceerde.
8. De bisschop, in brief 2188 omschreven als ‘niet slecht, maar ongeletterd’, is niet geïdentificeerd.
9. Zie brief 2066, noot 9.
10. *Adagia* 60.

Door brieven van vrienden krijg ik in de gaten dat aanhangers van Béda iets gruwelijks tegen mij beramen. Dit bewijst het feit dat iemand, die vroeger een vriend van mij was,[11.] door hun dreigementen bang is geworden en mij niets durft te schrijven.

In Leuven is nooit een edict tegen mijn *Colloquia* verschenen. Daarom was dat gerucht vals. Men doet privé al lang zijn best te verhinderen dat ze tijdens de colleges formeel worden behandeld, en dat om de monniken ter wille te zijn.[12.]

Ik hoor dat Béda in een openbare ceremonie die men een *resumpta*[13.] noemt in de eerste plaats Luther, daarna Erasmus en ten derde Lefèvre eervol heeft vermeld. Hij schaamt zich nergens voor! Hiermee uitgedost stapt hij rond en met zijn *resumptae* behaalt hij triomfen, alsof de wereld alleen maar domoren telt. Ik hoor dat Lefèvre in het geheim is vertrokken, maar ik denk dat dit gerucht onjuist is.

Van de anonieme vriend heb ik geen pamflet en evenmin een brief ontvangen. Simon Rychwyn, die naar ik aanneem jij kent, berichtte mij over iemand uit Gent die zich bij het tumult dat de aanhangers van Béda hebben teweeggebracht, als een dappere man heeft gedragen. Ik weet niet wie hij is.[14.] Als jij de brief hebt verzonden, verwondert het mij dat je de naam van de koerier er niet aan hebt toegevoegd.

Alberto Pio zal ik antwoorden, maar alleen met een brief. Verbaasd vraag ik mij af met welke bedoeling hij dat pamflet verspreidt. Want hij bestrijdt mij met de meest schaamteloze argumenten en doet dat op een vijandige manier, waarbij hij zich uitslooft om te verkondigen dat ik de aanleiding, de oorzaak, de aanstichter was die met deze hele affaire[15.] is begonnen. Hetzelfde doet Aleandro in zijn *Racha*,[16.] waarbij hij zich erover verbaast dat ik nog leef, omdat er in Duitsland duizenden mensen zijn vermoord. Ik weet heel goed dat Alberto met Aleandro nauwe betrekkingen onderhoudt. Tegen Luther treedt hij zo op, dat hij met zijn tegenstander lijkt samen te spannen.

Wat jou bij de Psalm[17.] stoort, is niet belangrijk. Want eeuwig heil vragen

11. Waarschijnlijk Lefèvre d'Étaples; vgl. brief 2052.
12. Zie brief 1537, p. 15.
13. Een openbare ceremonie van een theologische faculteit, waarin iemand die zijn doctoraat had ontvangen een verhandeling over een bijbels onderwerp hield.
14. Wellicht de arts Joachim Martens, aan wie brief 2049 is gericht.
15. De Reformatie.
16. Erasmus schreef dit werk ten onrechte aan Aleandro toe; zie ook brief 1717, p. 133.
17. Wellicht Erasmus' *In psalmum 85*; zie brief 2017. De opmerking van De Brie komt in het bewaarde deel van brief 2066 niet voor.

wij niet aan een mens, maar alleen aan God, hoezeer we ook door de steun van heiligen worden geholpen.

Ik hoor dat het boek van Budé *De phrasibus linguae Graecae*[18] wordt gedrukt. Vaak heb ik hem hiertoe aangespoord en ik ben er uitermate gelukkig mee. Naar ik hoor kom ik daarin ter sprake. Als hij dat doet met een hoffelijkheid die bij geleerden past, zal hij me niet beledigen. Als het anders is - wat ik niet denk - zou ik zo snel mogelijk een exemplaar willen hebben. Voor Pasen kan hij dan een adequate reactie hebben, maar een die aan onze vriendschap geen einde maakt.

Als er iets is wat je mij wilt laten weten, stuur dan iemand op mijn kosten of huur hem zo dat hij bij jou twee kronen krijgt en evenveel bij mij. Maar zorg ervoor dat hij ook andere vrienden om brieven vraagt.

Karel Uutenhove, werkelijk iemand zoals jij hem beschrijft, biedt me door zijn verblijf bij mij veel troost; ik hoop dat hij er evenveel voordeel aan beleeft. Deze brief zou je sneller hebben bereikt, als Anton[19] tegen alle verwachting in zijn vertrek niet had uitgesteld. Het ga je goed.

Bazel, 23 december 1528

2078 *Aan Andrzej Zebrzydowski*
Bazel, 23 december 1528

Erasmus van Rotterdam groet Andrzej Zebrzydowski

Hooggeachte jongeman. Het gemis van jouw aanwezigheid is voor een groot deel minder geworden, omdat ik begrijp dat je reis en je verblijf in Parijs voorspoedig zijn verlopen, maar vooral omdat je schrijft dat de studies daar meer succes hebben dan hier doorgaans het geval is. Ik voorspelde dat dit beslist zou gebeuren. Die stad heeft immers veel mensen die met een buitengewone geleerdheid zijn begiftigd. Je zou kunnen zeggen dat de alle muzen door het wapengekletter uit Italië zijn verdreven en naar Frankrijk verhuisd. Ongetwijfeld span jij je met al je krachten in om te voorkomen dat je niet de indruk wekt tevergeefs naar de rijke markt van de letteren te zijn gegaan. Niettemin klinken ook hier door een onbekend lot overal stemmen van mensen die onderwijs geven.

Glareanus is je nu meer toegenegen dan hij eerder was. De kleine twist

18. Het werk verscheen als *Commentarii linguae Graecae* in 1529 bij Bade in Parijs.
19. Anton Bletz.

heeft jullie weer verzoend, zoals soms uit een slecht begin een grote vriendschap ontstaat. Er is voor jou geen reden je voor je zwijgen te verontschuldigen. Ik neem aan dat de brief die je aan Karel Uutenhove hebt gericht ook voor mij was geschreven. Er is een andere huisgenoot bij gekomen, iemand niet zonder humor.[1.] Karel kon de kachels niet verdragen.

Ik weet niet of jij over je terugkeer naar ons een grap maakt. Wanneer zal Parijs, dat doorgaans zijn gasten steeds meer verleidt nadat zij zijn geuren hebben opgesnoven, jou laten gaan? Niettemin zul je, als het in jouw voordeel kan zijn, bij ons meer welkom zijn dan je ooit bent geweest. In ieder geval zul je aan mij geen slechtere gastheer hebben, misschien een iets geschiktere, omdat ik binnenkort mijn werkzaamheden van me afschud. Het verbaast mij dat ik uit Polen zelfs geen lettergreep ontvang.[2.] Laat het me weten als jij iets hebt.

Dat jij deze brief later ontvangt is de schuld van Anton,[3.] die langer dan gebruikelijk en dan ik verwachtte zijn vertrek uitstelde. Baer, Bonifacius, Hieronymus,[4.] Glareanus en je andere trouwe vrienden verzoeken mij de groeten over te brengen. Ik vraag je zo vriendelijk te zijn Marcin Dąbrowski namens mij hartelijk te groeten. Zorg dat het heel goed met je blijft gaan.

Bazel, 23 december 1528

2079 *Aan Daniel Stiebar*
Bazel, 23 december 1528

Erasmus van Rotterdam groet Daniel Stiebar

Vooruit, mijn beste Stiebar, leg alle schaamte zo af, dat je voortaan mijn geest met heel opgewekte en vriendelijke brieven verkwikt, ‘zonder bang te zijn’ zoals je schrijft[1.] voor de grote Erasmus. Sommige mensen hebben zoveel schroom, dat zij door hun verlegenheid van hun plicht worden afgeschrikt. Maar wat moet mij meer welkom zijn dan brieven die mij aan een heel dierbare vriend doen denken en het verlangen naar hem tijdens zijn afwezigheid

1. Hubert van Baerland.
2. Erasmus verwachtte antwoorden op de brieven 2030-2035. Deze kwamen later binnen, maar zijn niet bewaard gebleven; Erasmus' brieven 2173-2178 vormden het antwoord hierop.
3. Anton Bletz.
4. Bonifacius Amerbach en Hieronymus Froben.
1. In brief 2069.

verminderen? Want het lot heeft jou van mij weggenomen terwijl ik je nauwelijks goed kende. In ieder geval heeft hier jouw schroom, die trouwens buitengewoon goed bij je leeftijd en je goede komaf past, mij schade toegebracht. Daardoor is gekomen dat ik je te laat heb leren kennen, want vanwege het schaamteloze optreden dat ik van enkele lieden heb ondervonden koester ik argwaan tegen alle leden van die stand.[2.]

De tragikomedie van je reis heeft Philippus Montanus mij heel charmant beschreven. Ik zal hierna nog veel meer op hem gesteld zijn, omdat hij, zoals je schrijft, met zijn diensten bij jou zo in de smaak viel. Verstandig is het dat je om Frans te leren naar een praatschool bent verhuisd, een kapperszaak, waar je een poosje het zwijgen van Pythagoras[3.] in acht neemt. Want wat kun je daar anders zijn dan toehoorder? Eén Frans meisje zal trouwens aan de beheersing van de taal niet minder bijdragen dan dertig mannen. De meest zekere weg om vooruit te komen is de verbuigingen van zelfstandige naamwoorden en de vervoegingen van werkwoorden van buiten te leren en daarna boeken te lezen die goed Frans spreken. Maar wel met inschakeling van een leraar of, als je liever wil, een lerares. Op mijn advies moet je ook wat Grieks over je studies sprenkelen om viertalig naar je vrienden terug te keren. Dat jij jezelf hebt vrijgelaten,[4.] heeft mijn instemming en doet mij genoegen. Zorg dat je intussen voor jezelf leeft zolang dat kan.

Weliswaar was de rest van de brief, waarin je overvloedig over onze nauwe relatie en jouw onophoudelijke welwillendheid jegens mij spreekt, overbodig, vooral voor mij omdat ik zoveel bewijzen van jouw genegenheid heel duidelijk voor mij heb, maar niettemin was hij buitengewoon aangenaam. Want ik ben blij dat de herinnering aan zo'n bijzondere vriend, wiens komst naar ik meen een flinke toename van mijn geluk betekende (zo ik enig geluk heb), herhaaldelijk wordt vernieuwd. Behalve een wederzijdse genegenheid en het uitwisselen van brieven verlang ik, hooggeachte jongeman, niets van je. Toch bedreig je mij door een zekere overvloed aan genegenheid naast dat wat bij vriendschap het belangrijkst is ook met bepaalde bijkomstigheden, alsof het niet genoeg is dat je hier bij je vertrek een gouden onderpand[5.] van je genegenheid bij me hebt achtergelaten. Ik onthef je volledig van wat die belofte ook is. Wil jij je welwillendheid ten opzichte van mij vergroten? Zorg er voor dat jij door de beste studies zoveel mogelijk aanzien en rijkdom vergaart. Want sinds jij door het recht van vriendschap mijn vriend bent gewor-

2. Met name doelt Erasmus op Ulrich von Hutten; zie brief 1934.
3. Vgl. *Adagia* 429.
4. Door de kinderen naar school te sturen.
5. Het is niet duidelijk of het om een geschenk van goud gaat of om iets kostbaars in het algemeen.

den, zal ik al wat jou aan goeds is overkomen als wat mij is toegevallen beschouwen.

Om te voorkomen dat je volledig onbekend bent met wat hier gebeurt: in Bazel klinkt overal het lawaai van mensen die in het openbaar lesgeven. Zo'n grote oogst is plotseling verschenen. Een van hen is Joachim[6.] uit Antwerpen, die hiervoor is geboren. Een of andere oude arts heeft in een openbare lezing uiteengezet wat het testament van Christus was. Hoewel ik altijd van mening was dat dit 'Mijn vrede geef ik u' etc.[7.] is, toonde hij aan dat het ging om 'Groeit, vermenigvuldigt u en vult de aarde'.[8.] Met grote woede fulmineerde hij tegen degenen die in kuisheid leven, vooral nonnen, omdat zulke vruchtbare akkers niet werden bewerkt. Het achtergehouden zaad veroorzaakte, naar hij zei, flauwtes, duizeligheid en verder geestelijke afwijkingen, waaraan men nu overal lijdt. Dit zei onze Silenus, die binnenkort naar verluidt met een non zal trouwen om te voorkomen dat hij last heeft van duizeligheid.

Iemand anders met hetzelfde beroep vertelde een ander verhaal. Hij had een dienstbode omdat hij last had van nachtmerries. Een priester verleidde haar voor zichzelf. Omdat de arts met liefdesbrieven niets bereikte, verspreidde hij het gerucht dat de priester met het meisje was getrouwd. Omdat de priester vreesde dat dit gerucht zijn inkomsten benadeelde (want hij was katholiek of deed in elk geval zijn best deze indruk te wekken), daagde hij de arts voor de rechter. Onder luid gelach van de rechters en omstanders werden de liefdesbrieven voorgelezen. Daarin klaagde de arts bitter dat hij door het verlangen naar het meisje zo uitgeput raakte dat hij niet kon eten en de slaap niet kon vatten. Wat moet ik verder vertellen? De priester won, de arts werd gedwongen zijn beschuldiging te herroepen. Natuurlijk leed hij tweemaal een nederlaag, omdat Venus en Mercurius hem niet welgezind waren.

Karel Uutenhove heeft een vrolijke kornuit gekregen, waar ik zeer verheugd over ben. Hij is een geleerde arts en buitengewoon grappig. Als je zijn naam wilt weten, het is Hubert, als je wilt weten waarvandaan, uit Baarland. Daarom laten we een deel van de dag ongemerkt met lachen en vrolijke verhalen voorbijgaan.

Graag zou ik langer met je willen keuvelen, mijn meest dierbare Daniel, maar Seneca die mij met een hoeveelheid werk waar nooit een eind aan komt bijna vermoordt, sleept mij weer naar de tredmolen. Ik hoop dat het heel goed met je gaat.

Het verhaal over de arts had ik verkeerd begrepen. Het waren er geen twee, maar één heeft beide toneelstukken opgevoerd. Je ontvangt deze brief

6. Joachim Sterck van Ringelberg.
7. Johannes 14:27.
8. Genesis 1:22.

wat later. De schuld ligt bij Anton[9.] die zijn vertrek langer dan gebruikelijk uitstelde. Opnieuw wens ik je het beste, mijn meest dierbare Stiebar.

Bazel, 23 december 1528

2080 *Aan Alberto Pio*
Bazel, 23 december 1528

Erasmus van Rotterdam groet Alberto, de zeer illustere prins van Carpi

Zodra uw boekje[1.] bij mij was bezorgd, zeer doorluchtige prins Alberto, was ik direct begonnen met het ontwerpen van een soort antwoord. Maar intussen werden de harten van iedereen door het rumoer van de val van Rome[2.] getroffen. Over u deden verschillende geruchten de ronde. Ook als er absolute zekerheid over uw verblijfplaats had bestaan, was er voor brieven geen begaanbare weg. Onlangs ben ik door brieven van vrienden te weten gekomen dat u gezant bij de meest christelijke koning bent, dat uw boekje bij veel mensen van hand tot hand gaat en dat het heel weinig had gescheeld of het was door drukkers uitgegeven. Ik zou daar al lang persoonlijk voor gezorgd hebben in de hoop dat het aanzien van uw naam, uw eerlijkheid in de discussie of de aangename stijl sommige mensen tot een betere mentaliteit zou verleiden, ware het niet dat u mij zo wreed en vastberaden bestookte. Want omdat het mijn ondergang is wat u beoogt, is het niet belangrijk hoe beschaafd het taalgebruik is, zoals wanneer een vorst iemand met eervolle woorden ter dood veroordeelt. Had u mij maar naar een terrein uitgedaagd waarop ik uitsluitend om scherpzinnigheid of welsprekendheid te testen een gevecht met u had kunnen aangaan. Ik had het als een zeer grote eer beschouwd met Alberto te hebben gestreden, zelfs als ik na een nederlaag weg zou gaan. Nu brengt u zo'n beschuldiging tegen mij in, dat ik als ik zwijg erken dat ik de doodstraf verdien. Als ik antwoordde, zou ik dat in de eerste plaats nauwelijks kunnen doen zonder u te ergeren. Vervolgens zou ik opnieuw Camarina bewegen,[3.] dat ik maar beter niet kon aanraken, omdat de situatie overal sterk verergerd is. Wat resteert is mijn advies het boekje niet halsoverkop te publiceren. Of als u niet wilt dat uw inspanningen verloren gaan, maak dan het deel waarin u over mij spreekt milder.

9. Anton Bletz.
1. De *Responsio paraenetica*; zie brief 2066, noot 11.
2. In mei 1527.
3. *Adagia* 64; de betekenis is ‘zichzelf ellende bezorgen’.

Als deze bode ook maar drie dagen voordat hij vertrok mij had gewaarschuwd, zou ik na herlezing van uw boekje mijn *Responsio*[4.] hebben gestuurd. Maar ik zal dat binnenkort via een ander doen, als een betrouwbaar iemand zich heeft aangediend. Wanneer u dit hebt gelezen zult u, verstandig als u bent, besluiten wat naar uw mening voor ons beiden voordelig zal zijn. Het is nauwelijks veilig iets aan brieven toe te vertrouwen. Maar als er gelegenheid voor een persoonlijk gesprek werd geboden of u in dit gebied zou verblijven, zou u, tenzij ik mij volledig in mijn mening over u vergis, van oordeel zijn dat Erasmus eerder met uw gunst gesteund dient te worden dan hem lastig te vallen door aantijgingen van anderen te laten weerklinken. Het ga u goed.

Bazel, 23 december 1528

2081 *Van Hubert van Baerland*
Straatsburg, 30 december 1528

Moge Jupiter het vijfde element[1.] en de astrologie vernietigen. Zij zijn er de oorzaak van dat ik alleen maar uitgaven doe en onder inspanningen gebukt ga. Toch maak ik geen vorderingen zoals ik verwachtte. Tegelijk weet ik niet wat ik mijn ouders moet toewensen, die mij door te laat te antwoorden en geld te sturen al de tijd dat ik in het buitenland verblijf voortdurend in onzekerheid hebben gelaten. Als zij er niet de reden van waren, zou ik hier nauwelijks zo lang hebben verbleven. Niet meer dan acht mijl[2.] hiervandaan ligt Tübingen, waar Johann Stöffler - het sieraad van de wiskunde in onze tijd - college geeft. Ik zou al lang zijn vertrokken, als brieven die vrienden mij moesten sturen niet verhinderen om waar dan ook verder heen te gaan. Mijn voeten zijn zo warm geworden dat ik niet zal rusten totdat ik iemand heb gevonden, die aan mijn verwachtingen beantwoordt of mij nu voor altijd in een nest heb gevestigd, waaruit ik daarna niet eenvoudig kan wegvliegen. Ik zou niet willen dat het zo wordt opgevat dat ik hier al mijn tijd verdoe, maar dat ik geen vorderingen maak zoals ik wens.

Eergisteren kwam dat kleine mannetje bij me, voor mij een heel bekende en ook heel dierbare vriend. Gisteren hebben we jouw brieven bij degenen voor wie ze waren bestemd afgegeven. Alleen Eppendorf heeft ons vandaag voor een diner uitgenodigd. Het mannetje is vandaag rond het middaguur

4. De *Responsio ad epistolam Pii*, die in maart 1529 in druk verscheen.
1. De bovenaardse ether.
2. In werkelijkheid 130 kilometer.

naar Hagenau vertrokken omdat hij daar geschikte reisgenoten had gevonden. Ik ben dus hier gebleven terwijl ik niet wist wat ik moest doen en aarzelde of ik alleen met Eppendorf zou gaan dineren. Enkele vrienden van mij, die u, beste Erasmus, in uw waardigheid zeer bewonderen, drongen bij er mij omdat ik aarzelde op aan dat ik zou gaan. Zij waren bang dat hij het onaangenaam zou vinden en als een minachting voor hem persoonlijk zou beschouwen, wanneer ik na het vertrek van de ander nu niet verscheen. Hij wist immers dat wij de naam van Erasmus zeer toegenegen zijn. Dus ben ik naar de man toegegaan; ik heb met hem gedineerd en ben vorstelijk ontvangen. We hebben het met elkaar over u gehad en ik heb zo over uw verdiensten gesproken, dat hij mij nooit iets van een minder vriendelijke gezindheid jegens Erasmus heeft laten blijken. Hij vertelde onder andere dat hij dagelijks een antwoord[3.] van u verwachtte. Wanneer hij dat had ontvangen zou hij naar Frankrijk of naar het hof van zijn vorst[4.] verhuizen.

Maar dit is al te veel. Een andere keer zal ik uitvoeriger schrijven, als ik u met mijn onverzorgde brieven maar niet te veel lastig val. Ik beveel mij voor altijd bij u in uw waardigheid aan, Erasmus, onze ziel, die ik als geen ander zo bijzonder ben toegedaan. Ik bid de almachtige God dat hij u met uw uitmuntende eigenschappen voor ons lang in goede gezondheid laat leven.

Ik wens u vanuit Straatsburg het allerbeste toe, 30 december 1528

Uw zeer toegenegen Hubert van Baerland

Aan de uitmuntende theoloog en leider van de republiek der letteren, Erasmus van Rotterdam, altijd de meest achtenswaardige leermeester. Te Bazel

3. Op zijn protestbrieven (zie brief 1934, noot 2). In januari stuurde Erasmus zijn reactie (brief 2086).
4. Georg van Saksen.

Lijst van brieven

1926. Aan Hermann von Neuenahr	15
1927. Aan Maximiliaan II van Bourgondië	16
1928. Van Johannes Cochlaeus	17
1929. Aan Georg, hertog van Saksen	19
1930. Van Willibald Pirckheimer	20
1931. Van Erasmus Schets	21
1932. Van Jan van der Cruyce	23
1933. Aan Bonifacius Amerbach	29
1934. Aan Johann von Botzheim	29
1935. Van Johann Hornburg	46
1936. Van Heinrich Eppendorf aan Ulrich Zwingli	49
1937. Van Beatus Rhenanus en Bonifacius Amerbach	50
1938. Aan Georg van Oostenrijk	50
1939. Aan Hieronymus Viromandus	52
1940. Aan Georg, hertog van Saksen	53
1941. Aan Heinrich Eppendorf	55
1942. Aan Georg, hertog van Saksen	56
1943. Aan Simon Pistoris	56
1944. Aan Philipp Melanchthon	58
1945. Aan Joachim Camerarius	59
1946. Van Justin Göbler	60
1947. Van Theoderich Zobel	61
1948. Aan Johann von Vlatten	62
1949. Aan Maximiliaan II van Bourgondië	64
1950. Aan [Bonifacius Amerbach]	65
1951. Van Simon Pistoris	66
1952. Van Sigismund I	68
1953. Van Piotr Tomicki	69
1954. Van Jan (II) Łaski	70

1955. Aan Richard Pace 73
1956. Aan Felix 73
1957. Aan? 75
1958. Van Justus Decius 76
1959. Aan Thomas More 77
1960. Aan Catharina van Aragon 78
1961. Aan Juan de Valdés 80
1962. Aan Lazare de Baïf 81
1963. Van Henri de Bottis 82
1964. Van Johann von Vlatten 83
1965. Van William Warham 84
1966. Aan Quirinus Talesius 86
1967. Aan Alonso Manrique de Lara 88
1968. Aan Alonso Ruiz de Virués 97
1969. Aan Alonso Férnandez de Madrid 99
1970. Aan Diego Gracián de Alderete 102
1971. Aan Juan Maldonado 102
1972. Aan Frans van der Dilft 103
1973. Aan Nicolas Wary 104
1974. Aan Johannes Cochlaeus 105
1975. Aan Johann von Vlatten 106
1976. Aan Hermann von Wied 107
1977. Aan Willibald Pirckheimer 110
1978. Aan Haio Herman 113
1979. Aan Adrianus a Rivulo 114
1980. Aan Alonso Manrique de Lara 115

1981. Van Philipp Melanchthon 116
1982. Van Philipp Melanchthon 118
1983. Aan Georg, hertog van Saksen 119
1984. Van Jan Becker van Borssele 121
1985. Aan Henri de Bottis 123
1986. Aan Petrus Decimarius 124
1987. Aan Clemens VII 125
1988. Aan Johannes Cochlaeus 127
1989. Aan Gianfrancesco Torresani 128
1990. Van Zacharias Deiotarus 128
1991. Aan Willibald Pirckheimer 129
1992. Aan Willibald Pirckheimer 132
1993. Van Erasmus Schets 146
1994. Van Gerard Morinck 149
1994a. Van Conradus Goclenius 153
1995. Van Hermann von Wied 156
1996. Van Hector Boece 157
1997. Aan Willibald Pirckheimer 159
1997a. Aan Maarten Davidts 160
1998. Aan Hendrik VIII 161
1999. Aan Erasmus Schets 163
2000. Van Johannes Fabri 164
2001. Van Erasmus Schets 166
2002. Aan Ferry de Carondelet 167
2003. Van Alonso de Fonseca 170
2004. Van Juan de Vergara 173
2005. Aan Ferdinand van Oostenrijk 175
2006. Aan Johannes Fabri 176
2007. Aan Bernhard von Cles 177
2008. Aan Caspar Ursinus Velius 177
2009. Aan Jan van Lotharingen-Guise 179
2010. Van Christoph von Carlowitz 181
2011. Van Johann Henckel 181

2012. Van Hieronymus Artolf 184
2013. Aan Mercurino Gattinara 185
2014. Van Erasmus Schets 186
2015. Aan Erasmus Schets 188
2016. Van Lieven van den Zande 189
2017. Aan John Longland 196
2018. Aan Alfonso de Valdés 197
2019. Van Polidoro Vergilio 201
2020. Van Girolamo Aiazza 201
2021. Van Germain de Brie 203
2022. Aan de lezer 208
2023. Aan Charles Blount 210
2024. Van Erasmus Schets 211
2025. Van Adrianus Cornelii Barlandus 213
2026. Van Conradus Goclenius 215
2027. Van Gervasius Wain 215
2028. Aan Willibald Pirckheimer 217
2029. Aan Christoph von Stadion 217
2030. Aan Andrzej Krzycki 221
2031. Aan Justus Decius 223
2032. Aan Krzysztof Szydłowiecki 225
2033. Aan Jan (II) Łaski 226
2034. Aan Sigismund I 229
2035. Aan Piotr Tomicki 232
2036. Aan Bonifacius Amerbach 233
2037. Aan John Longland 234
2038. Aan Hermann von Neuenahr 245
2039. Aan Erasmus Schets 247
2040. Aan Juan Luis Vives 247
2041. Aan Girolamo Aiazza 250
2042. Aan Pierre Toussain 250
2043. Aan Nicolas Le Clerc 252
2044. Aan Pierre Danès 253
2045. Aan Maarten Lips 254
2046. Aan Germain de Brie 266

2047. Aan Guillaume Budé 280
2048. Aan Louis de Berquin 281
2049. Aan Joachim Martens 284
2050. Aan Petrus Decimarius 286

2051. Aan Andrea Alciati 287
2052. Aan Germain de Brie 288
2053. Aan Nicolaus Vesuvius 289
2054. Aan Érard de la Marck 290
2055. Aan Jean de Carondelet 293
2056. Aan Haio Herman 294
2057. Aan Erasmus Schets 296
2058. Aan Johann von Riedt 297
2059. Aan Jacopo Sadoleto 297
2060. Aan Omaar van Edingen 300
2061. Van Juan Luis Vives 300
2062. Aan Lieven van den Zande 303
2063. Van Conradus Goclenius 305
2064. Van Christoph von Stadion 307
2065. Van Philipppus Montanus 309
2066. Van Louis de Berquin 313
2067. Van Benedikt Burgauer 316
2068. Van Tielmannus Gravius 317
2069. Van Daniel Stiebar 318
2070. Aan Christoph von Stadion 319
2071. Van Adolf Eichholz 320
2072. Aan Erasmus Schets 322
2073. Aan Haio Cammingha 322
2074. Van Jacopo Sadoleto 325
2075. Aan Nicolaus Vesuvius 328
2076. Van Maarten Lips 329
2077. Aan Louis de Berquin 330
2078. Aan Andrzej Zebrzydowski 333
2079. Aan Daniel Stiebar 334
2080. Aan Alberto Pio 337
2081. Van Hubert van Baerland 338

Lijst van correspondenten

De cijfers geven de briefnummers weer.

? 1957
Aiazza, Girolamo 2020, 2041
Alciati, Andrea 2051
Alderete, Diego Gracián de 1970
Amerbach, Bonifacius 1933, 1937, [1950], 2036
Artolf, Hieronymus 2012
Baerland, Hubert van 2081
Baïf, Lazare de 1962
Barlandus, Adrianus Cornelii 2025
Berquin, Louis de 2048, 2066, 2077
Blount, Charles 2023
Boece, Hector 1996
Borssele, Jan Becker van 1984
Bottis, Henri de 1963, 1985
Botzheim, Johann von 1934
Brie, Germain de 2021, 2046, 2052
Budé, Guillaume 2047
Burgauer, Benedikt 2067
Camerarius, Joachim 1945
Cammingha, Haio 2073
Carlowitz, Christoph von 2010
Carondelet, Ferry de 2002
Carondelet, Jean de 2055
Catharina van Aragon 1960
Clemens VII 1987
Cles, Bernhard von 2007
Cochlaeus, Johannes 1928, 1974, 1988
Cruyce, Jan van der 1932
Danès, Pierre 2044
Davidts, Maarten 1997a
Decimarius, Petrus 1986, 2050
Decius, Justus 1958, 2031
Deiotarus, Zacharias 1990
Dilft, Frans van der 1972
Edingen, Omaar van 2060
Eichholz, Adolf 2071
Eppendorf, Heinrich 1936, 1941
Fabri, Johannes 2000, 2006
Felix 1956
Ferdinand van Oostenrijk 2005
Fonseca, Alonso de 2003
Gattinara, Mercurino 2013
Georg van Oostenrijk 1938

Georg, hertog van Saksen 1929, 1940, 1942, 1983
Göbler, Justin 1946
Goclenius, Conradus 1994a, 2026, 2063
Gravius, Tielmannus 2068
Henckel, Johann 2011
Hendrik VIII 1998
Herman, Haio 1978, 2056
Hornburg, Johann 1935
Krzycki, Andrzej 2030
Lara, Alonso Manrique de 1967, 1980
Łaski, Jan (II) 1954, 2033
Le Clerc, Nicolas 2043
Lezer 2022
Lips, Maarten 2045, 2076
Longland, John 2017, 2037

Jan van Lotharingen-Guise 2009
Madrid, Alonso Férnandez de 1969
Maldonado, Juan 1971
Marck, Érard de la 2054
Martens, Joachim 2049
Maximiliaan II van Bourgondië 1927, 1949
Melanchthon, Philipp 1944, 1981, 1982
Montanus, Philipppus 2065
More, Thomas 1959
Morinck, Gerard 1994
Neuenahr, Hermann von 1926, 2038
Pace, Richard 1955
Pio, Alberto 2080
Pirckheimer, Willibald 1930, 1977, 1991, 1992, 1997, 2028
Pistoris, Simon 1943, 1951
Rhenanus, Beatus 1937
Riedt, Johann von 2058
Rivulo, Adrianus a 1979
Sadoleto, Jacopo 2059, 2074
Schets, Erasmus 1931, 1993, 1999, 2001, 2014, 2015, 2024, 2039, 2057, 2072
Sigismund I 1952, 2034
Stadion, Christoph von 2029, 2064, 2070
Stiebar, Daniel 2069, 2079
Szydłowiecki, Krzysztof 2032
Talesius, Quirinus 1966
Tomicki, Piotr 1953, 2035
Torresani, Gianfrancesco 1989
Toussain, Pierre 2042
Valdés, Alfonso de 2018
Valdés, Juan de 1961
Velius, Caspar Ursinus 2008
Vergara, Juan de 2004
Vergilio, Polidoro 2019
Vesuvius, Nicolaus 2053, 2075
Viromandus, Hieronymus 1939
Virués, Alonso Ruiz de 1968
Vives, Juan Luis 2040, 2061
Vlatten, Johann von 1948, 1964, 1975
Wain, Gervasius 2027
Warham, William 1965
Wary, Nicolas 1973
Wied, Hermann von 1976, 1995
Zande, Lieven van den 2016, 2062
Zebrzydowski, Andrzej 2078
Zobel, Theoderich 1947
Zwingli, Ulrich 1936

Register van persoonsnamen

Het register heeft betrekking op personen (met inbegrip van personages uit de mythologie en literatuur) die in de brieven zelf worden genoemd of aangeduid. De personen zijn zoveel mogelijk gerangschikt op hun achternaam, met uitzondering van regerende vorsten en pausen. Voor personen uit de oudheid of de middeleeuwen geldt vaak een afwijkend gebruik. *Cursief* gezette cijfers verwijzen naar nummers van brieven.

A

Achates, Trojaanse strijder, wapendrager van Aeneas, 34
Achilles, Griekse held uit de Trojaanse oorlog, 205
Agatha (225-251), martelares uit Sicilië, 61
Agesilaus, naam van een van de koningen van Sparta, 208
Agricola, Rudolf (1444-1485), uit Baflo, vroege Nederlandse humanist, 27, 114, 294, 324
Aiazza, Girolamo (ca. 1472-1538), kanselier van de hertog van Savoye, *2020*, *2041*
Albrecht van Brandenburg (1490-1545), kardinaal-aartsbisschop van Mainz, 18
Alciati, Andrea (1492-1542), Italiaans humanist en jurist, hoogleraar rechten in Avignon, 286, *2051*
Aldridge, Robert (ca. 1495-1556), leerling van Erasmus in Cambridge, toezichthouder aldaar, 245, 247, 295, 301
Aleandro, Girolamo (1480-1542), hellenist en hebraïst, 125, 219, 251, 332
Alecto, een van de wraakgodinnen uit de Griekse mythologie, 302
Alexander de Grote (356-323 v.Chr.), koning van Macedonië, 25
Algoet, Lieven (†1547), kopiist en koerier voor Erasmus, 24
Ambrosius (339-397), Latijns kerkvader, bisschop van Milaan, 71, 199, 228, 330
Amerbach, Bonifacius (1495-1562), Zwitsers humanist en jurist te Bazel, *1933*, 35, *1937*, [*1950*], 72, 130, *2036*, 287, 306, 334
Amerbach, Ursula (1528-1532), dochter van Bonifacius, 288
Amianus Marcellinus (ca. 330-na 392), Romeins geschiedschrijver, 263
Amoenus, Gervasius (bekend 1505-1529), in 1506 assistent van Erasmus in Parijs, 305

Andrelini, Fausto (ca. 1462-1518), Italiaans humanist, dichter, 238
Antonin, Jan (ca 1499-ca. 1549), arts in Krakau, 70, 76, 181, 182, 224, 228, 229, 232
Aristippus van Cyrene (ca. 435-356 v.Chr.), Grieks filosoof, 25
Aristo, Titus, Romeins rechtsgeleerde ten tijde van keizer Trajanus, 203
Aristoteles (384-322 v.Chr.), Grieks wijsgeer, 26, 27, 239
Artolf, Hieronymus (†1541), schoolmeester in Bazel, *2012*
Ate, Griekse godin en personificatie van de verblinding, 302
Ateca, Jorge de (†1545), biechtvader van Catharina van Aragon, 255
Atlas, figuur uit de Griekse mythologie, torst het hemelgewelf, 220, 221, 260
Atticus, Titus Pomponius (109-32 v.Chr.), Romeins ridder, vriend van Cicero, 301
Augustinus, Aurelius (354-430), Latijns kerkvader, bisschop van Hippo, 19, 28, 72, 82, 119, 120, 132, 149, 150, 151, 168, 171, 174, 199, 214, 218, 228, 234, 240, 245, 248, 250, 265, 265, 279, 284, 290, 302, 303, 309, 317, 320, 328
Aytta, Viglius van (Viglius Zuichemius, 1507-1577), uit Friesland, student in Dole, 324

B

Bade, Josse (Joost van Assche, ca. 1461-1535), drukker en uitgever in Parijs, 274, 275, 276, 277, 281, 313, 315, 333
Baechem, Nicolaas (†1526), uit Egmond, karmeliet en theoloog te Leuven, 257, 291
Baer, Ludwig (1479-1554), hoogleraar theologie in Bazel, 29, 37, 43, 130, 131, 141, 179, 252, 311, 334
Baerland, Hubert van (Hubertus Barlandus, †1544), arts, verbleef in 1528 bij Erasmus, 334, *2081*
Baïf, Lazare de (†1547), Frans humanist, *1962*, 249, 272, 278
Balatro, bijnaam voor Servilius in Horatius' *Satiren*, 257
Balbi, Giovanni (†1298), dominicaans theoloog, schrijver van *Catholicon*, 309
Barbaro, Ermolao (1453/54-1493), humanist en diplomaat uit Venetië, 270, 277
Barbier, Pierre (†1551/1552), kapitteldeken in Doornik, 148, 189
Barlandus, Adrianus Cornelii (Adriaan van Baerland, 1486-1538), hoogleraar welsprekendheid te Leuven, *2025*
Basilius (ca. 330-379), Grieks kerkvader, bisschop van Caesarea, 159, 217
Becker, Jan († na 1536), uit Borssele, deken van Zanddijk en tutor van Maximiliaan II van Bourgondië in Leuven, 16, *1984*
Béda, Noël (ca. 1470-1537), Parijse theoloog, 30, 58, 72, 75, 81, 83, 101, 111, 120, 123, 176, 227, 236, 239, 240, 252, 265, 282, 283, 285, 289, 291, 293, 305, 314, 315, 331, 332

Bedyll, Thomas (ca. 1486-1537), secretaris van William Warham, 148
Bellona, Romeinse oorlogsgodin, 299
Bembo, Pietro (1470-1547), humanist uit Venetië, 298, 326
Bentinus, Michael (ca. 1495-1527), uit Vlaanderen, vanaf 1525 corrector in Bazel, 82
Bérault, Nicolas (ca. 1470-ca. 1545), Frans jurist en humanist, 328
Berquin, Louis de (†1529), vertaler van werken van Erasmus, wegens ketterij ter dood veroordeeld, 101, 203, 207, 215 e.v., 251, 252, 276, 277, *2048*, 311, 312, *2066*, *2077*
Berselius, Paschasius (ca. 1480-1535), benedictijn uit Luik, 329
Berthélemy, Jacques (Barthelemy, bekend 1497-1543), theoloog in Parijs, 217
Bertolph, Hilarius (†1533), bediende van Erasmus, 285
Birckmann, Franz (†1530), boekhandelaar te Keulen, agent voor andere drukkers, 22, 73, 104, 129, 147, 156, 248
Bletz, Anton (bekend 1528-1533), Zwitserse beroepskoerier, 283, 290, 310, 318, 329, 333, 334, 337
Blount, Charles (1516-1544), zoon van William Blount, aan wie Erasmus de drie laatste edities van zijn *Adagia* opdroeg, *2023*, 211
Boece, Hector (ca. 1465-1536), medestudent van Erasmus aan het Collège de Montaigu, *1996*
Boerio, Giovanni Battista († na 1538), lijfarts van Hendrik VII en Hendrik VIII, 128
Bogbinder, Hans (†ca. 1564), Deens reiziger voor diplomatieke en zakelijke doelen, 158
Bombace, Paolo (1476-1527), humanist en lid van de pauselijke Curie, 24
Bona Sforza (1494-1557), echtgenote van Sigismund I van Polen, 71
Borman, Michiels, kanunnik in Luik, 291
Borssele, Anna van (ca. 1471-1518), vrouwe van Veere, gehuwd met Filips van Bourgondië en daarna met Lodewijk van Montfoort, 64
Bottis, Henri de (†1544), officiaal van Bourg-en-Bresse, *1963*, *1985*
Botzheim, Johann von (†1535), humanist, kanunnik in Konstanz, *1934*
Boudet, Michel (1469-1529), bisschop van Langres, 289, 311, 328
Bourgondië, Adolf van (1489/90-1540), heer van Veere en Beveren, admiraal der Nederlanden, 16, 121, 122
Bracciolini, Poggio (1380-1459), Italiaans humanist, 238
Brassicanus, Johannes Alexander (†1539), hoogleraar retorica in Wenen, 179
Briart, Jan (1460-1520), uit Ath, theoloog in Leuven, 93, 257
Brie, Germain de (ca. 1490-1538), geestelijke, Frans hoveling, *2021*, *2046*, 281, 282, 286, 287, *2052*, 304, 312, 319, 331, 332
Broeckhoven, Nicolaas van (ca. 1478-1553), uit 's-Hertogenbosch, hoofd van de Latijnse school in Antwerpen, 306

Brunfels, Otto (1488-1534), hervormd schoolhoofd in Straatsburg, 32, 41, 131, 143
Bucenta, bijnaam voor Vincentius Theoderici, 258
Budé, Guillaume (1468-1540), Frans humanist, 9, 12 ev. v, 270 e.v., *2047*, 287, 288, 301, 311, 313, 330, 333
Bulephorus, personage in de *Ciceronianus*, geeft de opvattingen van Erasmus weer, 204, 268
Bureau, Nicolas (†1551), suffragaan bisschop van Doornik, 92, 259, 260
Burgauer, Benedikt (1494-1576), pastoor in Schaffhausen, *2067*
Burgauer, Dominik, broer van Benedikt, 316
Busleyden, Jérôme de (ca. 1470-1517), oprichter van het Collegium Trilingue in Leuven, 53

C

Cameranus, Antonius, vriend van Petrus Decimarius, 287
Camerarius, Joachim (1500-1574), rector van de Latijnse School in Neurenberg, *1945*
Cammingha, Haio (†1558), student in Dole, later betalende gast van Erasmus, *2073*
Campen, Jan van (Campensis, 1491-1538), hebraïst te Leuven, 104, 105, 307
Canter, Jacob (ca. 1471-na 1529), uit Groningen, humanistisch geleerde, 324
Capito, Wolfgang Faber (Köpfel, ca. 1478-1541), kerkhervormer in Straatsburg, 32, 131
Carinus, Ludovicus (ca. 1496-1569), privédocent uit Koblenz, 60, 181, 283, 305, 306
Carlowitz, Christoph von (1507-1578), edelman uit Saksen, verbleef in 1527 enige tijd bij Erasmus, 68, 75, 120, *2010*, 297
Carondelet, Ferry de (ca. 1473-1528), broer van Jean de Carondelet II, aartsdiaken van Besançon, 9, 24, *2002*, 181, 184, 296
Carondelet, Jean II de (1469-1545), raadsman van Karel V, titulair aartsbisschop van Palermo, 185, *2055*
Carvel, Guillaume (bekend 1523-1532), student in Montpellier, 124, 286
Castro, Alvaro de, Spaans koopman in Londen, 22
Castro, Luis de, broer van Alvaro, 21, 22, 86, 147, 166, 187, 188, 322
Catharina van Aragon (1485-1536), koningin van Engeland van 1509 tot 1534, 25, *1960*, 112, 183, 249, 255
Ceratinus, Jacobus (†1530), humanist uit Hoorn, 67, 297
Charybdis, zeemonster uit de Griekse mythologie, 48
Chrysostomus, Johannes (349/50-407), Grieks kerkvader, aartsbisschop van Constantinopel, 66, 81, 180, 192, 193, 201, 238, 304

Cicero, Marcus Tullius (106-43 v.Chr.), Romeins staatsman, schrijver en redenaar, 12, 28, 63, 102, 124, 154, 204, 214, 245, 253, 267 e.v., 301, 313
Clava, Antonius (†1529), schepen te Gent, 87
Clemens VII (Giuliano de' Medici, 1478-1534), paus vanaf 1523, 11, 49, 125, *1987*, 246, 282, 297, 299
Cles, Bernhard von (1485-1539), bisschop van Trente, 46, 52, *2007*, 222
Cochlaeus, Johannes (†1552), Duits geestelijke, bestrijder van Luther, 9, *1928*, *1974*, *1988*
Coppin, Nicolaas (van Bergen, †1535), vooraanstaand theoloog, inquisiteur, 111
Cornelis van Duiveland (bekend 1523-1525), dominicaan, student te Leuven, 259
Coronel, Luis (†1531), secretaris van Alonso Manrique, aartsbisschop van Sevilla, 115
Corte, Pieter de (Curtius, 1491-1567), hoogleraar retorica en regent van het College De Lelie te Leuven, 26, 27, 28
Cousturier, Pierre (Sutor, ca. 1475-1537), kartuizer en theoloog in Parijs, 30, 58, 190, 191, 285, 291, 304, 331
Craeys, Sebastiaan (†1523), prior van het karmelietenklooster in Antwerpen, 93, 256
Cranevelt, Frans van (1485-1564), lid van de Grote Raad te Mechelen, 92, 260
Crotus Rubianus, Johannes (1480-ca. 1545), een van de gefingeerde auteurs van de *Epistolae obscurorum virorum*, 260
Cruyce, Jan van der († voor 22 augustus 1533), hoogleraar Grieks in Leuven, *1932*
Cyrillus van Alexandrië (375-/380-444), Grieks kerkvader, 288

D

Dąbrowski, Marcin (Słap, † voor 19 november 1550), metgezel van Andrzej Zebrzydowski, 334
Danès, Pierre Pierre (ca. 1497-1577), Frans humanist, *2044*, 311
Davidts, Maarten (†1535), kanunnik van de Sint-Goedele te Brussel, *1997a*
Decimarius, Petrus (bekend 1526-1528), medisch student in Montpellier, *1986*, *2050*
Decius, Justus Ludovicus (ca. 1485-1545), secretaris van Sigismund I, 71, *1958*, *2031*
Deiotarus, Zacharias (†1533), dienaar van aartsbisschop William Warham, *1990*
Diego van Burgos, niet nader bekend 2050
Dilft, Frans van der (†1550), secretaris en koerier van Erasmus, 56, 57, 59, *1972*, 110, 113 e.v., 130, 154, 185, 187, 189, 212, 215, 307

Diogenes van Sinope (404-323 v.Chr.), Grieks filosoof, 25, 323
Dionysius (Pseudo-) (5e eeuw), christelijke theoloog en neoplatoons filosoof, deed zich voor als Dionysius de Areopagiet, 61
Dominicus (Domingo de Guzmán, †1221), stichter van de orde van de dominicanen, 92
Domnio, Romeins correspondent van Hieronymus, 194
Donatus, Aelius (4e eeuw), laat-Romeins grammaticus, 289
Dubois, François (ca. 1483-1536), Frans humanist, 313
Duchesne, Guillaume (†1525), scholastiek theoloog in Parijs, 215, 252, 290
Duprat, Antoine (1463-1535), aartsbisschop van Sens, 246, 251, 290
Dürer, Albrecht (1471-1528), Duits kunstschilder, 9, 112, 113, 123, 129, 130

E

Edingen, Omaar van (†1540), griffier van de Raad van Vlaanderen, *2060*
Egranus, Johannes Sylvius (†1535), priester uit Bohemen, later hervormd predikant in Silezië, 34
Eichholz, Adolf (†1536), docent canoniek recht te Keulen, *2071*
Emser, Hieronymus (1479-1527), geestelijke, hoveling van Georg van Saksen, 17, 19, 34, 35, 41, 46, 54, 66, 67, 105
Episcopius, Nicolaus (1501-1564), medewerker van Froben te Bazel, 184
Eppendorf, Heinrich (1496-na 1551?), kwam in 1522 naar Bazel, kreeg conflict met Erasmus, 9 e.v., 19, 29, 30 e.v., *1936*, 50, 53, 54, *1941*, 57, 65 e.v., 67, 75, 110, 130, 131, 132 e.v., 159, 179, 283, 338 e.v.
Ergesheimer, Melchior (na 1460-na 1535), katholieke burgemeester van Sélestat, 135
Eschenfelder, Christoph (bekend 1518-1546), douane-officier in Boppard, 321
Eucherius (ca. 380-449), bisschop van Lyon, 169
Eustochium (ca. 368-420), Romeinse maagd en heilige, volgelinge van Hieronymus, 261
Eyb, Albrecht von (1420-1475), kanunnik in Würzburg, samensteller van *Margarita poetica*, 259

F

Fabri, Johannes (Johann Heigerlin, 1478-1541), raadgever van Ferdinand I, 15, *2000*, *2006*, 179
Fabricius, Ulricus (Ulrich Windemacher, 1489-1526), jurist in dienst van de keurvorst van Trier, 60, 61
Faustus van Riez († ca. 490), bisschop van Riez en theoloog, 9, 15, 167, 169

Ferdinand van Oostenrijk (1503-1564), broer van Karel V, koning van Hongarije en Bohemen, 11, 15, 47, 48, 51, 112, 119, 120, 164, *2005*, 176, 177, 178, 217, 220, 222, 225, 291, 294
Fernández de Madrid, Alonso (ca. 1475-1559), kanunnik in Palencia en aartsdiaken in Alcor, *1969*
Ferrand, Jacques (bekend 1516-1530), docent geneeskunde in Montpellier, 287
Filelfo, Franceso (1398-1481), Italiaans humanist, 270
Filips de Schone (1478-1506), hertog van Bourgondië, vader van Karel V, 160, 267
Fisher, John (1469-1535), bisschop van Rochester, 18, 28
Flaming, Johann (1469-1532), priester in Boppard, 321
Fonseca, Alonso de (ca. 1475-1534), aartsbisschop van Toledo, 123, *2003*, 173, 220
Fortunatianus, Chirius (ca. 450), Romeins retor, auteur van *Ars rhetorica*, 60
Franciscus van Assisi (1181/1182-1202), Italiaans heilige, 92, 261, 262
Frans I (1494-1547), koning van Frankrijk, 11, 12, 23, 101, 111, 122, 146, 213, 220
Frauenberger, Peter (bekend 1520-1528), geestelijke in Bazel, 292
Froben, Hieronymus (1501-1563), drukker en uitgever te Bazel, zoon van Johann, 10, 40, 60, 61, 89, 104, 154, 196, 208, 209, 227, 248, 249, 302, 303, 304
Froben, Johann (ca. 1460-1527), drukker en uitgever te Bazel, 9, 21, 35, 72, 82, 89, 165, 209, 224, 228, 229, 231, 248, 279, 290, 331
Froben, Justina (1512-1564), oudste dochter van Johann, 229
Fugger, naam van een bankiersfamilie in Augsburg, 316
Furster, Ludwig (†1528/1529), kanselier van de keurvorst van Trier, 60
Furster, Valentin (†1555), zoon van Ludwig, 60

G

Gachi, Jean (bekend 1524-1527), franciscaan te Cluses (Savoye), 227, 261
Galenus, Claudius (131-199), Grieks-Romeins arts, invloedrijk auteur, 208, 227, 284
Gelenius, Sigismundus (ca. 1498-1554), geleerde, medewerker van Froben, 228
Georg van Oostenrijk (1504-1557), bisschop van Brixen, *1938*
Georg van Saksen (1471-1539), hertog van Saksen, 10, 11, 17, *1929*, 30, 45, 49, *1940*, *1942*, 65, 67, 68, 105, *1983*, 130, 134, 142, 339
Georg, bode van Erasmus, 227
Georg, niet nader bekend persoon, 60
Gerson, Jean Charlier de (1363-1429), theoloog aan de universiteit van Parijs, 265

Geta, naam van een slaaf bij Terentius, 223
Glareanus, Henricus (Heinrich Loriti, 1488-1563), Zwitsers humanist, 72, 76, 113, 128, 141, 287, 306, 333, 334
Goclenius, Conradus (†1539), hoogleraar Latijn aan het Collegium Trilingue te Leuven, 105, 152, 153, 154, 155, 156, 215, 215, 305, 306, 307, 329, 330
Gouttes, Etienne des (Stephanus Florimundus, bekend 1519-1528), student geneeskunde in Montpellier, 124
Gracián de Alderete, Diego (bekend ca. 1517-1563), hoffunctionaris van Karel V, 89, *1970*
Gravius, Tielmannus (bekend 1496-1544), functionaris in dienst van de aartsbisschop van Keulen, *2068*, 320
Gregorius de Grote (ca. 540-604), Latijns kerkvader en paus, 202
Gregorius van Nazianze (ca. 326-390), Grieks kerkvader, 159
Gryphius, Sebastianus (1493-1556), drukker in Lyon, 209
Gyrfalk, Thomas (†1560), augustijns prediker in Bazel, 292

H

Haneton, Philippe (†1522 of 1528), secretaris van de Grote Raad van Mechelen, 160
Harpocrates, Griekse god van de stilte, 207
Harst, Karl (1492-1563), dienaar en koerier van Erasmus, 32
Hedio, Caspar (Heyd, 1494-1552), prediker in Straatsburg, 32
Heemstede, Jan van (bekend 1520-1533), kartuizer monnik te Leuven, 149
Heidecker, Vinzenz (Opsopoeus, †1539), uitgever en vertaler van Griekse teksten, 159
Henckel, Johann (†1539), in 1528 opnieuw hofkapelaan van Maria van Hongarije, *2011*
Hendrik VIII (1491-1547), koning van Engeland, 11, 15, 25, 77, 112, 146, 155, *1998*, 249
Hercules, held uit de Griekse mythologie, 27, 30, 195, 278
Heresbach, Konrad (1496-1576), Duits humanist, 38, 39
Herman, Haio (Herman van Friesland, 1498/1500-1539/40), raadsheer aan het Hof van Friesland, 81, *1978*, 178, 179, 292, *2056*, 324
Herostratus, stak in 356 v.Chr. de Artemistempel van Ephese in brand, 90
Herwagen, Johann (1497-ca. 1558), drukker in Bazel, 228
Hesychius van Jeruzalem (eerste helft 5e eeuw), priester en exegeet, 178
Hieronymus (347/348-419/420), Latijns kerkvader, 12, 83, 93, 94, 119, 135, 136, 150, 151, 169, 193, 194, 195, 202, 250, 255, 261, 264
Hilarius van Poitiers (†367/368), kerkvader, bisschop van Poitiers, 169, 265

Hipponax (541-487 v.Chr.), Grieks lyrisch dichter, 266
Hohenlandenberg, Hugo von (1457-1532), bisschop van Konstanz, 34
Homerus (8e eeuw v.Chr.), dichter van *Ilias* en *Odyssee*, 62
Hondt, Jan de (1486?-1571), kanunnik te Kortrijk, 148, 163, 187, 188, 189, 212
Honorat, Antoine (bekend 1503-1544), heer van Oraison, 286
Hoogstraten, Jacob van (†1527), dominicaans theoloog, inquisiteur, 261
Horatius Flaccus, Quintus (63-8 v.Chr.), Romeins dichter, 62, 83
Hornburg, Johann (†1555), secretaris van Bernhard von Cles, *1935*
Hossey, Toussaint (†1565), secretaris van Jan van Lotharingen, 216
Hugutio van Pisa (Hugoccio, †1210), auteur van *Liber derivationum*, 309
Hummelberg, Michael (1487-1527), Duits geleerde en geestelijke, 32
Hutten, Ulrich von (1488-1523), Duits ridder en humanist, aanhanger van de Reformatie 30, 31, 32, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 49, 131, 133, 134, 141, 143, 260, 335

I

Irenaeus van Lyon (†202), kerkvader, bisschop van Lyon, 177

J

Jacobus V (1512-1542), koning van Schotland, 135
Johan van Saksen (1468-1532), keurvorst van Saksen, 58, 112, 118
Johan Zápolyai (János, 1487-1540), rivaal van Ferdinand I om het koningschap van Hongarije, 11, 48, 112, 222, 223, 225, 226
Johannes Chrysostomus (ca. 345-407), Grieks kerkvader, aartsbisschop van Constantinopel, 66, 81, 180, 192, 193, 201, 238, 304
Juarez, niet nader bekende arts uit Madrid, 219
Julianus (ca. 386-ca. 455), bisschop van Eclanum, 168
Juno, Romeinse godin, vrouw van Jupiter, 25, 249
Jupiter, Romeinse oppergod, 25, 249, 303, 338
Justinianus I (483-565), keizer van Byzantium, 130
Juvenalis, Decimus Junius (ca. 67-na 130), Romeins dichter, 259

K

Kan, Nicolaas (†1555), dienaar van Erasmus, 163, 188, 213, 214, 249
Karel III (1486-1553), hertog van Savoye, 227, 261

Karel V (1500-1558), heer der Nederlanden, koning van Spanje en keizer van Duitsland, 10, 11, 23, 25, 48, 51, 87, 122, 146, 155, 160, 213, 293

Karel van Egmond (van Gelre, 1467-1538), hertog van Gelre, 162
Kleberger, Johann (†1546), bankier uit Neurenberg, 113
Krzycki, Andrzej (1482-1537), bisschop van Płock, 71, *2030*

L

Lachner, Gertrud (†1560), echtgenote van Johann Froben, 228
Langen, Rudolf von (ca. 1438-1519), Westfaals humanist, 324
Lascaris, Janus (1445-1534), hellenist uit Constantinopel, gevestigd in Italië, 216, 246, 248, 271, 282
Łaski, Hieronim Jarosław (1496-1541), Pools diplomaat, broer van Jan Łaski (II), 226
Łaski, Jan (I) (1455-1531), aartsbisschop van Gniezno, oom van de volgende, 71, 226
Łaski, Jan (II) (1499-1560), proost in Gniezno, neef van de voorgaande, *1954*, 76, *2033*
Laurinus, Marcus (1488-1540), deken van de Sint-Donaaskerk in Brugge, 87, 259
Le Clerc, Nicolas (†1558), Parijse theoloog, 12, 215, *2043*, 283, 290, 311
Lee, Edward (1482?-1544), Engels theoloog, diplomaat in Spanje, 111, 155, 227, 257, 259, 265, 285, 293
Lefèvre d'Étaples, Jacques (ca. 1460-1536), Frans humanist en theoloog, 81, 152, 332
Leo X (Giovanni de' Medici, 1475-1521), paus vanaf 1513, 326
Leonardo Aretino (Bruni, ca. 1370-1444), Italiaans humanist, 270
Lips, Maarten (†1559), kanunnik te Leuven, 12, 215, *2045*, *2076*
Livius, Titus (59 v.Chr.-17 na Chr.), Romeins geschiedschrijver, 61, 105, 154, 199
Lodewijk II (1506-1526), koning van Hongarije, 183
Lodewijk V van de Palts (1478-1544), keurvorst van de Rijnpalts, 18
Lodewijk van Vlaanderen (1488-1556), heer van Praet, 87
Longland, John (1473-1547), bisschop van Lincoln, 10, 22, *2017*, *2037*, 322
Longueil, Christophe de (ca. 1488-1522), Frans jurist en humanist, 268, 287, 298, 301
Lonicerus, Johannes (†1569), hoogleraar Grieks in Marburg, 32, 41
Lorenz, *zie* Schlenried
Lotharingen-Guise, Jan van (1498-1550), kardinaal van Lotharingen, 81, *2009*, 216, 307
Louise van Savoye (1476-1531), moeder van Frans I, 246
Lucidus (5e eeuw), om zijn opvattingen op het concilie van Arles in 473 veroordeeld, 168

Lupset, Thomas (ca. 1498-1530), Engels humanist, 205, 289
Lüthard, Johann (†1542), franciscaans prediker in Bazel, 292
Luther, Maarten (1483-1546), kerkhervormer, *passim*

M

Maecenas, Caius Cilnius (ca. 70-8 v.Chr.), raadsman van Augustus, beschermer van dichters, 257
Maldonado, Juan (ca. 1485-ca. 1554), Spaans humanist, *1971*
Mani (Manes, ca. 210-276), oprichter van het maniërisme 168
Manrique de Lara, Alonso (ca. 1460-1538), aartsbisschop van Sevilla en grootinquisiteur, 12, *1967*, *1980*, 220
Mantuanus, Baptista (1447-1516), Italiaanse karmeliet, humanist en dichter, 118
Manuel, Juan (†1543), belangrijke hoveling bij Karel V, 102
Manutius, Aldus (Aldo Manuzio, 1452?-1515), drukker in Venetië, 60
Marck, Érard de la (1472-1538), prins-bisschop van Luik, 122, *2054*
Marcus Minucius Rufus (ca. 345-410), kerkvader, tegenstander van Hieronymus, 154
Margaretha van Oostenrijk (1480-1530), landvoogdes van de Nederlanden, 82, 220
Margaretha van Valois (Navarra, 1492-1549), zuster van Frans I, gehuwd met Hendrik II van Navarra, 251
Maria van Hongarije (1505-1558), zuster van Karel V, van 1521-1526 koningin van Hongarije, 182, 183
Marius Victorinus, Gaius (4e eeuw), Romeins grammaticus, retor en filosoof, 60
Marius, Augustinus (1485-1543), suffragaan bisschop van Freising, prediker in Bazel, 218, 221, 320
Mars, Romeinse oorlogsgod, 23, 49
Martens, Joachim (bekend 1527-1540), uit Gent, studeerde geneeskunde in Montpellier, *2049*, 332
Mary Tudor (1516-1558), koningin van Engeland vanaf 1555, 211
Maximiliaan II van Bourgondië (1514-1558), zoon van Adolf van Bourgondie, *1927*, 53, *1949*, 106
Maximiliaan van Egmond (†1548), heer van IJsselstein, 121, 122
Maximinus (ca. 428), ariaans bisschop, tegenstaander van Augustinus, 265
May, Claudius (†1527-1528), een van de leiders van de Reformatie in Bern, 127
Meit, Conrat (†1551), Duits beeldhouwer, o.a. werkzaam in Brou, 82
Melanchthon, Philipp (1497-1560), Duits hellenist en reformator, 32, 33, *1944*, 112, 113, *1981*, *1982*, 132

Merbecanus *zie* Stercke, Jan
Mercurius, Romeinse god van o.a. de welsprekendheid, 30, 227, 336
Merlin, Jacques (bekend 1490-1541), Frans theoloog, 314
Metsys, Quinten (ca. 1466-1530), schilder te Antwerpen, 83, 123, 198
Meyer, Claudius *zie* May
Michael, aartsengel, feestdag op 29 september, 247
Minerva, Romeinse godin van de wijsheid, 312, 325
Minucius Rufus, Marcus (†216 v.Chr.), Romeins veldheer, 154
Molinier, Jean (Johannes de Molendino, bekend 1501-1534), hoogleraar vrije kunsten te Parijs, kanunnik te Kortrijk, 189, 190
Momus, god van spot en kritiek, 151, 198, 314
Montanus († ca. 195), ketter die een snelle wederkomst van Christus voorzag, 262
Montanus, Philippus (†1576), gast van Erasmus in 1528, 57, 262, *2065*, 318, 335
More, Thomas (1478-1535), Engels humanist en staatsman, *1959*, 211, 247, 249, 288, 294, 301
Morinck, Gerard (†1556), uit Zaltbommel, lector theologie in Leuven, *1994*, 153
Mosellanus, Petrus (Peter Schade, †1524), hellenist en theoloog in Leipzig, 41, 43
Mountjoy, William Blount (1479-1534), beschermheer van Erasmus, 22 e.v., 87, 249
Munterus, Johannes (Jan de Munter, bekend 1510-1528), priester in Antwerpen, 306

N

Nemesis, Griekse godin van de wraak en de vergelding, 325
Nesen, Wilhelm (1493-1524), medewerker van Johann Froben, 117, 248, 295
Neuenahr, Hermann von (ca. 1492-1530), proost en aartsdiaken in Keulen, *1926*, 107, 132, 168, *2038*, 261
Neve, Jan de (†1522), Leuvens geleerde, regent van het Leliecollege, 28
Nicolai, Johannes (†1533), bisschop van Apt, gouverneur van Avignon, 286
Nomentanus, spreekwoordelijke verkwister bij Horatius, 257
Nosoponus, in de *Ciceronianus* de verdediger van de ciceronianen, 12, 178, 204, 205, 245, 253, 266, 268, 269, 313, 330

O

Occo, Anna, dochter van Pompeius, echtgenote van Haio Herman, 114
Occo, Pompeius (1482-1537), koopman en bankier, gevestigd te Amsterdam, 114
Oecolampadius, Johannes (Johann Hussgen, 1482-1531), theoloog, leider van de Reformatie in Bazel, 20, 21, 111, 113, 115, 165, 193, 288, 292, 304
Olpeius, Severinus (bekend 1527), Pools student en koerier, 72
Oribilius, spreekwoordelijk strenge schoolmeester bij Horatius, 83
Osorio, Diego (bekend 1519-1527), Spaans edelman, bewonderaar van Erasmus, 103
Ovidius Naso, Publius (43 v.Chr.-ca. 17 na Chr.), Romeins dichter, 216

P

Pace, Richard (ca. 1483-1536), Engels geleerde en diplomaat, 28, *1955*, 224, 228
Pack, Otto von (†1537), edelman in dienst van Georg van Saksen, 42, 67, 75, 139
Paesschen, Jan van (bekend 1504-1532), karmeliet, prior te Mechelen, 291
Pammachius († ca. 409), Romeins senator, vriend van Hieronymus, 194
Paulus († ca. 60), apostel, 78, 94, 96, 133, 161, 169, 192, 220, 236, 252, 257, 262, 263, 264, 265
Pelagius (350/54-na 418), Britse asceet, bestreden om zijn ketterij, 168, 169
Pellicier, Guillaume (†1567), bisschop van Maguelonne, 286, 287
Petrus Lombardus (†1160), theoloog, bisschop van Parijs, 240
Phoenix, Petrus (bekend 1514-1550), hoogleraar rechten in Dole, 74
Phormio, personage uit Terentius' gelijknamige komedie, 30, 223
Phrissemius, Johannes Matthaeus (†1532), hoogleraar en kanselier van de stad Keulen, 114
Pio, Alberto (1475-1531), prins van Carpi, tegenstander van Erasmus, 11, 219, 251, 315, 330, 332, *2080*
Pirckheimer, Willibald (1470-1530), humanist en stadsbestuurder te Neurenberg, keizerlijk raadsheer, *1930*, 33, *1977*, *1991*, *1992*, *1997*, *2028*
Pistoris, Simon (1489-1562), kanselier van Georg van Saksen, 31, 53, *1943*, *1951*, 75, 106
Plato (428/27-348/47 v.Chr.), Grieks wijsgeer, 16, 165, 199
Plautus, Titus Maccius (ca. 250-ca. 184 v.Chr.), Latijns blijspeldichter, 192
Plinius Caecilius Secundus (Minor), Gaius (61/2-ca. 112), Romeins letterkundige en politicus, 203, 270, 277
Polycrates (bekend 130-196), bisschop van Efeze, 61
Polyphemus *zie* Rex

Possidius († na 437), bisschop van Calama, biograaf van Augustinus, 150
Priapus, Griekse vruchtbaarheidsgod, 238
Pseudocheus, door Erasmus verzonnen naam, waarmee hij Franz Birckmann bedoelt, 248, 249
Publius Syrus (1e eeuw v.Chr.), Romeins auteur, bekend om zijn *Sententiae* (Spreuken), 197
Pythagoras (572-500 v.Chr.), Grieks wijsgeer en wiskundige, 323, 335

Q

Quintilianus, Marcus Fabius (ca. 35-ca. 100), Romeins redenaar, schrijver van de *Institutiones oratoriae*, 270
Quintus Roscius Gallus (126-62 v.Chr.), beroemd Romeins toneelspeler, 306

R

Reiffenstein, Johann (†1528), student van Melanchthon in Wittenberg, 118
Remigli, Jacobus (bekend 1515-1520), dominicaans prior in Brussel, 260
Rescius, Rutgerus (ca. 1497-1545), hooglaar Grieks aan het Collegium Trilingue te Leuven, 105, 156, 307
Reuchlin, Johann (1454/55-1522), Duits jurist, hellenist en hebraïst, 260
Rex, Felix (†1549), dienaar en koerier van Erasmus, 317, 320, 322
Rhenanus, Beatus (Beat Bild, 1485-1547), Duits humanist en geschiedschrijver, 29, 30, 35, *1937*, 130, 178, 226, 287, 303, 306
Riedt, Johann von (†1535), burgemeester van Keulen, *2058*
Ringelberg, Joachim Sterck van (ca. 1499-na 1531), bezoeker van Erasmus in Bazel, 297, 336
Rivulo, Adrianus a (bekend 1524-1528), verbleef 1524-1525 bij Erasmus, *1979*
Rosenblatt, Wibrandis (1504-1564), echtgenote van Oecolampadius, 113
Rychwyn, Simon (Riquinus, bekend 1519-1547/1548), van 1525-1528 schoolhoofd in Diest, 332

S

Saarburg, Matthias von (†1539), vice-kanselier en rector van de universiteit van Trier, 61
Sadoleto, Jacopo (1477-1547), bisschop van Carpentras, 284, *2059*, *2074*
Salomo (1012-931 v.Chr.), koning van Israel, 229, 230, 231
Saucius, Gabriel, niet-geïdentificeerd persoon, 179

Sauermann, Georg (†1527), procurator bij de pauselijke curie, 179

Schepper, Cornelis de (†1555), secretaris van Karel V, 155, 307
Schets, Erasmus (†1550), zakenman en bankier te Antwerpen, 13, *1931*, 104, *1993*, *1999*, *2001*, *2014*, *2015*, *2024*, *2039*, *2057*, 304, *2072*
Schlehenried, Lorenz (†1556), dienaar van Daniel Stiebar, 310, 318
Schoonhove, Gisbert van (†1524), voorzanger in de Sint-Donaatskerk in Brugge, 259
Schott, Johann (1477-ca. 1548), drukker in Straatsburg, 32
Schutz von Traubach, Johann Jakob (†1524), aanhanger van de Reformatie in Sélestat, 135
Scylla, mythologisch zeemonster, 48
Seneca, Lucius Annaeus (4 v.Chr.-65 na Chr.), Romeins filosoof en tragedieschrijver, 247, 248, 294, 301, 320, 336
Servilius, Marcus, cliënt van Maecenas in Horatius' *Satiren*, 257, 301
Severinus *zie* Olpeius, Severinus
Sigismund I (1467-1548), koning van Polen vanaf 1508, 11, *1952*, 71, 220, 222, 224, 225, *2034*, 291
Sobius, Jacobus († voor 25 januari 1528), humanist te Keulen, 16
Socrates (469-399 v.Chr.), Grieks wijsgeer, 198
Stadion, Christoph von (1478-1543), bisschop van Augsburg, *2029*, *2064*, *2070*
Standish, Henry (†1535), franciscaan, bisschop van St. Asaph, 255, 256
Stercke, Jan (†1535), uit Meerbeke, eerste president van het Collegium Trilingue te Leuven, 105
Stewart, Alexander (ca. 1493-1513), onwettige zoon van Jacobus IV van Schotland, aartsbisschop van St. Andrews, 135, 199
Stiebar, Daniel (1503-1555), kanunnik in Würzburg, student in Bazel, 233, 310, *2069*, *2079*
Stöffler, Johann (1452-1531), hoogleraar wiskunde in Tübingen, 338
Sulpicius Severus (363-420/425), christelijke schrijver uit Aquitanië, 169
Szydłowicki, Krzysztof (1467-1532), kasztelan van Krakau, grootkanselier van Polen, 71, *2032*

T

Talesius, Quirinus (1505-1573), dienaar en bode van Erasmus, 73, 77, 84, *1966*, 121, 129, 146, 155, 162, 163, 166, 187, 212
Tantalus, figuur uit de Griekse mythologie, 52
Tartas, Jean de (bekend 1524-1535), hoofd van het Collège de Lisieux in Parijs, 309
Taxander, Godefridus Ruysius, gefingeerde auteursnaam van een werk van vier dominicanen tegen Erasmus, 259

Tectander, Josephus (ca. 1503-ca. 1543), zwager van Jan Antonin, 224
Terminus, Romeinse grensgod, 31, 198, 199, 200, 286
Tertullianus, Quintus Septimius Florens († na 220), Latijns kerkvader, 60, 61, 105, 263
Theoderici, Vincentius (Dierckx, 1481-1526), uit Beverwijk, dominicaan, theoloog te Leuven, 94, 258, 259, 260, 291
Theophilus Antecessor, (6e eeuw), Byzantijns rechtsgeleerde, 130
Thersites, Grieks strijder uit de Trojaanse oorlog, 205
Thomas van Aquino (1225-1274), dominicaans theoloog en filosoof, 258
Thraso, snoevende soldaat uit Terentius' *Eunuchus*, 30, 32, 35, 44, 179, 283, 285
Titelmans, Frans (1502-1537), franciscaan te Leuven, 98, 151, 152, 153, 307
Tomicki, Piotr (1464-1535), bisschop van Krakau, *1953*, 76, 159, *2035*
Torresani, Andrea (1451-1529), schoonvader en compagnon van Aldus Manutius, 60
Torresani, Gianfrancesco (ca. 1480-na 1557), oudste zoon en opvolger van Andrea, 60, *1989*
Toussain, Jacques (†1547), Frans humanist, leerling en vriend van Budé, 331
Toussain, Pierre (1499-1573), Frans geestelijke, sympathisant van de Reformatie, *2042*, 283
Tovar, Bernardino (ca. 1490-ca. 1545), halfbroer van Juan en Francisco de Vergara, bewonderaar van Erasmus, 174
Trithemius, Johannes (1472-1516), benedictijns abt te Sponheim en Würzburg, geschiedschrijver, 169
Tunstall, Cuthbert (1474-1559), bisschop van Londen, 13, 22, 86, 147, 148, 163, 166, 186, 188, 227, 322

U

Ursinus Velius, Caspar (1493-1539), geleerde uit Silezië, 48, 112, *2008*
Uutenhove, Karel (bekend ca. 1524-1577), huisgenoot van Erasmus, 66, 167, 189, 305, 310, 333, 334, 336

V

Valdés, Alfonso (c. 1500-1532),, secretaris voor Latijn bij Karel V, *2018*, 247
Valdés, Juan de (1509/1510-1541), broer van Alfonso, student in Alcalá, *1961*
Valla, Lorenzo (1407-1457), Italiaans humanist en filoloog, 152, 270, 308, 309
Varnower, Johann (bekend 1528-1529), bakker in Bazel, 292
Venus, Romeinse godin van de liefde, 168, 198, 274, 303, 314, 336

Vergara, Francisco de (†1545), broer van Isabel en Juan, hoogleraar Grieks in Alcalá, 174

Vergara, Isabel de (bekend 1528-1533), zuster van Francisco en Isabel, 174
Vergara, Juan de (1492-1557), secretaris van Alonso de Fonseca, *2004*
Vergy, Antoine de (1488-1541), aartsbisschop van Besançon, 75
Vesuvius, Nicolaus (bekend 1527-1528), kapelaan bij Michel Boudet, *2053*, 311, *2075*
Vidoveus *zie* Vesuvius
Vigilantius (ca. 400), priester in Gallië, tegenstander van Hieronymus, 83
Virgilio, Polidoro (ca. 1470-1555), Italiaans humanist, werkzaam in Engeland, 129
Viromandus, Hieronymus (bekend 1525-1528), secretaris van Georg van Oostenrijk, 51, *1939*
Virués, Alonso Ruiz de (1493-1545), benedictijner monnik en humanist, 89, *1968*
Vitoria, Francisco de (†1546), dominicaans theoloog aan de universiteit van Salamanca, 103
Vitoria, Pedro de (bekend 1526-1527), dominicaan, broer van Francisco, 103
Vives, Juan Luis (1492-1540), Spaans humanist, gevestigd te Brugge, 101, 178, 179, 215, *2040*, 279, 294, *2061*
Vlatten, Johann von (ca. 1498-1562), Duits geestelijke, raadsheer van Johan III van Kleef, *1948*, *1964*, *1975*, 132
Volz, Paul (1480-1544), benedictijn, abt van Hugeshofen (Honcourt), 40
Vulcanus, Romeinse god van het vuur, 194

W

Waele, Willem de (†1540), magistraat in Gent, 87
Wain, Gervasius (†1554), docent theologie te Parijs, *2027*, 283
Warham, William (ca. 1456-1532), aartsbisschop van Canterbury, 11, 13, 15, 21, 22, *1965*, 112, 147, 148, 164, 186, 227, 322
Wary, Nicolas (†1529), theoloog te Leuven, president van het Collegium Trilingue, *1973*, 307
Weldanck, Pieter (bekend 1525-1528), uit Zeeland, financieel agent in Londen, 13, 22, 73, 85, 147, 166
Wied, Hermann von (1477-1552), aartsbisschop van Keulen, *1976*, *1995*, 246
Wolsey, Thomas (ca. 1473-1530), kardinaal-aartsbisschop van York, kanselier van Hendrik VIII, 87, 224, 228

X

Xenophon (ca. 430-355), Grieks schrijver, 157

Z

Zande, Lieven van den (Levinus Ammonius, 1488-1557), kartuizer monnik, 66, *2016*, 196, 300, *2062*
Zebrzydowski, Andrzej (†1560), achterneef van Piotr Tomicki, in 1528 gast bij Erasmus, 72, 76, 222, 224, 226, 232, 233, 289, 310, *2078*
Zobel, Theoderich (†1531), hoofd van de domschool in Mainz, *1947*
Zoïlus († ca. 330 v.Chr.), Grieks grammaticus en filosoof, berucht om zijn scherpe kritiek 285
Zúñiga, Diego López de (Stunica, †1531), Spaans theoloog, criticus van Erasmus, 83, 265, 285, 293
Zwingli, Ulrich (1484-1531), kerkhervormer in Zürich, 9, 11, *1936*, 165